

Jegyzőkönyv a Nagy-Budapest kialakítása ügyében kiküldött munkabizottság¹⁵⁷ üléséről

1945. július 27.

[...] *Harrer Ferenc*¹⁵⁸: Problémánk Budapest és környékének veszélyeket és igényeket magába foglaló társadalmi összefonódottságának közigazgatási megoldása. Ha gyökeresen akarjuk feladatunkat elvégezni, a problémát teljes távlatába kell beállítanunk.

A közigazgatás a közszükségleteknek közhatalommal való kielégítése. A közigazgatás területi keretekben, szervezeti formákban és tartalmilag politikai elgondolásokban játszódik le.

A Nagy-Budapest problémának is tehát ez a három nagy témaköre van, és mind a háromnak országos és helyi vonatkozása.

Mivel a közigazgatás területi kialakítása és elhatárolása, valamint a szervezeti forma megválasztása a közigazgatás tartalma, vagyis feladatai számára történik, logikai sorrendben az utóbbiakkal kellene először foglalkoznunk. Gyakorlatilag azonban a fordított út választása látszik célszerűnek, mert a Nagy-Budapest-probléma lényegében mégis csak területi és szervezési kérdés, melynek megoldásához egyelőre közelebbi vizsgálat nélkül is eléggé ismerjük a feladatokat. [...]

Az alapvető kérdés: Nagy-Budapestet zárt városias településsé kívánjuk-e tenni és ennek biztosítására védőterülettel körülvenni, amelyen városias település alakulhasson ki. Ez az első és legfontosabb kérdés. Mielőtt ennek tárgyalására rátérnénk, néhány megjegyzést bocsátok előre.

---

157 Erdei Ferenc belügyminiszter, a közigazgatás átfogó reformjának előkészületei kapcsán, 1945. június 7-én kért tájékoztatást a fővárostól, hogy Nagy-Budapest megvalósításának addig felvetődött módoszatai közül melyiket tartja megvalósíthatónak. A Törvényhatósági Bizottság ennek vizsgálatára küldte ki a Harrer Ferenc által vezetett munkabizottságot, amely közösen ülésezett a Belügyminisztérium Bibó István által vezetett illetékes munkabizottságával.

158 Harrer Ferencről ld. a 145. sz. jegyzetet.

A minden időre való lezárás lehetősége. Nagy-Budapest területi határoltsága abszolúte az ország nagyságában és relatíve a várandó országos decentralizációs politikában adódik. A negatív telepítési politika a védőterületen természetesen feltételezi a pozitív Nagy-Budapesten. Feltétele, hogy Nagy-Budapesten mindenkorra a szaporodás és bevándorlás útján adódó népesség a modern lakáskultúra követeléseinek megfelelően, társadalmi körülményeihez képest, elhelyezést találhasson. A területnek ilyen terjedelemben megállapítása nem ütközik nehézségbe.

Eszközei: úgy Nagy-Budapesten, mint a védőövben megfelelő telek- és lakás- és közlekedéspolitikai, és az utóbbinak országos vonatkozásban is biztosítása.

Jelentősége Nagy-Budapestre nézve: a veszélyeket jelentő, a telepésekre nézve is hátrányos, korcs településeknek a város határától távoltartása; nagystílű városszervezés folytatása és ennek számára a pénzügyi alap megteremtése; az élelmezés számára megfelelő intenzív mezőgazdasági és kertgazdasági berendezkedés biztosítása a közvetlen környezetben.

Jelentősége a védőterületre nézve: egyszeri alkalmi parcellázási nyereség helyett folyamatos, virágzó agrárkultúra megteremtése; a községeknek meg nem terhelése korcs városias településekkel.

További kérdés az is, hogy számolnunk kell-e Budapest körül új városok keletkezésével? Mi történjék a korcs városias településekkel, és a védőövben városias kialakításra szánt területekkel nem kell-e számolnunk? Az építési mód megállapításában miként biztosítható a falusi jelleg a védőövezetben?

Igen tisztelt Bizottság! Körülbelül ezek azok a kérdések, amelyek itt felvetődnek. A leglényegesebb azonban, amiből ki kell indulnunk, az, hogy a védőöv problémáját nem lehet csak negatíve megoldani. Az első elgondolások abból fakadtak, hogy borzalmas állapotokat látott az ember, különösen Budapest körül, de külföldön is a nagyvárosok körül, amelyek bekövetkeztek akkor is, amikor azok már bekebelezték a közvetlen környezetüket. Ezek természetszerűleg arra indítottak, hogy negatíve keresse az ember az orvoslást: egyfelől a települési politikának települési szabályokkal való olyan irányítását, hogy be ne következzen ez a helyzet, másrészt az ipari telepek megfelelő elhelyezésének megoldásával.

Ha azonban a kérdést mélyebben nézzük, be kell látnunk azt, hogy a védőöv-problémának egy pozitív oldala is van, még pedig az, hogy nem lehet a város fejlődését úgy védeni, hogy a külső kör ne találja meg amellet a maga boldogulását. Ennek a politikának tehát olyannak kell lennie, hogy érdemes legyen az úgynevezett védőterületen lakni, és ott is megtalálja az a társadalom, amely oda szorul,

vagy oda kívánkozik, a maga boldogulását, a maga sajátos jellegében, éppen úgy, mint Budapesten. Ahogyan ideálisan elképzelem a dolgot, arra kellene törekedni, hogy Budapest körül agrár jellegű kertvárosi világ keletkezzék, lakáskultúrával és a kultúra által követelt egyéb berendezésekkel, amely világ azután közéletkezési szempontból jelenti a fővárosra nézve tulajdonképpen a konyhakertet, a környékre nézve pedig azt, hogy Budapesten megtalálja a maga nagyszerű fogyasztópiacát. Tehát egy városias szép világ belül, egy falusias szép világ kívül: ez az, amire törekedni kell. És azt hiszem, hogy amikor így kettéosztjuk Nagy-Budapest problémáját a külső védőövre és a belső problémára, meg fogjuk találni a megfelelő megoldást. [...]

Ezen álláspont kialakulása folytán, hogy nemcsak negatívum kell elintézni, hanem pozitívum is, felvetődött az a kérdés is — amely meglehetősen transzponálta nekünk a témát —, hogy azáltal, hogy ott pozitív rendelkezéseket kell tenni, tulajdonképpen nem kell-e a védőövet itt egészen törvényhatósági hatáskörbe átvinni? Tudniillik előbb az volt az elgondolás, hogy a védőöv marad a Közmunkatanács hatáskörében.¹⁵⁹ Ha azonban ebből az eszmekörből átmegyünk abba, hogy törődni akarunk vele, akkor egy kézbe kell venni a dolgot. Ezzel tehát a védőöv eszmeileg abban az elgondolásban marad, hogy a budapesti városias kialakítás egészségtelen tovaterjedését meg akarja gátolni, de éppen úgy feladatának tekinti a védőövben is a helyzet kialakítását — természetesen agrárelgondolásban és nem korcs városi elgondolásban. Tehát az, amit most védőövnek nevezünk, az tulajdonképpen egy fajtája volna a törvényhatósági beosztásnak, mégpedig elhatárolása. Tehát ez volna azután a törvényhatóság határa. Tehát egy törvényhatóság, amelynek két része van: az egyik a városias rész, a másik a falusias, más szóval, vidéki. A városias részben az eredeti elgondolás szerint ott tartanánk, hogy volna a régi Budapest és a Budapest körül lévő, városias kialakulású területek. Ezekre vonatkozóan két megoldási mód van: az egyik a teljes bekebelezés, vagyis a községi felszívás, a másik az, hogy úgy képzeltük volna, hogy amennyire lehet, megyei városokba összefoglalva, törvényhatóságilag kapcsolhatnánk. Ez volna egyelőre a konstrukció a tárgyalás számára.

Az első kérdés tehát az, hogy elfogadjuk-e azt az elgondolást, hogy védőöv létesítsék, és hogy a védőövnek a pozitív kialakítási módját fogadjuk-e el? [...]

---

159 Ld. az I. fejezetben „A Magyar Közigazgatástudományi Intézet emlékirata Nagy-Budapest megszervezéséről. c. dokumentumot.

*Bibó István*¹⁶⁰: Erre nézve azt szeretném előre bocsátani, hogy a belügyminisztériumban jelenleg munkában lévő területi reformtervekhez ez az elgondolás hogyan kapcsolódik és hogyan kapcsolódhatik. A belügyminisztériumban folyamatban lévő területi reform tengelye az, hogy az önkormányzatokat és velük együtt a törvényhatóságokat olyan egységekbe szeretnénk átvinni, ahol eleve az önkormányzatoknak van lehetősége a jelenlegi megyékkel szemben, amelyek mint önkormányzati egységek halódnak. Erre vonatkozóan a miniszter¹⁶¹ elgondolása az, hogy a városok hatókörében lévő községek közigazgatásilag is odakapcsoltsanak. Ezeknek az alapegységeknek a kikapogatása jelenleg egyik legfőbb munkánk. Erről egyelőre csak ennyit kívánok mondani.

Ezzel kapcsolatban pedig mindjárt rátérhetünk a továbbiakra. Nyilvánvalóan Budapest környékén is esedékes ilyen nagy járás, illetőleg kis megye és ennek kikapogatása. Ez a Budapest-környéki nagy járás, vagy kis megye gyakorlatilag a védőövvel kezd igen hasonlatos lenni. Ezt a kis megyét semmi sem kapcsolja össze a régi Pest vármegyével, mert hiszen az majdnem országgrész nagyságú terület, hanem olyan pestkörnyéki nagy járást kell elgondolnunk, amelynek mindazokat a területeket kell magában foglalnia, ahol a lakosság a maga városias igényeit Pesten kell, hogy megtalálja és jó, hogy ott találja meg. Ez a terület a védőövvel nagyon jól egyezik, és azt hiszem, hogy a további komplikációk elkerülése végett a legegyszerűbb lesz mindjárt kimondani, hogy ez a terület fogja egyben alkotni a védőövet is, tehát ide fognak kiterjedni azok a speciális szabályok, amelyek a védőövre nézve érvényben lesznek.[...]

Most pedig szeretnék egy kiinduló kérdést feltenni a főváros képviselői részére. El tudják-e képzelni Budapest képviselői, hogy itt legyen az egész védőövet magá-

---

160 Bibó István (1911–1979) jogtudós, politikai gondolkodó, közíró. 1945-ben a Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának vezetőjeként dolgozott a közigazgatás demokratikus, önkormányzati irányú reformjának tervezetén. A kommunista diktatúra kiépítése után kiszorult a közéletből. 1956 november a Nagy Imre-kormány államminisztere. 1958-ban életfogytiglani börtönrre ítélték. 1963-ben szabadult. (Ekkori tevékenységéről ld. Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. Összeállította: Huszár Tibor. Szerk.: Litván György – S. Varga Katalin. Bp., 1995. 215–385. p.)

161 Erdei Ferenc (1910–1971) szociográfus, politikus, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője. 1945 után számos kormányzati és tudományos vezető tisztséget töltött be, 1944 december–1945 november az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere.

ba foglaló törvényhatóság, amelyen belül maga Budapest is csak egy rész, vagy kisebbség? (Felkiáltások: Nem!) Már most Budapest szupremáciája bizonyos fókig indokolt, azt hiszem azonban, hogy az sok lenne, hogy Budapest egy egész kis megyét közigazgasson, bár ez sem olyan lehetetlen. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy itt vannak bizonyos önkormányzati elemek. A demokrácia idejében nem lehet megtenni azt, hogy a Budapest közönsége által választott hatóság a fóruma legyen olyan területeknek, amelyek ebben a választásban nem vesznek részt. Nyilvánvaló tehát, hogy azokra az ügyekre nézve, amelyek az egészre vonatkoznak, kell egy az egészre vonatkozó önkormányzati testületnek is léteznie. Most Budapest vezetősége mit gondol arról, hogy ebben a tágabb egységben Budapest majorizálhatik? Nem tudom, hogy milyen az arányszám a lakosság lélekszáma tekintetében: Budapest kerekén egy millió, a környék kerekén félmillió, a további környék ismét félmillió.¹⁶² Tehát el lehet képzelni, hogy a közelebbi és a távolabbi környék érdekközössége kapcsolódik, ami által megvan a majorizálás lehetősége.

*Morvay Endre*¹⁶³: Meg kellene állapítani azokat az ügyköröket, amelyekben Budapest önállóan intézkedik és azokat, amelyekben közösen.

Bibó István: Országos viszonylatban máshol is lesznek ilyen helyzetek, ahol a székhelynek van városa — éppen a régi törvényhatósági jogú városoknál esedékes ez —, ott mi arra a konstrukcióra gondoltunk, hogy van egy törvényhatósági város és egy környéki kis megye, és egy addigi mechanikus különválás helyébe olyan rendszer jöjjön, amely előírja a közös bizottságok, egy csomó közös ügy lehetőségét, és elvi engedélyképpen, de nem szükségképpen, a közös első tisztviselő lehetőségét, szóval a közös polgármestert. Azt hiszem, hogy Budapest és a védőöv számára ez a konstrukció teljesen elég. A védőöv-jelleg egy csomó részletkérdést felvet. Ha Budapest számára ez a konstrukció jó, akkor ezt le is lehet venni a napirendről, és a részletkérdéseket az országos terv számára fenntartani, és rámenni Budapest és a szorosan vett környék, tehát az úgynevezett Nagy-Budapest kérdésére.

---

162 Az 1949. évi népszámlálás szerint Budapest régi területén 1.058.000, a hozzá csatolt településeken 532.000 lakos élt.

163 Morvay Endre (1887–1951) fővárosi tisztviselő, 1939–1944 és 1945–1948-ban alpolgármester.

Harrer Ferenc: Tulajdonképpen két megoldás adódik ebben az eszmekörben. Az egyik az, hogy egy törvényhatóság volna, tehát volna Budapest főváros és megye egyedül, és azután ennek a törvényhatóságnak volnának részei. Egyik része volna Budapest főváros, és azután volna annyi megyei város, amennyi adódik, és ha már a védőövet is bekapcsoljuk, akkor lesz egy téma, amelyről külön szeretnék beszélni: a nagyvárosias falusi közületek, amelyek szintén belekerülnének ebbe a törvényhatóságba. Ez volna a törvényhatóság. Ez volna tulajdonképpen az, ami ma is megvan mondjuk Pest megyében; itt van egy törvényhatóság, amelynek tagjai megyei városok, községek, és ebből adódik a törvényhatóság.

Morvai Endre: De nincsenek törvényhatósági városok! Éppen ez komplikálja!

Harrer Ferenc: Tehát marad az a kérdés, hogy a védőöv helyzetet is, különösen ebben az elgondolásban, ahogyan mi gondoltuk, annyira tekintem egyben budapestinek és egyben védőöveknek, amint a védőöveknek is egynek kell tekintenie magát Budapesttel. Tehát ha ez a nagy szolidaritás megvan — és éppen erre akarom felépíteni — akkor megoldhatom, mert ez azután beosztás kérdése. Mindenesetre arról nem lehet szó, hogy Budapest majorizáltassék, még kevésbé lehet szó arról, hogy Budapest a védőövvel majorizáltassék.

A másik konstrukció az, ami voltaképpen a Közmunkatanácsban megvan.¹⁶⁴ A Közmunkatanács felépítéséig ugyanis azon nyugodott, hogy Budapestnek legyen befolyása a környékre.

Úgy a megyei városok, mint a falvak közvetlenül a törvényhatósági hatáskörbe lennének bekapcsolva. A járás ki lenne kapcsolva. A törvényhatóság azután ezeknek a kiküldötteiből állna.

Tulajdonképpen csak az az egy kérdés maradna fenn, hogy a külsőket is felvegyük-e a törvényhatóságba. Azt hiszem, hogy bizonyos számarányok figyelembevételével ez lehetséges volna és nem is volna rossz. Nem volna rossz azért, mert az egységet és a szolidaritást emelné, ha ebben a törvényhatóságban minden faluból egy részt venne.

A másik az a megoldás, hogy külön vegyük hatáskörileg, mint ahogyan azt az alpolgármester úr mondotta. Azt mondjuk, hogy vannak budapesti ügyek, vannak nagy-budapesti ügyek és vannak legnagyobb-budapesti ügyek, és e szerint vennék

---

164 Az 1937:VI. tc. kiterjesztette az FKT építésügyi és városrendezési hatáskörét a peremövezet helységeire.

nek részt a különböző grémiumok, mégpedig egymástól függetlenül. Azt hiszem felesleges a kombináció, ez elejthető volna.

El tudom képzelni, hogy az egységes törvényhatósági konstrukcióba az egész téma felfogható, aminek kétségkívül az a legnagyobb erénye, hogy az együttműködésnek és a szolidaritásnak megvan a lehetősége és végre is egy egységes politikai alakulatot jelent.

*Vecseklőy József*¹⁶⁵: Itt van a főváros aggálya a majorizálást illetően.

Harrer Ferenc: Nem kell majorizálni.

Bibó István: Szervezetileg micsoda marad a főváros, ha a törvényhatóság megyei lesz.

Harrer Ferenc: A mai Budapest lesz. Törvényhatóságból és Budapest fővárosból, ahogy ma van, valamint a következő nyolc megyei városból, amibe össze vannak foglalva a községek, és áll egy törvényhatóságból.

Morvay Endre: Ez egy törvényhatóság? Nehezen tudom elképzelni!

Vecseklőy József: Nem állhat Budapestből és egy másik törvényhatóságból.

Harrer Ferenc: Akkor nevezzük el másképpen!

Morvay Endre: Az egésznek van egy törvényhatósági konstrukciója.

*Helle László*¹⁶⁶: Arról van szó, hogy éppen helyeseljük azt, hogy erre a részletkérdésre ki kell térni.

Morvay Endre: A legtávolabb eső védőövezeti község éppen úgy részt vesz Budapest közigazgatásában, mint egy terület.

Harrer Ferenc: A vármegyei törvényhatóság konstrukcióját tartom be. Ebbe Budapestet beleillesztem. Le kell szállítani a törvényhatósági nevezőre a dolgot.

---

165 A Belügyminisztérium Városi Osztályának vezetője.

166 Az FKT osztályfőnöke.

Bibó István: Legyen szabad elmondanom erre vonatkozóan a miniszteri elgondolást. (Halljuk! Halljuk!) Itt van egy nagyon kellemesen kívánczó analógia az elmondásra: a miniszternek személy szerint régi témája az, hogy a Nagy Alföldön a nagyhatarú tanyák, mezőgazdasági városok bizonyos urbánus centrumok különböző községekhez, különböző főszolgabírói székhelyekhez kapcsolása irreális. Ha ő ezekhez a városokhoz kapcsolja, arra van egy kidolgozott konstrukció, amely a községeket a városok alá beosztja. A város tehát megtartja a maga fölényét, ugyanakkor a községgel együtt alkot tágabb egységet, hívják azt városkörnyéki községnek, vagy akárminek, mindegy. Ennek a konstrukcióját, a közelebbi formáját körülbelül így próbáltuk megtalálni, hogy a város a törvényhatóság. Ehhez a törvényhatósághoz be van tehát kapcsolva a község, amely ez alá a törvényhatóság alá tartozik azokban az ügyekben, amelyek a községeket is érintik, és ezek a külközségek belépnek az illető testületbe.

Vecseklőy József: Szóval a polgármester az alispán.

Morvay Endre: Itt van az ügyköri elhatárolás.

Bibó István: A perszonal unió szükségszerű, mert a polgármester egyben alispánja a községnek, vagyis a községek a polgármester alá vannak rendelve — ez természetes.

Harrer Ferenc: Nagyon kedvező ez a helyzet, mert közel van a két gondolat.

Bibó István: Arról van szó, hogy van szűkebb törvényhatóság, és van tágabb törvényhatóság. A szűkebb mint a skatulya benne van a tágabban, s egy hajszállal sem kisebb a joga, mint a tágnak, mert a tágabb a szűkebbnek nem fölrendeltje, hanem a kitágulás egyszerűen úgy történik, hogy van törvényhatósági közgyűlés, törvényhatósági kis ülés, és van egy polgármester. Bizonyos ügyekben kiegészül a közgyűlés a törvényhatóságok képviselőivel.

A polgármestert természetesen az egész választja, a majorizálás azonban nem kétséges.

Azt hiszem, hogy ez a konstrukció minden zavar nélkül alkalmazható Budapestre és a város a községekkel kapcsolatban szó nélkül elképzelhető, mert adva van Budapest székesfőváros jelenlegi határai között, és van egy Nagy-Budapest törvényhatóság, amely ennek a Budapest székesfővárosnak a kitágulása a környékbeli városokra. A környéki törvényhatóság azzal van alárendelve Budapestnek, hogy

neki önálló gyűritörvényhatósága nincsen. Nincsen külön gyűrűközgyűlése, kis gyűlése és törvényhatósági tanácsa nincsen, hanem van egy szűk és van egy tág törvényhatósága, úgy hogy a konstrukciója tágabb, mint a Közmunkák Tanácsé. Budapest ebben bent ül, de a környéki nem ül benne.

Morvay Endre: Budapest beleszól a környékbe.

Bibó István: A tág Budapest beleszól a környék ügyeibe. Azt hiszem a legjobb lenne ennek a konstrukciónak a szervezeti kérdéseit tárgyalni legelőször. Nyitva hagyni azt a kérdést, hogy belevonjuk-e ebbe a konstrukcióba a védőövezetet vagy sem.

Az az érzésem, hogy az övezetet egyelőre nem jó bevonni, hanem hagyni a dolgot, legyen három osztatlan rész és legyen egy Budapest székesfőváros. Legyen egy ilyen Budapest székesfőváros kiterjeszkedésből adódó Nagy-Budapest törvényhatóság, ahol a környéknek, nincsen önállósága, hanem Budapest alá van rendelve, és legyen egy ilyen budapesti kis megye, ahol van önállósága a környéknek mégpedig eltérően agrár jellegétől az az önálló törvényhatóság, amely a budapesti törvényhatósággal közös, s gyűrűn belül összeülhet és incidentaliter¹⁶⁷, tehát tetszés szerint lehet azonos feje, de nem intézményesen.

Vecseklőy József: Szóval a polgármester mellett lehetne még valaki arra az egész területre.

Bibó István: Nem az egész területre, hanem az összterületre.

Harrer Ferenc: Ha szabad ehhez hozzászólnom, legyen szabad megmondanom, ez a felszólalás bírt rá arra, hogy a külső övezetet is belevonjuk a szolidaritás gondolatába. Ha fel kell tételezni, hogy annak a környéknek a kialakítása, a magasabb kultúrára emelése tulajdonképpen bizonyos áldozatokat is követel a fővárostól, mint például egy gazdasági iskolának a felállítása — mindenféle dolog elgondolható —, azt is el tudnók képzelni, hogy a főváros részéről támogatást nyernek. Ha az neki agrár gyűrűje, akkor ő támogatja is. Ha azonban nem az ő agrár gyűrűje, hanem magára van hagyatva, valószínű, hogy nem támogatja, mert nem az ő témája. Így nem valószínű, hogy az a gyűrű önmagában akármilyen szolidáris érzetet ki

---

167 Alkalmilag, esetről-esetre.

tudjon fejteni, még kevésbé a materiális előfeltételeket meg tudja teremteni ezen elgondolás számára.

Ennek a gyűrűnek nagy érdeke az, hogy az ő kialakulása ebben a város körüli agrár szellemkörben megtörténjék, s érdeke a fővárosnak, hogy részéről ez támogatást nyerjen. Ha ez nem menne, vagy erre nem volna szükség akkor egyszerűen megmaradhatna a régi negatív védőöv konstrukció.

Minden azon múlik tehát, hogy helyesnek és jelentősnek tartjuk-e azt a gondolatot, hogy a város körül lévő agrárgyűrű, amely megteremtődik bizonyos magas fokkal — hiszen ez a miniszter úr elgondolása, terve, ennek emelését kívánja, ez nem a városon kívül fekvő valamilyen agrárvilág, hanem a városban találja az ő fogyasztó területét, a város pedig kint megtalálja a maga élmezési forrását. Tehát társadalmi kapcsolat van a kettő között. Hogy ebben az eszmekörben ez kialakítható legyen, ehhez az illetőknek kedvüknek is kell lenniök, hogy ott lakjanak a város közelében, mert megszokták, hogy ott mozi van, iskolák vannak s mindenesetre nagyobbak az igényeik. A város körül tehát a magánszemélynek is magasabb az igénye.

Azon van a hangsúly, hogy beszívódva a városba, hajlandó-e kint vállalni azt a feledatot, hogy neki szerepe legyen, mert ami kívánatos szerep a város szempontjából, az az ő szempontjából is kívánatos legyen: szóval kedvet kell teremteni a számára úgy, hogy ne akarjon bejönni és rossz városi életet élni, hanem inkább helyezze előtérbe, hogy kint más világban él egy város érdekkörében ilyen módon. Ha ettől át vagyok hatva, akkor a környéket emelnem kell, azért a városnak is áldozatot kell hoznia, mert az neki is érdeke. Ez a várostól is áldozat. Emellett ennek az agrárvilágnak a területe szervezetiesen a városhoz tartozik. Már most ebben a konstrukcióban minden falu tartozék valamely városhoz. Kétségtől elvileg benne van, hogy ezek a falvak is odatartoznak. De ebben benne van a másik kérdés: a belső mag és a városi gyűrű.

Ha bekebelezési kérdés volna, akkor rém egyszerű lenne a dolog, mert ebben az esetben az ember azt mondaná, hogy van egy Budapest és vannak ezek a feladatok — és kész lenne a dolog. Miután azonban más okoknál fogva teljes bekebelezés nincsen, ezt nagyon nehezen lehetne megcsinálni.

Bibó István: A fővárosnak az az elgondolása, hogy ne legyen egészen fix dolog a városi gyűrű teljes bekebelezése.

Morvay Endre: Igen, körülbelül ez a felfogás alakult ki, ennek a képnek Harrer miniszter úr adott kifejezést, mert mindaz, ami a mai Budapesten kívül áll, ennek ellenére van.

Harrer Ferenc: Budapestnek az a nézete, hogy a városok így megfelelően összefoglalva a maguk keretében éljenek, próbáljanak boldogulni, de ő irányítja, támogatja őket.

Morvay Endre: Kierlelődési időszak volna a teljes bekebelezés felé.

Harrer Ferenc: Amelyik elérte a szintet, teljesen bekebeleztetnék.

Morvay Endre: Tulajdonképpen átmeneti idő.

Bibó István: Megvan az alapkonstrukció, amelyben Budapest szupremáciáját biztosítani lehet. Ez körülbelül kirajzolható abból is, amit az előbb próbáltunk keresni. Most az a kérdés, hogy ezt a konstrukciót épp úgy lehet-e alkalmazni a városias környékre, mint a teljes környékre — mind a kettőre egyformán. Az a kérdés, hogy ha a teljes környékre is alkalmazzuk, akkor közigazgatás-technikailag semmi különbség ne legyen a városias környék és a teljes környék között. [...]

Arról van szó, hogyha törvényhatóság lesz, akkor a főpolgármestert is ennek az egységnek kell választania, és akkor lehetséges, hogy bár Pilisszentkeresztnek külön szerve nem lesz, de a választásban részt kell vennie. Azt a kérdést vetem fel, hogy ha a közgyűlés tárgyal pl. egy Budapest-környéki közműkérdést — mondjuk Rákospalotától Újpestig terjedő valamilyen közműnek ügyét —, akkor miért legyenek benne olyanok, akiket a kérdés nem érdekel. Legyen tehát három osztagú: legyen a budapesti, a Budapest-környékét magában foglaló budapesti szervezet, és legyen a védőövet is magába foglaló környék.

Morvay Endre: Tulajdonképpen az a kérdés, hogy ennek az övezetnek milyen legyen a képvisellete a törvényhatóságban, és hogy ezt a képviseletet hogyan konsturáljam meg?

Helle László: A budapesti törvényhatóság összetétele marad!

Bibó István: Nem marad! Csak arról lehet szó, hogy van egy Budapest-városi törvényhatóság és ez nagy ügyekben kiegészül.

Morvay Endre: És ez az övezet, megfelelő konstrukció mellett, válassza meg a maga képviselőit.

Harrer Ferenc: A vármegye képviselőtestületében részt vesznek a megyei városok és a falvak. Csak az a különbség, hogy az megye, nem pedig törvényhatósági jogú város. Azzal kell csupán megbarátkozni, hogy ez városi konstrukció.

Bibó István: Teljesen új próbálkozás az, hogy egy nagyváros szervezetébe — ha a demokratikus önkormányzat síkján is — teljes mértékben bevonul a város agrár környéke. Ez az elgondolás a miniszter terveibe beleillik.

Harrer Ferenc: Ez a nagy dolog benne! Ez az egyedüli, amiért érdemes vele foglalkozni, a többi egészen régi gondolat. A legszebb az egészben az, hogy a város környékén legyen olyan agrárvilág, amely a városnak megfelel. Ez az, ami új gondolat.

Bibó István: Akkor itt tulajdonképpen nem a szokványos Nagy-Budapestről tárgyalunk, hanem arról beszélünk, hogy ne ejtsük-e el a szokványos Nagy-Budapest gondolatát, a városias környéket. Egyszóval akkor abban vagyunk, hogy ez a perszonálunió, ez a táguló törvényhatósági rendszer, egy szűkebb és egy tágabb lépcsőben létezzék.

Harrer Ferenc: Magyaráztaképpen talán legyen szabad annyit elmondanom, hogy nekünk a munkánknál három alternatívát kell kidolgozni. Ki kell dolgoznunk, hogy hogyan áll ez a téma ma, hogyan áll a téma egy teljes bekebelezés esetén, és hogyan az átmeneti megoldás mellett — minden vonalon, különösen a teherviselés szempontjából. Akkor fog kiderülni, hogy egyelőre bekebelezésről nem lehet szó.

Bibó István: A két lépcsőnek az az értelme, hogy az első lépcsőn olyan egységek vesznek részt, akiknek várományi joguk van arra nézve, hogy Budapestbe beolvasdandak, a tágabb területben pedig olyanok vannak, akik sohasem fognak beolvasdni.

*Chikán Béla*¹⁶⁸: Mikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsába meghívtak bennünket,¹⁶⁹ és mikor mi oda bementünk, tulajdonképpen akkor kezdett először nyílni a

---

168 Pestszenterzsébeti polgármester, a Belügyminisztériumba szolgálattételre berendelve.

169 Az FKT — területi hatáskörének a környékre az 1937:VI tc-el történt kiterjesztése után — a környéket érintő ügyekben Pest vármegye törvényhatósága által választott 9 taggal kiegészülve járt el.

szemünk a budapesti perspektíváknak megfelelően, és kezdtünk érdeklődni a budapesti dolgok iránt is. Mikor a külső budapesti bekötő utak tervezéséről volt szó, éppen én voltam az, aki fel tudtam hívni a budapesti urak figyelmét, hogyan kell a bekötő utakat tervezni úgy, hogy azok jók legyenek. Én tehát a közmunkatanácsi perspektívák által a budapesti perspektívára nevelkedtem. Most milyen nagy háttal lesz ezeknek az eszmevilágára, ha ők is tanulmányozni fogják ezeket a kérdéseket. Ahogy a munkásosztályt ismerem, ez rá is veti magát a problémákra, és igen hasznos munkát fog végezni a főváros érdekében. Tehát pedagógiai, népnevelési szempontból is hallatlan hatása lesz. Ez a leggyönyörűbb újítás.

Bibó István: Most arra szűkítem a kérdést — menjünk tovább —, hogy két lépéscsöjje legyen-e ennek a konstrukciónak, vagy egy, mert azt hiszem, hogy itt egy a vélemény, hogy ez a dolog nagyon belesik az egészbe.

Harrer Ferenc: Majd a végén két alternatívát kell kidolgozni. [...]

Bibó István: Elképzelek ilyen fajta helyzetet: adva van egy tágabb törvényhatóság, amelynek egyik községe Pesthidegkút, a másik Újpest, a harmadik pedig Pilisszentkereszt, amely esetben a tágabb törvényhatóságban felvetődhetik a kérdések, hogy a köznek, Nagy-Budapestnek a költségén, vagy hozzájárulásával szüksége merül fel annak, hogy Pesthidegkút vagy Újpest kapjon valamilyen közművet. Erre jelentkezik Pilisszentkereszt, hogy nekem is kell közmű, mert éppen úgy községe vagyok a törvényhatóságnak. Ezt kell elkerülni, hogy ilyesmi ne álljon elő.

*Balás Gábor*¹⁷⁰: Viszont, ha megcsináljuk a hármas tagozatot, és ezzel kerül a dolog közgyűlés elé, hogy Soroksárnak adjanak közművet, akkor ugyanazon a címen jön a többi is.

Morvay Endre: Mások az adottságok. El tudom képzelni, hogy Soroksárnak adok vizet, a másikat azonban nem lehet.

Bibó István: Azt hiszem, hogy ez megzavarná a bizonyos várományi jogot. Ezenkívül ehhez szükséges volna bizonyos keret, amelyen belül Budapest és az egykor egyesítendő városias környéke összeszokik egymással. Ebben a keretben másféle összeszokás kívánatos, mint a másokban.

---

170 A főváros tiszti főügyész-helyettese.

Harrer Ferenc: Ez az egyik ok, hogy nincs is bekebelezési jog. Ha Újpest akar közművet csinálni, akkor maga határozza el. Kérdezem, ha Újpest közművet akar csinálni, ennek elbírálása mi jobb Budapestre nézve: ha Budapest bírálja el, vagy Pest megye bírálja el? Erről van szó.

Chikán Béla: Jobb ha Budapest bírálja el.

Harrer Ferenc: Ha Budapest bírálja el, akkor felvetődik a kérdés: ne csináld ezt, hanem valamennyit. Ne csináld egyedül, hanem Rákospalotával, vagy mással. Akkor Budapest vezeti az egészet. Ha nem paríroz, akkor magára hagyja. Gyakorlatilag így néz ki a dolog.

Ami a falvakat illeti, azt is kérdezem: mi jobb arra a Pilisszentkeresztre ma, hogy ha egy olyan régi vágású vármegyei közgyűlés elé jutna a dolga? Ha nem jutna oda, akkor ide sem jut. Ekkor saját autonómiájával intézte el az ügyet. Mi jobb Pilisszentkeresztnak, ha Budapest bírálja el azt az ügyét, amely a közgyűlés elé tartozik, ha a törvényhatóság intézi, vagy Pest megye?

Chikán Béla: Kétségtelenül jobb, ha Budapest!

Harrer Ferenc: Tehát neki jobb, ha Budapest intézi. Világos, hogy a törvényhatósági közgyűlés elé megy, ennek hatáskörében lévő összes résztvevőknek nagyobb érdeke, hogy Budapestre tartozzék, óriási érdeke ez, és ne Pest megyére tartozzék. Mi a folytatása? Most azonkívül Budapestnek az az érdeke, hogy ha Pilisszentkereszten — ott van Dobogókő közelében — történik valami, akkor Budapest is csinálhat valamit, nem csak Dobogókőn segít, hanem Pilisszentkeresztnak a helyzetén is javít.

Ha azután — mondjuk — az élelmezési politikával megszervezi őket, ezeket mint magához tartozókat megszervezheti az egész külső kört egy nagyszerű köz-élelmezési forrássá. Nem úgy kell képzelni, hogy mindjárt ellentét van, hiszen cél a szolidaritás. Az ember vagy elismeri a szolidaritás gondolatát, akkor le kell vonnia a konzekvenciát, melynek következtében a közigazgatásban formának kell lennie, amely a szolidaritást meg tudja oldani. Mindig azt mondom, hogy a szolidaritás nem azt jelenti, hogy nincs forma, több forma van. Véleményem szerint, mi közigazgatási szakemberek lehet, hogy nem egy formát, hanem több formát fogunk találni, amelyek felett vitatkozhatunk. Ma a szolidaritás fogalmától át vagyunk hatva, és azt mondjuk, hogy meg kell valósítani, mert különben az egészet dobni kell,

és visszamenni az előbbi konstrukcióra, marad az egész előbbi kérdés, a védőöv a városokkal: a megoldás negatív. A világon eddig nem volt az, hogy egy nagyváros azt csinálja meg, hogy lezárja a maga városias kialakulását, természetesen olyan széles körben, amely teljes rugalmasságot ad, és megteremti azt a széles világot, amely neki is, annak is jó, és nem engedi odafejlődni, hogy a falvakban az emberek nyomorult parcellázási nyereségért egyszer életükben odadobják a dolgokat, és akkor a végén jönnek azok az Érd-állapotok, vagy nem. Át vagyunk-e hatva, vagy nem, ettől a kérdéstől, erről van szó. Csak nem szabad azt hinni, hogy nem megfelelő állal és konstrukcióval elérhető a dolog, mert nem érhető el. Bátran neki kell menni. A szolidaritás áldozatot jelent mind a két oldalról. [...]

Morvay Endre: Az a kérdés, hogy legyen-e külön közgyűlés, ahol csak Budapest ügyeit tárgyalják?

Harrer Ferenc: Ha ezen az alapon állunk, akkor van budapesti közgyűlés, mondjuk van hat városi képviselőtestület, és van huszonöt községi képviselőtestület.

Morvay Endre: El tudom azonban képzelni azt, hogy a közgyűlésen mindig ott van az egész. A tárgysorozatot meg tudom állapítani úgy, hogy vannak Budapestnek sajátos ügyei, azután vannak Budapest közvetlen környékének ügyei és a tágabb környéknek — ellenben a szavazati jognál vannak bizonyos korlátozások. Ezt, hangsúlyozom, hogy el tudom képzelni.

Harrer Ferenc: A nevelés szempontja a fontos.

Morvay Endre: Helyes, hogy ő ott van, szavazati joga ellenben nincsen. Viszont azok az ügyek, amelyek a megyei városokat érdeklik, milyen bizottsági előkészítésen menjenek keresztül.

Harrer Ferenc: Azt is meg lehet csinálni!

Morvay Endre: Minden bizottságnak hármas összetétele van! Nincs semmi nehézség, meg lehet oldani!

Harrer Ferenc: Arra helyezek súlyt, hogy a társaság valahol együtt legyen.

Bibó István: Nem hinném, hogy értelme legyen annak, hogy Budapestnek legyen olyan polgármestere, aki alá van rendelve Nagy-Budapest főpolgármesterének.

Morvay Endre: Ha közgyűlés van, meghívom mind a három kategóriát: Budapestet, Nagy-Budapestet, és a védőövezetet. Most azután, ami Budapestet érdekli, ott csak budapestiek szavaznak, azután a nagy-budapestiek és végül a védőövezetiek. Ha a védőövezetbeli község azt érzi, hogy neki ez a konstrukció jobb az előbbivel szemben, akkor lélekben ide tapad.

Harrer Ferenc: Abban — ugyebár — egyek vagyunk, hogy a szolidaritás gondolatát helyeseljük? (Igen!)

Bibó István: Akkor leszögezzük, hogy a probléma tulajdonképpen nem Nagy-Budapest problémája, hanem a védőövezettel kiegészített Budapest problémája. Ezen belül Nagy-Budapest nem is olyan eget rengető kérdés. Konstruktívában is megfelelőnek látszik a kitáguló törvényhatóságok kérdése egyetlen és közös fővel. Tudniillik ezt az alapteretet törvényszerkesztésileg megfogni és leszögezni nem nagy dolog. [...] ¹⁷¹

BFL XIV.31. Harrer Ferenc iratai. 13. tétel. — Gépelt másolat aláírás nélkül, Harrer sk. javításaival. — Megjelent: Budapesti Negyed, 1. évf. 2.szám (1993 ősz – tél), 91–106. p.

---

171 A munkabizottság itt megfogalmazott javaslatait Pest vármegye még tárgyalási alapként sem fogadta el. A megyerendszert lebontani kívánó közigazgatási reform előkészületei országos szinten megrekedtek, így a bizottság „háromszatú törvényhatóságra” vonatkozó elképzelése az események további menetét érdemben nem befolyásolta.

Az új fővárosi törvény előkészítésére kiküldött különbizottság jelentése

1947 május

Tisztelt Közgyűlés!

A törvényhatósági közgyűlés 1946. évi május hó 15-én tartott rendes közgyűléséből II tagú különbizottságot küldött ki új fővárosi törvény előkészítésére. E bizottságba dr. Balás Gábor, dr. Csécsy Imre, dr. Csobányi Zoltán, Farkas Ferenc, dr. Farkas Zoltán, dr. Harrer Ferenc, dr. Kabakovits József, dr. Révész Mihály, dr. Szebeny Endre, dr. Varga László, és dr. Vida Ferenc bizottsági tagokat választotta meg. Farkas Ferenc és dr. Vida Ferenc bizottsági tagok lemondása folytán a bizottság utóbb Kéry János és Földes Mihály bizottsági tagokkal egészült ki. A bizottság ülésein dr. Beér János tiszti főügyész is részt vett.

A bizottság elnökévé dr. Harrer Ferenc¹⁷² bizottsági tagot választotta; az előadói tiszttel a polgármester dr. Homolyai Rezső tanácsnokot bízta meg; a jegyzői teendők elvégzésére pedig dr. Göbel József üzemi főtitkárt jelölte ki. A bizottság 1946. évi május hó 23-án alakult meg és 1947. évi május hó 9-ig, rendszeresen hetenként tárgyalva, összesen 42 ülést tartott.

A bizottság feladata — a kiküldését kezdeményező pártközi megállapodás szerint — az volt, hogy nem ideiglenes megoldásra, hanem a főváros igazgatási szervezetének végleges korszerű reformjára adjon véleményt. A bizottság egyértelműen úgy vélte, hogy a törvényhatósági közgyűlés tőle olyan elgondolás kialakítását várja, amely a főváros szervezetében a demokratikus követeléseket az önkormányzat szabadságának szellemében és a közigazgatás eredményességének biztosításával valósítja meg. Mivel a fővárosi törvényjavaslat elkészítése a belügyminiszter hatáskörébe tartozik, a bizottság abban állapodott meg, hogy nem törvénytervezetet készít, hanem azokat az elvi követeléseket állítja fel, amelyek az előbb jelzett elgondolásból folynak. Megjegyzendő, ezek a követelések úgy vannak

---

172 Harrer Ferencről ld. a 145. sz. jegyzetet!

megfogalmazva, hogy legnagyobb részük törvényi rendelkezésnek is alkalmas.
[...]¹⁷³

Az új fővárosi törvény alapelvei.

I. Budapest jogállása.

Budapest Magyarország fővárosa, a törvényhozás és a kormány székhelye.
Neve: Budapest főváros.

A fő- és székesfőváros, illetőleg a gyakorlatba átment székesfőváros elnevezést Budapest 1892-ben kapta Ferenc József megkoronázásának huszonötéves évfordulója alkalmával, a Béccsel való paritás megteremtésére. Az elnevezés királyi székhelyre utalván, ma már nem tekinthető korszerűnek, tradicionális elnevezésnek pedig túl rövid idejű.

Budapest főváros közjogi és magánjogi személy, s a közigazgatásnak általános helyi szerve.

Az általános helyi szerv elnevezés a közigazgatásnak általános és szakigazgatás megkülönböztetést tartja szem előtt, és azt fejezi ki, hogy mindaz a közigazgatás, amelynek nincsenek állami szakigazgatási szervei, a főváros szerveire tartozik.

Területén jogában van minden közügyben, amely törvénnyel vagy rendelettel szabályozva vagy ilyen szabályozásnak fenntartva nincs, szabályrendeletet alkotni. A főváros mindazokat a feladatokat elláthatja, amelyeket az állam vagy az állam megbízásából más közület nem végez. Kötelezően közfeladattal csak törvénnyel terhelhető meg, amelyben a pénzügyi fedezetről is gondoskodni kell.

A főváros önkormányzatának legalapvetőbb tételei. Az első biztosítja, hogy a főváros mindazokról a közszükségletekről gondoskodhassék, amelyeket az állam közvetlenül vagy közvetve nem lát

---

173 A különbizottság javaslata süllyesztőbe került, a közigazgatási reform további menetére nem volt érdemleges hatása.

el. A második biztosítja, hogy a főváros kormányrendelettel közfeladattal nem terhelhető meg. A harmadik pedig azt biztosítja, hogy a fővárosra pénzügyileg teljesíthetetlen feladatok rá ne zúdulhassanak.

A főváros a közfeladatokat hatóságai, hivatalai, közegei, karhatalmi szervei, intézetei, üzemei és vállalatai útján végzi; állami karhatalmi szerveket is igénybe vehet. [...] A magánjogkört és közfeladatoknak magánjogkörben ellátását a főváros szervei közigazgatási jogorvoslatok kizárásával végezzék. A magánjogkör gyakorlásában a hivatali szervek az állam vagyoni jogi felügyeletének — nagyobb jelentőségű ügyekben a határozatok jóváhagyásának — alá lehetnek vetve, fegyelmi felelőséggel pedig tartozzanak.

A főváros magánjogi személy is. Mint ilyen igényt tart arra, hogy, eltekintve magánjogkörének közjogi személyiségevel való összeforrottságából kifolyólag megokolható közhatalmi korlátozásától (ilyen a kormányhatósági vagyoni felügyelet), ugyanazzal a szabadsággal cselekedhessék, mint más magánjogi személy. Ennek pedig elsősorban abban kell kifejezésre jutnia, hogy magánjogi elhatározásai közigazgatási jogorvoslattal megtámadhatók ne legyenek.

Ha az állam közfeladatokat a fővárossal kíván végeztetni, azokkal magát a fővárost bízza meg és nem ennek szerveit.

A főváros közigazgatásába állami szervet beiktatni nem lehet.

A közigazgatási szervezet világos, szerkezete megkívánja, hogy minden szervnek csak egy ura legyen. A helyi közigazgatásban ma önálló, saját és átruházott hatáskör kettőssége maga után vonja kölcsönösen a helyi közigazgatás vezető szerveinek kettős jogi helyzetét a kormánnyal szemben, ami ezeket a szerveket könnyen konfliktusokba keverheti. Még szorosabb kötelék keletkezik a helyi közületek és a kormány között, ha a helyi közületek alkalmazottait a kormány közvetlenül veszi igénybe állami szervként; ilyen az állami anyakönyvvezetőként eljáró önkormányzati tisztviselő. A saját és átruházott hatáskörének megkülönböztetését a bizottság elejtette, amikor a feladatai között különbséget nem tesz; természetesen még

inkább kellett a bizottságnak — a közigazgatás egységét magáévá tevő álláspontjából folyólag — állást foglalni az ellen, hogy a főváros közigazgatásába állami szerv iktassék be.

A közegészségügy egészében a főváros jogkörében meghagyandó.

A közegészségügynek a főváros jogkörében való megtartására irányuló követelés tulajdonképpen nem tartozik e munkálat keretébe. Hogy belekerült, ennek magyarázata az, hogy állandóan számolnunk kell azzal a törekvéssel, hogy közegészségügy államosításának hívei az államosítást a fővárosra is kiterjeszteni kívánják. Ez pedig a főváros fejlett közegészségügyi közigazgatása és intézménye mellett sem államigazgatási, sem községi érdekből kívánatosnak nem mondható. A közegészségügynek egészében a főváros jogkörében meghagyását a bizottság annyira fontosnak tartja, hogy a főváros szervezeti törvényében kívánja biztosítani.

Az árvaszék, mint a gyámhatósági és gondnoksági ügyeknek a gyermekvédelemre is kiterjedő szerve, tovább is a főváros közigazgatásán belül fennálló különállásban maradjon meg.

Ez a követelés állásfoglalás kíván lenni az árvaszékek államosítására irányuló törekvésekkel szemben, ugyanazon okokból, amelyek a közegészségügynek a fővárosban államosítása ellen szólnak.

A főváros bármely közüggyel, országgal is, foglalkozhat, azokat megvitathatja, azokra vonatkozólag véleményét kifejezheti, ilyen határozatait más helyi közületekkel és a kormánnyal közölheti és a törvényhozó testülethez felterjeszheti.

Ez az ügynevezett politikai hatáskör fenntartása. Attól függ, hogy országosan megmarad-e?

A főváros a kormánnyal közvetlenül érintkezik.

A kormány székhelyén közvetítő szervre nincs szükség.

2. Terület.

Nagy-Budapest.

Budapest környékével való összefüggését a következő elgondolásban kell kialakítani:

Budapest és városiasan kialakult, valamint városi településre szánt környékét egy városnak, Nagy-Budapestnek, kell tekinteni. Ezt a várost olyan település vegye körül, amelynek belterjes mezőgazdasága és kertgazdasága élelemmel látja el a fővárost, amely a főváros lakosságának üdülő és nyaralóhelyül szolgál, továbbá korszerű lakótelepekkel összefüggő ipartelepek helye is lehet. Ez utóbbi terület a Budapest-vidék.

Evégből a most alkotandó fővárosi törvénybe a következő rendelkezések volnának felveendőek:

a./ Meghatározása mind a jövőendő Budapest — Nagy-Budapest — területének, mind a távolabbi környék azon részeinek, — Budapest-vidék — amelyeknek az egységesen kialakítandó nagyvárossal való kapcsolata megteremtendő.

b./ A végleges megoldásnak előkészítésére és az érdekközösség problémáinak megtárgyalására az érdekelt községek és hatóságok képviselőiből tanácskozó és véleményező testületnek szervezése.

c./ Kimondása annak, hogy Budapesthez való további területi csatolások Nagy-Budapest kérdésének megoldása során lesznek elintézendők.

Miután nagyvárosnál, országok fővárosainál, fejlődésük bizonyos fokán csaknem kivétel nélkül bekövetkezik a környékkel való olyan mértékű társadalmi összefonódás, amely közigazgatási szervezeti megoldást kíván. Ennek formái egyes vonatkozásokban való alkalmi vagy intézményes közösségi szervezetektől, nagyobb egységekben való összekepcsoláson (megyei, grófsági, kerületi kapcsolat) át egészen a teljes egyesülésig (községi bekebelezés) nyúlnak el.

Budapestet és a problémáit már félszázadja ismerjük, sőt a legjelentősebb vonatkozásban — a városrendezés és az építésügy terén — az 1937. évi VI. t.c. a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörének Budapest környékére kiterjesztésével a problémát meg is oldotta. Általános közigazgatási vonatkozásban azonban a probléma

még nem érett meg annyira, hogy ennek akár szorosabb, akár csak tágabb szervezeti összefogásban való megoldása az egész érdekelt-ség közmegelegedésére, vagy legalábbis közmegnyugvásával megtörténhetnék. Mivel azonban Budapest és környékének közigazgatási szempontból egyesítése előbb-utóbb feltartóztatathatlan, kívánatosnak mutatkozik, hogy az új fővárosi törvényben ez az elgondolás mind a főváros, mind a környék érdekeit szolgáló politikai tartalommal célkitűzésként lerögzítettessék és a törvényben legalábbis annyi rendelkezés vétessék fel, amennyi szükséges ahhoz, hogy a probléma megérlelődhessen.

Ilyen rendelkezést kettőt tart a bizottság szükségesnek; az egyik: a leendő közigazgatási kapcsolat területének meghatározása; a másik: a megoldás előkészítésére az érdekközösség problémáinak megtárgyalására az érdekelt közületek és hatóságok képviselőiből tanácskozó és véleményező testületnek a megszervezése. Kívánatos lenne, ha ilyen szervezet, függetlenül a fővárosi törvény reformjának sorsától, már ma megalakulna. Szükségesnek tartja a bizottság még azt is, hogy mindaddig, míg a probléma egészében nem oldható meg, Budapesthez további területek csatolása ne történjék; a főváros érdekében nem célszerű, a probléma megoldását pedig csak megnehezítené, ha egyes területek külön bekapcsolásával foglalkoznánk. Sőt, el kellene kerülni azt is, hogy a környéket illetően bármiféle területi és közigazgatási rendezés történjék az egész probléma rendezését megelőzően.

Kerületek

A főváros területe közigazgatási kerületekre oszlik. A kerületek kb. a mai területükkel maradjanak meg, olyan kiigazításokkal, amelyeket a földrajzi helyzet, a közlekedési rendszer vagy egyéb okok megokolttá tesznek.

A kerületek jogköre olyan irányban fejlesztendő, hogy az a szomszédos települések Budapesthez kapcsolása esetén ezeknek már kifejlett önkormányzati életével összhangba kerüljön.

Itt a kerületekről csak területi vonatkozásban van szó. E tekintetben mind a tradíció kialakultsága, mind az a törekvés, hogy a kerületek bizonyos önállósággal bíró szervezetekké alakítassanak ki, de az is, hogy a bekebelezés esetén a környéki községek értelemszerűleg fővárosi kerületekké átalakulása, felé kívánkoznak, nagyságrendileg a mai kerületek terjedelme mellett szól, természetesen olyan kiigazításokkal, amelyeket a változó viszonyok megokoltakká tesznek.

Az új fővárosi törvény előkészítésére kiküldött bizottság jelentése. 1947. május. Politikatörténeti Intézet Levéltára, 283. fond, Szociáldemokrata Párt, Fővárosi Községi Frakció iratai. 9/17. őe. 1–8. p.

Előterjesztés Budapest városfejlesztési programja tárgyában

1947 január

Tisztelt Közgyűlés!

[...] Amikor Budapest városfejlesztési programját első ízben közreadták,¹⁷⁴ a második világháború már igen nagy mértéket öltött. A hosszú háború és a Budapestet súlyosan érintő ostrom a székesfővárost oly nagymértékben tette tönkre, hogy azok a feltételek és szempontok, amelyek a városfejlesztési program megállapításában a nagyváros kialakítására jellemzők voltak, jelentékenyen megváltoztak, ezért a székesfőváros általános helyzetének és adottságainak, építési szempontból különösen figyelembe veendő állapotainak erőszakos megváltoztatását, valamint az újabb technikai és korszerű elgondolásokat újból mérlegelni kell. [...]¹⁷⁵

Budapest székesfővárost és a vele közvetlenül szomszédos, nagyrészt egybe is épült, alább felsorolt településeket, városfejlesztési és városrendezési szempontból Nagy-Budapest néven egységes és összefüggő nagyvárosi településnek kell tekinteni és ekként is kell kialakítani. A Nagy-Budapestet körülölelő, korábban védőövezetnek nevezett területen viszont — amely számára Budapest-Vidék elnevezés alkalmas —, a nagyváros további terjeszkedését meggátolandó, különleges városfejlesztési és városrendezési szempontokat kell érvényesíteni.

Nagy-Budapest, Budapest székesfőváros területét beleértve, a következő városok és községek, továbbá egyes községrészek egymással összefüggő, illetőleg egymásból összegeződő területéből áll: Újpest, Rákospalota, Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Pestszenterzsébet, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budafok, Budatétény, Nagytétény és Pesthidegkút megyei városok és községek területéből, továbbá Cinkota községnek Árpádföld nevű részéből és ugyanezen községben az úgynevezett Pejáchevich parcellázás területéből, Nagykovácsi községnek Tisza István kertváros nevű részéből,

---

174 Ld. az I. fejezet Budapest városfejlesztési programja (1940) c. szemelvényét.

175 A városfejlesztési programot a közgyűlés végül csak 1948. ápr. 21-én fogadta el. A városfejlesztés koncepciójának további alakulására ld. az V. fejezet „Nagy-Budapest 10 éves városrendezési tervének vázlata és elvi szempontjai” c. dokumentumát.

végül Békásmegyery községnek Csillaghegy nevű részéből. Az ily módon meghatározott területet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1937. évi VI. tc. 1.§-a (1) és (3) bekezdései alapján teljes egészében városias kialakításra szánt területként állapította meg.

Budapest-Vidék annak a Nagy-Budapest körül elhelyezendő, számszerint 76 községnek az összefüggő területe, amely községekre a Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatásköre az előbb felsorolt városokon és községeken túlmenően részben már előzőleg, részben legutóbb a 3001/1946. O. É. K. rendelettel kiterjesztett. [...]

Az ostrom pusztításainak adatait az első felvételek, legalább is városrendezési kihatásaikat tekintve, kétségtelenül eltúlozták, mert bár Duna-hidaink megsemmisülése és különösen a budai oldal egész városrészeinek tragikus pusztulása műtörténeti és gazdasági szempontból szinte pótolhatatlan kárt jelentenek, mégis a romhelyzet folytán megnyíló városrendezési lehetőségek nem bizonyultak jelentősnek, és csak néhány helyen nyújtanak módot gyökeresebb szabályozás végrehajtására. Az új hidakat ugyanis a kialakult forgalmi úthálózat adottságai folytán általában eredeti helyükön, vagy azok közvetlen környékén kell megépíteni, mert a hidakhoz vezető útvonalak radikális áthelyezésére nincs nagy lehetőség. A lakóépületek pusztulása viszont egy-egy teletkömbön belül jóformán sohasem 100%-os, és a fennmaradt használható épületek értéke csökkenti a romhelyzet adta városrendezési lehetőséget. Budapest 39.643 épületéből — az üveg, tetőcserép és vakolatkárokat nem számítva — 10.323 ház maradt épen, ezzel szemben a súlyosan sérült építmények száma 9140, a teljesen megsemmisült épületeké pedig 1694. A teljesen romokban heverő épületekhez, a legsúlyosabban sérült házakat is hozzászámítva, mintegy 2000 épület tekinthető helyreállításra nem érdemes romháznak.

Jobb és részletesebb tájékoztatást szolgáltat a romhelyzetről a lakások és szobák állapota, mert ezekben az adatokban — kisebb egységekről lévén szó — a romhelyzet pontosabban jut kifejezésre. Budapest 295.320 lakása közül 215.635 maradt ép. A lakások 481.280 szobája közül viszont 366.990 maradt sértetlen.

Az ismertetett adatok alapján tehát Budapest épületeinek romállapota 25%-ra becsülhető. [...]

Telepítési politika

A települési politika irányelveinek megállapításánál, bár a városfejlesztési terv kizárólag Budapest közigazgatási területeire vonatkozik, a bevezetőben meghatáro-

zott alapelveknek megfelelően mégis mindenkor egész Nagy-Budapest területét kell mint települési egységet szem előtt tartani, sőt azt Nagy-Budapest környékének viszonylatában is vizsgálni kell. Ennek megfelelően a főváros területe rendeltetésszerű felosztásának illeszkednie kell a Nagy-Budapesten alkalmazandó telepítési politikai alapelvekhez. Ha tehát nagybudapesti vonatkozásban a települési komplexum észak-déli irányú fejlesztése látszik kívánatosnak, akkor e célkitűzés következményeit elsősorban az egész települési rendszer magjának, vagyis a szorosán vett Budapest területfelhasználási tervének elkészítésénél kell figyelembe venni. Éppen ezért Budapest eddigi erősen szétterjedő, sugárirányú fejlődését, a további céltudatos fejlesztés során, a Dunával párhuzamosan elnyúló irányba kell terelni, vagyis oda kell hatni, hogy az egymástól eltérő rendeltetésű telepítési területek nem gyűrűszerűen egymás körül, hanem sávosan egymás mellé sorakozva alakuljanak ki.

További általános érvényű alapelv, hogy — mindenkor a leggazdaságosabb belterjes települési módra törekedve — az egész települési egység szerves kialakításánál a több egymásra utalt, de mindenkor bizonyos helyi önállósággal rendelkező alközpontok rendszere alakuljon ki. Ez a követelmény részben a fennálló adottságokon alapul, de részben logikusan következik a racionális városfejlesztés célkitűzéseiből is. A szétpontosított települési góccok átalakítása és kifejlesztése ugyanis mind gazdasági, mind célszerűségi szempontból egyaránt érdeke a kül- és elővárosok lakosságának, valamint az egész települési egységnek is, mert ily módon a lakosság nagy része lakóhelye közelében találhatja meg munkahelyét, valamint elsőrendű közigazgatási, gazdasági, szociális és kulturális szükségleteinek a kielégítését. Nagy-Budapesti vonatkozásban ez az elővárosok fokozottan városias fejlesztése révén biztosítható, Budapest közigazgatási határain belül pedig azáltal érhető el, hogy elősegítjük a város területén szerteszóródó periferiális településeknek a célnak megfelelően kijelölt gócpontok közül való tömörítését. Ez a célkitűzés egyébként egyezik az 1940. évben elfogadott városfejlesztési programban is hangoztatott azzal a megállapítással, hogy a települést ki kell zárni a közművekkel, közlekedési eszközökkel és egyéb közintézményekkel még el nem látott területekről és az ezekkel már ellátott területek felé kell terelni. Ha ugyanis a jövőben a közigazgatási intézmények, iskolák, kórházak, templomok, üzletek, szórakozóhelyek stb. tudatosan és következetesen csak ezeken a már kialakított, vagy a meghatározott telepítési elgondolásnak megfelelően kialakítandó góckokon kerülnek elhelyezésre akkor a körülöttük kifejlesztett települések lakói kulturális és gazdasági

szükségleteik kielégítését lakóhelyük környezetében nagyrészt megtalálva, nem kényszerülnek naponként sok kilométeres időrabló utazgatásokra és az eddiginél nyugodtabb, kevésbé fárasztó és magasabb szintű életmódra nyernék lehetőséget. Továbbá, ha új építkezések, illetve települések egész Nagy-Budapest területén — a városias település szigorúbb kritériumain alapuló feltételekhez kötve — csak az elsőrendű közművekkel ellátott területeken kerülnek engedélyezésre, akkor ezáltal elérhető lesz egyrészt, hogy a lakosság rendszertelen szétszóródása az eddig korlátlanul rendelkezésre állott területen megszűnik, másrészt ily módon egész Nagy-Budapest területén az eddiginél racionálisabb, egészségesebb és városképileg is kedvezőbb települési formák kialakítása is biztosíthatóvá válik. Végül mindennek következményeképpen lehetővé válik a települési egységként jelentkező Nagy-Budapest közműhálózatának egységes koncepció alapján, egyetlen rendszerbe foglaltan, tehát gazdaságosan történő megépítése.

Kétségtelen azonban, hogy a fenti célkitűzések megvalósítása esetén, sőt éppen ennek következményeként Budapest távolabbi környékén szinte egyik napról a másikra még fokozottabb mértékben indulna meg a rendszertelen és önkényes település, hogy a környékre település folytán a kiköltözők mentesüljenek a főváros területén rájuk háruló megkötöttségek, nagyobb adózás stb. alól. Ezért Nagy-Budapest környékének településpolitikai irányításának is alkalmazkodnia kell a városfejlesztés előbbiekben meghatározott elgondolásához. Tehát annak ellenére, hogy Budapest vidékének városrendezési feladatai már kívül esnek a székesfőváros hatáskörének tágabb értelmezésén is, mégis Budapest városfejlesztési programjának keretében rá kell mutatni azokra a követelményekre, melyek távolabbra utalnak ugyan, de szorosan összefüggnek Nagy-Budapest települési egysége városfejlesztési problémáival. Annál is inkább, mert a városfejlesztési program sok olyan elhatározást is tartalmaz, amely Budapest szempontjából nem egy esetben súlyos áldozat vállalását jelenti, de amelyeket a székesfőváros az elővárosok jogos igényeinek szem előtt tartásával és az egész települési egység érdekében meg kíván hozni. Az egész kérdést átfogó távlatból nézve tehát, helyénvalónak kell tekintenünk, hogy Nagy-Budapest környéke településeinek rendeltetésszerű meghatározására vonatkozó követelmények Budapest városfejlesztési programjában is lerögzíttessenek.

A múlt elgondolásai szerint Nagy-Budapest további rendszertelen és le nem határolt extenzív települési folyamatát egy úgynevezett védőöv megvonása kívánta megakadályozni, amelynek területén a települést és építkezést korlátozó rendelkezések voltak tervbevéve. Ezzel szemben az újabb megfontolások arra az ered-

ményre vezettek, hogy helyesebb volna azt a területet, amelyet ezelőtt ezzel a negatív jellegű beavatkozással tulajdonképpen véglegesen a maga kezdetleges, se nem városias, se nem falusias állapotában kívántak rögzíteni, a jövőben az ismertett települési politikának és helyi igényeknek egyaránt megfelelő rendeltetéssel volna célszerű tudatosan tovább fejleszteni. Ennek megfelelően az mutatkozik kívánatosnak, hogy a Nagy-Budapest határán kívül fekvő, de még annak vonzási körébe tartozó területen a lakosság által üzött termelési ágak színvonalát a lehető legmagasabb fokra kell emelni, és ezáltal a környéki települések jellegét minél jobban biztosítani. Ily módon elérhető egyrészt, hogy a főváros környékének élet-szintje magasabbra emelkedjék, másrészt pedig, hogy gazdasági helyzetük megerősödésével ezeknek a településeknek lakói munkahelyüknek, valamint kulturális, gazdasági és szociális igényeik kielégítését is lakóhelyükön találják meg. A települések életképességét biztosítani fogja a főváros piaca, Budapest szempontjából pedig rendkívül előnyös lesz a termelők közelsége.¹⁷⁶

Ezek a települések természetesen nem lesznek kizárólagosan mezőgazdaságiak, de a vidék agrárjellegének megőrzésére mégis törekednünk kell, nehogy Nagy-Budapestet idővel egy bármennyire is önálló életképességű, de egyáltalában nem kívánatos, sűrűn beépített ipari gyűrű vegye körül. Ezért, ha ezen a területen valamely iparüzem kíván letelepülni, vagy valamely már meglévő gyári üzem kellően megalapozott és gazdaságilag is indokolt nagyarányú fejlődésnek indul, elengedhetetlen feltételnek kell tekinteni, hogy ezek munkássága ott helyben találja meg a maga lakóhelyét is. Végeredményben tehát a cél az, hogy Nagy-Budapest környékének lakói saját községükben találjanak a maguk számára munkalehetőséget, és eleve ki kell zárni azt a közlekedési szempontból sem kívánatos helyzetet, hogy a lakosság Nagy-Budapestre járjon be dolgozni, vagy a környéki iparüzemek munkásai akár Budapestről, akár más távolabbi településről járjanak naponta munkahelyükre. [...]

Városkép, műemlékek

A Gellért-hegy, a Várhegy és a Rózsadomb vonulata a távolabbi hegyhátakkal együtt kellemes ritmusát adják a természet játékának. A városból kiemelkedő Gel-

---

176 Erre vonatkozóan ld. e fejezetben a Nagy-Budapest ügyében kiküldött munkabizottság 1945 július 27-i jegyzőkönyvét.

lért-hegy sziklatömbje Budapest egyik legdekoratívabb jellegzetessége. Ugyanilyen tájképi jelentőségű a Várhegy is. A rajta elhelyezett épületek szerencsés elosztása, a királyi palota egységes tömege páratlan hangsúlyt ad a pesti oldalról tárló kilátásnak. A Várhegytől északra pedig a Rózsadomb kertés, lombos vidéke ellensúlyozza a dunai épületesorokat. A Duna általában 300 méternél szélesebb sávja a két városrészt elválasztja ugyan, de a város tájképi egységét nem bontja meg, hanem inkább kiemeli mindkét oldal jellegzetességeit. Budapest, mint város, minden jellegzetességével ebből a dunai látképből alakul. [...]

A két különböző jellegű városrész szerves egységbe kapcsolását a jó ritmusban elhelyezett hidak is elősegítik. A Duna-hidak elhelyezését ezért, városkép szempontjából is, azok kialakult eredeti elrendezésében kell fenntartani. Az elpusztult hidak újjáépítésénél azonban a főváros távlati képe és a partról szemlélhető dunai városkép szempontjából is megfelelő formai és szerkezeti megoldásokat kell alkalmazni. A hidaknak eredeti elrendezésében való megtartására vonatkozó követelmény nem érinti az Erzsébet híd városrendezési okokból esetleg északabbra történő újjáépítését, de kizárja az új híd létesítését a Margit híd és a Lánchíd között, ahol a Duna szabad vízfelülete, az Országház és a szemközti Várhegy által kialakult városkép zavartalan fenntartása kívánatos. Ezért az ostrom alatt elpusztított hidak helyreállítása után az ideiglenes kényszermegoldásként épített Kossuth hidat a jövőben lebontani szükséges.¹⁷⁷

A fővárost keresztülszelő Duna domináns helyzetéből következik, hogy a helyes elvek szerint keresztülvitt városrendezésnek a Duna-partok építészeti kihangsúlyozására kell törekedni, kihasználva a budai hegyek háttérét és a pesti síkság ellentétét, nemkülönbén a hidakkal megszabott tagozódást, és ezért a partokra kerülő építményeket összhangba kell hozni nemcsak egymással, hanem környezetük már meglévő hangsúlyos elemeivel és az átellenes oldal tömeghatásaival is.

A Duna-partokon alkalmazkodó beépítési módnak a partok vonalát architektonikusan ki kell hangsúlyoznia, ami helyenként szabadon álló épületek tömegeinek ritmikus elhelyezésével is biztosítható, úgy azonban, hogy a szabadon álló beépítésű sáv ne bontsa meg az összefüggően beépített területek között az építészeti kapcsolatot.

---

177 A Kossuth híd az Országház déli oldalánál hidalta át a Dunát. Lebontására 1960–1963 között került sor.

A városrendezés feladata a lebilincselő városkép megóvása, hogy a hegyoldalgig nyúló háztenger ne lepje el a kiemelkedő zöldfelületeket és hegyormokat, hanem a kettő együtt helyes arányban biztosítsa a kép összhangját.

Más a helyzet a pesti oldalon, ahol a városközpont, a »city« lüktető forgalma eléri a Dunát. Itt a városrendezési követelmény is más: a Duna felől monumentálisan elhatárolni a »city«-t, de egyben a budai hegyek felé is fordítani, utat nyitni a friss dunai levegő áramlásának, éltető erőt és egészséget vinni a sűrű beépítésű belső városrészek felé. Az épületeket ezért oly horizontális és vertikális elosztásban kell megalkotni, hogy a fenti követelményeknek eleget téve, beleilleszkedjenek a hidak és a szemközti hegyek összképébe és azokkal egységes városképet nyújtsanak.

A budai hegyvidék lejtőin alacsonyabb és lazább beépítést kell alkalmazni úgy, hogy a hegyek természetes vonalait a beépítés ne rontsa le. Ezenfelül kívánatos a hegyek látképét feltáró útvonalak nyitása, továbbá a hegylábak mentén áttört beépítés alkalmazására kell törekedni. A hegytetőket általában szabadon kell hagyni, kivéve a belső területekhez számító Rózsadombot, Várhegyet és Naphegyet, továbbá a gellérthegyi Citadellát. A Vár különleges és a többi városrésztől eltérő rendeltetését a Várhegy Duna felőli oldalának fellazított és lefokozott beépítésével is ki kell hangsúlyozni.

A belső városrészek városképét egyrészt az azok jellegéhez és rendeltetéséhez alkalmazkodó beépítési móddal, a helyi központok építészeti kihangsúlyozásával, továbbá tömegük, tömegelosztásuk, vagy az átlagosnál jobb külső kiképzésük folytán szembetűnő, de környezetükkel összhangban illeszkedő épületek létesítésével, másrészt az utak, terek folytán nyerhető kedvező térhatások kihasználásával kell változatossá és kellemessé tenni. Különös fontosságú ebben a tekintetben a célszerűen alkotott zöldfelületi rendszer városszerkezetet tagoló és élénkítő hatása. A Belvárosban ezenfelül a korszerű átalakításokkal összhangban a történeti eredetű zárt városképek lehető megőrzését is szem előtt kell tartani.

Különleges, a többi városrésztől eltérő elbírálást kíván a Vár területe, amelynek újjáépítését úgy kell megoldani, hogy városképének évszázadok folyamán kialakult történelmi értékei a jövő számára is átmenthetők legyenek.

Buda hathetes ostroma folyamán ugyanis a Vár területén fennállott mintegy 200 ház együtöde teljesen elpusztult, közel egyharmada gyökeres helyreállításra szorul, sértetlenül maradt épülete pedig úgyszólván nincsen.

Mivel a Vár történeti értéke nem annyira az egyes épületek kiválóságában, mint inkább az építő lelkiület egységében van, mely évszázadokon keresztül azonos ma-

radt, a műemléki jelleg a Várnál nem az építési részletformákban, hanem az egymás mellé sorakozó épületek egymáshoz való viszonyában, az egymásra utalásban található meg. Tehát nem egyes kiemelkedő formákat, hanem ezt a jóformán elemeire nem bontható egységet kell átmenteni. A régi épületeknek fényképek, tervek alapján való újratervezése, újjáépítése azonban ellentétben állana a műemlékvédelem álláspontjával, amely szerint a történelmi stílusok aprólékos utánzása, az építmények másolása megtévesztő mesterséges városkép-romantikát eredményez.

A Vár épületei újjáépítésének alapelve tehát az, hogy nem másolni kell, ami megvolt, nem kísérletezni annak életre keltésével, ami elpusztult, vagy a régi stílus szabályai szerint »új régít« alkotni, hanem megtartva az épület lényegét, a homlokzat tagolását, az ablaknyílások ritmusát, a kapuzatok arányait, kell az épületet a mai építészeti formanyelvén tömegében és homlokzati hatása tekintetében megőrizni. [...]

Külön probléma a királyi Vár súlyosan sérült épülete. A Vár déli részének egy nagy, egységesen kialakított épülettömbbel való lezárása vitathatatlan városképi követelmény. A palota arányainak és tömegelosztásának megfelelő volta miatt, valamint annak a kockázatnak mérlegelésével, hogy minden új megoldás esztétikai hatása mindig csak utólagosan állapítható meg, a királyi palota jényegében az ostrom előtti formájában állítandó helyre.

A Vár különleges történelmi hangulatának megtartásával a terület települési kérdései is összefüggenek. Ide, az elvonultságot és múltra utalást lehelő épületekbe csak olyan hivatalok és intézmények helyezhetők, amelyeknek ügyfélforgalma elég alacsony ahhoz, hogy ezt a visszahúzódást megengedje. Továbbá olyan idegforgalmi intézmények, amelyek részére a történelmi keret külön értéket jelent. A Várban települő lakosságnak is az elvonult, csendes életmódot kívánó rétegekből kell kiválasztódnia. [...]¹⁷⁸

*II. melléklet a Fővárosi Közlöny 1947. évi március hó 13-i (10.) számához.
2-4., 10-11. p.*

---

178 Ld. erre vonatkozóan a VI. fejezetben közölt 1959. július 21-i Politikai Bizottsági jegyzőkönyvet is.

Az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó röplap

1948 április

Illetékes egyházi helynek (napi sajtó által támadott) nyilatkozatai
Budapest, 1948. április 26.:

— „A politikai életbe, sajtóba, rádióba de mindent megelőzően a tanulásra hivatott fiatalság körébe belevetették az Egyház és Állam közötti béke minden áron való megteremtését, helyesebben propagandaszerű kimunkálását.

A béke ellen, ha az komoly béke, senkinek kifogása nincs, nem is lehet; sőt azt kezdettől kívánatosnak tartotta az Egyház. Ehhez azonban a csak szavak, kétes eredetű és értékű aláírások helyett megfelelő komoly előfeltételek és eszközök kellenek. Feltűnő, hogy az Egyház közismert sérelmeiről (vatikáni diplomáciai kapcsolat, pártok feletti katolikus napilap, a szétduált katolikus egyesületi élet, cenzúra, stb.) egyáltalán szó sem esik. A kongreganista-, cserkész-, diákönkormányzati és tanonc vonalon alkalmazott módok és eszközök a béke műveinek nem tekinthetők; alkalmazóihoz méltatlanok; a békének pedig a sírját jelentik.

Sem baloldali, sem jobboldali katolikusokat nem ismer az Egyház, hanem csak római katolikusokat, akik ugyanazt a hitet vallják, ugyanazon törvények szerint és ugyanazon szentségekkel élnek, és a Jézus Krisztus földi helytartójával egységben élő tanítóhivatal, a püspöki kar szellemi irányítását készségesen elfogadják és követik.

Nem a békét szolgálják az egyre sűrűsödő, elhasznált szólamú, bántó kijelentések sem: „A felekezeti iskolák jelentékeny részében valóságos hajtóvadászat folyik a Nékosz munkás- és paraszt- ifjai ellen.” „Kiverjük a reakciót az Egyház palástja mögül.” — Olyan állítás is elhangzott, hogy egyházi vezetők lelki „terrort” gyakorolnak. Köztudomás szerint az Egyház mindig csak fájdalommal szemlélője és nem cselekvője a terrornak. Nem segíti elő a megbékélést a Pápa Őszentsége állandósult útszéli gyalázása sem. A végletekig ócsárolt Pápanak sok mai tollforgató bántalmazója az életét köszönheti. A magyarság legelesettebbjei pedig nagy értékű jelentős segítségét. A magyar nép „a kiverések”, gyalázások helyett — korábbi biztatások alapján — egészen mást vár: a verítékező nép életszínvonalának emelését, az annyiszor emlegetett corruptio megfékezését, a hároméves szlovákiai gyöt-

relmeknek immár a megszüntetését és a távollévő apák, fiak és testvérek hazahozatalát. Ezekből inkább fakadna megbékélés.

Budapest, 1948. április 27.: Ortutay miniszter beszéde, melyet a Kisgazda Párt nagyválasztmányán tartott, felfedte, hogy mi is rejlik az állam és Egyház viszonyának feszegetése mögött. Miután egy pár dicséző szót mondott az egyházak felé, hozzátette, illetve bejelentette: „a történelmi fejlődés azonban az, hogy az egyházak kezéből fokozatosan az állam veszi át az iskolázást!” Ez teljesen téves megállapítás! Ilyen fejlődés sehol sem mutatkozik. Azt tapasztaljuk, hogy a történelmi fejlődés szerint az Egyház mellett az állam is átveszi a tanítás és nevelés feladatát, de nem az Egyház kezéből. Ami az Egyház kezén volt, azt a „fejlődés” nem igen bántotta, hanem erősítette! Ahol pedig az Egyház kezéből az iskolázást és nevelést kivették, ott az általában erőszakkal történt, anélkül, hogy a népet megkérdezték volna! Hitler sem kérdezte a népet, mikor az iskolákat az Egyház kezéből kivette és a hitoktatást megszüntette. A történelmi fejlődés a nép akarata irányában történik, a nép pedig már nyilatkozott, de nem az iskolák államosítása és a kötelező hitoktatás megszüntetése mellett, hanem a vallásos nevelés mellett!

Az is megdöbbentő, amit a miniszter a „szabad Egyház és szabad állam” jelszavával üz! Tudvalévő, hogy ezzel szokták szépíteni az Egyház jogainak és vagyonának elkobzását! Mikor mindenét elvették, azt mondják, most már szabad vagy!”¹⁷⁹

BFL VI. 502. a. Budapesti Tankerületi Főigazgatóság. Elnöki iratok. 156/1947-48 biz.

---

179 A röplapon kézírásos feljegyzés: „Szt. István gimn. kat. szülői ért-én a Domokosok előadó termében osztogatták.” A Szent István Gimnázium igazgatója az ügyben igazoló jelentést írt a tankerületi főigazgatónak, amelyben közölte, hogy a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége iskolán kívüli összefüvetelei „szülői értekezleteknek jellegüknel fogva semmiképpen nem minősíthetők”, és a hittanár szerint ezeken „antidemokratikus politikai agitációt nem fejtettek ki, és semmiféle röpiratot nem terjesztettek.” — Az egyházi iskolák államosítását az Országgyűlés 1948. jún. 16-án szavazta meg, és 1948:XXXIII. tc-ként került a törvénytárba. (Ld. ehhez Kardos József–Kelemen Elemér és Mészáros István műveit az ajánlott irodalom jegyzékében.)

1848 centenáriumának ünneplése

1948 szeptember 20.

[...] A szemle után a köztársasági elnök és kísérete, a kormány tagjaival és a vendégekkel a Köröndön felállított dísztribünre vonult, hogy végignézzék honvédeink, rendőreink, szabadságharcosaink és ifjaink díszfelvonulását.¹⁸⁰ Az Andrássy úton a kötélkordonon kívül tömött sorokban állott Budapest népe.

A házak ablakai, tetőteraszai is mindenütt telve voltak kíváncsiakkal. Büszkén és csillogó szemekkel, éljenezve és tapsolva fogadták a felvonulás parancsnokát, Variházy Oszkár vezérőrnagyot. Mögötte húsz Kossuth-akadémista lépkedett a Szovjet-Úniótól visszakapott 48-as zászlókkal, majd a 180 tagú honvédszenekar sorakozott fel a tribün elé. Egymásután vonultak fel zászlóik alatt pompás fegyelmettséggel, kemény, büszke léptekkel a Kossuth-akadémisták díszszázada, a határ vadászszázadok, az I. gyaloghadosztály alakulatai, a hadihajósok, az önálló repülő zászlóalj. Nehéz motorok dübörgése reszkettette meg utánuk az Andrássy úti házak falát. Gépvontatású tüzérsztagok, műszakiak, híradósok, fogatolt tüzérütegek vonultak el tisztelegve a tribün előtt.

A honvédek után a rendőrök frissléptű kis csapata következett, majd gyalogos- és lovasrendőrök, rendőrségi jeepek és csapatszállító autók vonultak fel. Az ünneplő közönség meleg tapssal köszöntötte a pesti uccák áldozatkész őreit.

A rendőrök után a Szabadságharcos Szövetség díszszázada következett, majd a SZIT és a MINSZ fiataljai zászlókkal és emblémákkal. Vöröskeresztes ápolónők fehér egyenruhája tarkította a sort. Szabadságharcos sportolók, lövészek, sielők, repülők, vörösblúzos kerékpárosok, bukósisakos motorosok tisztelegtek a köztársasági elnök és a vendégek előtt.

---

180 A díszszemle része volt az egész centenáriumi évet átfogó nagyszabású rendezvénysorozatnak. Az új honvédség népszerűsítése a honvédő-függetlenségi hagyománnyal összekötve a hivatalos propagandában aktuális felhangot kapott: a nyugati imperializmussal szemben kell megvédeni a hazát.

A március 15-i ünnepségek budapesti lefolyásáról ld. Szabó Róbert: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948 márciusi centenáriumi ünnepségek történetéhez. In: Történelmi Szemle, XL. (1998) 3–4.. 215–227. p.

A díszszemle még tartott, amikor a déli órákban a honvédelmi minisztérium épületének a falán emléktáblát helyeztek el a következő felírással: 1848-49 Honvédek az Újjászületett Honvédség.

Az ünnepélyes eseményen Farkas Mihály honvédelmi miniszter is résztvett. A belügyminisztert Szebenyi Endre államtitkár, a fővárost pedig Bognár József polgármester képviselte. Az avatóbeszédet Sólyom László altábornagy mondta, aki a szabadságharc honvédeknek emlékét és az új népi hadsereg feladatait méltatta. Az emléktáblát Bognár József polgármester vette át a főváros nevében.

Népszava, 1948. szeptember 20.

Gerő András: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum, Bp., 1998. 279 p.

Schifferné Szakasits Klára az új vezető réteg életmódjáról

[...] Még az elmúlt év őszén¹⁸¹ szüleim elköltöztek a Pasaréti útra. Apám¹⁸² ellenkezett, eleinte hevesen tiltakozott a költözés ellen. Nem akart Budán, nem akart vilában lakni.

— Én jól éreztem magam ebben a lakásban, megszoktam. Mi a fenének menjek Budára — makacskodott. — Különben is, innét a Parlamentbe csak át kell sétálnom.

Anyám erre felsorakoztatta érveit.

— Nézd, Árpád, már Rákosi is szóvá tette ezt a lakást. Azt mondta, hogy nem biztonságos egy politikusnak bérházban lakni...

— Mi a fene!

Anyám nem zavartatta magát, folytatta a győzködést:

— Igen, s azt is jelezte Rákosi, hogy nálunk az Alkotmány utcában nem szívesen tartanak értekezletet, sem baráti találkozót, mert nem biztonságos. Az elvtársakra vigyázni kell, mondta.

— Baromság!

Anyám tovább érvelt.

— Tudod te azt jól, Árpád, hogy ők mind a Domonkos utca, Abonyi utca, Ajtósi Dürer sor által határolt villanegyedben laknak. Nem véletlenül. Azután ne feledd a kongresszust¹⁸³ sem. Itt lesznek a testvérpártok küldöttei Svájc-ból, Svédországból, az angol munkáspárt főtitkára, Morgan Phillips, és Franciaországból is — ugyan hová akarod őket meghívni, amikor ebben a házban még lift sem működik?

Végül is apám beadta a derekát. Beköltöztek a Pasaréti út 59. számú villába.

Amikor legelőször megálltam a ház előtt a járdán, felbámultam a harmincas évek körül készült szecessziós stílusú épület gipszangyalaira és rajtuk túl a tornyos, gerincében ívelt háztetőre. A villához tartozó telken egy földszintes ház is áll.

---

181 1946 őszén

182 Szakasits Árpádról ld. a 140. jegyzetet.

183 A Szociáldemokrata Párt XXXV. kongresszusa 1947. január 31–február 3. között ülésezett.

A boltozatos lépcsőfeljárón kerültem be az előszobába. Onnét ajtók nyíltak: egy a szalonba, egy a szagfugó folyosóra.

A szalonban a fal mellett pianinó állt. Szemben a félköríves beugróban székek, fotelok, asztalkák és szemmagasságban a rádió. Jobb kéz felől nyílt az apám szobája. Az oldalfalat plafonig érő, szépen megmunkált, világos dohányszínű könyvszekrény foglalta el. Előtte magas támlájú szék és hozzá illő íróasztal volt. A nagy szalonból balra az ebédlő nyílt; ovális asztal állt a közepén, és körülötte sok-sok szék. Jobbra, a szalon folytatásaként egy kisebb helyiség, a falmélyedésben szoborral, azután a jókora terasz következett.

Ezek a villák már valamire köteleznek. Nem lehet bennük egyszerű emberként élni. Személyzet is kell hozzá; szakácsnő, szobalány. A Háztartási Alkalmazottak Szakszervezete közvetítette ki a személyzetet, akik minket „elvtársnőnek” szólítottak, de mi őket a keresztnevükön. Ki volt kötve számukra a szabad vasárnapon kívül a heti szabad délután.

Ó, igen. Mindenkinek sok volt a tennivalója; sűrögtünk-forogtunk, s valakinek csak el kellett végezni helyettünk a házimunkát. Meg azután reprezentálni is kellett! [...]

[...] Eleinte még zavart, később természetesnek fogtam föl azt a sajátos életformát, amely oly jellemző volt a funkciót viselő káderekre és kádergyerekekre. Így többek között az autó; az autó a hatalom szimbólumává nőtt. A gyerekek azon vitáztak, kinek milyen kocsin jár a papája. Ez volt az értékmérő számukra; a Hudson, a Buick, a Chevrolet, a Chrysler. A Tatraplan már nem volt túl elegáns, hát még a DKW. [...]

[...] Észrevettem, hogy sok minden megváltozott körülöttünk. A Rákosi-arképek egyre nagyobb méretűek lettek, új szavak, új értékítéletek termelődtek. Beszéltek a „kulákság szószólóiról”, a „népi eszmék győzelmét hirdető optimista művésztéről”, „az osztályidegen elemekről”, a „bírálat-önbírálatról”.

Új meghatározások születtek. Így az, hogy „nincs külön nemzeti út”, az „egyre élesedő osztályharc”, a „növekedés nehézségei”, a „kozopolita veszély”, az „éberség”, a „fő veszély a jobboldali elhajlás”. Szavak, kifejezések, amelyekkel a bizonytalanság együtt járt.

Ismerőseink közül egyesek külföldre távoztak, mások eltávolodtak tőlünk.

Mindez persze nem egy csapásra történt. Lassan, szinte észrevétlenül.

Szeptemberben Palkó a Gorkij iskola tanulója lett. Itt oroszul is tanulhatott. Eleinte nem ment minden gond nélkül. Különösen azért nem, mert az osztálytársainak egy része jól beszélt oroszul.

Szülői értekezletre hívtak a Gorkij faszorba. Be akarták mutatni a szülőknek a magyar és szovjet tanerőket. Kíváncsian mentem el. Kopár kert vette körül az iskolaépületet, ahol állványok és elszórt festékesvödörök jelezték, hogy nemrég tataroztak. Az épület lakk- és festékszagot árasztott. Az igazgatónő a földszinti előtérben udvariasan fogadta a szülőket, és osztályonként mindenkit elirányított.

Az ismerkedés hamar lezajlott. A szovjet tanárnő kedves volt, egymásra mosolyogtunk, mivel beszélni nem tudtunk egymással. Majd egy nagy teremben gyűltünk össze, ahol az igazgatónő felsorolta a tantárgyakat, elmagyarázta, milyen elvek szerint tanítanak ebben a mintaintézetben, ahol nemcsak a magyar iskolák anyagát sajátítják el a tanulók, hanem az orosz történelmet, irodalmat is megtanulják. Az igazgatónő még elmondta, milyen terveket dolgozott ki a tantestület a tanulóknak minél jobb előrehaladása érdekében. Ezután némi szünetet tartott, felemelte az asztalról a poharat, ivott egy korty vizet, majd figyelmeztette azokat a szülőket, akik a gyermeküket autóval küldik iskolába, ne hajtsanak az iskoláig. Álljanak le a sarkon, s a gyermek onnan gyalog jöjjön tovább. Ugyanígy oldják meg a várakozást is. Szeretné, ha megértenék az illetékes szülők, hiszen olyan növendékek is járnak az iskolába, akik villamoson, autóbuszon közlekednek, vagy éppen gyalognak.

A kérés elhangzott. A teremre zavart csend borult. Azután Révainé¹⁸⁴ kért szót. Felállt. Határozott hangon közölte, hogy gyereke igenis ezután is autón fog érkezni az iskola elé, és autóval fog onnan távozni. Akinek az apja olyan pozícióban van, amivel autó jár, akkor ez a gyermeket is megilleti. És hozzáfűzte: az egyik gyermek autón érkezik az iskolába, a másik gyalog. Minek ebből titkot csinálni? Nem értek egyet az igazgató elvtársnővel. Nem helyes elkenni a nyilvánvaló helyzetet.

Kissé sértődött tekintettel nézve körül, leült.

Az igazgatónő zavarában valamit lesöpört az asztalról. Lehajolt érte, felvette, és azután szelíden csak ennyit mondott: — Természetesen, én Révai elvtársnőnek

---

184 Révai József (1898–1959) kommunista politikus, a Magyar Dolgozók Pártja fő ideológusa, a központi pártlap, a Szabad Nép főszerkesztője, 1949–1953 népművelési miniszter. Révai Józsefné (szül.: Grünwald Lili) 1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium középiskolai Főosztályának vezetője.

nem szabhatom meg, hogyan vigyék, illetve hozzák az iskolába a gyermeket. Én csak a gyermekek érdekében beszéltem. [...]

[...] Nyirkos őszi szél zúdult a városra. Az időjárás barátságatalanná vált. Egy ilyen borongós őszi napon a rádió hírül adta, megjelent az újságokban, s a pártszervezetekben az előadók lelkesen közölték a jelenlévőkkel, hogy Rákosi Mátyás vezetésével kormánybizottság alakult Sztálin 70-ik születésnapjának méltó megünneplésére.

Ezután kezdődött a határtalan tömjénezés.

Mindnyáján megértük önmagunk megadásának szégyenét: Ő a jelen és a jövődől! Az erő. Ő az, aki egy egész életen át minket vezet.

S mi kívülről idéztük mondatait. Idéztük őt, aki a legbölcsebb, a legnagyobb. És se vége, se hossza nem volt az imádatnak. Zengtük dicséretét. „Sztálin nevével épül a világ.” Ő maga a tökély, a világ dolgozóinak vezére, tanítója, kormányosa. Ő a termékeny szellem, a mindenség óriása! Ő előre látja a jövődőt, mindent jobban lát és tud. Félelmet nem ismer, bátor, rendületlen. Hidegvérű és körültekintő. Szavai prófétai szavak!

Az alakja – hatalmas!

A tekintete! Tekintetétől az ellenség megremeg!

Sztálin-műszakok, felajánlások, munkaversenyek, sikerek!

Sztálin-műszakok, felajánlások, munkaversenyek, sikerek!

És tapsoltunk ütemre, csattogott a tenyerünk. Olyan volt ez a taps, mint a bárd, mellyel saját húsunkba hasítottunk. És harsogtuk, perceken át harsogtuk: Sztálin! Rákosi! és tovább zúgtunk: Éljen Rákosi, éljen a párt! Rákosi a párt! S mindezt tettük valamilyen esztelen önkívülettel, miközben kisebb-nagyobb tragédiák játszódtak le a körülöttünk lévő életében.

Sok embert szinte korbácként hajtott a félelem. A taggyűléseken — jól emlékszem — egyesek felálltak, és önkritikát gyakoroltak: elsápadt arccal, lesütött szemmel vallottak — semmisségekről. „Nyugaton él a testvérem, de én a levelére nem válaszolok.” „Nagyon bánt és szégyellem, hogy lemaradtam a tanulásban. Rákosi elvtárs beszédét még nem olvastam el, mert — s itt sírva fakadt, s szinte zokogva folytatta —, mert a munkából oly fáradtan érkeztem haza, hogy...”, majd fel-emelt fejvel s hangon jelentette ki: „Felajánlásom Sztálin elvtárs születésnapjára teljesítem!”

Ez a módszer rendkívül alkalmas volt az emberek megtörésére. Nem vette figyelembe az emberi tényezőket, éppen azért erőltették. Egyszerű volt. Olyan gyakorlat alakult ki hamarosan, amely a félelem felkeltésére és állandósulására épült. [...]

[...] Negyvenkilenc vége felé jártunk, a napok egyre rövidültek, míg elérkezett az év legrövidebb napja, december 21. Eljött Sztálin születésnapja. Pali meg én ki-dekoráltuk a Lepke utcai ház homlokzatát: Sztálin világoskék egyenruhás, csizmás képe fenyőágakkal keretezve a ház falán a legfeltűnőbb helyet foglalta el. Már hetek óta tartott az ünneplés. Gyűlések, fogadások, díszelőadások, kiállítás, ahol meg lehetett tekinteni az összegyűjtött ajándékok tömegét.

Nem hiszem, hogy valaha, valahol a világon bármely uralkodót hasonlóképpen ünnepeltek volna. Mi, magyarok alaposan kitettünk magunkért. Példátlan volt az ünneplés. Azért ezt mégiscsak észre kellett volna vennünk!

És a mai napig is döbbenetes számomra, hogy mindezt természetesnek vettem. Amikor a kisfiam, Feri hazajött a Rákosi-gyermekotthonból, kicsit pöszén Sztálint éltette, versikét mondott róla, majd este, fürdetés közben azt mondta: „Anyu, tudod mit? Ajánljál fel engem Sztálinnak...” Felejthetetlen mondat. [...]

Schifferné Szakasits Klára: Fent és Lent. 1945–1950. Bp., 1985. 180–181., 189–90., 265–266., 316–318., 321–322. p.

*Pongrácz Kálmán polgármester jelentése a belügyminiszternek
Budapest lakosságának 1949 decemberi politikai
közhangulatáról*

Budapest Főváros polgármesterének jelentése a belügyminiszternek a
közigazgatás 1949 december havi működéséről [részlet]

IV. Politikai helyzet.

[...] Sztálin elvtárs születésnapját a főváros lakosságának nagyobb része őszinte szeretettel és lelkesedéssel ünnepelte. A december 18–24 közti hétnek az erre való felkészülés, az ezzel kapcsolatos ünnepségek adtak igazi ünnepi jelleget. Az ezzel kapcsolatos készülődések — elsősorban a munkáslakta kerületekben — háttérbe szorították az egyébként szokásos karácsonyvárást. A dolgozók munkafelajánlásai és Sztálini műszak nagy eredményei erősen ráirányították a figyelmet a termelés kérdéseire. A felajánlásokból az iskolás gyermekek is kivették részüket, így a II. és a XIV. kerületben kiállítást is rendeztek a tanulók által felajánlásra készített tárgyakból, kézimunkákból.

A fővárosi hivatalok dolgozói is nagy számban teljesítették Sztálini munkafelajánlásukat, s december 21-én fokozott munkateljesítményeket vállaltak. A díszítési láz már oly hatalmas méreteket öltött, hogy a papírkereskedések nem tudták kielégíteni a lakosság díszítőanyag szükségletét. A polgári réteg természetesen nem tudott teljesen beleilleszkedni ebbe az ünnepi hangulatba, és nem is akart.

A tőkésosztály nagyrészét eléggé váratlanul érte az államosítás.¹⁸⁵ Egyes rétegeknél bizonyos óvatos üzletpolitika utóbbi időben már megfigyelhető volt, (péld.: igen kis mennyiségű árucikket tároltak raktáron, stb.) Az államosítás napján a kiskereskedők és kisiparosok között meglehetősen pánikhangulat terjedt el, nem tudták

---

185 Az Elnöki Tanács 1949. december 20-án hozott 1949:20. sz. törvényerejű rendeletével mondta ki a 10 munkásnál többet foglalkoztató és a külföldi tulajdonú üzemek államosítását. (A 100 munkásnál többet foglalkoztató vállalatokat már 1948 tavaszán államosították).

hány alkalmazottig terjed az államosítás. Több kiskereskedő másnap nem is nyitott ki, mert félt, hogy rá kerül a sor. Fokozta a bizonytalanságérzetüket, hogy létszámon aluli államosítások is történtek (péld.: ékszerészek, stb.). Megállapítható, hogy az államosítás óta sokkal nagyobb számban adják vissza iparukat mint azelőtt, s az adófizetés mértéke is csökkent. Gerő elvtárs nyilatkozata, valamint a KIOSZ-szal karöltve végzett felvilágosító munka bizonyos mértékig megnyugtatta a kisiparos és kiskereskedő réteget.

Az államosított üzemek — elsősorban a külföldi érdekeltségű nagyüzemek — munkássága örömmel fogadta az államosítást. Kivétel egyes kisüzemi és vendéglátóipari dolgozók, akiknek politikai elmaradottsága ebből az alkalomból kitűnt.

A lakosság az államosítás tényét politikai felfogásának megfelelően fogadta. A reakció igyekezett felhasználni, és híresztelte, hogy az ígéretek ellenére mégis hozányúlt a kormány a kis egzisztenciához, továbbá, hogy hiába ígérnek kártérítést, a volt tulajdonosok nem fognak semmit sem kapni, és nem fogják őket elhelyezni. A szaktudással rendelkezők közül már többet elhelyeztek, s így ez bizonyos mértékig megnyugtatóan hatott, különösen a tökeszegény kisebb embereknél.

Nagy-Budapest megalakulásának¹⁸⁶ politikai jelentőségét a legkülönbözőbb módokon igyekeztünk tudatosítani (kisgyűlésen, hirdetmény, pedagógusok, röplapok stb.). A lakosság érdeklődését mutatja, hogy az erről szóló kisgyűlések sokkal látogatottabbak voltak, mint az előzőek. A reakció ezen a téren sem maradt tétlen, és elsősorban az igények felfokozásával, a reformok és vívmányok azonnali

---

186 Az 1949:XXVI. tc. 1950. január 1-jével hozta létre Nagy-Budapestet oly módon, hogy a fővároshoz csatolta Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat és Albertfalva, Békásmegyér, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Saslalom és Soroksár nagyközségeket. A főváros kerületeinek száma 22-re emelkedett. Több korábban önálló település képezett egy-egy új kerületet, másokat régi kerületekhez csatoltak, Újpest, Kispest és Csepel lett önálló kerületként Nagy-Budapest részévé. Ez egyben az elvetését jelentette mindazoknak az elképzeléseknek (ld. e fejezetben a Nagy-Budapest kérdésével foglalkozó munkabizottság 1945. július 27-i jegyzőkönyvét és Budapest városfejlesztési programjára vonatkozó előterjesztést), amelyek a főváros és a peremövezet közigazgatási egységét a települések kialakult önkormányzatának, önálló érdekeinek figyelembe vételével kívánták megteremteni.

megvalósításának követelésével lép fel, és igyekszik elégedetlenséget kelteni. Különösen érezhető volt ez az övetezi községekben és városokban, ahol azt a hírt terjesztették, hogy Nagy-Budapest megalakulása után megtiltják az állattartást, vagy, hogy a magánosok is csak a budapesti közvágóhídon vághatnak. A volt pesti kerületekben pedig azt terjeszti a reakció, hogy most már csak a peremkerületeket fogják fejleszteni, és a belső kerületekkel nem törődnek.

A dolgozó lakosság örömmel fogadta az új fővárost.

Az új Budapest megalakulásának politikai jelentőségét még egyes politikai tényezők sem értékelik helyesen. A volt peremvárosok önkormányzata a budapesti törvény megjelenése után mindenhol díszközgyűlést tartott, s ezeken (péld: Buda-fokon, és Csepelen) a kisgazda-párti bizottsági tag nagy sajnálkozással emlékezett meg a város önállóságának megszűnéséről. [...]

Budapest, 1950. január 9.

Pongrácz polgármester¹⁸⁷

BFL XXI. 508. a. Polgármesteri bizalmas iratok. 349/1948. 04/1950. biz. Gépellt fogalmazvány.

---

187 Pongrácz Kálmán (1898–1980) esztergályos, kommunista. 1945-től tagja a fővárosi Törvényhatósági Bizottságának. 1947– a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár vezérigazgatója, 1949– Budapest polgármestere, 1950–1958 a Fővárosi Tanács elnöke.

A polgármesteri I. (elnöki) ügyosztály összefoglaló jelentése a Nagy-Budapest létrejöttével kapcsolatos közhangulatról

1949. december 23.

Tájékoztató jelentés a lakosság hangulatáról Nagy-Budapesttel
k a p c s o l a t b a n

Nagy-Budapest megvalósításának kérdése a választások¹⁸⁸ óta a köztudatban van, a törvényjavaslat benyújtása és gyors letárgyalása mégis egy kis meglepetést keltett.¹⁸⁹ Ez a meglepetés jó irányú, s általában helyesli a lakosság, hogy ilyen hamar törvény lett a tervből és a javaslatból. Az új kerületi beosztás csak a 20-i közlönyben jelent meg, és a napilapok csak ezután közölték, így a lakosság nagy része még nem ismeri kellően az új beosztásokat és határokat.

A törvény megjelenése óta több kerületben lakógyűléseken, pártnapokon és egyéb módon ismertették Nagy-Budapest politikai jelentőségét, de a konkrét új határoknak a széleskörben való ismertetése csak most indul meg. A lakosság érdeklődését mutatja az is, hogy Nagy-Budapest kérdésével foglalkozó lakógyűlések látogatottsága jóval nagyobb, mint a szokásos ankétoké.

A kerületek általában konkrét terv alapján készülnek a további ismertetésre, így péld: XIII. kerületben még 20 kisgyűlés tartását vették tervbe, ezenkívül előadásokat tartanak a tömegszervezetekben, míg a Pedagógus Szakszervezeten keresztül az iskolai tanulókkal is ismertetik az új helyzetet. Ugyancsak ez a kerület 20.000 példányban röpiratot készít, amelyben Nagy-Budapest és a kerület kérdését az 5 éves terv¹⁹⁰ perspektívájába beállítva ismerteti.

A polgári lakosságot nemigen érdekli az egész kérdés, mint ahogy máskor sem mutat érdeklődést a nép széles rétegeit szolgáló intézkedések iránt. Sőt, megjegy-

---

188 Az első „egypárti” országgyűlési választások 1949. május 15-én zajlottak le.

189 Az Országgyűlés 1949. dec 20-án szavazta meg az 1949:XXVI. tc-t.

190 Az 1950 januártól induló I. ötéves terv. A szocialista tervgazdálkodás rendszerében a gazdaság fejlesztési irányait megszabó legmagasabb szintű dokumentumok az ötéves tervek voltak.

zések hangzanak el: ha a peremvidéket emelni akarják, ez bizonyára Budapest visszafejlődésével, vagy legalábbis fejlődésének megakadásával fog jární. A dolgozó rétegek általában mind örömmel fogadják, s elég széles körben meg is értik politikai jelentőségét. Sok kis dolgozó, kinek a peremen kisebb földje, vagy kertje van, reméli azt, hogy ezáltal jobb közlekedés révén közelebb kerül tulajdonához.

Megállapítható, hogy a peremvidék lakossága — elsősorban az elmaradt falusi jellegű községké — fokozott várakozással és reménykedéssel tekint az egyesítés elé, s azt várja, hogy ezt az elmaradottságot máról holnapra meg fogjuk tudni szüntetni. A helyi szervezetek egy része — így péld: Lőrinc polgármestere — felismer-te ezt, és igyekszik tudatosítani a lakossággal, hogy az évtizedes elmaradottságot nem lehet néhány hónap alatt megszüntetni és teljesen behozni, hanem csak a tervgazdálkodás keretében.

Elsősorban a közművek és a közlekedés vonalán várják a legtöbbet. Így péld: Békásmegyér lakossága már nem is szerezte be az 1950. évre a Hév bérletjegyét, mert biztosra veszi, hogy a BSZKRT jegyek odáig érvényesek lesznek. Hasonló a helyzet a HÉV többi vonalainál is. Várják a közlekedési helyzet javulását is, és elsősorban több KÖZÉRT fiókot kívánnak, de beszélnek a kulturális elmaradottság megszüntetéséről is.

A kerületi határmódosítások még nem eléggé közismertek, ennek ellenére bizonyos hangulat ezzel kapcsolatban is kialakult. Azt a körülményt, hogy a polgári és dolgozó rétegek másképp reagálnak az eseményekre, legjobban lehet látni a volt V. ker. példáján, ahol is a XIII. kerülethez csatolt részben¹⁹¹ a polgárság körében bizonytalanság és nagyfokú izgalom észlelhető.

Különböző rémhírek keltek szárnyra, így például, hogy az V. kerületi rész polgári lakosságát kényszerkilakoltatás útján fogják a kerületből eltávolítani, míg a másik szerint a létesítendő új V. kerület kizárólagosan polgári kerület lesz, és szorosán el fogják határolni a proletárkörnyezettől. A XIII. kerülethez kerülő rész dolgozó lakossága örömmel fogadja az átcsatolást, és egyöntetűen azt mondják, hogy végre nem a polgárokkal kerülnek egyenlő elbírálás alá. Tudják azt, hogy a XIII. kerület szociálpolitikai, egészségügyi és kulturális felemelkedés előtt áll, örülnek, hogy ebből részesülhetnek. Az újpestiek is örülnek annak, hogy a Palotától átkerülő nagyzem révén erősödik a kerület munkásjellege.

---

191 Az Újlipótváros (Szent István körút – Váci út – Dráva utca által határolt terület).

A Szigetcsúcs lakói igen örülnek, hogy végre Csepelhez tartoznak, ahova földrajzilag, kataszterileg és politikailag eddig is tartoztak. A III. kerület lakossága kezdetben hibáztatta, hogy három nagy iskolaépületet a déli határvonal levág a kerülettől, de megnyugodtak, mikor megtudták, hogy a dolgozók gyermekeinél nem fog hátrányt jelenteni, mert az iskolák körzeti beosztásánál a közelben lakók továbbra is látogathatják ezeket az iskolákat. Békásmegyér lakói közegészségügyi szempontból is örömmel vették az egyesülést, mert a hatósági orvosi intézkedések és kórházi ellátás terén a járási, illetve megyei székhely igen nagy távolságra esett.

A XXII. kerület (Budafok, Budatétény, Nagytétény) az egymásközi közlekedés javítását kéri, a HÉV egyedül jelenlegi állapotával erre nem elegendő, szükséges lenne autóbusszjárat beállítása, illetve kiterjesztése.

Az új kerületi elöljárósággal kapcsolatban a IV. kerület lakói nagyon messzinek találják a Honvéd utcát. A XVII. kerületben a központi fekvésű rákoscsabai község-háza helyett, a távolabb fekvő rákoskerti részre akarjuk a kirendeltséget létesíteni, ezzel a lakosság nagyrésze nem ért egyet, mert azon a vidéken a lakosságnak csak egy töredéke lakik.

A sashalmi elöljáróság épületének megválasztása sem szerencsés. Értesülésünk szerint fenti két ügyben már történtek lépések más vonalon.

Budapest, 1949. december 23.

A polgármesteri I. ügyosztály
Bozóki

Megjegyzés

A felhívást a jelentéstételre 21-én du., illetve 22-én reggel adtuk ki. Nem kaptunk jelentést a VI., és XI. kerülettől. Nem megfelelő a jelentés az I., II., X., XII., kerületekből, egészen gyenge a VIII. kerületé. Jó jelentések: III., IV., V., Csepel.

A XIV. ker. jelentése a tájékoztató jelentésem elkészítése után érkezett meg, s azt eredetben csatolom.

Források Budapest Múltjából IV. Források Budapest történetéhez 1945–1950. Szerk: Gáspár Ferenc. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1973. 509–510. p.

V. fejezet A HIDEGHÁBORÚ „FRONTVÁROSA”

Nagy-Budapest 10 éves városfejlesztési tervének vázlata

1950. március 23.

Nagybudapest 10 éves városrendezési tervének vázlata és elvi szempontjai.

A Szovjetunió által felszabadított országunk sikeresen befejezte 3 éves tervét és meginduló első 5 éves népgazdasági tervével már a szocializmus alapjait rakja le. Ezzel szükségessé vált munkáslakta peremvárosokkal megnagyobbodott fővárosunk nagyobb távlatra szóló városrendezési tervének elkészítése, hogy lehetővé váljék az ötéves tervek korszakának megfelelő, új, nagyarányú építkezéseinek tervszerű elhelyezése.

Ahhoz, hogy a főváros rendezésének súlyponti problémáit megoldjuk, legalább két ötéves tervidőszakra terjedő, tehát tíz éves terv szükséges. A tervek egyes szektorai hosszabb időre is átnyúlnak, azonban a tervnek mindazon lényeges városrendezési kérdések megoldását tartalmaznia kell, amelyek 10 év alatt megvalósíthatók.

A terv célja az épülő szocialista Magyarország szocialista típusú fővárosának megteremtése, a lakosság gazdasági, kulturális és szociális érdekeinek tekintetbevételével.

A terv kidolgozásánál követendő főszempontok a következők:

1./ Azt a különbséget, amelyet a kapitalizmus a külvárosok és gazdagok lakta belterületek beépítése, közművesítése, szociális és kulturális ellátása terén előíde-

zett, el kell tüntetni, vagy legalábbis jelentős mértékben enyhíteni kell, a munkáslakta kerületek városias jellegű beépítése útján.

2./ Budapest közlekedése ugyanúgy, mint más kapitalista nagyvárosok közlekedése, zsákutcába jutott. Nem vette figyelembe a dolgozók érdekeit. A szocializmus építése az egész város életében alapvető változást hozott, és a közlekedési igények hatalmasan megnövekedtek. Az építés állandóan növekvő lendülete megköveteli, hogy közlekedésünk a növekvő szükségleteknek megfelelően, döntő módon megjavíttassék, a városi főútvonalhálózat átépítése és fejlesztése, valamint a gyorsvasúthálózat kiépítése útján.

3./ A telekspekuláció és a házspekuláció a város belső területének túlszűfolt, egészségtelen települését hozta létre. Ugyanakkor óriási területen gazdaságtalan külterjes fejlődést eredményezett. A túlszűfolt beépítést fel kell lazítani, ugyanakkor a gazdaságtalan és természetellenes külterjes települést fokozatosan meg kell szüntetni. A város további beépítését elsősorban az újjáépítendő főútvonalak mentén kell biztosítani.

4./ Budapesten, az ország fővárosában a főváros politikai központi szerepének megfelelően ki kell alakítani a felső kormányzatnak szocialista országhoz méltó elhelyezését, azonkívül ki kell alakítani kerületi központok kiépítésével a helyi tanácsok megfelelő elhelyezését.

5./ Budapestnek a tervszerűtlen kapitalista fejlődés folytán gazdaságtalanul elhelyezett iparüzemeinek korszerűsítése és racionalizálása során biztosítani kell az iparnak a lakosság érdekeit figyelembe vevő áthelyezését, a lakóterületekkel való helyes kapcsolatok biztosításával.

6./ Az építkezéseket a szocialista realizmus eszméinek megfelelően, a tartalom és forma lehető legtökéletesebb egységével kell megvalósítani, oly módon, hogy Budapest meglévő városképének szépségeit megtartva és továbbfejlesztve, a környezethez alkalmazkodó, a város építészeti hagyományait figyelembe vevő, korszerű épületeket kell emelni, a Szovjetunió tapasztalatainak legmesszebbmenő figyelembevételével. A terv alapján történő építkezések vissza kell, hogy tükrözzék a dolgozó nép hatalmát, optimizmusát és növekvő jólétét.

A terv feladatai az egyes szektorokban a következőkben foglalható össze:

1./ Lakásépítés

Míg az átlagos laksűrűség Budapesten szobánként 2,21 lakos, ezen belül az egy szobás lakásoké 2,90 lakos. Míg a régi belvárosban 7,9% a szobánként 3-nál több lakossal bíró lakások száma, ugyanakkor Csepelen a lakások 33,8%-ában, Újpesten 24,9%-ában lakik háromnál több személy. Míg a belterületen a lakások 36,72%-a, a munkáslakta kerületekben csupán 9–17%-a van fürdőszobával ellátva, Budapesten több, mint 15.000 az egészségtelen, nedves, lakhatatlannak minősített lakás.

Tíz év alatt új lakások építésével el kell érni, hogy a munkáslakta kerületekben az egy szobára eső lélekszám legalábbis ne haladja meg a budapesti átlagot. Ezenfelül a lakástermelésnek a természetes szaporodás és gazdasági fejlődés folytán várható, kb. 130.000 fő lakosságtöbbletet¹⁹² fel kell vennie.

E célok elérésére, az új lakások 20%-ának megfelelő mennyiségű bontás feltételezésével, tíz év alatt 115.000 lakás építése szükséges,¹⁹³ ezek zömét az első ötéves tervben néhány nagyszabású, új lakótelep megépítésével kell létesíteni, a második ötéves tervben már rá kell térni a város legelavultabb városrészeinek (pl. Újpest, Csepel, Víziváros, Óbuda, Kőbánya) bontással egyidejű újjáépítésére.

Előirányzat:	Az öt éves tervben:	10 év alatt:*
	750 millió	4000 millió

* Az összes előirányzati számadatok előzetesek és további kitárgyalást igényelnek.

2./ Ipari telepítés

Tíz év alatt az ipari decentralizáció elveinek megfelelően új, nagyszabású ipartelepek létesítése Budapesten nem várható, ezzel szemben a meglévő ipartelepek kor-

---

192 A főváros lakossága 1949–1960 között 1.590.316 főről 1.804.606 főre növekedett.

193 Mikhözben a lakosságszám emelkedése a tervszámmal szemben meghaladta a 214 ezer főt, a keletkezett lakások száma nem érte el a 70 ezret (ebből 38 ezer új építkezés, a többi helyreállítás eredménye), 11 ezer lakás szűnt meg, azaz a lakásszaporulat 58.721 lakás volt.

szerúsítása szükséges. Ezzel kapcsolában az iparnak olyan áttelepítését kell végrehajtani, hogy a város belső fejlődését leginkább bántó (ún. „bűzös” „füstös”) üzemek, az egészségtelenül túlzásfolt, jelenlegi helyükön fejlődésükre képtelen üzemek a fejlődési lehetőségeknek, a közlekedésnek, a talajviszonyoknak, a széliránynak megfelelő helyre kerüljenek.

Az áttelepítendő üzemeket a tíz éves tervben kijelölendő, erre alkalmas területekre kell telepíteni, elsősorban a dunamenti déli részen.

Az ipari telepítés összecszerű megállapítása nem a tíz éves városrendezési terv feladata.

3./ Kulturális és szociális beruházások.

Míg budapesti átlagban 56 iskolaköteles gyermekre jut egy tanterem, addig Rákoslígeten 16, Rákosszentmihályon 26 gyermekre, míg a VIII. kerületben csupán 72 gyermekre, a VII. kerületben 87 gyermekre jut egy tanterem. Az iskolák egy része egészségtelen barakkokban van elhelyezve, 14.000 gyermek több, mint 20 perc járásra van a legközelebbi iskolától. Ugyanez az aránytalanság érvényesül az óvodák, bölcsődék, a kórházak, a rendelőintézetek terén, amelyek az osztálykülönbségek szerint elválasztva épültek úgy, hogy a munkáslakta kerületekre ezekből alig jutott.

A tíz éves terv során ki kell alakítani elsősorban az ipari lakosság lakta területek városias jellegű, magas beépítésű központjait. Gondoskodni kell arról, hogy ezek a központok kulturális létesítmények, (iskola, könyvtár, kultúrházak. stb.) és szociális létesítmények (kórház, fürdő, napközi otthon, stb.) terén, megfelelően el legyenek látva. El kell érni, hogy egy osztályba 40-nél több gyermek ne járhasson, a bölcsődék a 0-3 évesek 20%-át, az óvodák 80%-át ellássák.

Ebből a célból 10 év alatt az iskolai tanteremek számát 2665-ről 3700-ra, az óvodák befogadó képességét 23.000-ről 40.000-re, a bölcsődék 2900-ról 10.000-re kell emelni. Létesíteni kell 8 új rendelő intézetet és részben felújítással 2000 kórházi ágyat.

Ki kell alakítani továbbá a szocialista kultúra és művészet méltó hajlékait, fel kell építeni a Nemzeti Színház, a Nemzeti Képtár és koncertterem épületeit és meg kell oldani a budapesti egyetemek korszerűsítését.

<u>Előirányzat:</u>	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
kulturális befektetésre kb.	580 mill. Ft.	1500 mill. Ft.
szociális befektetésre kb.	160 mill. Ft.	640 mill. Ft.
Összesen:	740 mill. Ft.	2140 mill. Ft.

4./ Államigazgatás és városközpont:

A kapitalizmus kifejlesztett egy másfél milliónál nagyobb települést, és nem volt képes a település jelentőségének megfelelő városközpont kialakítására. Budapest a terek, széles belső útvonalak nélküli város. A fekvés egyedülálló kincsét, legnagyobb természeti értékét, a Dunapartot a spekulációs fejlődés nemcsak, hogy megfelelően kihasználni nem tudta, de a történelmi kialakulás adta értékeit nagyrészt elpusztította.

Tíz év alatt ki kell alakítani a felső kormányzatnak szocialista országhoz méltó székhelyét. Meg kell oldani a Pártközpont, a Legfelső Tanács, a Minisztériumok megfelelő elhelyezését a Várban, illetve az V. kerületben.

Meg kell oldani a helyi tanácsok megfelelő elhelyezéseit a kerületi központokban.

Ki kell alakítani a városban a tereknek olyan kapcsolatát, amely a város meglévő szépségeit érvényre juttatja, s ki kell képezni a városnak felvonulására, ünnepélyekre alkalmas fórumát. A város építészeti és természeti szépségeit sértő, kirívó hiányokat meg kell szüntetni, elsősorban a város legnagyobb természeti szépségét, a Duna-partot meg kell szabadítani a rendszertelen beépítés, a helytelen felhasználás legsúlyosabb hibáitól.

<u>Előirányzat:</u>	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
igazgatási épületekre kb	350 mill. Ft	1000 mill. Ft
városközpont és terek kialakítására	20 mill. Ft	80 mill. Ft
Összesen:	370 mill. Ft	1080 mill. Ft

5./ Parkok, sport, üdülés

Parkokkal való ellátottság terén Budapesten $3,4 \text{ m}^2$ esik egy lakosra a szükséges 6 m^2 helyett, sportterület $1,52 \text{ m}^2$ a szükséges 4 m^2 helyett. Ezek a területek is egyenlőtlenül vannak elosztva, s míg a budai villanegyedek bőségesen el vannak látva parkokkal, addig a pesti oldal zsúfolt belső városrészei és munkáslakta külső kerületei úgyszólván park nélkül épültek. Az üdülésre kiválóan alkalmas budai fürdőterületek és hegyvidék nem rendelkeznek tömegek üdülésére alkalmas létesítményekkel.

Tíz év alatt a pesti oldal legsűrűbben lakott területeinek határán megfelelő előfásítással le kell fektetni az alapjait annak a zöldgyűrűnek, amely a Dunától Dunáig terjedve, a városi lakosság zömének lehetővé teszi a lakóhelye közelében az üdülést és sportolást. Ugyancsak meg kell teremteni legfontosabb ipari területeink és az ezekhez kapcsolódó lakóterületek közötti parksávot, meglévő és építendő lakótelepeink belső udvarait parkosítani kell, és nagyrészt társadalmi munkával le kell fektetni az alapjait a várost körülvevő erdőgyűrűnek. Mindezekkel a mai 528 hektár parkterületet 955 hektárra, a 2800 hektár erdőt 5200 hektárra, a 220 hektár sportterületet 630 hektárra kell emelni. A budapesti uszodák számát a mainak kétszeresére kell emelni.

Ki kell fejleszteni a gyógyfürdők és a budai hegyek üdülésre, gyógyulásra alkalmas területeit oly mértékben, hogy 10 év alatt Budapest az ország lakossága egy harmadának üdülő- és gyógyterülete legyen.

<u>Előirányzat</u>	<u>Az öt éves tervben:</u>	<u>10 év alatt:</u>
parkokra	30 mill. Ft	90 mill. Ft
erdősítésre	10 mill. Ft	50 mill. Ft
sportra	50 mill. Ft	100 mill. Ft
üdülőkre és gyógyfürdőkre	30 mill. Ft	150 mill. Ft
összesen:	120 mill. Ft	370 mill. Ft

6./ Út- és hidépítés

A fejlődő kapitalizmus létrehozott a maga idejében megfelelő, részben még ma is korszerű néhány útvonalat, azonban mind képtelenebbé vált a város növekedésével lépést tartani. A telekspekuláció minden komoly korszerűsítést megakadályozott, és már ott tartunk, hogy főúthálózatunk operatív beavatkozás nélkül rövidesen képtelen lesz a forgalom ellátására. Jellemző az úthálózatra az ipari lakosság lakta külső kerületek teljes elhanyagoltsága. Ezeknek a kerületeknek kiépített utakkal való ellátottsága sokkal rosszabb, mint a velük azonos lélekszámú vidéki városoké (pl: a 65.000 lakosú Kiszpest kiépített útjainak hossza 26 km, a 120.000 lakosú Miskolcra 148 km).

Tíz év alatt a város legfontosabb útjaiból álló, ún. átmenő útvonalhálózatát a szükséges útvonalszélesítésekkel és a csomópontok megfelelő, korszerű kialakításával alkalmassá kell tenni a várható, erősen megnövekedő forgalom felvételére, egyben le kell rakni az alapjait az azt tehermentesítő gyorsforgalmi útvonalhálózatnak. A fővároshoz újonnan hozzácsatolt kerületek aránytalanságát el kell tüntetni úgy, hogy ezen kerületek lakossága legalább annyira legyen kiépített utakkal ellátva, mint átlagos nagyobb vidéki városaink. E cél elérésére 10 év alatt.....m² utat kell építeni, és ezen belül a peremkerületek útterületét .....m² új útburkolat létesítésével kell növelni, a meglévő, burkolattal már ellátott, de nagyrészt rom állapotban lévő útvonalhálózatot 10 év alatt teljesen rendbe kell hozni.

A Óbudai híd¹⁹⁴ és a Borásos téri híd¹⁹⁵ újjáépítése után helyre kell állítani az Erzsébet hidat¹⁹⁶ és fel kell építeni a Csepel-Budafok közötti új hidat.

---

194 1939-ben megkezdett és a háború alatt félbeszakított építését 1948-ban kezdték el újra. 1950. november 7-én adták át Sztálin híd néven.

195 A felrobbantott Horthy Miklós híd helyén újjáépített Petőfi híd 1952. november 25-re készült el.

196 Az Erzsébet híd újjáépítése 1960-ban indult, és 1964. november 20-án avatták fel.

<u>Előirányzat:</u>	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
útépítésre	200 mill. Ft	1000 mill. Ft
közuti hídépítésre	55 mill. Ft	130 mill. Ft
összesen:	255 mill. Ft	1130 mill. Ft

7./ Vasúti és közúti közlekedés

Budapest vasúti közlekedésének legnagyobb hiányossága az, hogy pályaudvarai elavultak, a távolsági személyforgalom összekeveredik a környéki forgalommal, és mindkettő a teherforgalommal, ezáltal a közlekedés gazdaságtalan és komplikált.

A legutolsó évtizedekben a villamos és autóbusz forgalmának olyan túltelítettségé állt be, amelyet csupán korszerű módon, földalatti gyorsvasúttal lehetett volna megoldani, erre a hanyatló kapitalizmus nem volt képes. A közlekedés mai túltelítettségére jellemző az a számadat, amely szerint az 1938. évi 347 millió utassal szemben az 1949. évben 665 millió utast, tehát az 1938. évnek közel dupláját szállították a budapesti járművek ugyanakkor, amikor járműállományuk és vonalhosszuk nagyjából változatlan maradt.

Nagyvasúti vonalon 10 év alatt meg kell oldani az ún. távolsági vasúti forgalomnak egy pályaudvarra való összpontosítását, a budapesti pályaudvarok korszerűsítését, a MÁV-nak a környéki forgalom lebonyolításába való erősebb belevonását, a teherforgalomnak az ipari fejlődésnek megfelelően, a főváros déli része felé való koncentrációját, a fejlődést gátló dunaparti teherpályaudvarok elsorvasztását, az újpesti vasúti híd helyreállítását.

Ki kell építeni az első és második gyorsvasúti vonalat kelet-nyugat és észak-déli irányban¹⁹⁷ és a HÉV vonalakat oly mértékben kell korszerűsíteni, hogy ennek a gyorsvasúti hálózatnak kiegészítő részét képezzék. Egyidejűleg irányt kell venni arra, hogy villamosvonalakat a belső városrészekből kiszorítsuk, ipari kerületeink-

---

197 A metró — Déli pályaudvar és Népstadion között tervezett — első vonalának építése 1950-ben elkezdődött, megnyitását 1955-re tervezték, a gazdaságpolitika módosulása, a beruházások visszafogásának szükségessége miatt azonban 1954-ben leállították, és csak 1963-ban indult újra.

nek a gyorsvasúthoz való jó csatlakozását, ezek vonalaira merőleges autóbusz és trolleybusz vonalak beállításával biztosítsuk.

<u>Előirányzat:</u>	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
nagyvasutakra kb.	300 mill. Ft	900 mill. Ft
hévre és gyorsvonatra villamosra, autóbuszra és trolleybuszra	1 500 mill. Ft	3 000 mill. Ft
repülőtérre	120 mill. Ft	600 mill. Ft
	88 mill. Ft	—
összesen:	2008 mill. Ft	4 500 mill. Ft

8./ Kereskedelem, mezőgazdaság

Budapest kereskedelmi elosztó hálózata korszerűtlen és gazdaságtalan. A kereskedelemnek még .....%-a van magánkézben.¹⁹⁸ Az élelmiszerelosztás lebonyolítására a déli elosztó centrum nem elégséges, nem kielégítő a raktárak, tárházak száma, a Duna, mint legolcsóbb szállítási lehetőség, az áruszállítás céljára megfelelően kihasználva nincs. Hiányzik a növekvő építkezések gazdaságos lebonyolításához szükséges építőanyagkikötő. Budapestnek mezőgazdasági termelésre alkalmas területein, külterjes termelés folyik.

Tíz év alatt az állami szektor arányát a kereskedelemben .....%-ra kell emelni. A megfelelő elosztás biztosítására meg kell építeni az északi élelmiszergyűjtőhelyet, teremteni kell megfelelő számú raktárt, tárházat, áruházat és az áruszállítás lebonyolításához elegendő teherautó garaget. Fejlesztetni kell a csepeli kikötőt, és meg kell építeni az északi, (angyalföldi) építőanyagkikötőt. A városon belül a mezőgazdasági területeken belterjes termelésre kell áttérni.

---

198 Kipontozva az eredetiben.

<u>Előirányzat</u>	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
kereskedelemre és mezőgazdaságra kb.	340 mill. Ft	700 mill Ft
kikötőépítésre	18 mill. Ft	100 mill Ft
Összesen:	358 mill Ft	800 mill Ft

9./ Közművek:

Budapestnek a telekspekuláció folytán keletkezett óriási szétterültsége, amely a közlekedési és közművesítési szempontból kívánatos természetes dunamenti fejlődést mesterségesen megváltoztatta, és az ezzel kapcsolatos külterjes település egymagában is lehetetlenné tette a kellő közművesítést. Míg a gazdagok villanegyedei kivétel nélkül el vannak látva közművekkel, addig pl. a főként ipari lakosság lakta Rákospalotán egészen a felszabadulásig sem vízvezeték, sem csatornahálózat nem volt. Jellemző, hogy Csepelen csak a lakások 65%-a, Rákoshegyen és Soroksáron kevesebb, mint 20%-a van vízvezetéki vízzel ellátva.

Az egyes peremvárosok tőkés vezetőinek önző és spekulációs közműpolitikája folytán Budapestnek máig sincs összefüggő közműrendszere. Budapestnek 4964 km vízvezetékhalózata az összlakosság 66%-át és 1072 km csatornahálózata az összlakosságnak csupán 58,2%-át látja el. A lakosság megnövekedő igényeinek ellátásához azonban elsősorban a csatorna és vízvezetékhalózat terén jelentős beruházások szükségesek.

Tíz év alatt közművel való ellátottság terén a fővároshoz újonnan hozzácsatolt kerületek aránytalanságát el kell tüntetni, úgy, hogy ezen kerületek lakossága legalább annyira legyen közművekkel, (víz, gáz, csatorna, villany) ellátva, mint az átlagos nagyobb vidéki városaink, ebből a célból a villanytermelés kapacitását napi .....-ra, a vízvezeték .....m³-re, stb. kell fokozni. A szennyvíz ipari, mezőgazdasági felhasználását biztosítani kell.

Korszerűsíteni kell a szemétgyűjtést, korszerű szeméttégetőt kell felállítani.

<u>Előirányzat:</u>	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
vízre kb.	70 mill. Ft	140 mill. Ft
csatornára	90 mill. Ft	180 mill. Ft
gázra	90 mill. Ft	180 mill. Ft
villanyra	10 mill. Ft	100 mill. Ft
köztisztaságra	60 mill. Ft	160 mill. Ft
összesen:	320 mill. Ft	760 mill. Ft

[...]

1950. március 23. ¹⁹⁹

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. TÜK-iratok. Titkárság, 0069/1950. — Gépelt tisztázat aláírás nélkül, az előirányzati összegek utólag kézzel beírva.

---

199 Az Általános Rendezési Terv munkálatai a következő tíz éven át folytatódtak, és azt csak 1960-ban fogadta el a Minisztertanács. Ld. a 7. fejezet „Budapest Általános Rendezési Terve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt” c. dokumentumát. A város infrastruktúráját, a lakosság ellátását radikálisan javítani kívánó tervek sorsáról ld. Pongrácz Kálmán tanácselnök 1953. október 9-i jelentését Nagy Imre miniszterelnöknek a jelen fejezetben.

A Budapesti Városi Tanács VB Népművelési Osztályának feljegyzése Sztálin szobrának elhelyezése ügyében

1950. március 7.

Feljegyzés Sztálin elvtárs szobrának felállítása ügyében.

1950. március 6-án kapott utasítás alapján előkészítettük a pályázat kiírását, és ismertettük azt a Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztályával és a Képzőművészek Szövetségével. Mindkettőnek egybehangzó véleménye szerint a pályázatot hely és méret megjelölése nélkül kiírni alapvető hiba lenne, ugyanis ezek nélkül az adatok nélkül egyetlen művész sem képes a munkához hozzáfekedni. Erre maguk a művészek sem vállalkoznak. Minthogy a méreteket is a hely ismeretében lehet csak meghatározni, kérünk sürgős döntést a szobor helyére vonatkozólag.

A Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztálya és a Képzőművészek Szövetsége igen jónak tartja azt a javaslatunkat, hogy a szobrot a Városliget parkjában a Vilma királynő út²⁰⁰ torkolatával szemben a szökőkút mögé, a Madách szobor talpazat helyén, arccal a Dózsa György út felé állítsuk fel. A hely úgyszólván minden előnnyel rendelkezik. Munkáskerületben fekszik, ahol hétköznap és ünnepnapokon is a dolgozók tizezrei fordulnak meg. A terület ünnepségek alkalmával több százezer ember befogadására alkalmas, jó felvonulási utakkal rendelkeznek. A háttér igen dekoratív, és a szoborral szemben is szép épületek (Szaktanács székháza, MEDOSZ székház) állnak. A tér nagysága ellenére olyan, hogy egy kb. 10 m magas szobor igen jól betölti.

A megvizsgált egyéb hely-lehetőségek egyike sem felel meg a célnak. A Hősök térén jelenleg a Milleniumi emlékmű áll. Még ha a Milleniumi oszlopot le is döntjük, a több mint 30 m magas hátsó emlékmű előtt egy kb. 10-12 m magas szobor egészen eltörpül. Az egész emlékmű lebontása esetén — eltekintve attól, hogy ez politikailag helyes lenne-e, másrészt csak egy mostanihoz hasonló kiterjedésű szoborcsoportot [sic] — a szobor a nagy üres téren teljesen elveszítené hatását. Ilyen

---

200 1951–1991 Gorkij fasor; ma: Városligeti fasor.

hatalmas térre csak egy, a mostanihoz hasonló kiterjedésű szoborcsoportot lehet felállítani, ehhez azonban több év kell.

A Kossuth Lajos térnek az Alkotmány utca torkolatával szemben lévő része ugyancsak elvetendő javaslat, részben, mert a téren már több szobor van, részben pedig, mert a Parlament bejáratának közelében a szobor, háttal az épületnek igen rosszul hatna, éppen így nem fordítható a szobor háttal az Alkotmány utca felé sem. Ezen kívül a Parlament hatalmas épülete sem megfelelő háttér, különösen bronzszobor számára.

A Köztársaság-tér mint környezet igen rossz, elhanyagolt házak veszik körül, s a tér összehatását az egyik sarkán lévő Városi Színház rontja.

Sztálin-tér²⁰¹ egyik oldalát a teljesen művészietlen autóbusz végállomás zárja le, másik oldalán pedig a Nemzeti Szalon²⁰² egyáltalán nem dekoratív épülete áll. A tér igen távol esik a munkáslakta kerületektől, nagyobb tömegek befogadására nem képes, a felvonulási lehetőségek pedig igen rosszak.

Kérjük, hogy a bizottság amelyben a Párt, a Népművelési Minisztérium a Képzőművész Szövetség és a Főváros képviselve vannak, lehetőleg két-három napon belül vizsgálja meg a helyszínen a Vilma királynő úti szoborhelyet.

A kapott utasításban a szobor nagyságára vonatkozólag egyik lehetőségképpen a vörös gránit alapzat szerepel. Tekintettel arra, hogy vörös gránit Magyarországon nincs, csak a Szovjetunióból vagy Svédországból hozható be, kérjük, hogy az ügyben a Főváros vezetősége a szovjet nagykövetségnél érdeklődjön a lehetőségek felől.

A ruszkiai márvány szoborkészítésre kiválóan alkalmas. Tekintettel arra, hogy a második világháború kezdete óta márvány még nem érkezett az országba, nem ismerjük a jelenleg fejtett márvány minőségét, színezetét. Feltétlenül szükséges lenne, hogy a XI. Ügyosztály képzőművészeti alosztályának munkatársa, László Péter szobrászművész egy gazdasági szakember kíséretében leutazzon a legsürgősebben Ruskicára, és ott egy sürgős márvány szállítmányt kiválasszon és lekössön. Ebben az ügyben azonnali intézkedés szükséges. Még abban az esetben, ha a pályá-

---

201 Ma: Erzsébet tér.

202 Az 1907-ben épült szecessziós stílusú kiállítóhelyiséget 1960-ban bontották le.

zat lejáratkor bronz szobor mellett döntene a bizottság, sem vész a márvány kárba, ugyanis ez évben felállítandó más szobrokhoz az anyag felhasználható.²⁰³

1950. március 7.

/Szőnyi József/
művészeti osztály vezetője

/Radics Rudolf/
fogalmazó
ügyszóosztályvezető helyett

BFL XXIII. 114. a. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. Népművelési Osztály, 3835/59/1950-51. — Gépelt tiszázat.

---

203 A szobor-pályázatot a Törvényhatósági Bizottság 1949. december 20-i diszközgyűlésének határozata alapján írták ki. Mikus Sándor 8 méter magas bronz szobrát (amelynek alapanyagát korábban eltávolított politikus-szobrok, pl. Tisza István, Andrássy Gyula szobrának beolvasztásával nyerték) 1951. december 16-án avatták fel. Ezt követően a vezetők a szobor talapzatán kialakított erkélyről fogadták a felvonuló tömegek üdvözlését. 1956. október 23-án ledöntötték. A szobor építésének történetéről lásd: Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Bp., 1989. 73–98. p.

A Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek alapítólevele

1950. március 30.

NEHÉZIPARI MINISZTER
Budapest, V. Szabadság-tér 5/6.

Telefon: 122-690, 123-590.
Előadó: dr. Mikó István
2906/1950/el/2. szám.

ALAPÍTÓLEVÉL – FÜGGELÉK.

A Minisztertanács az 1948: XXXVII. tc. 15.§-a alapján az 1948. évi december 31. napján kelt 125/1948. számú határozatával alapított Weiss Manfréd Acél- és Fémművek nv.²⁰⁴ Csepeli bejegyzett cég nevét az 1950. évi március hó 24. napján kelt 2008/1950. számú határozatával

Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek

cégszövegre változtatta meg.

Egyéb tekintetben a vállalat alapítólevele továbbra is érvényes.

Budapest, 1950. évi március hó

Körbélyegző: Magyarország Nehézipari Minisztere

Zsofinyecz

Nehézipari miniszter s.k.

Budapest, 1950. évi március hó 30.

Bélyegző: Nehézipari Minisztérium

Dr. Mikó István főelőadó s.k.

Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. Szerk.: Baczoni Gábor. Bp., 1977. 29. p.

---

204 Nemzeti vállalat.

Nemes György a Rákosi-kultusról

[...] Hamarosan letartóztatták Rajkot, majd Kádárt is.

Ezután megfordultam olyan helyeken, ahol Rákosi is jelen volt, de többé karnyújtásra sem kerültem hozzá. Más munkatársakkal együtt kivézenyelték például 1950. április 4-én a katonai díszszemle és felvonulási ünnepség dísztribünjéhez,²⁰⁵ hogy tudósításokat készítsünk a felszabadulási ünnepség legfontosabb eseményéről. A Hősök terén a tudósítói terepet több részre osztották; nekem közvetlenül a dísztribün előtt jelölték ki posztomat; innen nagyszerűen lehetett látni nemcsak a vezetőket, hanem az integető elvonulókat is, s be lehetett számolni a lelkesedés (a felvonulók lelkesedésének) mértékéről.

De gyanús előjelekkel kezdődött pusztán a helyszínre jutásom is. Teherautók zárták el a főútvonalra torkolló utcákat, tucatnyiszor igazoltattak — prima sajtóigazolványom ellenére alig tudtam megközelíteni a Hősök terét. Ott pedig különböző civil ellenőrök (ugyan, kik lehetnek?) meglehetősen durván és kiméletlenül taszítottak arrébb minden esetben, ha túlságosan közel merészkedtem a tribünhöz, különösen, ha éppen akkor valaki nagy rangú — Rákosi Mátyás vagy Péter Gábor, az ÁVH vezetője, vagy a vezérezredesi egyenruhába öltözött Farkas Mihály — hátravonult az ideiglenesen összeácsolt és fontos kisebb szükségletet szolgáló helyiség meglátogatására.

Az államvédelem emberei nem engedték zavartalanul dolgozni a központi pártlap fotósait sem. Olyan dermesztő, félelmetes légkör uralkodott ott a közelben, hogy alig vártam: elmehessek, nem is gondolván arra, hogy mások odafent is ugyanígy érezhettek, hiszen közülük néhányat pár nap múlva megakadályoztak abban, hogy hazamehessenek. (Ez már a Rajk-ügy lezárása, Rajk és társai kivégzé-

---

205 A Dózsa György út Hősök tere – Ajtósi Dürer sor közötti szakaszának városligeti oldalát 1950-ben szélesítették ki katonai díszszemlék és ünnepi felvonulások céljára.

se²⁰⁶ után volt, de a váratlan letartóztatások mechanizmusa tovább működött.) Ekkor is láttam Rákosit, de már csak megfelelő, engedélyezett távolságban. Integtetett az embereknek, mosolygott, s arcán a népszerűtet üdvözítő jósága ömlött el.

Ez a mosolygás egyrészt az arcizmok tudatos elrendezésének, az arc vonzóná álcázásának, másrészt a retusálásnak a műremeke volt. A plakátokon, a felvonulók magasra tartott transzparensein, a kirakatok dekorációiban, a hivatali szobák főhelyére akasztott képeken, buzgó és lelkes párttagoknak a Krisztus-arcmás mellé (vagy helyett) az ágy fölé aggatott képein egyformán ugyanaz az atyai, derűs, jóságos, piknikus — mondhatni: szép ember arca mosolygott ránk. Csak azokon az újságfotókon, melyeknél a retus kevésbé lehetséges, látszik, főként profilban, milyen külsővel sújtotta a természet a nép vezérét. Az, ahogy ajkán csüggve körülveszik hol marcona kohászok, barázdált arcú munkások, hol darabos külsejű parasztok, hol a tatai edzőtáborban izmos, megtermett, mosolygó sportolók, hol a tudomány és a művészet meg az irodalom intellektuálisan érdekes, kopasz vagy ősz hajú kiválóságai — újabb kérdőjel a titokhoz: hogyan lehetett népszerű és sikeres ez a természet műhelyében eleve nem népszerűnek gyúrt férfiú. [...]

Nemes György: Bal - jobb, bal - jobb. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 78-79. p.

---

206 Rajk László (1908–1949) kommunista politikus, a párt főtitkárhelyettese, 1946–1948-ban belügyminiszter, majd külügyminiszter. Kitalált vádakon alapuló, 1949. szeptember 16–24. között megtartott kirakatperben halálra ítélték mint ellenséges ügynököt, kémet és összeesküvőt. Két társával együtt október 15-én kivégezték. A „mellékperekben” több tucat embert ítélték el. Az ellenségkeresés és tisztogatás ezzel az ügygel érte el a kommunista vezetés legbensőbb köreit.

Görgey Gábor az 1951. évi kitelepítésekről

Az apám, aki Görgey György névre hallgatott, tábornok volt, úgynevezett horthysta tábornok, ahogy mondani szokták. Annak ellenére, hogy a Gömbös-kormány idején, amikor Gömbös a Hitler-orientációt erősen forszírozta, apám nyugdíjaztatta magát, mégpedig (ezt nem tudom biztosan) azt hiszem, ezredesként, de mindenképpen idő előtt, tiltakozásképpen a gömbösi politika ellen. Majd amikor Gömbös megbukott, kérték, hogy álljon újra szolgálatba — egyébként lovassági tiszt volt, a 13-as Jászkun huszár elit alakulat volt az első világháborúban —, és amikor így reaktiválták, ha jól tudom, akkor léptették elő tábornokká, és egyúttal ő lett az ország méneskari főfelügyelője. [...]

1945 után őt igazolták. Először is már a háború alatt nem volt aktív. Én késői gyerek vagyok, nekem tulajdonképpen a nagyapám lehetett volna kor szerint; 1882-ben született. Ez azt jelenti, hogy 1945-ben 63 éves volt, tehát nem vett részt a második világháborúban mint katona. Egyik legjobb barátja volt Bajcsy-Zsilinszky Endre, akinek a szerepét, azt hiszem, fölösleges most taglalni. Ha próbálnám besorolni apámat ebbe a politikai palettába, akkor őt a nagyon erősen náciellenes, de azért konzervatív, régi típusú, úri osztályhoz tartozónak sorolnám. Tulajdonképpen Bajcsy-Zsilinszky Endre is ide tartozott, de ő élete utolsó hónapjaiban erősen radikalizálódott, egyszerűen beleszorították, belekényszerítették egy olyan szerepbe, amit vállalnia kellett.

Szóval 1945 után, amikor voltak az igazolóbizottságok, apám kapott is — nem valami nagy — nyugdíjat. Egészen 1951-ig, ha jól tudom, amikor is egyfelől a nyugdíját megvonták, másfelől megkezdődtek a kitelepítések.²⁰⁷ 1951 júniusában engem is (én akkor még a szüleimnél laktam, huszonegy éves voltam) kitelepítettek Heves megyébe, Csány községbe, pontosabban először egy Csány melletti járszági tanyára. A Járszág határán volt ez, ahol fél évet töltöttünk kulákoknál, mert csak kulákoknál helyezték el a kitelepítetteket. Hogy ne fertőzzük a parasztságot — ahogy akkor, a Rákosi-időszakban mondták, az „ingadozó középparasztot”.

---

207 1951. június 17–július 18. között 12.748 főt telepítettek ki Budapestről.

Tehát egy kuláctanyán éltünk, ahonnet nagy nehézségek árán és igen sok utánjárással sikerült csak télre a faluba beköltöznünk. Miután akkor még kenyérjegyrendszer volt, a tanyáról minden nap be kellett menni a faluba kenyérért. Meg a különböző egyéb nehézségek.

1951-ben katasztrófális volt a közellátás minden téren. Arról nem is beszélve, hogy egy olyan, földes padlójú helyiségbe raktak bennünket, ahonnet, amikor megérkeztünk egy hajnalban a Hort-Csány nevű vasútállomásra a kulákszekéren — azzal a néhány darabbal, amit el lehetett hozni —, akkor hajtották ki a különböző baromfinépet: azokat tartották ott azelőtt. Úgyhogy azzal kezdődött a tevékenységünk: csákánnyal, kapával, lapáttal a többéves vagy netán több évtizedes baromfiürülket feltörni, kilapátolni, kihordani, utána feltapasztani agyagos sárral, ahogy azt szokás, a szobát — az úgynevezett szobát! Estére úgy-ahogy elkészültünk; fedél kellett a fejünk fölé, ahol alhatunk.

Hogyan zajlott le a kitelepítésről az értesítés? Ezt az ÁVH intézte, illetve akkor még ÁVO-nak hívták (Államvédelmi Osztály), aztán később lett Államvédelmi Hatóság.²⁰⁸ Tehát ezt Péter Gáborék intézték. Azt hiszem, mivel Péter Gáborék, tehát az ÁVO állam volt az államban, tulajdonképpen a belügyminiszternek sem lehetett igazán sok beleszólása a dologba. Péter Gábor a Belügyminisztériumon belül is külön hatalom volt. [...]

Apámnak Moson megyében volt egy kisebb birtoka, de messze nem akkora, mint a nagyapámé, és nem is családi, nem is örökölt birtok volt. Apám 1937-ben vagy 1938-ban egy sorsjáték főnyereményét nyerte meg, amiből vett Mosonban huszonöt holdnyi szőlőt egy szeszfőzdével (állítólag a Dunántúl legjobb pálinkáját csöpögtető főzdéje volt) és hozzá egy házat. De ezt ő vette, tehát ez nem családi birtok volt. És vett ugyanekkor egy villát, ami az egykori filmsztáré, Gaál Franciskáé volt. A rózsadombon, Felvinci út 7. szám alatt, hatalmas kerttel. Itt töltöttem a gyermekkoromat. Ebből a villából telepítettek ki minket 1951-ben. [...]

Limitálták az elvihető bűtort, súlyra ment. Nem akarok hazudni, és nem akarok téves adatokat közölni. A *Galopp a Vérmezőn* című darabomban, ami a kitelepítés-

---

208 A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya helyett már 1948. szeptember 6-án létrejött a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, amely Péter Gábor vezetésével ténylegesen a legfelsőbb pártvezetés közvetlen irányítása alatt állt. Alakuló létszáma 28 ezer fő volt.

ről szól, és a főhőst apámról mintáztam, persze nem életrajzi és abszolút naturális hitelességgel, ott kétszáz kilóról írok, de ez csak egy fiktív szám, kitaláltam, nem emlékszem rá. Annyit tudok, hogy vittünk három ágyat, egy fiókosszekrény-szerűséget, egy asztalt, három széket és ládában a személyi holmikat. Tulajdonképpen ahhoz képest, hogy az ember az életét hurcolja magával, ugye, viszonylag kevés.

Na most a többi ingóság. Huszonnégy órája volt az embernek. A hírhedt csengetések hajnalban! Mindössze egy napja volt az embernek a csomagolásra. Más kérdés, hogy miután már számított rá, bizonyos dolgokat előre elhelyezett. De azt hiszem, 1944-ben így lehetett a zsidókkal is a deportáláskor, hogy az ember mindig azt gondolja, talán mégsem következik be. Nem lehet úgy élni, hogy tudatilag meg a napi életvitelben beállok arra, hogy holnap esetleg már nem leszek itt. Szóval muszáj tovább élni. Magyarán szólva az ember a bútorait, a szekrényeit csak ott tartja. Az igazi önevakualás akkor kezdődik, amikor megjön a végzés, tehát igazából huszonnégy óra marad.

Egy-két dolgot sikerült megmenteni. Ez a biedermeier garnitúra az akkori menyasszonyomnál volt, ott vészelte át. Az a Mária Terézia komód úgyszintén. És körülbelül ezzel ki is merült az, ami megmaradt. [...]

Amikor az ember már kitelepítetté vált, és valahol kijelölték a kényszerlakhelyét, akkor már onnan kikerülni nem lehetett. Olyan esetet hallottam — ellentétben azzal, amit az előbb mondtam, azaz hogy nem lehet úgy élni, hogy végképp leszámolok, és lezárom az életemet —, hogy valakinek volt valamilyen rokona vagy más lehetősége arra, hogy Budapestről elmenjen. Mert ennek az egésznek az ideológiája az volt, hogy Budapest bűnös város, itt a hidegháború, titóizmus,²⁰⁹ jönnek a jugoszlávok, jönnek az amerikaiak, tehát a fővárost meg kell tisztítani a bizonytalan, destruktív, osztályidegen elemektől. A valódi oka a dolognak meggyőződésem, szerintem az, hogy mindig kell egy zsidókérdés, mindig kellene megbélyeg-

---

209 Tito, Josip Broz (1892–1980) a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, a német megszállás idején a népfel szabadító hadsereg főparancsnoka, 1945– miniszterelnök, 1953– köztársasági elnök. Vezetése alatt Jugoszlávia 1947-ig a Szovjetunió első számú szövetségesének számított, de miután nem volt hajlandó egyszerű „csatlós-ként” alárendelni magát Sztálin politikájának, árulóként kiközösítették a „szocialista táborból”. A Rajk-per nem utolsó sorban szintén Tito imperialista ügynökként és provokátorként való „leleplezését” szolgálta.

zettek, mindig szükség van egy osztályra vagy egy rétegre, melyre a bajokat egy nem demokratikusan működő államapparátus rá tudja kenni. 1951-ben az „ügyeletes zsidóság” volt ez a bizonyos réteg. Nota bene, a kitelepítettek között nagyon sok zsidó volt. Én magam is voltam együtt néhányval Csányon, és tudok konkrét eseteket, hogy emberek, akik Auschwitzból 1945-ben hazajöttek, éppen csak magukhoz tértek egy kicsit, és 1951-ben már megint deportáltként találták magukat ebben a mi kis Európánkban. [...]

Dessewffy Tibor – Szántó András: „Kitörő éberséggel”. A budapesti kitelepítések hiteles története. Háttér Kiadó, Bp., 1989. 16–20. p.

Jelentés a főváros lakosságának 1952. februári politikai közhangulatáról

Politikai helyzet.

A tanácsok február havi munkáját politikai szempontból lelkes hangulat jellemezte. Az üzemek dolgozóinak Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja alkalmából tett nagyszerű felajánlásai jó példamutatással szolgáltak a tanácsok hivatali szervezetének dolgozói számára. A tanácsi dolgozók mindenütt megközelítően száz százalékosan tettek munkafelajánlást, amelyek a kitűzött feladatok túlteljesítését és későbbi határidők előbbrehozatalát teszik lehetővé.

A Rákosi elvtárs születésnapjával kapcsolatos felajánlások az iskolákban is lelkes hangulatot teremtettek. A felajánlások eredményei a késések megszűnésében és az iskolai munka megjavulásában mutatkoznak meg. Kiemelkedő esemény volt február 14-én Rákosi Mátyás elvtárs látogatása a Kilián György úti általános iskolában, ahol a tanulók a magyar dolgozók szeretett vezérért határtalan lelkesedéssel fogadták. A tanuló fiatalok és a pedagógusok ebben a látogatásban a Párt részéről az iskolában folyó munkának újabb megbecsülését látták.

Az élelmiszerjegyek megszüntetésével²¹⁰ kapcsolatosan támadt jó hangulat február hó folyamán tovább erősödött. Az ellenséges hírverés teljes mértékben csődöt mondott. A zsúfolt kirakatok, az élelmiszerekben mutatkozó bőség, az árak lemorzsolódása fokozza a jó politikai hangulat szilárdságát, amit csak a TÜKER-szállítások körüli zavarok befolyásolnak némileg kedvezőtlenül.

A Szovjetunió iránti hűség és szeretet további megszilárdulását bizonyítják azok az ünnepek és műsoros összejövetelek, amelyek a magyar-szovjet barátság hónapjának megindulása és a dicsőséges szovjet hadsereg megeremtésének

---

210 Az ellátási nehézségek miatt 1951 januárjában bevezették a cukor- és lisztjegyet, majd áprilisban a kenyérjegyet is. 1951 decemberében a jegyrendszer megszüntetését jelentős áremelés kísérte.

évfordulója alkalmával hatalmas tömegeket mozgattak meg. A kerületi kultúrotthonokban lelkes ünnepek zajlottak le. Az általános- és középiskolák a magyar-szovjet barátság hónapjának első hetében behatóan foglalkoztak a magyar-szovjet barátság jelentőségével.

A budapesti dolgozók nagy érdeklődéssel fordulnak a szovjet kultúra felé. Bizonyítja ezt az a hatalmas érdeklődés, amely az Urali Állami Népi Együttes műsorai iránt megnyilvánult. Nagy sikert arattak az „Aranycsillag lovagja” és a „Nagy koncert” című filmek is.

A házak államosításáról szóló kormányrendelet²¹¹ végrehajtását a dolgozók nagy megelégedéssel vették tudomásul. A Párt és a kormányzat ismét bebizonyította, hogy minden intézkedésével a dolgozók érdekeit védi. Ez a rendelet szórva-nyosan főként a budai kerületekben keltett nyugtalanságot, miután itt aránylag sok az öröklakásos ház, melyeknek tulajdonosai egykori nagytőkések, nagykereskedők és olyan nyugdíjasok, akik a fasiszta rendszerben vezető állásokat töltöttek be. Különbözőbb zavarok sehol sem fordultak elő, rendőri beavatkozásra nem került sor.

A kerületi tanácsok következetesen folytatják az ellenség elleni harcot. Az ellenség ma már leginkább álcázva végzi zavarkeltésre irányuló tevékenységét. Azt híreszteli, hogy az államosítás a nyugdíjfelvonással és kitelepítéssel függ össze.

Az ellenség tevékenysége abban is megmutatkozik, hogy a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos kihágások száma igen nagy. Ellenséges elemek szegénységi bizonyítványok megszerzésével jutnak indokolatlan állami támogatáshoz. Ezeket a visszaéléseket csak megfelelő környezettanulmánnyal lehet megakadályozni, nyomozóink munkája azonban felületes, aminek legfőbb oka a nyomozók alacsony fizetése és kis létszáma.

---

211 Az Elnöki Tanács 1952. február 17-én kiadott 1952:4. sz. törvényerejű rendelete alapján államosították mindazokat a házingatlanokat, amelyeket tulajdonosuk bérbé adott, valamint a volt „tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnymó elemeinek” ingatlanait akkor is, ha azokat maguk a tulajdonosok lakták. Budapesten 36.443 ingatlant érintett az államosítás.

Pénzügyi téren az ellenség elleni harc úgy jutott kifejezésre, hogy a kulákok²¹² és a nagyadózók ellen a legszigorúbban alkalmaztuk az adóügyi végrehajtásokat. A kereskedelmi, társadalmi ellenőrzés terén is folytattuk a harcot az ellenség ellen. A X. kerület Gergely u. 38. szám alatt lévő Közért üzletben árdrágítást lepleztünk le, a VI. kerületben a rendőrség a tanács felhívására Rákos István ügyvédnél házkutatást tartott, amelynek során 200 darab optikai lencsét, 50 darab arany szemüveget és USA dollárt találtak.

A letelepedési engedélyek²¹³ során különös gondot fordítottunk az osztályidegen elemek beszivárgásának megakadályozására. [...]

Budapest, 1952. március 5.

Koós József

BFL XXIII.102.c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. TŰK iratok. Titkárság, 004/1952. Gépelt tisztázat.

-
- 212 Oroszországban eredetileg a faluközösségből kivált gazdag- ill. középparaszttokra alkalmazott megnevezés, akik földjüket idegen munkaerő alkalmazásával művelték. Az 1920–1930-as évek fordulóján végrehajtott erőszakos kollektivizálás során a Szovjetunióban mint „ellenséges osztályt” az államhatalom terrorisztikus eszközökkel felszámolta. Magyarországon az 1950-es évek elején elvileg 25 katasztrális holdnál nagyobb vagy 250 aranykoronánál értékesebb földterület birtoklása volt a „kulák” minősítés kritériuma. A gyakorlatban ezt a kategóriát tetszés szerint tágíthatták, ami fokozott szigort jelentett a beszolgáltatásnál és az adóterheknél is. Az önálló egyéni gazdálkodáshoz ragaszkodó parasztok ellehetetlenítésére szolgált.
- 213 A népességszám rohamos emelkedése miatt a kormány 1951 áprilisában engedélyhez kötötte a budapesti letelepedést. Ennek feltétele az volt, hogy a kérelmező „munkaviszonya, szolgálati beosztása, oktatása, továbbképzése vagy családi körülményei Budapesten állandó tartózkodását feltétlenül indokoltá teszik.”

Jelentés a Budapesti Városi Tanács irányítása alá tartozó színházak, varieték és a cirkusz műsorpolitikájáról

1952. július 21.

Budapesti Városi Tanács VB

Budapest, 1952. július 21.
B/1/1761

A színházak államosításával²¹⁴ egyidőben két varieté és a cirkusz a főváros kezelésébe került. Ezeknek működését az államosítás előtt a demokráciaellenes tartalom, kozmopolitizmus, trágárság és nivótlanság jellemezte. Fészkei voltak az ellenséges elemeknek és ideológiáknak, s csak az ellenük vívott harcban nyílt meg a könnyűműfaj fejlesztésének útja. Ma már elmondhatjuk, hogy intézményeink (Vidám Színpad, Fővárosi Vig Színház,²¹⁵ Fővárosi Nagycirkusz, Artista Varieté, Népvarieté) a dolgozók nevelésének szolgálatában állanak. Ez azért jelentős kultúrpolitikai tény, mert a könnyű műfaj igen népszerű. Intézményeinkben évente kb. egy és negyed millió látogató fordul meg. Hatósugaruk azonban ennél sokkal nagyobb, mert fejlődésük egyik döntő eredményeképpen műsorszámainkat — különösen a Vidám Színpadét — átveszik az üzemek Budapesten, sőt sokszor vidéken is.

Intézményeinknek az évad kezdetén azt a feladatot adtuk, hogy a legszorosabban kapcsolódjanak a párt propaganda és agitációs munkájához, azt igyekezzenek a maguk eszközeivel segíteni. Nyomatékkal hívtuk fel figyelmüket a békeharc, a termelés és tervpropaganda, a hazafiságra, helytállásra, a párt és a Szovjetunió szeretetére nevelés fontosságára. Többször kaptak műsorpolitikai útmutatást a Budapesti Pártbizottság Agit.Prop.²¹⁶ osztályától és a Végrehajtóbizottságtól.

---

214 A színházakat 1949-ben államosították.

215 Az Erzsébet krt. 31-ben a korábban Royal Orfeum, majd Royal Revü Varieté néven működött revü- és varietészínház utóda. Ebben az időszakban főleg operetteket játszott.

216 Agitációs- és Propaganda Osztály.

A termelési, tervpropaganda segítésére minden intézményünk törekedett. A Vidám Színpad gúnyolta a munkafegyelem lazítóit, a későnjövőket. Az erről szóló „Tíz perc” c. dal az üzemi műsorokban országszerte elterjedt. Bírálta a rossz munkaszervezést („Hol a Horváth”, „Ede vállalkozó szellem”). Az öt éves tervet igen sikeresen propagálta a lengyel ötletből írt „Jó partie” című jelenet és kivétel nélkül minden műsorban a konferáló. A Fővárosi Víg Színház a „Címe ismeretlen” c. műsorának épülő ház, tszcs. és a „Most jelent meg” c. darabjának sztahanovista lakás, mérnöki iroda, vasöntöde képeiben törekedett ugyanerre. A Cirkusz és az Artista Varieté főleg bohóctréfákban gúnyolta a munkakerülőket, a lógósokat.

Az eredmények ellenére színházainknak ezen a téren végzett munkája nem volt kielégítő. A legfőbb ok színházaink írópolitikájában keresendő. A Vidám Színpad kivételével nem foglalkoztak fiatal, üzemi írók felkutatásával és neves, jó írók aktivizálásával a könnyűműfajban. A Vidám Színpad sem végezte ezt kielégítően. Az igazgatók megalkuvásból gyakran fordultak a könnyűműfaj burzsoá rutinú íróihoz, akik nagy színpadismerettel rendelkeznek ugyan, de a temelés, az üzemek problémáit egyáltalán nem ismerik. Ebből következett nemcsak az, hogy az ilyen témájú jelenetek száma kevés volt, hanem az is, hogy egy-két termelési propagandát célzó jelenet rossz hatást ért el. (Pl: „Címe ismeretlen” tanulóotthon-képe).

A külső és belső ellenség leleplezése, meggyűlöltetésük terén jobb eredményeink vannak. A Vidám Színpadban a jugoszláviai és a nyugatnémeti helyzetről pillanatképeket adó „Csutka”, a koreai gaztetteivel dicsekvő amerikai tiszt gyávaságát leleplező „Kínos utitárs”, az amerikai-angol viszony pillanatképét adó „Vállalkozás” című jelenetek az imperialisták meggyűlöltetésében, a „Mi lesz a disznókkal”, a „Kincs” a feketézők és a kulákok elleni harcban nyújtottak segítséget. A Fővárosi Vízház a „Peleskei nótárius” színrehozásával a kozmopolitizmus elleni harcot igyekezett segíteni, egyébként az ellenség elleni harcban nem kellőképpen vett részt. A Cirkusz és a varieték erősen törekedtek különösen az imperialisták meggyűlöltetésére (Mr. Peam, a szenátor) a bohócok között Uncle Sam figurája is szerepelt.

Az antiimperialista jelenetek számának fokozását gátolta, hogy az imperialisták gaztettei tréfákban fel nem dolgozható. A különböző szatíra-kísérletek főleg két végtel között mozogtak: az ellenséget vagy nevetségesen együgyűnek mutatták be, vagy aljasságban olyan félelmetesnek, hogy az fordított politikai hatást ért el.

A hazafiságra nevelés érdekében színházaink elsősorban néphadseregünk népszerűsítésére törekedtek jelenetekkel és táncokkal. Igen nagy sikere volt a honvéd-

nőket népszerűsítő „Szolgálaton kívül” c. kis jelenetnek, amely szintén országosan elterjedt. A hazafiságra nevelést igyekeztek segíteni színházaink haladó hagyományaink felelevenítésével (Mikszáth: „Hivatalos észjárás”, a „Most jelent meg”-ben a Balassi kép).

A Szovjetunió népszerűsítése céljából a Vidám Színpad minden műsorában szerepeltek szovjet írók vidám jelenetei. Ezek közül a legnagyobb sikerű az utolsó kisoperettje (Baj van Rómeóval) és Csehov „Kaméleon” c. jelenete volt. A Vígszínház erre a célra egy grúz tánccal és az utolsó műsor krími képével törekedett. A varieték főleg szovjet magánszámokat, dalokat iktattak műsorukba.

A kritika és önkritika alkalmazására is igyekeztek színházaink a dolgozókat nevelni. Bírálták a népi fegyelem hiányosságait (villamos, telefon, vendéglő jelenet) a bürokráciát, borotvapenge-gyártásunkat, stb. Olykor azonban ez a bírálat helytelen módszerekkel történt: pl: a Fővárosi Vígszínház második műsorának bürokrácia-jelenete egyáltalán nem volt építő.

Az agitációhoz való gyors kapcsolódás terén is voltak eredmények, főleg a Vidám Színpadnál. Így pl: néhány nappal Rákosi elvtárs novemberi beszéde után a „Kövér liba” c. jelenetében szembeállította a feketézést és az árubőség korszakát. Több szám született az árubőség és az életszínvonal-emelkedés tudatosítására. Amikor az ellenség a százforintosok lebélyegzéséről terjesztett rémhírt, gyorsan műsorra került a „Baj van a százassal” c. kuplé.

A hiányosságok ellenére is megállapíthatjuk, hogy színházaink az elmúlt évadban a párt propaganda és agitációs munkájának segítségével sokat fejlődtek. Az eredmények értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy kemény ellenállás leküzdésében jöttek létre. Ezen a területen még ma is erős a burzsoá befolyás. Ennek legenyhébb jelei az igazgatóknál és a dramaturgoknál a harcosság hiánya, a liberalizmus, az újtól való félelem, a közönség politikai fejlettségének lebecsülése, színészek és íróknál a ragaszkodás e műfajok régi, bevált fogásaihoz stb. Különösen jelentős kultúrpolitikai siker a minden számával politizáló „Vidám Színpad” nagy népszerűsége. Ennek a színháznak látogatottsága 97 %-os. A jövő évadban az ország első és egyetlen rentábilis színháza lesz. Dicséretes még a Cirkusz munkája, amely az artistacsere majdnem teljes szünetelése ellenére jó műsorokat képes adni, és következetes harcot folytat új magyar számok megszületéséért.

Intézményeink jövő évadjukban az ideai tapasztalatok felhasználására, a hibák kiküszöbölésére törekszenek. A Vidám Színpad előreláthatóan három műsorában a termelési propaganda és a békeharc nagyobb szerepet kap. A műsorok egy részét

az aktualitáshoz kapcsolódó kis villámtréfákat, strófákat és a konferálás egyes részeit gyorsan cserélni fogják. Fokozottabban keresik az eredményekre mutató pozitív humort, és jobban fordulnak a munkásosztály problémái felé. A Vígszínház nem kísérletezik tovább a burzsoá revű rothadt műfajával, hanem operettszínházzá alakul. Nyitó darabja a „Szibériai rabszódia” című szovjet film nyomán készült operett lesz. Tervezett második operettje üzemi témájú, azt igyekszik bemutatni, hogyan segítheti a kultúr munka a termelést. A harmadik operett antiimperialista tárgyú: fiatal nyugati békeharcosok küzdelmét mutatja be saját népellenes kormányok és amerikai tanácsadók ellen.

A Cirkusz továbbfejlődésének egyik alapfeltétele a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal artistacsere megvalósítása. Ezenkívül törekedni kell a Cirkusz és az Artista Varieté műsorai szöveges részének megjavítására. A Népvarieté létesítése két évvel ezelőtt igen hasznos volt. Időközben azonban a közönség igénye hatalmasan fejlődött és az adott technikai és egyéb körülmények között már ki nem elégíthető. A Népvarietét a jövő évadban már nem kívánjuk működtetni, helyén dokumentumfilmszínház létesül.

Az eredményekben és hibákban a VB XI. osztályának egyaránt jelentős része van. Az előbbieket nagyfokú politikai, művészi igényességgel és hasznos instruktori munkával segítette. Tanulmányozott szovjet anyagokat is, de az intézményeket nem szoktatta ugyanerre. Része a hibáknak is, különösen a Fővárosi Vígszínházzal kapcsolatban, mert nem harcolt elég keményen az igazgatóság helytelen műsor- és írópolitikája ellen.

*MOL BP-95-1. 57. őe. Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága.
Előterjesztés a Budapesti Pártbizottság 1952. VII. 29-i ülésére. — Gépelt
tisztazat.*

A Budapesti Rendőrkapitányság ügyeletének jelentése a Sztálin halálával kapcsolatos megnyilvánulásokról

1953. március 9.

Budapest Rendőrkapitányság
Ügyeleti Alosztálya

P o n g r á c z K á l m á n
elvtársnak
Budapest Városi Tanács VB Elnöke
B u d a p e s t

Jelentem, hogy a budapesti rendőrkapitányság osztályainak és ker. kapitányságainak tevékenysége az elmúlt 24 óra alatt az alábbi jelentősebb eseményekre terjedt ki:

Sztálin elvtárs halála²¹⁷ s ezt megelőzően betegsége megrázta a dolgozóinkat, akik az esemény hatására megfogadták, hogy munkájukat még jobban, odaadóbban fogják végezni. Sztálin elvtárs halála megmozgatta, s még inkább leleplezte az ellenséget, mely dühödt gyalázkodással igyekszik bemocskolni Sztálin elvtárs emlékét.

A Kender-Juta és Textilipari Vállalat (XIII. Váci út 189.) MDP Szervezetének feljelentése alapján eljárás indult Martsin Jánosné 40 éves, s. m., volt korcsmáros neje, pk.,²¹⁸ XV. Szász Károly u. 20. szám alatti lakos ellen, aki munkahelyén ma de. több dolgozó előtt Sztálin elvtárs halálesetével kapcsolatban izgató kijelentéseket tett. Nevezettet őrizetbe vettük. ÁVH értesítve.

Az MDP XIII. kerületi Szervezete feljelentése alapján őrizetbe vétel mellett eljárást indítottunk Dein Lajos 55 éves, műszerész segéd, MDP tag, VII. Alpár u. 3. és fia Dein Vilmos 28 éves, esztergályos segéd, pk., X. Bihari u. 8. szám alatti lakosok ellen, akik szombatin és a mai napon munkahelyükön, az Autómotorjavító

---

217 J. V. Sztálin, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtítkára 1953. március 5-én hunyt el. Március 8-án az Országgyűlés törvénybe iktatta emlékét (1953:I. törvény).

218 Pártonkívüli.

Vállalatnál (XIII. Véső u. 9.) több dolgozó jelenlétében Sztálin elvtárs halálával kapcsolatban izgató kijelentéseket tettek. ÁVH értesítve.

Őrizetbevétel mellett eljárást indítottunk Tóth Elek 54 éves, lakatos, MDP tag, IX. Gát u. 20. szám alatti lakos ellen, akit ma délben a Marhavágóhídra állítottak elő, ahol többek előtt Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos röpgyűlés miatt izgató kijelentést tett. ÁVH értesítve.

Őrizetbevétel mellett indítottunk eljárást Boón Erzsébet 27 éves, fogl. nélk. XIV. Dózsa György út 11. szám alatti lakos MDP tag ellen, aki ma de. a IX. Balázs Béla úti MTH kirendeltségének helyiségében Sztálin elvtárs halálesetével kapcsolatban gyalázkodó kijelentéseket tett. ÁVH értesítve.

Az éjszaka folyamán ismeretlen tettes a VI. Kmetty u. 8. számú ház kapualjában kifüggesztett Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos faliújságról a gyászszalagot letépte, és Sztálin elvtárs képét bélsárral beszennyezte. Az esetről Markó Józsefné VI. Kmetty u. 8. szám alatti lakos, a ház faliújság felelőse tett bejelentést. ÁVH értesítve.

Az éjszaka folyamán ismeretlen tettes letépte a Rákoshegyi Szabadság utcában lévő Földművesszövetkezeti Fatelep homlokzatáról a fekete lobogót. ÁVH értesítve. [...]

A főváros dolgozói mély megrendüléssel fogadták Sztálin elvtárs temetésének napját. A beérkező jelentések beszámolnak arról, hogy a de. 10 órai öt perces munkabeszüntetés teljes volt, s a forgalom leállításakor maguk a gyalog közlekedő dolgozók is megálltak, kifejezve részvétüket a szovjet nép iránt Sztálin elvtárs halálával és temetésével kapcsolatban.

A beérkező jelentések szerint úgy az üzemekben, mint a lakóházakban a dolgozók egyöntetűen készültek és vettek részt ma du-i nagygyűlésen, ahol Sztálin elvtársat búcsúztatták. Az eddigi adatok szerint nincs tudomásunk arról, hogy akár a de-i munkabeszüntetés idején, vagy a dolgozók felvonulása és a nagygyűlés idején ellenséges megnyilvánulások történtek volna.

Budapest, 1953. március 9.

Angyal Ödön s.k. r. szds.

*BFL XXIII. 102. c. Budapest Városi Tanács Végreható Bizottsága.
TÜK iratok. Titkárság, 0019/39/1953. — Gépelt tisztázat sk. aláírással.*

A Budapesti Városi Tanács VB egyházügyi előadójának 1953 március havi jelentéséből

Szigorúan titkos.

1./ A húsvéti ünnepkörök előkészületei. Állami szervek:

a./ A klérus tömegmozgósításának korlátozása céljából az érintett állami és mozgalmi szerveket még a hónap felében idejében informáltuk. A kerületi Pártbizottságoknak, a tanácsok VB elnökeinek a klérus programjáról tájékoztatót küldtünk az ellenakciók elősegítésére. Az MNDSZ²¹⁹ részére az asszonyok körében agitációban felhasználható anyagot küldtünk egyes budai babonás kultusz és a klerikális reakció lélekkufárságait leleplező tényekről. A klérus a Habsburgok gyarmatosító törekvéseinek szolgálatában fellelhető budai kapcsolatairól, Mária-Makkos,²²⁰ Mária-remete és a Szentföld babonás kultuszairól, melyet a klérus a tömegek megtévesztésén keresztül pénzszerzésre használt fel. Ezt az anyagot az Esti Budapestnek és a II. ker. PB-nek is megküldtük felhasználás céljából.

A körmenetet szabályozó BM rendeletet a ker. tanács viszonyaihoz alkalmazva szükséges tájékoztatóval minden kerületnek időben megküldtük.

b./ A kerületi tanácsok tájékoztatására egy-egy munkatárs bevonásával, akiket a VB elnökei jelöltek ki, összevont megbeszélés keretében részletesen ismertettük a klérus korlátozására vonatkozó feladatokat. Ennek meg is volt az eredménye,

---

219 Magyar Nők Demokratikus Szövetsége.

220 Mária-Makkos: Budakeszi közelében, egy völgykatlanban az egykori Makkos-Mária 1948-ban részben felújított templomának romjai találhatóak. Ez hajdan a trinitárius szerzetesek, az ó-budai Kiscelli kolostor (a Budapest Történeti Múzeum – Kiscelli Múzeum kapott helyet az épületben) főkegyháza volt, és mellette kolostor is épült. Egy cserfa tetején helyezték el Szűz Mária képét, melyet búcsújárók sűrűn felkerestek.

mert ez ideig rendellenesség nem fordult elő sehol sem. A tanácsok részéről minde-
nyütt megtörténtek a célravezető szükséges intézkedések.

c./ Mivel a klérus a húsvéti mozgósításnál az ifjúságot súlypontnak vette, a X. Osztállyal külön megbeszéltük az iskolák leterhelését, illetve az iskolások foglal-
koztatását. Ezt az oktatási osztály instruktorai vitték az iskolákban, és mindenütt a
„Felszabadulási Hét” és április 4. előkészítése jegyében szervezett menetelő, sport
és kulturális foglalkozásokkal vonták ki a fiatalokat az ájtatosságokból. A XII. ker.
például a körmenetek előtt és idejére a kerületben szerepelteti a „Csinn-Bumm”
cirkuszt, melyet a rádió is közvetíteni fog. Közben nyert értesülések szerint már
idáig több mint 4000 iskolás vett cirkuszjegyet. A jegyeladás tovább folyik, és a
gyerekek körében igen nagy az érdeklődés.

d./ A kerületi szervekkel és a X. oktatási osztállyal az elsőáldozás és a bérmálás
előkészítő hitoktatással kapcsolatos feladatokat szintén megbeszéltük. Ismertette
a klérus időrendi és bevonási tervét, biztosítottuk a korlátozás érdekében szükséges
intézkedések időbeni megtételét. Valamint azt, hogy a tanács felé milyen bejelenté-
si kötelezettségeik vannak a plébánosoknak, illetve parókusoknak. Az iskolások
kivonására és az előkészítők ellenőrzésére felhívtuk a figyelmet, mellyel kapcsola-
tban az intézkedések meg is történtek. A bérmálások helyét és idejét a kerületi
szerveknek kellő időben meg fogjuk küldeni.

e./ A budapesti helynökkel és a különböző felekezetek espereseivel megbeszél-
tük a tavaszi munkákkal és általában a termeléssel kapcsolatos papi feladatokat.
Időközben több helyről a kerületek olyan információt adtak, hogy valóban hang-
zottak el buzdítások. A bibliai szántóvető, szőlős gazda címen foglalkoztak vele.
Nemcsak a peremrészek, hanem a belső területen is. Kiemelhető a XI. ker. ref., a
XIX. ker. kat. Bakos Kálmán és többen mások, akik a termelés feladatait összekö-
tötték a béke védelmével és a nemzet kenyérének biztosítására buzdították a híve-
ket.

2./ A klérus húsvéti előkészületei:

a./ A klérus előkészületeinek főhelyét a szokásos szertartásokra való fokozot-
tabb mozgósítás mellett, a triduumok, 3 vagy 7 napos ájtatosságok, lelkigyakorlat-
ok szervezése foglalta el. Budapesten hozzávetőlegesen kb. 143 helyen tartottak

lelkigyakorlatot. A résztvevők száma az adott helyen kisebb vagy nagy volta szerint 70-80 főtől 500-800 főig vettek részt. A résztvevők száma naponként változott, főleg a szombat esti és vasárnapi befejező szertartások voltak népesebbek. Az ifjúság bevonása szórványos volt, az iskolai foglalkoztatások éreztették hatásukat. Egy-egy helyen, ahol 120-150 gyónó volt, ebből 15-20 volt iskolás, inkább a nőket vonták be nagy arányban. Legkiemelkedőbb az egyetemi templom lelkigyakorlata volt, ahol elsősorban az iskolásokat igyekeztek bevonni. Az idén III. 16-22-ig 7 napon keresztül naponta 400-450 körül mozgott a középiskolás és egyetemi ifjak részvétele. Ezek valamennyien meg is áldoztak. Lelkigyakorlatos papjuk vendégként meghívott D. Nagy József egri teológiai hittanár volt, aki tartózkodott minden célzatosságtól. Végig evangéliumi sikon mozgott. A tavalyihoz képest, amikor is több mint 2000 egyetemista vett részt, az idén megjelent 400-500 fő még az egynegyedét sem tette ki, annak köszönhető, hogy egyrészt az iskolák időben jól megszervezett elvonó foglalkozásokkal, másrészt pedig már a lelkigyakorlat szervezése alatt többször érdeklődtünk az egyetemi templom igazgatójánál, illetve a központi szeminárium rektoránál — óvasként emlékeztetve őket a tavalyi kilengésekre — ami együttvéve fékezőleg hatott rájuk és korlátozta mozgósításukat. Ezzel magyarázható, hogy az idén az egyetemisták nagyobb arányú bevonása nem sikerült úgy, mint tavaly.

b./ Az elsőáldozást előkészítő hitoktatás bizonyos fokig összefügg az ünnepkörre való mozgósításokkal és tömegbefolyásuk fokozásával. A katolikusok az intézkedéseknek megfelelően be is jelentették a helyi tanácsoknál helyét, idejét és azt, hogy melyik lelkész tartja. Ezt a protestánsok elmulasztották, sem a ref. sem az evangélikusok nem jelentették be a konfirmációk megkezdését. Bár március 1-én valamennyi megkezdte a konfirmáció előkészítő hitoktatást. Ezért is van az, hogy a kerületi szervek több helyen, látva a templomi hitoktatásokat, a gyerekekkel való egyházi foglalkozást: illegális vallásitanításnak minősítették. Több helyen menet közben kellett tájékoztatni a kerületi szerveket, hogy ezek egyezményesen elismert előkészítők. Ezzel kapcsolatban fel is hívtam mindkét egyház püspöki hivatalát, hogy utólag intézkedjenek a bejelentések megtételére, annak elkerülése céljából, nehogy bárki is legális előkészítőket illegális hitoktatásnak minősítse a helyszínen. Ezt szívesen is vették és a mulasztás kijavítására utasították a papjaikat. Így lényegében csak a katolikusok első áldozására való előkészítőről van jelenleg némi

képünk. Bejelentés szerint a Budapest egész területén 65 plébánián folyik előkészítő oktatás. Ezeket a helyeken hetenként 2-3 alkalommal, összesen 161 csoportban, az iskolai oktatás természetéből következően de. és du-i felosztásban végzik, minthogy a gyerekek egy része de. a másik része du. jár iskolába.

Ehhez igazodva tartják az előkészítő hitoktatást. A csoportonkénti heti 2 óra betartását és a hitoktatás munkáját a kerületek oktatási osztálya, bevonva erre alkalmas iskolaigazgatókat és pedagógusokat, rendszeresen ellenőrzi. A létszám tekintetében 25-30-tól 120-130-ig terjed a jelentkezők száma helyenként. A reális számot csak a befejezés felé és a befutott jelentések összesítése után tudjuk megállapítani. A kerületek részéről a papokkal szemben ezideig jelentősebb kifogások nem merültek fel, s az egyház sem jelentkezett panasszal. Az iskolák most azon dolgoznak, hogy növendékeik közül jelentkezők megállapítása mellett egyrészt a szülőkkel, másrészt a gyerekekkel való behatóbb foglalkozással lemorzsolódást idézzenek elő, korlátozzák a klérus iskolai befolyását.

3./ A klérus egyéb módszerei:

a./ A klérus az ilyen nagyobb ünnepek előkészítése során a szokásos szertartások mellett, a templomon kívüli lelkigondozást is fokozza. Módszereik közül mindig sikerül hol itt, hol ott egyet-egyet felfedni. Ilyen pl. a betegek felkutatása, házaknál vagy kórházakban, amelyben az utcaapostolok segítenek a papoknak, hogy a beteget is bevonják a gyónásra, áldozásra. A XI. kerületben (Kelenvölgy) plébánosa, Varga Andor, szorgalmasan járja a kórházakat, amikor megtudja melyik híve hol fekszik, beteglátogatás címén civilben felkeresi, magával viszi a kellékeket és sába alatt meggyóntatja, nemcsak azt, aki hívta, hanem ezen felbuzdulva a beteg szomszédjait is.

A másik módszere az, hogy azok részére akik messzebb esnek a templomtól, valamelyik hívő lakásán, előzetes megszervezés után kiszáll, és az ott összejött hívőket, idősebbeket, betegeket és gyerekeket gyóntatja, áldoztatja. Egyik ilyen helye XI. ker. Hunyad utcában van, Krizsánné virágtermelő, utcai és temetői virágáros háza. A konyhában oltár-jelleggel gyertyák vannak elhelyezve, és csaknem templomi keretek között gyóntat és áldoztat. Ezt a sekrestyése, a 84 éves Szada bácsi, volt rendőr, nyugdíjas a plébános segítője és bizalmi embere fecsegte el. Elmondá-

sa szerint ezek a legjobban bevált módszerük, melyet a kommunisták nem vesznek észre, akik titokban akarnak, azok meg is áldozhatnak. Bizonyára ezt a módszert a többi helyeken is alkalmazzák. A Krizsánné házára a kerületi szervek figyelmét is felhívtam.

b./ A Bartók Béla út 19. (volt Szt. Imre kollégium helyén) van egy kápolna. Leginkább a régi világból visszamaradt „úri” közönség jár ide. A húsvéti lelkigyakorlatok idején, a volt „úri dámák” amikor befejezték a szertartásokat, a közéjük keveredett és velük ájtatoskodó munkásasszonyokat szinte feltűnően, tüntetően magukhoz ölelték, és csókokkal búcsúztak egymástól. Miközben ezek a deklasszált „urak” és „hölgyek” azt terjesztették, hogy az istentelen kormányra halálos bűn szavazni. Tehát minden hívőnek az a feladata, hogy tartózkodik a szavazástól.²²¹ Képmutató módon csókjaikat államellenes agitációra használták fel, arra buzdítva egymást, hogy családjaikat, barátait és hívő társaikat világosítsák fel erről, hogy elkerüljék a bűnt, ha nem szavaznak, istennek tetszően fognak cselekedni. Ebben a kápolna lelkészének, Christ káplánnak is megvan a maga szerepe, mint hogy ezt a gyóntatószékben más papok is terjesztik. [...]

4./ Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos megnyilvánulások:

a./ Ez alkalommal igen világosan megnyilvánult az alsó papságnak az állami feladatok támogatásában elfoglalt szerepe. Most, amikor sem az állami, sem az egyházi hatóságok felülről nem adtak utasítást arra, hogy az alsó papság miként reagáljon, mindenütt nagy bizonytalanság volt észlelhető. Még a nem ellenséges papok is ingadoztak, nem tudták eldönteni, hogy kell és mit nem helyes ilyenkor a részükről kezdeményezni. Többen telefonon érdeklődtek az iránt, hogy kitehetik-e a templomra a gyászlobogót, és piros zászlót tehetnek-e melléje? A szószéken méltatják-e Sztálin elvtárs életét? Mondhatnak-e imát érte? stb. [...]

A kérdésekre adott válasz részünkről az volt, hogy belátásuk szerint járjanak el, a piros mellőzésével a fekete lobogót kitehetik a templomokra is. Egy pár helyen ki is tették, azonban többségükben nem reagáltak. Sőt voltak, akik úgy vélekedtek, hogy nem egyházi emberről van szó, nem helyes a templomi méltatása. [...]

---

221 A március 17-én esedékes országgyűlési választásokon.

Főképpen ez volt a jellemző, hogy „felső utasítás” elmaradására hivatkozva mellőzték a méltatást. Ez egyrészt az alsópapság szolgálékúságára, másrészt beállítottságukra mutat és arra, hogy ezen a téren még nagyon sok a tennivalónk a jövőben. Annak érdekében, hogy az állami feladatokat az adott helyen becsületes hazafiakhoz méltóan felső utasítások nélkül is maradéktalanul támogassák. Bár az adott esetben ennek is voltak jelei. Szép számmal van értesülésünk arról, hogy egyes papok igen bensőségesen, a hívekkel együtt méltatták Sztálin elvtárs életét, mint a béke védelmének legnagyobb alakját. [...]

Budapest, 1953. április 2.

Szerényi Sándor
Budapest Városi Tan. egyházügyi főelőadó²²²

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. — TÜK iratok. Egyházügyi előadó jelentései. — Gépelt tisztazat.

---

222 Az 1951. év I. törvény alapján felállított Állami Egyházügyi Hivatal, mint az állam és az egyházak között létrejött megállapodások végrehajtásának felügyeletével megbízott szerv fő rendeltetése az egyházak teljes körű megfigyelése, ellenőrzése és működésüknek a megállapodások által kijelölt lehető legszűkebb keretekre való korlátozása volt. A Budapesti Városi Tanács mellé rendelt egyházügyi főelőadó a hivatal vezetőjének alárendeltségében működött.

Hangulatjelentés Nagy Imre kormányprogramot ismertető beszédének visszhangjáról a lakosság körében

1953. július 15.

Budapesti Városi Tanács VB Titkárság
sajtó és propaganda csoportja.

002/25/953. Titk.tük.

H a n g u l a t j e l e n t é s

1953. VII.5.-11-ig a kerületektől beérkezett információs jelentések alapján.

E héten érkezett jelentések még Rákosi elvtárs beszédjét²²³ megelőző hangulatról számolnak be. Minden egyes jelentés arról ír, hogy a dolgozók nagy érdeklődéssel fogadták Nagy elvtárs beszédét,²²⁴ és várakozással tekintenek az elkövetkezendő

---

223 Rákosi Mátyás 1953. július 11-én beszédet mondott a budapesti pártaktíván, amelynek hangvétele lényegesen eltért Nagy Imre július 4-én elmondott miniszterelnöki programbeszédétől.

224 Nagy Imre (1896–1958) kommunista politikus, 1929–1944 között a Szovjetunióban élt. 1945 után különféle állami vezető tisztségeket töltött be, 1953. július 4-től miniszterelnök. Ezen a napon megtartott parlamenti programbeszédében meghirdette az „új szakasz” politikáját: az erőltetett nehézipari fejlesztés visszafogását, a parasztság terheinek könnyítését, a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetővé tételét, az életszínvonal emelését, a kitelepítések és az internálások megszüntetését. Az ország ezt (a párt élén főtitkárként megmaradt, de miniszterelnöki tisztségét elveszítő) Rákosi bukásaként élte meg. Nagy Imre a korrekciós lépéseket igyekezett mélyreható reformpolitikává fejleszteni, Rákosi viszont, az apparátus jelentős részének támogatásával, az addigi politikához való visszatérés érdekében politizált. Elérte, hogy a pártvezetés Nagy Imrét 1955 márciusban jobboldali elhajlónak nyilvánítsa, aki ezt követően április 18-án minden tisztségét elvesztette, majd a pártból is kizárták. 1956. október 23. éjszakáján vonták be ismét a vezetésbe, november 4-ig miniszterelnök. Fokozatosan azonosult a forradalom céljaival, majd a szovjet fegyveres beavatkozás után ellenállásra szólított fel, és lemondását megtagadva, a jugoszláv követségre menekült. Romániába internálták, majd hazahozták, a nyilvánosság teljes kizárásával lefolytatott perben halálra ítélték és kivégezték.

események elé. A jelentések megmutatják, hogy bizonyos fokig bizonytalanság uralkodott a lakosság között az egész politikai helyzetet illetően. Nem látták elég tisztán a változások okát. Ezt tükrözi vissza az I. kerületből érkezett jelentés is, amelyet szükségesnek tartok szó szerint idézni:

„A politikai hangulat igen vegyes kerületünkben ezekben a napokban. Sok rémhír és még több tisztázatlan, vagy félremagyarázott kérdés foglalkoztatja a lakosságot. Pl. a nehézipar fejlesztésének ütemét csökkentjük, ezzel a néphadsereg erősítése is csökken. Mit jelent ez? Háborút, mert megtámadnak, vagy békét? A mezőgazdaságban a tszcs-ben kiadják a földön kívül a termelőeszközöket, és az ígás állatokat is. A kitelepítettek visszajönnek, mi lesz azokkal, akik a lakásaikban laknak? A nehézipar fejlődése csökken, munkanélküliség lesz. Ami történt az a németországi események²²⁵ hatására történt. Vidéken egy volt korcsmáros bement az italboltba és kijelentette, hogy ez az üzlet megint az enyém.”

Sok embert foglalkoztatott a Révai és Farkas elvtársak személye is.²²⁶ A különböző hírekre jellemző, hogy egy pedagógus felkeresett minket, és elmondotta, hogy olyan hírek terjedtek el a pedagógusok között, hogy megváltozik az egyházzal szemben folytatott politika is. Sőt az iskolákat visszaadják az egyházaknak. A XV. kerület jelenti, hogy az a hír terjedt el — a klerikális reakció hírverése nyomán — hogy a következő évben kötelező lesz a hitoktatás minden gyerek számára és a kommunisták gyermekeinek is hittant kell tanulniok.

Nagy elvtárs beszédje óta tömegesen keresik fel a tanácsok ipari és kereskedelmi osztályait régebbi iparúzóik, akik szeretnék visszakapni iparendélyüket. A jelentkezők többsége az idősebb korosztályhoz tartozik, de akadnak azért jócskán fiatalabbak is. Vannak olyanok, akik szövetkezetből akarnak kilépni, betegségükre való hivatkozással. Helytelen azonban a Sport és Játékbolt központjának és a Csemege Vállalat központjának az állásfoglalása, a VII. kerület jelentése szerint azzal küldték el kettő dolgozójukat, hogy most már visszakapják iparendélyüket. Ér-

---

225 Június 17-18-án Kelet-Berlinben és az Német Demokratikus Köztársaság több városában sztrájk és felkelés robbant ki.

226 Révai Józsefről ld. a 184. sz. jegyzetet. Farkas Mihály (1904–1965) kommunista vezető, 1944 végén tért haza a Szovjetunióból. 1946– a párt főtitkárhelyettese, 1948–1953 honvédelmi miniszter, a koncepciós perek egyik legfőbb irányítója. A politikai fordulat nyomán mindketten kikerültek a párt Politikai Bizottságából és elvezették miniszteri széküket.

dekes a VIII. kerületnek ezzel kapcsolatos jelentése, amelyik megemlíti, hogy egy villamos kaluznő, akinek soha nem volt iparendélye, most kér vendéglői iparendélyt és meg is jelölte az egyik József krt-i üzlethelyiséget, ahol az üzletet akarja nyitni.

A mezőgazdaság területén is nagy érdeklődést keltett Nagy elvtárs beszéde. Ezzel kapcsolatban pl. a III. kerületben többen érdeklődtek már, hogy visszakapják-e tagosított földjeiket. Mások az iránt érdeklődtek, hogy visszakapják-e a beszolgáltatott tojást és baromfit. A XV. kerület arról ad hírt, hogy a tszcsk-ben²²⁷ meglazult a fegyelem. Volt olyan tszcs tag is, aki a közös istállóból 2 lovát hazavitte. Olyan hangok is hallatszottak, hogy „egyéni vagyok, nem parancsol senki”. A XVIII. kerületi Petőfi tszcs-ben a tagok között nagy az egyenlenség, laza a munkafegyelem. A tagok között sok olyan hang hallatszik, hogy szeretnének minél előbb egyéni gazdálkodók lenni, és az sem baj, ha beszolgáltatási kötelezettség magasabb lenne. Örömmel fogadták azt az intézkedést, hogy hosszabb időre előre meghatározzák majd a beszolgáltatási kötelezettség mennyiségét.

Bőven foglalkoznak a jelentések a közellátási helyzettel, és mindenütt megállapítják, hogy jelentős javulás van ezen a területen. Nagy örömmel fogadták a forgalomba került kristálycukrot és a bőségesen kapható 4.60-as lisztet is. Csupán piros-paprikában és 24 Ft-os olajban mutatkozik hiány. Egyes boltokban helytelen elosztás miatt péntek, szombati napon a húsvásárlásnál torlódás volt. A XVI. kerület jelentése szerint már a vásárlók maguk is segítséget nyújtanak árufelhalmozókkal szembeni küzdelemben. Vásárlás közben, ha valaki 2-3 kg cukrot vásárol, a másik vevő figyelmezteti, hogy ne vásároljon annyi cukrot. Egyébként a XVI. kerületben az a hír terjedt el, hogy a cukor árát 9 fr-ra szállítják le.

A XVII. kerületben az ellenség elterjesztette azt a hírt, hogy az a csomagolt kristálycukor, amely a felirat szerint 6 hónapig tartható forgalomban, szénből készült, és vele készített befőttek, lekvárok elromlanak.

Az V. kerület jelenti, hogy az élelmiszerkihágási bíróhoz az utóbbi hetekben sok feljelentés érkezett amiatt, hogy budapesti lakosok baromfit, vaját, túrót, tojást stb. korlátozás alá nem eső élelmiszercikket vidéken szereznek be. Rendőrhatósági közegek főleg olyan községekben, amelyek beszolgáltatási kötelezettségüknek még nem tettek eleget, túlzott óvatosságból ezeket a szabadforgalmi élelmicikket elkobozzák, és akiktől elkobozták, azok ellen üzérkedés címén feljelentést

---

227 Termelőszövetkezeti csoport.

tesznek. A tényállás tisztázása után kiderült, hogy az elkobzott áru egy-egy család szükségletét nem haladja meg, és így a kihágás esete nem forog fenn. Felmentő ítéletet hoznak és az elkobzott árut, illetve annak értékét vissza kell adni eredeti tulajdonosának. A KÖZÉRT, illetve a Földműves szövetkezetek azonban csak a nagykereskedelmi, illetve a beszállítási árát fizetik ki és így indokolatlanul veszteségek érik azokat, akiktől — mint utólag kiderült — indokolatlanul koboznak el árut. Szükséges lenne sürgősen intézkedni egységesen az egész ország területén ezeknek a túlkapásoknak megszüntetése érdekében.

Merült még fel a panasz az áruk kiszállításánál mutatkozó késedelem miatt. Így a tej és kenyér késői szállítására panaszodik az I. kerület és a XVII. kerület is. A XVIII. kerület pedig a kenyér minőségének a romlására panaszodik. A XXI. kerület arról ír, hogy gyakori az eset, amikor a kenyér nyers, sületlen, égett állapotban, sőt romlottan érkezik az üzletekbe. A cipóknak súlya darabonként 3-4 dekával kevesebb az előírtnál.

Beszámolnak a jelentések arról is, hogy milyen örömmel fogadta a lakosság egyes ruházati cikkek árának leszállítását. Ennek eredményeként megnőtt a forgalom ezekben a cikkekben.

III. kerület jelenti, a múlt héten a Római fürdői úttörő táborban Hosszu János a Keve utcai általános iskola III. osztályos tanulója belefutott a vízbe.

Megnőtt az érdeklődés az igazgatási osztályokon a letelepedési engedélyek iránt. Kitelepített volt budapesti lakosok részére kérnek letelepedési engedélyt. [...]

A VI. kerület jelenti, hogy a tanácsnál megjelenő ügyfelek közül többen megjegyzték a Sztálin úti sörkert megnyitása után, hogy ahelyett inkább 3 lakást építettek volna. Mint írják „számtalanszor elhangzik, hogy a fényes cukrászdák, espresszók, illatszerboltok felépítése később is ráérne, amikor már a dolgozók jobb körülmények közé kerülnek, mert kerületünk területén is többen laknak még igen rossz lakáskörülmények között.”

A X. kerületi dolgozók közül ismét többen fordulnak panasszal a tanácshoz, és kérték, hogy változtassák meg azt a rendelkezést, hogy az inzulinos betegeknek inzulinért térítést kell fizetni. Indokként felhozzák, hogy a cukorbetegeknek az inzulin létszükséglet, és azt folyamatosan kell szedniök. Ez komoly anyagi megterhelést jelent. Ugyancsak a X. kerület írja, hogy „az 1004-es anya és családvédelmi rendelet úgy intézkedik, hogy csak a március 1-e után született gyermekek részesülhetnek csecsemőkkelengye juttatásban. Több esetben előfordult, hogy koraszü-

lés történt. A pelenka utalványt nem váltották ki, a csecsemőkelengyére pedig a rendelet értelmében nem jogosultak. Méltánytalannak találják, hogy így sem pelenka-utalványt nem kaptak, sem pedig ingyenes csecsemőkelengye-juttatásban nem részesültek, mivel február utolsó napjaiban történt a szülés. Ugyanez a helyzet az ikergyermeknél is. Egy gyermekre váltotta ki a pelenka-utalványt, és miután február 28-án szült, a másik gyermekre már pelenka utalványt igényelni nem tudott, csecsemőkelengyét viszont a rendelkezés értelmében nem kapott.”

A XV. kerületben az ellenség azt a hírt terjeszti, hogy a ruházati cikkek árleszálításánál csak az „ócskaságok” árát szállították le, a jobb minőségű ruházati cikkek árát nem.

Budapest, 1953. július 15.

Molnár János s.k.
csoportvezető

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. TŰK-iratok. Hangulatjelentések, 1953. — Közölte: Források Budapest Múltjából. V/A kötet. Források Budapest történetéhez 1950–1954. Szerk.: Gáspár Ferenc – Szabó Klára. Bp., 1985. 296–299. p.

Pongrácz Kálmán tanácselnök jelentése Nagy Imrének, a Minisztertanács elnökének a főváros életét, a lakosság ellátottságát jellemző adatokról

1953. október 9.

Néhány adat a fővárosi lakosság ellátottságára vonatkozóan²²⁸

Szigorúan titkos!

Lakosság száma:

1937 (a mai Budapesten)	1.597.000
1953	1.740.000

Lakáshelyzet

1 szobára eső lélekszám

Kis-Budapesten	Nagy-Budapesten
1930: 2,13	1950: 2,36
1941: 2,12	1953: 2,44

Minőségi romlás: a régi rossz lakótelepek (pl. a budafoki barlangok, Valéria telep) mellett újabb szükséglakások: 9600 üzlethelyiségben, több ezer pincében laknak.

---

228 A közölt adatösszeállítás annak a jelentésnek a melléklete, amelyet Pongrácz Kálmán, a Budapesti Városi Tanács VB elnöke Nagy Imre miniszterelnök kérésére 1953. október 12-én terjesztett fel a főváros gondjairól. A jelentésben Pongrácz rövid összefoglalót adott a város háborús pusztulásáról és az újjáépítés eredményeiről, majd ismertette, hogy a tanács milyen harcot vív a beruházási keretekért az Osztágos Tervhivatallal és a minisztériumokkal. Rámutatott, hogy a „beruházási kereteknek lehetetlen alacsonyán történt megállapítása nem csak a főváros fejlesztési terveinek teljesítését, de a mindennapi szükségletek biztosítását is gátolja. ... Azokat a nehézségeket, amelyeket a fővárosi dolgozók érdekében jórészt a beruházási keretek növelésével tartunk megoldhatónak, a mellékelt összeállítás adatszerűen tartalmazza.”

Lakásépítés: Kis-Budapesten 1930 és 1939 között évi átlagban 4789 lakás épült. ezzel szemben a kb. 50 % lakosságsszámmal megnövekedett Nagy-Budapesten

1950-ben	4811
1951-ben	4196
1952-ben	2585

lakás épült. Az 1953. évi tervfeladat 2779 lakás volt. A kormányprogram elhangzása utáni időben további kb. 4000 lakás építése kezdődik meg.

Súlyosbítja a lakáshelyzetet, hogy 3 év alatt közel 8000 lakást vettek igénybe iroda stb. céljaira, illetve kellett lebontani:

1950-ben	3721
1951-ben	2791
1952-ben	1304

A budapesti tanácsok évenként 22-28.000 lakásigénylést utasítanak el.

A fővárosi lakásszükségletet indokolja, hogy évenként 24-25.000 házasságkötés történik, a természetes szaporulat évi 11.000. Ez utóbbi a születések számának növekedése folytán jelentősen emelkedni fog. Letelepdedési engedélyt átlagban 13.000 személy kap.

Közlekedés

Legnagyobb igénybevétel a villamosvasúttal szemben mutatkozik. Csúcsidőben a zsúfoltság tarthatatlan, amit a következő számok bizonyítanak:

	1938	1952
utasszám	304 millió	768 millió
kocsiszám	1780 darab	1874 darab

Kocsiszámok a trolibusszal értendők. A pályahálózat javításához szükséges évenkénti sinmennyiség 2000 tonna, e célra kapunk 150-200 tonnát. (Következmény: keringési sebesség csökken, a zsúfoltság romlik.)

Beruházásra — járműveken felül — a tanács 40-50 milliót kap, aminek háromszorosra kellene.

Útállapot: állandóan romlik. A nagyobb terhelésű járművek a régebbi építésű utakat tönkreteszik. A meglévő utak karbantartására a költségvetési keret alacsony.

Korszerősítési munkákhoz és az úthálózat fejlesztéséhez évenként 50-60 millió kellene, ezzel szemben 1954-ben 7-8 millió jut útépitésre.

Kommunális ellátás

Vízművek: a háború előtti fogyasztás évenként 1,5-2 százalékkal nőtt, a felszabadulás után — jórészt az ipar fejlődése következtében — az évenként emelkedés 10-14 százalék.

A pest-déli iparvidék és Kőbánya vízellátásának biztonságát évek óta gátolja az, hogy a szigetmentmiklósi nyomóvezeték anyagszükségletét nem kapjuk meg.

Csatornázás: peremkerületekben (Rákospalotán, Erzsébeten, Budafokon) tartatlan a helyzet. Egyes régi csatornák (VI. Rudas László utca, X. Gyömrői út) a mai igénybe vételt nem tudják kielégíteni.

Gázszolgáltatás: az 1938. évi termelés kétszeresére nőtt, a növekedést nem a lakosság, hanem az ipar veszi igénybe. A meglévő lakások további bekapcsolása, új lakások ellátása olyan mérő-, fogyasztókészülék- és csőigényt jelent, aminek csak harmadát tudjuk biztosítani.

Fürdők: régiek, romosak, (Rác, Lukács, Ybl) a kapacitás kisebb, mint 1938-ban volt, a fürdőzők száma kétszeresére emelkedett.

Közműveinket úgy kellene fejleszteni, hogy a lakástelepítés közművesített területen történjék, erre azonban kerethány miatt nincs módunk.

Egészségügy

	1935 Kis-Budapesten	1953. VI. 30. Nagy-Budapesten
Kórházi ágyak száma	17.633	21.737
1 kórházi ágyra jutó lakosok száma	60,1	80,4

Kórházak: túlszűfoltak, különösen a szülészeti, reuma, gyermek és tbc osztályok. Szülő- és nőbeteg ágyak kihasználtsága 96,3% (az optimális 83%-al szemben. Ha nem emelkedne a születések száma, akkor is 300 ágygal kellene emelni a szülészeteket.)

Tüdőágyak kihasználtsága 99,4% (1953. VI. 30-án 605 fertőző beteg várt beutalásra.) Ortopédia 99,0%, reuma 100,4%, elme-ideg 104,5%

Bölcsődék: 1952. XII. 31-én

bölcsődéskorú gyermekek száma	97.000
Bölcsődei férőhelyek száma	7.358

Égészségügyi intézményeink fejlesztésére és korszerűsítésére az évi keretünk háromszorosát kellene fordítani.

Oktatás

	1935 Kis-Budapesten	1953 Nagy-Budapesten
Általános és középiskolai tanteremek száma	4.074	4.146
Tanulók száma	129.373	195.794
I tanteremre eső gyermekek száma	31,7	47,2

Külön az általános és a középiskolát a felszabadulás előttivel összehasonlítani nem lehetséges, mert az általános iskola létrejött a megosztási arányokat megváltoztatta. Rosszabb a helyzet, ha csak az általános iskolát nézzük: I tanteremre 52,3 gyermek jut. Különösen rossz az ellátottság a következő kerületekben:

V. kerület 70, 8
XX. kerület 68, 2
XXI. kerület 67, 8

Általános iskolába beírt tanulók száma:

1951/52 155.959

1952/53 164.147

1953/54 174.664

Az évenkénti emelkedés — figyelemmel a születések számának további növekedésére — 9-10000. Tehát, ha nem akarjuk a zsúfoltságot tovább fokozni, 3-4 éven keresztül évenként 180-200 tantermet kell építeni a mostani 50 helyett.

Kereskedelem

A növekvő áruforgalomhoz több üzlet kell (különösen a külső kerületekben). A piacok korszerűtlenek (VIII. ker. Teleki tér, Újpest, XIII. ker. Élmunkás tér, XIV. ker. Bosnyák tér), az egészségügyi követelményeknek nem felelnek meg.

A szállodai ágyak a szükségletet nem fedezik, a meglévő ágylétszám 1953 I. félévi kihasználtsága 130, 3 %. A közétkeztetési, vendéglátó-ipari üzemek elmaradtak, konyhák gépesítésre szorulnak.

Szállítóeszköz-hiány gátolja a jó áruterítést.

1952-ben 23, 2 milliót, 1953-ban 18,6 milliót fordítottunk a kereskedelem fejlesztésére, 1954. évre — 8 milliárdos áruforgalomhoz, 6060 üzlethez — 10,5 milliót akarnak adni.

Gátolja a tanács gazdasági szervező munkáját, hogy a tanácsi gazdaság össze nem illeszkedő és össze nem keverhető részekből áll, tehát nem gazdasági egység, ugyanis a költségvetés és tervekészítés jelenlegi gyakorlata szerint a különböző tárcák egymástól függetlenül alakítják ki a főváros lakosságának mindennapi életét befolyásoló fejlesztési számokat.

A fővárosi gazdálkodás irányítása, a szociális-kulturális ellátás kielégítésének lebonyolítása tekintetében a tanácsot, illetve a Végrehajtó Bizottságot a jelenleginél lényegesen nagyobb hatáskörrel kell felruházni.

Budapest, 1953. október 9.

MOL XIX-A-2-v. Nagy Imre miniszterelnök iratai. 304/1/1953.

Tájékoztató az üzemi dolgozók és üzemi vezetők által felvetett szociális és kulturális problémákról (Ganz Vagonygyár)

1953 október

[...] Bér és norma: a Ganz Vagonygyárban a fizikai dolgozók átlagkeresetének alakulása 1951-től 53-ig: 1951-ben 993 forint a havi átlag, 1952-ben 819 forint, 1953-ban 1058 forint. Ebben a számításban benne van az átképzősök keresete is, ami annyit jelent, hogy az utolsó három év alatt a munkások átlagkeresete nem emelkedett, sőt minimálisan csökkent, mert 3 évvel ezelőtt az átképzősök száma számottevő volt, ma pedig elenyésző. Különösen szembetűnően alacsony a Ganz Vagonygyárban a darabos munkát végző esztergályosok keresete. Havi keresetük nem haladja meg a 450-500 forintot. Ennek az az oka, hogy ebben a gyárban már az 1920-as években kezdték bevezetni a műszaki normákat, s a gyár normái lényegesen szorosabbak, mint a többi üzemeké. Az alacsony keresetek másik döntő oka az üzemi szervezetlenség. A forgácsoló műhelyben az esztergályosok kivétel nélkül arra panaszkodtak, hogy munkaidejük jelentős részét munka, normalap, szerszám utáni futkosással töltik el, ami egyes műhelyekben napi 2-3 óra kiesést jelent. Elpanaszolták az esztergályosok azt is, hogy az utóbbi időben áramhiány miatt is igen sok a kieső munkaidő. Az állóidőt a biztosított bér 80%-ával fizetik ki. Ez a jó szakmunkásoknál havi 300-400 forintos keresetcsökkenést is jelent. Az esztergályosok között a helyzet tarthatatlan. Sokan igyekeznek a gyárat otthagyni, máshol elhelyezkedni, sokan pedig a 8 óra letöltése után máshol vállalnak munkát (pályaudvaron való kirakást stb.), így próbálva keresetüket kiegészíteni, megélhetésüket biztosítani.

Kérték az esztergályosok azt is, hogy a helyes norma kialakítása mellett fordítsanak gondot a minőségi munkát végző esztergályosok béreinek megállapítására is. Pl. a főtengelyen és egyéb nagyobb darabokon dolgozó minőségi munkát végző esztergályosoknál feltétlenül megkülönböztetést kellene tenni.

Az öntödei dolgozóknak az a panasza, hogy nem a kohászati nomenklatúrába vannak besorolva, ezért 10%-al kevesebbet keresnek, mint a kohászatban hasonló munkát végző dolgozók. A műszakiak, mérnökök, technikusok, szerkesztők kifogásolták, hogy bérezésük össze van kötve a gyártás egész tervének teljesítésével.

Átlagkeresetük nem haladja meg az 1400 forintot. A minisztériumokban, egyéb intézményekben a tervező mérnökök, technikusok fizetése lényegen nagyobb.

Munka- és egészségvédelem: a balesetek száma az előző évhez viszonyítva nem csökkent. Legtöbb baleset az öntödében van, a túlzásfoltosság és rendetlenség miatt. Gyakori a baleset a szállító munkások között is, pedig itt 5-6 targonca beállításával minimálisan lehetne csökkenteni a balesetek számát. Halálos baleset az idén nem volt, az elmúlt évben három.

A kollektív szerződésben vállalt kötelezettségeket a munkavédelem és a baleset-elhárítás terén az üzemvezetés általában teljesítette. Elmaradás a Szellőző Művek beszállítása terén van. Az üzemben erre kapacitás nincs, a Szellőző Művek pedig nem szállítanak. A kovácműhelyben, öntödében és az öntvénytisztítóban a levegő tarthatatlanul rossz, és sürgősen javítani kellene a szellőztetésen. A kollektív szerződésben biztosított védőórákat, munkaruhákat általában megkapják. Ilyen vonatkozásban nem volt panasz. Az üzemen belül mosdó stb. megfelelő mennyiségben állnak rendelkezésre, de tisztántartásukra nagyobb gondot kellene fordítani. A védőórák minőségére azonban több panaszuk volt. Kecszt helyett gyakran rothadt gyümölcsöt kaptak, sok a panasz a tejről is.

Dolgozók szociális helyzete: az üzemi étkeztetést a dolgozóknak alig 30%-a veszi igénybe. Régebben, amíg az étkeztetés az üzem saját kezelésében volt, a dolgozóknak mintegy 40-47%-a étkezett üzemi konyhán. Amióta a konyha az Üzemélelmezési Vállalat kezelésében van, lényegen romlott a minőség, nem kielégítő a mennyiség sem.

Az üzem vezetőinek nincs áttekintésük arról, hogy a dolgozók közül hányan laknak lakásproblémájukkal. Annyit tudnak, hogy igen sok a lakásigénylő. Különösen súlyos az ifjúmunkások helyzete, akik, miután kimaradtak a tanoncotthonokból, nem egy esetben ligeti padokon s egyéb helyeken voltak kénytelenek aludni. 1953-ban az üzem összesen 3 lakást kapott.

Az üzemnek van napközi otthona és bölcsődéje is. Jól fel van szerelve, tisztán van tartva. A szükségletnek azonban egyáltalán nem felel meg, mert mindössze 60-70 gyermek számára van férőhely. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen nagy üzemben ez milyen kevés.

Sok dolgozó panaszkodott amiatt, hogy a gyárnak nincs kultúrotthona, és nagyon rossz a sportolási lehetőségük is.

Súlyos elmaradás van a munkások szakmai továbbképzésében, különösen az esztergályosoknál. Szakmunkások nem tanulnak, nem képezik tovább magukat, különösen a fiatalok.

Tarthatatlan az az állapot, ami az esztergályosok tanulóképzésénél van. Két esztendő alatt jóformán csak 3 hónapig dolgozik gépen, ezért van az, hogy a felszabadulás után normáját csak 30–40%-ig tudja teljesíteni.

Öreg munkások helyzete: a Ganz Vagonygyárban több mint 600 öreg fizikai munkás dolgozik. Ezek részben szakmunkások, részben sm. voltak Ezek közül kb. 200 erejének megfelelő munkakört lát el (portások, örök, stb.). 400 öreg munkás azonban, akik között vannak 75-78 évesek is, munkakörükről nincs megfelelően gondoskodva. Bár ezek dolgozni már nem igen tudnak, mégis kénytelenek az üzemben maradni, mert a 240 forintos öregségi járulékából megélni nem tudnak. A 400-500 forint, amit az üzemben kapnak, lényegében közvetett nyugdíj. Ezért helyes lenne, ha rendeznék és szociálisabban megoldanák a dolgozók öregségi járadékát. [...]²²⁹

MOL M-KS-276-53. Magyar Dolgozók Pártja. Politikai Bizottság. 145. öe. 63-64. p.

---

229 A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1953. november 5-i ülésén tárgyalta a Központi Vezetőség által a munkásosztály helyzetének tanulmányozására kiküldött bizottság jelentését. E tanácskozás alapját képezte a „Tájékoztató az üzemi dolgozók és üzemi vezetők által felvetett szociális és kulturális problémákról” c. anyag, amely számos, különböző iparágat képviselő nagyüzemben folytatott felmérés és beszélgetések tapasztalatait foglalja össze, a közölt részlethez hasonló kritikus hangnemben, és a panaszok sürgős orvoslására javaslatokat fogalmaz meg. A Politikai Bizottság a javaslatokat „a munka további alapjául” elfogadta.

Rendőrségi jelentés az 1954. évi labdarúgó-világbajnokság döntőjének elvesztését követő tüntetésekről

1954. augusztus 14.

BM. Budapesti Főosztály
Bp. V., Engels tér 7.

SZIGORÚAN TITKOS!

Tárgy: A labdarúgó világbajnoksággal
kapcsolatos tömegtüntetésről jelentés.

J E L E N T É S

Budapest, 1954. augusztus hó 14-én.

A Belügyminiszter elvtárs 2-3619/r./1954. sz. utasítására a labdarúgó világbajnoksággal kapcsolatos tömegtüntetésekről jelentésemet az alábbiak szerint terjesztem fel:

A labdarúgó világbajnokság elvesztésével²³⁰ kapcsolatban, folyó évi július hó 4-én, 21 órakor, a November 7. téren,²³¹ kb 3-4000 főnyi tömeg gyűlt össze. Ezen tömeg a labdarúgó világbajnokság elvesztését vitatta, amikor is a tömeg hangulata egyre emelkedett, mely alkalommal Sebes Gusztáv és Puskás Ferenc ellen kezdtek tüntetni. A tömeg újságokból fátklyákat készített, és elindult az OTSB²³² felé, majd az OTSB-hez érve, Sebes és Puskás elleni jelszavakat kiabálta, innen tovább haladtak a Stúdióhoz. Útközben a tömeg állandóan növekedett, részben kíváncsiskodók-

---

230 A magyar labdarúgó válogatott első számú esélyesként utazott ki a Svájcban rendezett világbajnokságra, és a mezőnyt végigverve biztos befutóként került a döntőbe. A döntőben a korábban legyőzött nyugatnémet csapat ellen a magyarok már az első percekben 2:0-s vezetést szereztek, de az ellenfél hamarosan kiegyenlített, majd 3:2 arányban győzött. A második hely óriási csalódást keltett, elterjedt a hír, hogy a csapat „eladta” a mérkőzést. Budapesten a kommunista hatalomátvétel óta először került sor tömegtüntetésekre.

231 Ma: Oktogon.

232 Országos Testnevelési és Sport Bizottság.

kal, részben pedig újabb tüntetőkkel. A Stúdióhoz érve, annak kapuját, az ott lévő államvédelmi őrség biztosítása ellenére, betörték, utána kb. 150-200 fő az udvarra behatolt azzal a szándékkal, hogy a rádión keresztül Sebesnek és Puskásnak üzenjenek: „ne jöjjenek haza, mert ki lesznek végezve.”

Fent jelzett tömeget a Biztosító Alosztálytól és a kerületektől sürgősen kivezényelt egységgel a Stúdió udvarából kiszorítottuk, és a környező utcákban szétoszlattuk. Ez az intézkedés kb. 23.30 órakor fejeződött be. Ezek után a várható újabb gyülekezési területeken és azok környékén, az illetékes kerületi osztályokkal, fokozott járőrszolgálatot rendeltünk el.

Július 5-én, már a délelőtti órákban voltak csoportosulások a Nemzeti Színház előtt, a körúti totózó helyiség előtt. Este, kb. 20 órára, már kb. 3-4000 ember verődött össze, és ez a tömeg még egyre növekedett. A tömeg hangulata mind emelkedettebb lett, állandóan tüzelték egymást Sebes és Puskás ellen, nevezettek kivégzését hangoztatva, valamint azt, hogy „aki magyar, velünk tart!” Ellepték a József körutat, a Nemzeti Színház környékét, majd a Szabad Nép-székház előtti területet. A Szabad Nép-székháznál sportújságot követeltek, egyben az egész jelzett terület közlekedését, szabad forgalmát megbénították. A közlekedés és a közrend helyreállítása céljából a rendelkezésünkre álló, kb. 200 főnyi karhatalommal a fenti területről eloszlattuk. A tömeg azonban a Rákóczi útra és a Lenin körútra²³³ ismét összetömörült, sőt időközben kb. 8-10.000 főre emelkedett, az említett két útvonalon felvonulást rendeztek, továbbra is Sebest, Puskást gyalázták, és útjukba kerülő villamosok áramszedőjét lehúzták, autóbusz ablakot törtek be és egy személyautót felborítottak, a totózó ablakait betörték.

A tömeg a továbbiakban, részben az OTSB, részben a Stúdió elé nyomult, ahol újabb karhatalmi erő közbenjöttével megakadályoztuk az épületekbe való behatolást, és oszlatni kezdtük a tömeget. A tömeg innen el is oszlott, de visszament a Nemzeti Színházhoz, és ismét a Rákóczi utat és Lenin körutat lepte el.

Az itt is közben kb. 4-500 főre emelt karhatalmi erővel a főútvonalakról a kisebb mellékutcákba szorítottuk a tömeget, így a kisebb csoportokat 23-24 óra körüli időben sikerült teljesen feloszlattani.

A feloszlítás — tekintettel a tömeg felizgatott hangulatára — nem ment simán, több ízben a tömeg és a rendőrség közötti összeütközésre került sor.

---

233 Ma: Erzsébet és Teréz körút.

Július 6-án, a Nemzeti Színház előtt ismét kísérlet történt a tüntető elemek részéről a csoportosulásra, kb. 21 órakor. 3-4000 ember a hangadókkal együtt ugyan ismét összejött, azonban már tömörülni egységesen nem tudtak, mivel a karhatalmi egységek az előző tapasztalatok alapján szervezeten akadályozták meg a tömörülést. Ugyanis a területet körzet- és részlegparancsnokságokra felosztva biztosítottuk: I. körzet: Nemzeti Színház, II. körzet: November 7. tér, 1./ részleg: Stúdió, 2./részleg: OTSB, 3./ részleg: Baross tér.

A tömeg teljes feloszlata kb. 23.30 órakor befejeződött, közben azonban a közrendvédelmi erők és a tüntetők között több összeütközés történt.

Már a 6-i tüntetések alkalmával több olyan értesülés jött a tömeg felől, hogy 7-én a labdarúgó csapat a Keleti-pályaudvarra érkezik, ezért ott fognak gyülekezni.

Az értesülések alapján 7-ére a körzet- és részlegparancsnokságokat a követelményeknek megfelelően átcsoportosítottuk, hogy legelsősorban biztosítottuk a Keleti pályaudvart és környékét, ezenkívül a Nyugati és Déli pályaudvart is biztosítottuk kisebb erőkkel, mivel a tömegből olyan hangok is érkeztek: „lehet, hogy másik pályaudvaron fogadják a csapatot”.

Az átcsoportosítás helyességét bizonyította az, hogy 7-én már a reggeli órákban több kísérlet történt a tüntető elemek részéről a Keleti pályaudvar előtti térségben való csoportosulásra. Ezeket a kísérleteket az ott lévő erőkkel csírájában sikerült felszámolni, kivéve egyet, amikor kb. 3.000 fő a Keleti pályaudvar érkezési oldalán összegyűlt, ennek a szétosztatásához a Biztosító alosztály századát kellett igénybe venni. Ez alkalommal a tömeg ellenállása már jóval kisebb volt, mint az előző napokban.

A pályaudvarok biztosításán kívül megszerveztük az operatív és közrendvédelmi beosztottakkal Sebes Gusztáv, Puskás Ferenc és Szepesi György lakásának biztosítását. Ezeknek a biztosító részlegeknek a felhasználására azonban sor nem került, így kb. 24 órakor a hazaérkezés zavartalanul megtörténhetett.

A tömeget — összetételét illetően — három részre lehet bontani. Az első részre, akik lényegében a hangadók voltak s akik a tüntetést megkezdték, fiatal, 16-20 éves jampecok, huligán elemek, akik egyébként is — mérkőzések után — a Rozmaring espressó látogatói és a Nemzeti Színháznál lévő totatózó előtt szoktak tartózkodni. Voltak közöttük többen, akik ismert Kinizsi „B” közép drukkerék.

A tömeg másik része, különösen az első és második napon, dolgozó emberekből tevődött ki, akik igen nagy sportrajongók, s felháborodásukban, vagy elkeseredésükben csatlakoztak a rendező jampecokhoz. A harmadik rész kíváncsiskodók-

ból tevődött össze, akik egyébként is az utcán sétáltak és a tömeg magával ragadta őket.

Ezt az értékelést bizonyítja az előállított személyek összetétele is, akiknek jelentős része 16-20 éves jampecokból állt.

Az intézkedések során 472 személyt állítottunk elő, ebből 11 főtadtunk át az ügyészségnek izgatás, közvagyonrongálás, illetve hatósági közeg elleni erőszak miatt. 461 személlyel szemben büntető parancsot bocsátottunk ki, akikre 50-100 Ft-ig terjedő pénzbüntetést szabtuk ki, közbotrány okozás címén.

Az előállított személyek összetétele:

Munkás	312
Alkalmazott	54
Értelmiségi	48
Tanuló	58

Az előállított, munkás foglalkozásúaknál meg kell jegyezni, hogy azoknak jelentős része deklasszált, jampec öltözködésű és magatartású személy. Megállapítottuk, hogy a tüntetés hangadói ezen deklasszált, jampec-öltözetű egyének voltak.

A diákok névjegyzékét az illetékes DISZ-szervezetnek és az iskoláknak meg fogjuk küldeni, és ugyanilyen értesítést küldünk a munkahelyekre is. [...]

Kiss István rendőralezredes,
BM bpesti főosztály vezető rendőri helyettese

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. BM Budapesti Főosztályvezető Rendőri Helyettese, 222-208/1954. — Gépellt tisztázat.

*A Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának utasítása az
1954. évi tanácsválasztásokkal kapcsolatos rendőri feladatokról*

1954. október 16.

B.M. Budapesti Főosztály

SZIGORÚAN TITKOS!

B.M. Budapesti Főosztályvezető rendőri helyettesének
..... számú utasítása.
Budapest. 1954. október 16.

Tárgy: A Hazafias Népfront megalakítása és a tanácsok újraválasztásával
kapcsolatos rendőri feladatok.

Népi demokráciánknak, a dolgozó nép államhatalmának és a békéért folytatott harcunknak jelentős megerősödését jelenti az 1954. évi november hó 28-ra kitűzött tanácsválasztás, valamint az ezt megelőző időben történő Hazafias Népfront megalakítása.²³⁴

E feladatok zavartalan végrehajtásának biztosítása komoly feladat elé állítja rendőrségünket. Számolnunk kell azzal, hogy az ellenség minden eszközt megragad a tanácsválasztások megvalósításának akadályozására. Várható az imperialista hírszerző szervek ügynökeinek megélénkülő tevékenysége, ellenséges csoportok szerveződése és az általunk folytatott zavart keltő propaganda élénkülése.

A tanácsok megválasztását — a korábbiaktól eltérően — jelölőgyűlések előzik meg, melynek során széles lehetőség nyílik a bírálat gyakorlására. Fel kell készülni arra, hogy ezt a lehetőséget az ellenséges elemek a választási munka akadályozására igyekeznek felhasználni.

---

234 Nagy Imre miniszterelnök reformjai alátámasztására kísérte meg a Népfront újjászervezését, amely eredeti elképzelése szerint egyéni tagokkal, helyi szervezetekkel rendelkezett volna. Ezt a pártvezetés elvetette, a Hazafias Népfront 1954. október 23–24-én a párt vezetése alatt álló, az összes társadalmi szervezeteket összefogó mozgalomként alakult meg.

Az ellenséges tevékenység megakadályozása érdekében rendőrségi szerveinknek az államvédelmi szervekkel közösen fokozott figyelemmel kell kísérni az ellenség minden megnyilvánulását, hangulatát, esetleges csoportosulását. Fel kell deríteni és meg kell előzni a választásokkal kapcsolatos mindenféle aknamunkát. Meg kell akadályozni az ellenséges elemeknek a tanácsokba való beépülésére irányuló kísérleteit. Különös figyelemmel kell lenni a terror, a diverzió, a röpirat-terjesztés, a plakátrongálás és egyéb provokációkkal kapcsolatos előkészületekre, az áruellátás, a kereskedelmi ellátás zavarainak kísérleteire. Biztosítani kell a választásokkal kapcsolatos jelölógyűlések, rendezvények zavartalan lefolyását. Fokozott körültekintéssel kell ellátni a közbiztonság és közrend, a társadalmi és személyi tulajdon védelmét.

A BM Budapesti Főosztály rendőri szervei előtt álló feladatok végrehajtása érdekében az alábbi utasítást adom:

1./ A társadalmi tulajdon fokozott védelme érdekében aktívabbá kell tenni az ügynökség munkáját. Ipari vonalon az ügynökséget folyamatosan el kell igazítani, az aktív bűnözők és ellenséges személyek fokozott megfigyelésére, valamint az ellenséges tevékenységüknek felderítésére. Ki kell oktatni az ügynökséget, hogy ne csak a folyamatos ügyekben végezzenek felderítést, hanem azokban az üzemekben is, ahol erre lehetőségük van. Kísérjék figyelemmel az ellenséges elemek tevékenységét és magatartását.

2./ Fokozott hálózati ellenőrzés alá kell vonni a mezőgazdasági jellegű kerületekben az állami gazdaságokba, gépállomásokra és termelőszövetkezetekbe befu-
rakodott ellenséges személyek tevékenységét. Különös figyelemmel kell lenni a mezőgazdasággal kapcsolatos őszi feladatok végrehajtására.

3./ Ügynökség útján fokozott ellenőrzés alá kell vonni mindazokat a nyilvános szórakozó helyeket, (espressókat, éttermeket, mulatókat stb.) ahol ellenséges elemek és bűnöző személyek megfordulnak. Az ügynökségeket úgy kell eligazítani, hogy ezeken a helyeken figyeljék az ellenséges megnyilvánulásokat is, és tapasztalataikról értesítsék kapcsolattartóikat. Minden ellenséges megnyilvánulásról, vagy hangulatról értesíteni kell az illetékes államvédelmi szervet is.

4./ A választást megelőző hetekben, valamint a választás ideje alatt sűrített találkozókat kell tartani az ügynökség tagjaival. Az ügynökség útján fokozott ellenőrzés alá kell vonni elsősorban a szokásos bűnözőket. Feladatul kell adni, hogy a választások időszakában még fokozottabban figyeljenek fel ezen személyek tevé-

kenységére, és soron kívül azonnal jelentsenek minden olyan körülményt, amely egy-egy bűnöző bűnös szándékaira utal.

5./ A kerületi osztályvezetők mérjék fel, hogy területükön mikor, hol, milyen várható létszám mellett lesznek jelölőgyűlések. Ennek figyelembevételével tegyék meg a szükséges operatív és közrendvédelmi intézkedéseket, a jelölőgyűlések zavartalanágának biztosítására. A közrendvédelmi alosztályvezetőjét lássa el konkrét feladatokkal, számoltassa be, hogy milyen módon és hogyan kívánja biztosítani a jelölőgyűléseket. Amennyiben az osztály rendőri létszáma az előre látható feladat nagyságát figyelembevéve kevésnek bizonyul, úgy minden esetben kérjen segítséget a Főosztály közrendvédelmi osztálya vezetőjétől.

6./ Különös figyelmet kell fordítani a röplapterjesztés, plakátrongálás és egyéb provokációs cselekmények megakadályozására. Ennek megelőzése érdekében vezető elvtárs a bűnügyi és közrendvédelmi alosztály vezetője részére tartson részletes eligazítást, hogy azok beosztottaikat úgy lássák el szempontokkal, hogy a legkisebb gyanúsnak látszó eseményre is felfigyeljenek.

7./ A választások előkészületi ideje alatt, valamint a választás napján fokozni kell a területfelelősök "T" hálózati munkáját. Utasításban kell adni a területfelelős elvtársaknak, hogy tegyék szorosabbá kapcsolataikat személyeikkel, és lássák el azokat konkrét feladattal a helyi viszonyoknak megfelelően.

8./ Fokozni kell a lakosság hangulatának megfigyelését is. Ennek érdekében az operatív munkások, területfelelősök, járőrök és őrszemek úgy szolgálatban, mint szolgálaton kívül állandóan kísérik figyelemmel a lakosság megnyilvánulásait. Ebbe a munkába be kell vonni a szakterületek operatív hálózatát is. Az ellenséges megnyilvánulások felszámolására vezető elvtárs minden esetben tegye meg a szükséges intézkedést. Gondoskodjon arról, hogy a hangulatjelentések élők, konkrétak és mindenre kiterjedőek legyenek, s hogy abból minden esetben következtetni lehessen a lakosság megnyilvánulásaira.

9./ Különösen nagy figyelmet kell fordítani a bűncselekmények, elsősorban a lopások, zsebtolvajlások, betörések és prostitúció megelőzésére. Ennek megakadályozása érdekében gondoskodjon vezető elvtárs a sűrített járőrszolgálat megszervezéséről, és a járőrútiránytervek szükségszerű átdolgozásáról. A járőrszolgálatot főként a veszélyeztetettebb helyeken az éjszakai órákban is erősíteni kell.

10./ Meg kell szervezni a kerület területén lévő objektumok, (pártházak, emlékművek, nagyobb üzemek, telefonközpontok, stb.) fokozottabb őrzését. Erre vonat-

kozóan tervet kell készíteni, hogy milyen mértékben és hogyan kívánja biztosítani a számításba vehető objektumokat.

A biztosítás megszervezésénél a feltűnést a legmesszebbmenőkig kerülni kell.

11./ Meg kell szervezni a kerület területén lévő nyomdák és sokszorosító gépek ellenőrzését, hogy azt az ellenséges elemek céljaikra ne tudják felhasználni.

12./ Közlekedési és általános rend szempontjából biztosítani kell a választásokkal kapcsolatos naggyűlésekhez vezető útvonalakat és azok színhelyét.

13./ A lakosság áruellátásának biztosítása érdekében a tanácsok kereskedelmi osztályaival karöltve fokozott ellenőrzéseket kell szervezni, hogy a folyamatos áruellátásban ne legyen fennakadás. Az észlelt hiányosságok esetén a területileg illetékes szervnél intézkedni kell azok megszüntetéséről, nehogy az ellenség fel tudja használni ezeket és indokolatlan sorbanállásokat szervezzen.

14./ Meg kell szervezni a Szabadságharcos Szövetség és egyéb intézmények fegyverraktárai őrzésének ellenőrzését. A raktárakat leltár szerint kell ellenőrizni és ha szükséges, a raktárakat le kell pecsételni. [...]

A választásokkal kapcsolatos nyomtatvány szállítmányok kíséretére, valamint a szavazóhelyiségek biztosítására a későbbiek folyamán fogok intézkedni.

Kiss István r.alezredes s.k.
Bp-i Főo. Vez. Rend. Hely.

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. BM Budapesti Főosztályvezető Rendőri Helyettese, 222/110/31/1954. — Gépelt tisztázat sk. aláírással.

*Iskolabírálat I.*²³⁵

Faragó László fővárosi tanulmányi felügyelő értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról

1956. február 20.

Jegyzőkönyv

Készült 1956. február 20-án, a Táncsics Mihály Tanítóképző tanulmányi felügyelői záróértekezletén. [...]

Faragó László tan. felügyelő²³⁶: [...] Beszámolómban az alábbiakkal foglalkozom: 1. Az iskola tárgyi feltételeivel, az iskolával, mint nevelőkörnyezettel, 2. A személyi feltételekkel, 3. Az iskola munkatervével, 4. A tanítási órán szerzett tapasztalatokkal, 5. Az órán kívül folyó világnézeti, politikai neveléssel, 6. Az isko-

---

235 Az alábbi két dokumentum közel egy időben keletkezett, és lényegében ugyanarról szól: a Táncsics Mihály Tanítóképzőben az 1955/56-os tanév első félévében történtek értékeléséről. Az elsőként közölt jegyzőkönyv a Nagy Imre miniszterelnök eltávolítását követő közel egy esztendő ideológiai „visszarendeződésének”, „a jobboldali elhajlás elleni küzdelemnek”, a ma már groteszknak tűnő, akkoriban (látszólag) mindenki által komolyan vett „rendcsinálásnak” jellemző dokumentuma. A következő, vélhetőleg egy tantestületi farsangi mulatságra február 25-én készült (s talán március 10-én bemutatott) írás a hivatalos felszínt borító „vörös drapéria” mögé enged bepillantást. A maga látszólag könnyed eszközeivel messzemenően kiaknázza a kelet-közép-európai történelem éles fordulataiból, ideológiai „túlfűtöttségéből” adódó lehetőségeket; az időpont (nézőpont) néhány évtizedes „visszatolásával” és a 20. századi magyar iskolákra jellemző bornírt mozzanatok kifigurázásával, a „tréfát nem ismerő humor”, a szatíra eszközeivel adja pontos látéletét az akkor történteknek.

236 Faragó László (1911–1966) a fővárosi tanítóképzők ellenőrzésével és irányításával foglalkozott, majd 1956-tól az Oktatási Minisztériumban az általános iskola alsó négy osztályával kapcsolatos irányító munkát végzett. Az általa kifejtettek az akkori párt-, ill. minisztériumi irányelveket közvetítik.

lavezés munkájával, 7. Végül összefoglalóan megállapítom a végrehajtandó feladatokat.

1. Az iskola, mint nevelőkörnyezet, eredményesen segítheti elő a világnézeti, politikai nevelést. Látogatásom során megállapítottam, hogy az iskolának a tisztasága, a rendje, dekorációja kedvezően hat az ifjúság nevelésére. Ebben igen jelentős feladatokat végzett és fáradhatatlan az iskola igazgatója.²³⁷ Viszonylag olyan nagy átszervezési feladatot, mint az általános iskola felső tagozatának megszervezését és elhelyezését a volt diákotthon helyén, határidőre megoldotta. Megállapíthatjuk, hogy a felső tagozat növendékei éppen úgy, mint az alsó tagozat és a tanítóképző növendékei nyugodt tárgyi feltételek között tanulhatnak.

A dekorációban érvényesül haladó hagyományoknak ápolása. Az iskola névadójának, Táncsics Mihálynak az igazgatói iroda előtti falon, valamint az iskola dísztermében elhelyezett művészi portréja — Sárkány Lóránt tanár értékes alkotása — emlékezteti a fiatalokat Táncsics Mihályra, a haladó pedagógusra, a XIX. század politikai harcosára.²³⁸ Az osztályokban mindenütt megtaláljuk Népköztársaságunk címerét, egy-egy jelmondatot, amely a tanítóképzőben alkotmányunk egy-egy részlete, az ált. iskolában a pajtás- ill. úttörőtörvényekre emlékezteti a tanulókat. Nem általános a faliújságok szervezése. Az alsó tagozat több osztályában találtam faliújságot, s láttam a Gárdonyi Géza úttörőcsapat faliújságját, valamint egy-két tanítóképzős faliújságot. Véleményem az, hogy ezek a faliújságok általában nem elégitik ki azt a célt, amelynek érdekében azokat létesítették. Az úttörőcsapat faliújságja tartalmában jól mozgósít a tanítás újrakezdése alkalmával írott cikkeivel. Sajnos, olyan magasan helyezték el az iskola folyosóján, hogy azt a tanulók általában nehezen olvashatják. Egy-két osztályban, mint pl. a II.- IV-ben nem a legszerencsésebb az elhelyezése. Olyan magasságban kell elhelyezni, hogy valóban olvasható legyen. [...]

Fel kell azonban arra figyelmem, hogy a múlt haladó értékeinek bemutatásán túlmenően az iskola dekorációjában nem érvényesül eléggé a felszabadulás óta eltelt évek eredményeinek megfelelő bemutatása. Ebből a szempontból jó az a fal-

---

237 Árpássy Gyula (1904–1974) pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanár, 1952–1958-ban a budai közép fokú tanítóképző igazgatója, majd a felső fokú intézet igazgató-helyettese.

238 Az ország egyetlen gyakorló tanítóképzőjeként a XII. kerületi 1954-ben vette fel Táncsics Mihály nevét.

festmény, amely a lépcsőház falát díszíti, s emlékezteti a növendékeket arra, hogy ők e szocializmust építő országunkban élnek. Azonban ezzel ne elégedjünk meg, ezen a területen is tovább kell mennünk. Helyes lenne, az iskola folyosójának megfelelő helyén, megfelelő váltás mellett bemutatnánk felszabadulásunk óta elért legnagyobb alkotásainkat, építkezéseinket, megváltozott életünknek legjelentősebb tényeit. Egyszóval: a jövőben fokozottabban előtérbe kell állítani az iskola dekorációjában is jelen életünket.

A jövő feladatai sorában foglalkozni kell a napközi otthon jobb elhelyezésével, az önálló otthon létesítésének tervével, korszerű berendezésével. Legyen a tanítóképző napközi otthona is vonzó, otthonos, a tanító növendékek felé példát adó. [...]

A munkaterv feladatai sorából kiemelem a következőket:²³⁹

a./ Ismeretnyújtó munkánk középpontjában mai életünk megismertetését és megszerettetését kell állítanunk, és ki kell alakítanunk ifjúságunkban azt a világnézeti optimizmust, amely a szocializmus és kommunizmus építőjének jövőbe tekintő munkájánál nélkülözhetetlen.

b./ A társadalmi vonatkozású ismeretek nyújtásánál a történetiség és pártosság elvének érvényre jutását kell szorgalmaznunk. Meg kell mutatni ifjúságunk előtt, hogy a történeti folyamatokat a maguk fejlődési folyamatában tekintsék, de azt is szem előtt kell tartaniuk, hogy a múlt tanulmányozása is elsősorban a kommunista ember kialakításának végső célját szolgálja.

c./ Hazafias nevelésünkben a múlt helyes megbecsülése mellett tudatosabban, a jelen időszerű tényeinek elemzésére, az elemzés készségére kell nevelnünk ifjúságunkat, figyelmüket azokra a problémákra kell irányítanunk, amelyek hazánk, a népi demokráciák, a Szovjetunió, a Békétábor kérdései. Arra kell törekednünk, hogy növendékeink életbevágó kérdései személy szerint is ezeknek a kérdéseknek szocialista és kommunista megoldása legyen. Rá kell nevelnünk ifjúságunkat a

---

239 Erdely-Grúz Tibor miniszter az 1954/55. tanévet értékelve — az MDP KV márciusi határozatára hivatkozva — leszögezte: „... az oktatásban is feltártuk a helytelen nézetek érvényesülését. Ezek a párt és a munkásosztály vezető szerepének elhomályosulásában, a nevelő munka pártosságának lanyhulásában, valamint a világnézeti nevelés háttérbe szorulásában, továbbá az úttörő és DISZ-szervezetek nem kellő támogatásában jelentkeztek. E hibák kiküszöbölését ... a következő tanévben kell elvégeznünk. ... A múlt haladó hagyományainak helyes kidomborítása mellett ... az idealizált hősi múlt ... néha kívánatosabbnak tűnt a jelennél.” (Köznevelés, 11. évf. 6. sz., 1955. augusztus 15.)

napi politikai kérdésekkel való foglalkozásra is. Ezen a téren a DISZ-re ebben az évben fokozott jelentőségű szerep vár. [...]

A világnézeti-politikai nevelés több pozitív jelét és eredményét láttam. A magyar nyelv és irodalom tárgyának vizsgálata közben a következő utasítások érvényesítését ellenőriztem: a/ Az irodalmi szemelvényanyagot a dialektikus materializmuson alapuló marxista irodalomszemlélettel kell bemutatni. Ez fejlődésünk mai szakaszában elsősorban a történetiség és pártosság elvének helyes érvényesítését jelenti. b/ A műveket a tartalom és forma egységében, a tanulók aktív közreműködésével, tehát általában a beszélgetés módszerével kell elemezni. c/ A tanulók szilárd tárgyi ismereteiről a számonkérés tudatosabb megszervezésével, elsősorban összefüggő feleletek követelésével lehet legbiztosabban meggyőződni. d/ A szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztése megvalósítható feladat, s az írásbeli házi feladatok, dolgozatok a tanulók önállóságra, állásfoglalásra nevelésének igen fontos területe. e/ A nyelvtan órákat a helyesírás és fogalmazás tanításának szolgálatába kell állítani a középiskolákban. [...]

Az iskola tanulmányi helyzetét vizsgálva megállapítottam, hogy az a tanítóképzőben az előző negyedévhez viszonyítva határozott fejlődést mutat. Viszonylag nagy a bukott tanulók számaránya. Ennek megszüntetése legyen egyik további feladatunk. Az ált. isk. felső tagozatának 3,3 tanulmányi átlaga az első negyedévi 2,84-hez viszonyítva figyelemreméltó fejlődést mutat és biztatást a 2. félévre vonatkozóan. Az alsó tagozat 3,93 átlaga jónak minősíthető. Felhívom a figyelmet arra, hogy bár az iskola nevelőtestülete többször foglalkozott a munkásszarmazású tanulók helyzetével, ez még mindig nem mondható megnyugtatónak. Még mindig több azoknak az osztályoknak a száma, ahol a munkásszarmazású tanulók tanulmányi átlaga elmaradt az osztályátlag mögött. Sajnálatos, hogy pl. épp az általános iskola III. osztályában nem egy olyan munkásszarmazású tanuló van, akinek a tanulmányi eredménye nem kielégítő jelenleg a középiskolai továbbtanulás szempontjából. A fővárosi tanács oktatási osztálya útmutatót adott ki a munkásszarmazású tanulókkal való foglalkozás problémájáról. [...]

Összefoglalva: A tanítási órákon a világnézeti, politikai nevelés több értékét, eredményét láttam. Ez azt igazolja, hogy a nevelőtestület törekszik a világnézeti, politikai nevelés eredményes megvalósítására. Nem kielégítő az osztályfőnöki órák színvonala. Ezért a megadott alapelvek figyelembevételével a második félévben tovább kell javítani e téren a munkát. Növelni kell a politikai információs órák színvonalát, és így hatásfokát. Tanulmányi téren az iskola munkája határozott fej-

lődést mutat. Fokozott figyelemmel kell a munkásszármazású tanulók helyzetével, tanulmányi problémáival foglalkoznunk [...]

A világnézeti-politikai nevelés órán kívüli lehetőségeinek sorában tájékozód-
tam a szakköri munkáról is. A népművelési szakosztály végzett munkája alapján és
terveinek ismeretében azt kérem, hogy a népművelési minisztérium által megkül-
dött útmutató felhasználásával fokozottan állítsák előtérbe a politikai szemponto-
kat a népművelők képzésében, hogy e vonalon is egyre tudatosabban lássák a
növendékek azt a fontos kultúrpolitikai feladatot, amit majd el kell végezniük.

Az iskola DISZ munkájának vizsgálata arról győzött meg, hogy az elmúlt évhez
viszonyítva fejlődést mutat. Helyes, hogy a DISZ programjában központi helyet
foglal el az iskolában folyó világnézeti-politikai nevelés támogatása. Ezt szolgál-
ják a különféle DISZ-rendezvények. A csütörtöki napon rendezett előadások ko-
moly segítséget nyújtanak a fiatalok politikai képzéséhez. Komoly színvonalat
képviselet a DISZ rendezte november 7-i ünnepély, amely mondanivalójában, fe-
gyelmében, összhatásában méltó volt a gyakorló tanítóképzőhöz és általános isko-
lájához. Helyes az, hogy kulturális téren is megvan a fiatalok programja. Gondolok
itt a Kilián György emlékversenyben való részvételre, valamint a Bartók Béla nép-
daléneklés versenyre. A nyert tájékoztatás alapján eredményesnek ígérkezik a ma-
gyar-szovjet diákbarátsági hét is. Helyes az is, hogy az iskola belső rendjének,
fegyelmének kialakításából a DISZ is kiveszi a részét. Meg kell állapítanom, hogy
a DISZ kezdeményező; egyre több önállóság, tervezetés, gondolatfelvetés jel-
lemzi a fiatalokat, s ez biztató a jövőt illetőleg. Helyes lenne, ha a DISZ szervezet
kapcsolatot találna elsősorban közeli állami gazdaság vagy termelőszövetkezet
DISZ-szervezetével, esetleg üzemi DISZ-szervezettel, hogy a fiatalok ezúton is
megismerjék a munkásosztály életét, a nagyüzemi gazdálkodással kapcsolatos
problémákat, s elősegítse mindez politikai fejlődésüket. [...]

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar Irattára, 8/1956.

Iskolabírálat II.

Szathmáry Lajos tanulmányi vezető²⁴⁰ (farsangi) értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról

1956. február 25.

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Kollégák!

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy bemutatkozzam. Dr. Dummer Ágoston²⁴¹ tanterületi királyi főigazgató vagyok a IV. fiz. osztályban. 1913-ban nyert megbízatásom alapján, amelyet a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr 1.999.999/1913. IV. sz. alatt állított ki részemre, voltam bátor ellenőrző látogatást végezni az Önök tanítóképző intézetében, valamint a kapcsolatos alsó- és középfokú iskolákban. Mielőtt a látogatásomról szóló jelentésemet felsőbb hatóságom előtt megtenném, tapasztalataimról néhány szóban be szeretnék számolni az igen tisztelt nevelő testület előtt.

Az iskola épülete ma már szinte minden szempontból megfelel az 1900-as évek század eleji követelményeinek. Minden feltétlen szükséges célra rendelkezésre áll a megfelelő helyiség. Van hely bőven az alsóbb iskolafajú osztályok számára, s nem szorul ki teljesen a tanítóképző intézet sem. Helyesnek látnám azonban, ha az elemi népiskolai osztályokban a betűvetés alaposabb megtaníthatása érdekében bevezetné a nagyságos Igazgató Úr a csoportos tanítást az osztályok kettéosztásával. A tanítóképző intézeti osztályok viszont egyidejűleg célszerűen összevonha-

---

240 Szathmáry Lajos (1903–1994) latin-görög-magyar szakos gimnáziumi tanár, Karácsony Sándor tanítványa, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület és a cserkészlet nagy hatású munkatársa, a sárospataki, hódmezővásárhelyi, pápai református kollégiumok tanára, Németh László „Égető Eszterének” „Szilágyi tanár ura”, a VKM szabadművelődési osztályának volt vezetője, ekkor a budai tanítóképző tanulmányi vezetőjeként (igazgató-helyettesként) tevékenykedett.

241 Dummer Augustus, a „csász. kir.” időkbén a buta bohóc figuráját testesítette meg — ennek a névnek a „komoly” változata szerepel a paródiában.

tók volnának akár egyetlen osztályba is. Vágó tanár úr,²⁴² aki e téren kiváló szakember, bizonyára szívesen elvállalná ennek az összevont osztálynak a vezetését, akár az összes tárgyak egyszemélyű tanításával is. A felszabaduló fizikateremben bátran be lehetne rendezni a napközi otthon játékszobáját. Zádorfalvi tanár úr²⁴³ bizonyára szívesen rendelkezésre bocsátja a kicsinyeknek a szertár egész anyagát. A pedagógiai könyvtárban bölcsődét lehetne szervezni, a biológiate terem pedig igen alkalmas volna jégveremnek az Igazgató Úr tervei szerint megindítandó körzeti éttermi konyhához. Az összevont tanítóképzői osztály pompásan elférne az alagsori volt ebédlőben, amely eredetileg úgyis csak fűskamrának épült. A gondnokot beköltöztethetnők Kurách Emma ny. főnökasszony lakosztályába, ahol az időt kettesben jól eltölthetnék. Az egész igazgatóság bezúfolható volna a földszinti véce előszobájába. A tanulmányi vezető szobáját célszerű volna a fiatalabb tanár- és tanítónő úrhölgyek gyóntató és öltözőszobájaként hasznosítani. A dísztermet teljes egészében illő volna a Szívárdá rendelkezésére bocsátani, bár egyidejűleg ugyanaz a terem lehetne az elemi iskolai zenekar téli gyakorló-helyisége is, amíg a hidegek tartanak. A tanítóképzői énekkar és zenekar bátran tarthatná a próbáit a második lépcső alatti üres pincetérben, ha onnan a rossz matracokat és bútorroncsokat célszerűségi szempontokból Szilágyi tanító úr²⁴⁴ szertárában helyeznők el. Így aztán azok a szempontok, amelyeket tanítónvelésünk érdekében századunk elején előírtak, maradéktalanul érvényesülnének. Felkérem a tekintetes tanári és tanítói testületet, hogy előterjesztésemet, melyet ez irányban a miniszter úr öccsellenciája felé is meg fogok tenni, a maga részéről is tegye alapos megfontolás és megbeszélés tárgyává. [...]

Áttérve most már a testület személyi ügyeire meg kell állapítanom, hogy az együttes összetétele általában megfelel az 1883-as középiskolai törvény gimnáziumi követelményeinek. A tanárok többsége ugyanis gimnáziumi képesítésű, s így a tanítónvelés speciális feladatainak végrehajtására elsősorban alkalmasak. Rátermettségüket igazolja hivatásra nevelésük sikere is. Hiszen az annak idején 70-es létszámmal induló első tanítóképző intézeti osztályból még mindig maradt 30 érettségi-jelölt. Ezek közül azok, akik katonának, pékinasnak, váltóórnek, stb. el nem pályáznak, még mindig vannak négyen olyanok, akiknek előmenetele elégsé-

---

242 Vágó Elemér gyakorló iskolai tanító, majd gyakorlati képzés-vezető.

243 Zádorfalvy János matematika-fizika szakos polgári iskolai tanár.

244 Szilágyi Sándor gyakorló iskolai tanító, majd vezető tanító.

ges ahhoz, hogy valóban a nemzet nevelői legyenek, ha a javítóvizsgákon sikerül átvergődniök.

A nevelő testület számaránya azonban nemek szempontjából némileg kifogásolható. Kormányzatunk igen sokra becsüli hazánk szebblelkű hölgyeinek a gyermeknevelés terén hasznosítható gyermekded lelkiségét, valamint egész szellemi alkatak idomultságát a gyermekies gondolkodáshoz; az én véleményem azonban az, hogy ezt a hírt sem szabad túlfeszítenünk. Mi igen sokra becsüljük a testület férfitagjainak képességeit, azonban az a véleményünk, hogy mégsem illő, ha egy férfira több jut két nőnél. Kérem is a nagyságos Igazgató Urat, hogy jövő évi személyi programjának kidolgozásakor a férfitagok túlterhelését szüntesse meg. [...]

Nem mehetünk el azonban szó nélkül a mellett a személyi kérdés mellett sem, hogy a testület egyes hölgytagjai nem tekintik a hely komolyságát és — bocsásanak meg a szóért — nadrágban jönnek iskolába. Igazgató Úr önagyságával teljes egyetértésben méltányoljuk az illető kartársnők arra vonatkozó intencióit, hogy ezáltal is csak elő akarják segíteni a magasabb osztályba járó fiútanulók esztétikai érzékének a fejlődését, annál is inkább, mert a tanulók e szemléltetési eljárással kapcsolatban a nagysugarú körívekre és gömbsüvegekre vonatkozóan is igen érdekes illusztrációkat kapnak. Nekünk mégis az a véleményünk, hogy tekintettel az alsótagozati, érzékenyebb lelkületű kisdedek erkölcsi érdekeire: a körívek és gömbsüvegek középpontjához tartozó sugarak hosszát megfelelőképpen limitálni kellene. Ha pedig ez természettől semmiképpen sem volna lehetséges, úgy ajánlani fogom a Miniszter Úr öexcellenciájának egy olyatén rendelet kiadását, mely szerint az állami női tanerők közül csak azok viselhessenek hivatalos funkcióik közepette nadrágot, akik az Állami Szabványügyi és Mértékhitelítő Hivatal maximummértéke alatt megférnek.

Ami az iskola fegyelmi állapotát illeti, e téren úgy látom, az iskolavezetés híven követi az 1897-ben megjelent fegyelmi szabályzatot, mely a Monarchia összes iskoláira vonatkozott, Galiciától Hercegovináig. A folyosókon némaság honol. A tanulók mint hangtalan árnyak lengenek a szünetek folyamán az osztály- és a vécéajtók között. Minden folyosósarkon ott áll a tanár-ellenőr, aki a tanulóellenőrt ellenőrzi, a lépcsőkön véreseszemekkel cikáznak a napos tanárok, akik a tanár-ellenőrt ellenőrzik, s végül: határozott erkölcsi súllyal, koturnusban vonul végig ellenőrző útján Dr. Bihary János kollégánk, aki a feje ennek az egész ellenőrzési hierarchiának.

Így remélhető, hogy a felforgató eszmékben már-már felbukkanó tudatos fegyelem helyett a sokkal kézzelfoghatóbb, az úgynevezett marokban-tartó fegyelem közelesen százszázalékossá válik iskolánkban. Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy a folyosókon néha-néha meglepetésszerű suvix-köröm- és hajvizsgálat is történik, bizton hisszük, iskolánkban is lesz olyan fegyelem, mint a Mária Terézia lak-tanyában.

Miután tehát az erkölcsi nevelés fegyelmezés-technikai része a fenti módon biztosítást nyert, szólanom kell az erkölcsi nevelés szellemi oldalairól is. Ezen a vonalon már kevésbé kedvező az iskola képe. Utasításaink a keresztény-nemzeti eszmének a hangsúlyozását írják elő nevelőink részére. Tekintettel arra a liberális felfogásra, melyről személyem közismert, nem kívánok beavatkozni a Hölgyek és Urak személyes vallási meggyőződésébe. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy hivatali minőségükben jobb példával kell előljárniok. [...]

A vallás-erkölcsi nevelés hatékonyságának fokozása érdekében tanácsolni szeretném a következő hitbuzgalmi eszközök felhasználását. A biológia igen tisztelt tanárai az eddiginél gyakrabban szemléltessék a kereszties pókot és a kereszties viperát. A történések minden órán hivatkozzanak a kereszties háborúkra, a matematika tanárok a törtek osztásával kapcsolatban előszeretettel használják a keresztiesbeszorzás kifejezést. Harsányi és Giric tanítójelöltek távozásával kapcsolatban helyesen tettek, amikor keresztieset vetettek. Az énektanárok minden óra végén énekeltessek az ifjúsággal a „kiállok a keresztiesútra” kezdetű igazán szép és nem kotkodályos népdalt. (A leányosztályoknál esetleg el lehet tekinteni e daltól.) A kézimunka órákon többit kell a keresztiesöltésekkel foglalkozni. A konferenciákon is kívánatos volna a férfiaknak keresztiesbetett kezekkel, a hölgyeknek pedig keresztiesbetett lábakkal ülniök. [...]

Ami a hazafias nevelést illeti, ezen a vonalon az iskola jól dolgozik. A hazafias nevelésről ez évben eddig 24 konferenciát tartottak, 1347 határozati ponttal. A tanárok — átlagszámításaim szerint — óránként 49,5-szer említik a Haza szent nevét. Ha e számot 50%-kal emelik, meg leszünk elégedve. Dr. Bihary János tanár úr egy alkalommal, amikor az önképzőkör ifjúsága előtt a Hazáról tartott előadást, hangorgánumának célszerű reszketetésével könnyeket csalt két szemembe.²⁴⁵ Az

---

245 Bihari János (1909–1995) magyar szakos gimnáziumi tanár, korábban a Budapesti Református Gimnázium tanára, igazgató-helyettese, a hazai tanítóképzés kiemelkedő alakja, nyugdíjazásáig a Budapesti Tanítóképző Főiskola tanszékvezető tanára.

ifjúság pedig olyannyira fellelkesedett a nemzeti eszmétől, hogy fütykösre akart kapni a komonisták ellen, nehogy a komonizmus eszméje elterjedjék, itt valami komonista sejtmag alakulhassék, s iskolánk nemzetfelforgató elemek tanyájává nyilvánuljék.

Nagyon helyesnek látom egyébként a hazafias nevelés szempontjából, hogy az ifjúságot az iskola nem viszi komolyabb vidéki tanulmányutakra. Így legalább azok a gyönyörű fogalmak, amelyek szavaink nyomán az ifjúság képzeletében kialakulnak, nem blamáztatnak a sokszor lapos valóság által, hanem mindig ideális magasságban fognak lengeni a tények suta szüleményei felett. Íme ez az idealizmusra nevelés igazán helyes és követésre méltó módszere. Viszont itt és most meg kell rónom Dr. Jablonkay Pál tanár urat,²⁴⁶ amiért még mindig kitart a helyszíni szemléltetés materialista felfogása mellett. Ezzel persze abba a gyanúba keveredik, hogy az elméletnek kevés figyelmet szentel, tanítása túlságosan gyakorlati jellegűvé válik. Vigyázat, Vigyázat! Ebben könnyen praktícizmust vélhet találni az, aki komolyan veszi az emelkedett idealizmusból fakadó didaktikát.

Szezzel azt hiszem, át is térhetek az iskolánkban folyó oktatói munka taglalására. Engedjék meg, hogy a tanításnak a tárgyi részével csak röviden foglalkozzam, hiszen ez tanítóképzőben nem is fontos. A kartársak gondosan ügyelnek arra, hogy a dolgok kapcsolatainak leglényegét ne túlságosan bolygassák, hiszen a problémák feletti tünődések és vitatkozások elvonnák az időt a kevésbé lényeges dolgok alaposabb betanulása elől. Problémák felvetése különben is csak lazítja a tanulás fegyelmét. Bizalmatlanságot kelt a már megállapított és örökérvényűen leszögezett törvényszerűségek érvénye felől. Gondoljunk csak például a közelmúltban lezajlott Galilei perre, amely világosan megmutatta, mi haszna annak, ha elfogadott és kényelmesen bejárt álláspontunkat egyes forrófejűek újra problematikussá próbálják tenni. Maradjunk csak mi tovább is annál a közkeletű elvnel, hogy mégsem mozog a föld. Tehát kevés problémát uraim, de annál több összefüggő szövegfelmondást. Ha ezek a beemlézett szövegdarabok, ezek a kész gondolati sémák és gondolatpótlók megtöltik ifjúságunk fejét, kirekednek belőlük a kételyek. Különbösen is az ördög képviselője volt az, aki azt állította, hogy a kételkedés a tudás alapja.

---

246 Jablonkay Pál (1911–1984) földrajz-biológia szakos gimnáziumi tanár. Katolikus világnézetét, nemzeti elkötelezettségét még ekkoriban is meglehetősen nyíltan vállalta. 1956-ban tanítványait több hetes erdélyi körútra vitte.

De túl az elvi indokláson, a mindennapi gyakorlat is azt mutatja, hogy a tanítónak elég, ha bizonyos gondolatsorok végső konklúzióival, a konklúziók lassan halványuló emlékeivel rendelkezik. Ennyivel már tekintélyt szerezhet magának mind a Polgári Dalegyletben, mind a Katholikus Nőegyletben, mind pedig a Református Kugliversenyek zsűrijében. Később már ezekre az ismeretrészletekre sincs szüksége, mert (s most kissé népszerűbben fejezem ki magam) a kántor lánya el lesz véve, a tankönyvi lecke pedig fel lesz adva. A többi magától megy. [...]

A munkára-nevelés elvét jól szolgálja az iskola. Téglát hordtak a tanulók az iskolával szembeni sporttelep építkezéseihez. S hogy a sokirányú technikai készség elsajátításának elvét is szolgáljuk, ismét téglát hordattak a tanulókkal az iskolai botanikus kert pálmaházának alapjaihoz. A változatosság céljából ismét téglát hordtak a bedőlt kertfal kerítésének újra felépítéséhez is. Az udvar hengerelt vörös salakját jégpályaépítés céljából célszerűen szétcsákányozták. Tavaly több osztály-megafont leszereltek. Az udvaron összehalmozott salakkupacokat nagy gonddal szétterítették az udvaron. Az udvar kerítésének vasrácsait dicséretre méltó erőfeszítéssel többször kiszerezték a betonalapból. Egyes nagyobb arányú testnevelési eszközöket, amelyeket a gondos szaktanárok a szabad ég alatt tároltak, a kis napkőzisek szedtek szét aprólékos, un. finommunkával. [...]

Idő hiányában most már csak összefoglalva az elmondottakat, látogatásom végmegállapításait a következőkben szögezem le:

1./ Az iskola épül és szépül. Ha a munkálatok így folynak tovább is, az iskola 1970-re eléri azt az állapotot, amelyben 1912-ben volt.

2./ A testület munkája jó közepes. Hibátlan, egészen kiváló tanárok a testületben nincsenek, de méltányosságból egyelőre áthelyezésre sem ajánlunk senkit.

3./ A vezetőség jól működik. Az igazgató mindent megtesz, hogy az előírt formák minden vonalon megtartassanak. Helyettese eszmeileg jól képzi magát. Hivatali helyiségében óraszámra a kormánylapot olvasgatja, s a tanári szoba hirdetőtáblájára időnként egy-egy hirdetést kitűz. Egyébként titokzatos irodalmi tevékenységet is folytat, ami azonban remélhetőleg a keresztény és nemzeti erkölcs irányvonalával egybeesik.²⁴⁷ A gondnok kezének tisztaságát illetően még nem táltunk terhelő bizonyítékokat. A telefonos kisasszony egyelőre az örület határán

---

247 Szathmáry Lajos itt saját magáról ír.

még innen van. A tanár-egyesületeknek a testületben működő igen tisztelt hölgy-megbízottja szép karitatív munkát fejt ki a tanári nyomorenyhító akciók folyamatába tételével. [...]

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim. Beszámolóm végére értem. Exégi monumentum, aere perennius.²⁴⁸ Egy tapasztalt, öreg tanférfiú, egy ferencjózsefi szilárdságú elvi alapon álló hivatali tekintély higgadt bírálatát nyugodtan elfogadhatja a mélyen tisztelt tanári és tanítói testület. Az ellentmondásokat és vitákat nem szeretjük, éppen ezért e beszámolóhoz nyílt hozzászólásokat nem kérünk. Hisszük, hogy szavainknak olyan erejük van, mint a vérbeinjekciózott gyógyszernek. Hatása máris megindult, már nem tehetnek ellene semmit.

További munkájukhoz sok sikert kívánok, és kérem, hogy nevelőmunkájuk közben gondoljanak néha arra a végül is szelíd öreg szakemberre, aki ma itt a legnemezebb látásairól a szíve szerint számolt be.²⁴⁹

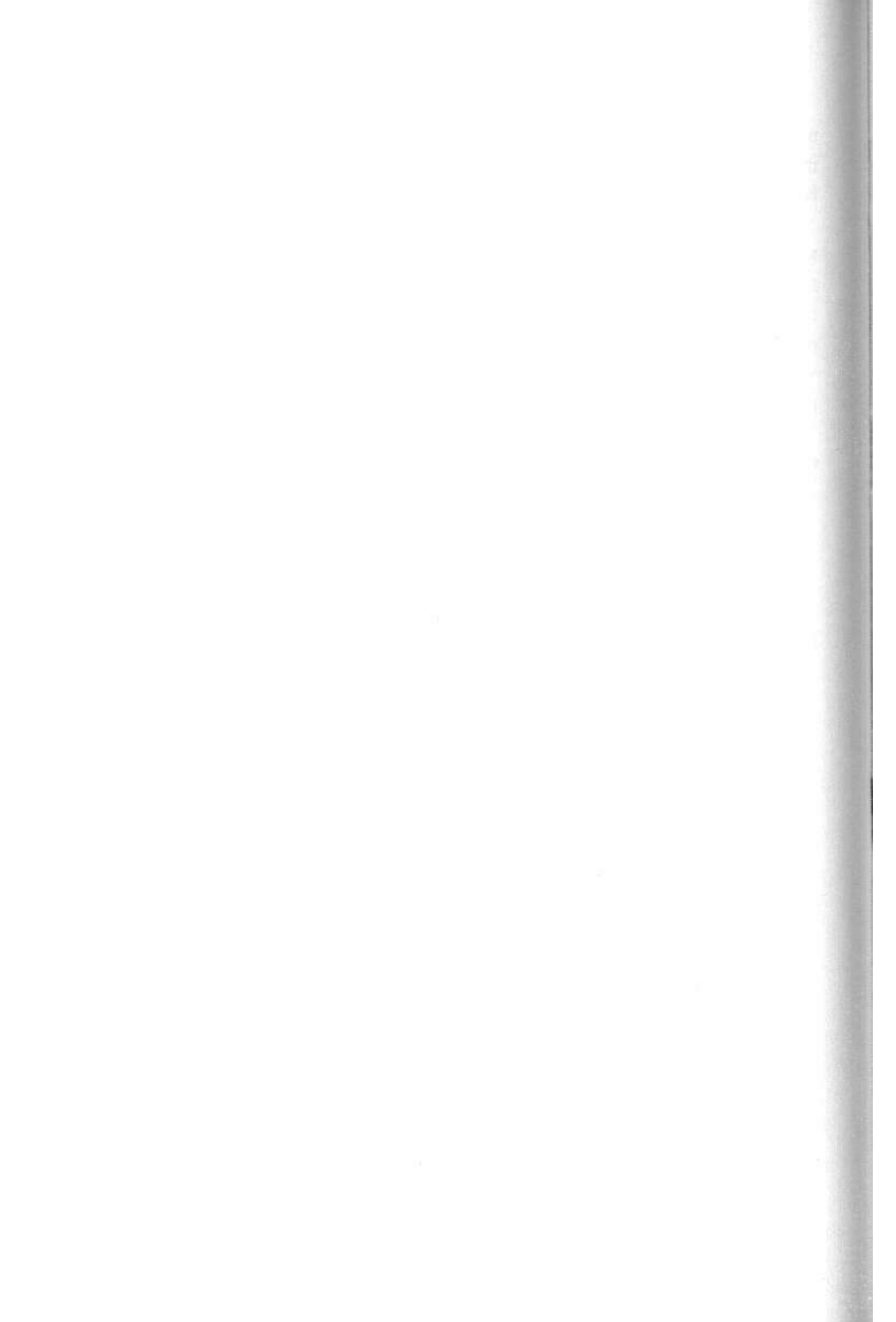
Budapest, 1956. február 25.

Sárospatak, Tudományos Gyűjtemények. Nagykönyvtár, Kézirattár, Kt 4744.

---

248 Horatius sorai: „Ércnél maradandóbb emléket emeltem magamnak”.

249 A kézirat rendelkezésre bocsátásáért köszönettel tartozunk Szathmáry Lilla orgonaművésznek és Dienes Dénes gyűjtemény-igazgató úrnak.

VI. fejezet

A VILÁG FIGYELMÉNEK KÖZÉPPONTJÁBAN

Angyal István vallomása az 1956. október 23-i eseményekről

1956. október 23-án reggel 6.45-kor autóbusszal Esztergomba mentem Buray József műszaki ellenőrrel együtt, aki az esztergomi MÁVAUT-kirendeltségen (Táti út) három darab szerelőakna építését ellenőrizte. Ugyanennek a művezetését láttam el ezen a napon. (A magas vízállás miatt a munkaterületet — kocsimosó aknát — előntötte a víz. A szivattyúzás lehetőségeit kellett megállapítani.) Délben busszal indultam vissza Dorogra, majd onnan Budapestre vonaton. A Nyugati pályaudvarra érkeztem meg. Onnan a Victor Hugó u. 25-27-be mentem vállalatom — Budapesti Útfenntartó V. 5. Sz. Önelszámolási Egysége, V. Petőfi tér 3., tel.: 187-718 — központi anyagtelepére, hogy intézkedjem Esztergom részére anyagok szállításáról.

Itt ért a hír, hogy a magyar ifjúság, egyetemisták és a Petőfi Kör²⁵⁰ szimpátiatüntetést rendez a Lengyel Munkáspárt Központi Vezetőségének határozata és új programja mellett.²⁵¹ Mivel a Petőfi Kör gyűlésein sok esetben részt vettem, az új-

---

250 Eredetileg a párt ifjúsági szervezete, a DISZ által létrehozott vitafórum. Tíz jelentősebb nyilvános vitát rendezett 1956 nyarán (legnagyobb hatású a június 27-i, a sajtóról rendezett vita volt), amelyek fontos szerepet játszottak a forradalom eszmei előkészítésében. A pártvezetés június végén betiltotta. (1956 eseményeire az ajánlott irodalomból ld. elsősorban: 1956 Kézikönyve I-III. kötet. Főszerk.: Hegedűs B. András. Bp., 1996.)

251 A Lengyel Egyesült Munkáspárt a börtönből nem sokkal korábban szabadult W. Gomulkát választotta első titkárnak. A szovjet vezetés ezt határozottan ellenezte, és katonai beavatkozással fenyegetett. A lengyel párt ennek ellenére ragaszkodott álláspontjához. Végül megegyezés született, és Gomulka éppen október 22-én hirdette meg reformszellemű programját.

ságíróvita után hozott bűnös határozat után pedig belépési nyilatkozatot töltöttem ki, és azt átadtam továbbítás végett Gáli József írónak — jó barátomnak —, kötelességemnek éreztem, hogy ott legyek a tüntetésen. Közben telefonon a Petőfi térről felhívtak építész kollégáim: Schriffert Ferenc, Helle Ivánné vagy Virágos Sándor, hogy jöjjenek be, mert már folyik a tüntetés a szobornál, és Sinkovits Imre szaval. Vállalatom teherautója — egy kis Furgon kocsis — vitt be oda. A sofőr — Józsi bácsi — útközben elmondta, hogy délben betiltották a tüntetést, majd pedig később mégis engedélyezték. Ezen mélységesen megdöbbsentem. Ma is úgy tartom, hogy az első bűne 23-án a vezetésnek²⁵² (eltekinthető attól, ami a XX. kongresszus utáni huzavonát — Rákosi, Farkas Gerő stb. és sleppje körömszakadtáig való védekezését a hatalomhoz, címeikhez, életmódjukhoz — illeti, s aminek részletes kifejtéséhez itt nincs idő) ez az operatív beavatkozás volt. Az elkövetkezendő testvérharc már ebben az ellentétes intézkedésben előrevetítette árnyékát.

Bementem vállalatomhoz a Petőfi térre, majd pedig a szoborhoz mentem ki. Ott Sinkovits Imre Batsányi, Berzsenyi, Petőfi, Ady stb. verseit szavalta. A diákok lengyel-magyar barátságot éltető táblákat hoztak, és koszorúkat, amit a Bem-szobornál akartak elhelyezni. Megindultunk a Bem térre. Előzőleg visszafutottunk a vállalatomhoz a Petőfi tér 3-ba, és kértem, hogy engedjenek el. Mindenki helyeselte, hogy megyek. Sinkovits Imrével — aki szintén a Petőfi tér 3-ban lakik — Gáli Józseffel, Sallai Kornéliával, Csurka Istvánnal, Gyárfás Miklóssal, Csongovai Per Olaffal Déry Tiborral és a Színművészeti Főiskola más tanáraival és hallgatóival összekarolva mentünk. Jelszavaink demokratikus és szocialista jelszavak voltak, függetlenséget és szabadságot követeltünk a fasizmussal és sztálinizmussal szemben. A Bem térre érve, ahol már nagyon nagy tömeg gyűlt össze, igyekeztünk a szoborig jutni, hogy ott Sinkovits szavalni, Déry pedig beszélni tudjon. Erre nem volt mód, mert amikor megkísérelt beszélni vagy szavalni valaki, a jelszavakat hangoztató hátsó sorok — kb. negyven-ötven ezer ember — elnyomták a hangot. Talán, ha mikrofon és hangszóró van, ez sikerült volna, s a tüntetés egy beszéddel s a követelések parlamenti megtárgyalásával másnap véget ér. Azonban hangszóró

---

252 Az aláhúzások Angyal István saját kiemelései. — A párt Politikai Bizottsága az egyetemisták tüntetésének betiltásáról döntött, és ezt a rádió a déli órákban be is jelentette. A tiltakozás hatására, és miután világossá vált, hogy a tüntetés megakadályozására nincs erejük, mégis engedélyezték, amit ugyancsak bejelentett a rádió.

és mikrofon nem volt. Ekkor adta ki a jelszót valaki: menjünk a Parlamenthez, ott van hangszóró.

Elindultunk. Át a Lánchidon, végig a Belvároson. Mire a Parlamenthez értünk, ott kb. nyolcvan-kilencvenzres tömeg állt tüntetve. Sötétedett, majd este lett, ki-gyúltak a lámpák. Mikrofon és hangszóró itt sem volt, csak egy autó, amit teljesen körülfogott a tömeg. Innen kísérelt meg Déry Tibor beszélni. Hangja azonban elve-szett a rettenetes zajban. Újságokat hozott egy autó, „Szabad Ifjúságot”, mely kö-zölte, hogy Gerő 8 órakor este beszél a rádióban. A tömegeből kivált néhány csoport és elindult a stúdióhoz, hogy megakadályozza Gerőt a beszéd elmondásában. Senki nem gondolt arra ott, hogy Gerő nem fog a stúdióba menni beszélni, a beszédet magnetofon szalagra veszik, és úgy forgatják le.

A mi csoportunk nem ment. Vártuk, hogy valaki a Parlamentből kijön, és szól hozzánk. Nem jött ki senki. Leoltották a téren a villanyt. A Parlament is sötét volt. Végre hosszú idő után az egyik ablakot kinyitották, és kivettek egy mikrofont. De bárki próbálkozott beszélni, lehurrogták, mert csak Nagy Imrét akarta hallani a nép, ő pedig nem jött, s közben elhangzott Gerő Ernő népet és országot gyalázó, áruló beszéde!²⁵³ Úgy vélem, ez nyílt provokáció volt, sztálinista puccskísérelt, Rákosi visszacsempészésének agresszív eszközökkel való biztosítása a nép- és nemzetárulók csoportjának tudatos akciója, a függetlenség és a szocializmus ellen. Mindenki előtt érthetően: fasiszta módszerekkel népelnyomás, bársonyszékek biz-tosítása, külön üzletek, lefüggönyözött kocsik, és ami ehhez tartozik: kínzókam-rák, tömeges gyilkosságok, utólagos megbánás vagy önkritika, kevés marxista-le-ninista, de lényegében csak sztálinista frázis, és mindenáron és minden eszközzel a hatalom megőrzése, a munkásosztály elárulása árán is, vérén is. Ez pedig fasiszmus, ellenforradalom, mondjuk csak ki bátran, a sztálinizmus leple alatt. Ide süllyedt Rákosi Mátyás és környezete, akiért a munkásosztály pártja és a magyar nép 1919-ben és az illegális évek alatt vérét adta. Vörös Segélyt és mentő akciót szerve-zett, akik az osztály képviselői voltak régen, és elhagyták, elárulták osztályukat, a marxizmust, a szocializmust, az országot.

---

253 Gerő Ernőnek, a Magyar Dolgozók Pártja első titkárának beszédét a rádió este 8 órakor közvetítette. Az addigi politika lényegi helyessége mellett tett hitet, leszö-gezte, hogy az esetleges hibákat maga a párt javítja ki, elítélte a tüntetésben meg-nyilvánuló „soviniszta métélyt”.

Még mindig ott álltunk a Parlament előtt, és vártunk. Jelszavakat kiabáltunk, és igyekeztünk lebeszélni azokat, akik a csillagot akarták mindenáron leszedni a Parlamentről — mivel ezt nem tartottuk lényegesnek. Különben is bennünk a csillag, mint a remény és „emberiség csillaga” élt. Nem a sztálinizmus találta ki, hanem a jobbra törekvő emberiség. Már kilenc óra lehetett, amikor autó — teherautó — állt meg a téren, s egy férfi — könnyű sebbel az arcán — „Ölnek bennünket a stúdió-nál! Segítsetek!” kiáltásokkal közénk rohant, és elmesélte, hogy könnyefakasztó gránátokat dobtak közénk, sortüzekkel sebesítették vagy ölték meg az embereket, apraját, nagyját nem kímélve. És hogy az ÁVO-sok löttek, a polgári tüntetőknek egyetlen fegyvere sem volt. Nem hittem el ekkora gyalázatot, és meg akartam győ-ződni róla. Elindultunk a stúdióhoz. Kb. 2-3 ezer diák, fiatal, munkás és kíváncsis-kodók, akik hol jöttek egy-egy darabon, hol meg lemaradtak tőlünk.

Az Andrassy út sarkán, a Bajcsy-Zsilinszky úti torkolatnál Csongovaival felsza-ladtunk a sarki ház első emeletére, és ledobtunk egy „Sztálin út” táblát. A kőtáblát, ami a ház falába volt beépítve, ugyanakkor lenn veszítős vasakkal és vésővel többen, közös erővel fejtették és verték le.

A Rákóczi út–Múzeum körút sarkán megtorpantunk, rohanva jöttek a Bródy S. u. felől, hogy lönek az ÁVO-sok. Ettől tartózkodva, az emberek egy része elma-radt, de kb. kétszáz-háromszáz fő még jött velünk tovább. A Múzeum körútról be-fordultunk a Bródy S. utcába, ott füst volt, gázos volt a levegő, autók égtek az utcákon. Többek között egy-egy tűzoltóautó is. A tüzek fényénél láttuk, hogy a Bródy S. u. és Puskin utca sarkán egyenruhás, szuronyos alakok állnak, de tisztán nem lehetett látni — a villanyok itt sem égtek, a Múzeum-kert is sötét volt — há-nyan vannak, milyen egyenruhát viselnek, jót akarnak-e vagy rosszat. Összekarol-tunk vagy tizen-tizenketten, Csongovai volt egyik oldalon, a másikon egy idősebb bácsi, és villamoskalauzok, sofőrök még javarészt, csupa velünk egyívású mun-kásember. Elkezdtük énekelni a Himnuszt, és elindultunk a Puskin utca felé. A töb-biek rendezetlen sorokban jöttek utánunk. Amikor 5-6 lépésre értünk a sarokhoz, egy tiszt: „szuronyt szegezz”-t vezényelt. Kinyitottuk az ingünket, és azt kiálltot-tuk: „Ide löjtek!” Azután tovább énekelve mentünk tovább. A tiszt most „tüzet!” vezényelt, sortűz dördült, és a mellettem haladó bácsika összeesett. Mi azonban már összekeveredtünk a katonákkal, és tovább lőni sem tudtak, mert egymást talál-ták volna el. Beszélni kezdtünk hozzájuk, hogy ne löjjenek közénk, mert mi éppen olyan emberek vagyunk mint ők, és lehet, hogy az édesanyjuk is köztünk van, tehát saját véreiket ölik meg. Hivatkoztunk a szolgálati szabályzatra, amikor ők a pa-

rancs kötelező teljesítéséről beszéltek, a szolgálati szabályzatról, mely előírja, hogy népellenes parancsot végrehajtani nem szabad. Ekkor a katonák háta mögött — most már láttuk, hogy a határőrség tagjai — egyik tisztt eldobott egy, majd még egy könnyfakasztó gránátot, ami közöttünk robbant. Rosszul lettem, és tovább mentem a tömegben a stúdió bejárata felé. A stúdió erkélyén néhány fiatal állt, és az erkélyhez volt támasztva egy létra, nyilván azon másztak fel oda. Egy mikrofonba a 16 pontot²⁵⁴ olvasták be, de sokan azt hitték, hogy nem közölünk valót, és kiabáltak, szidták őket. Alig lehetett hallani valamit. A harmadik emelet ablakából ÁVH egyenruhás férfiak könyököltek ki és nevettek, és megjegyzéseket tettek ránk. Hogy mit, azt lehetetlen volt kiszűrni a zajból. Ekkor kb. 23 óra lehetett. Polgári személy kezében fegyver nem volt, pillanatnyi tűzszünetet tartott a Puskin utcában a köztársasági palota²⁵⁵ előtt állomásozó katonaság, és a Vas utca sarkán is csend volt ilyen értelemben. Néhány perc múlva lánctalpasok zaja hallatszott, és négy tank állt be az utcákba. Egyik a Rádió bejárata elé, mely nyitva volt, és katonák álltak szorosan egymás mellett a nyitott kapuban. Felugráltunk a tankokra, és összeöleleztünk a katonákkal, akik kiabáltak, hogy nem lőnek ránk. Az első tankban magas, vállas férfi állt, katonatiszt. Bemutatkozott: Solymosi alezredes (a rangját pontosan nem tudom). Leszállt a páncélosról és gyalogosan beszélgetett velünk, nyugtatott bennünket, hogy nem lesz semmi baj. [...]

Angyal István saját kezű vallomása. A szöveget gondozta: Eörsi László. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, é.n. 25–31. p.

---

254 A Műszaki Egyetemen október 22-én este tartott gyűlés pontjait, amelyek már tartalmazták a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának, a szabad többpárti választásoknak, az egyenjogúságon alapuló magyar-szovjet viszonynak, a sajtó- és vélemény szabadságnak és Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésének követelését is.

255 A köztársasági elnöki palota, VIII. Puskin u. 30.

Kopácsi Sándor az 1956 október végi napokról

[...] — Apu, összetörtem a Sztálin-szobrot.

Az álmoságtól eleinte alig értettem, hogy mit akar mondani lányom, Jutka, friss gyerekhangján. Elmagyarázta a telefonba, hogy a Szilágyi gyerekekkel együtt a házban rendezkedtek és megtalálták valamelyik sarokban Sztálinnak és Rákosi-nak a porcelánszobrát.

Először Rákosit verték szét egy kalapáccsal. Sztálinnál egy kicsit töprengtek, mert óvodáskoruk óta átítatta életüket a « személyi kultusz », de aztán ez a bálvány is összetörve a szemétkébe került.

— Apu. Láttam egy sült oroszot.

— Micsodát?

Majd leestem a székről. Délelőtt a gyerekek elszöktek, kirándultak a városba. A Népszínház utcában láttak egy kilőtt tankot. Az emberek meg-megállva nézték a szovjet tankista gyermeknagyságúra zsugorodott, megszenesedett holttestét.

— Jutka! Megőrültél!? Ki engedte meg, hogy csámborogj a városban, ahol még lövöldöznek?

— Nincsenek már harcok, Papa. Láttam az oroszokat, hogy mennek ki a városból.²⁵⁶ Mindenki kiabált: «Jó utat! Isten veletek!» Az emberek kis magyar zászlókat adtak a katonáknak, én meg az egyiknek odaadtam a babámat.

Így szereztem hát tudomást arról, méghozzá első kézből, hogy a szovjet páncélos egységek megkezdték a kivonulást a fővárosból. Rendőreim is folyamatosan tájékoztattak, hogy a szovjet nagykövetség körüli villákból is megindult a költözködés. A külföldiek számára épült modern épületekben emeletről-emeleltre ürültek ki a lakások. A kocsik csomagtartója megtelt matracokkal és pehelypaplanokkal. Amint az emeletet kiürültek, úgy foglalták el a lakásokat a külső kerületekből érkező hajléktalanok és szegények. A váltás simán ment. Az új lakosok, a mélyrétegek diplomatai, türelmesen kivárták, amíg az oroszok elhagyják a lakást, és csak utána vették azt birtokukba. Egyetlen incidens történt, amikor is hozzáfogtak be-

---

256 A szovjet csapatok október 29-én kezdték meg a kivonulást Budapestről.

költözni egy szovjet házzal szomszédos épületbe. Ám az a süketnémák intézete volt. [...]

Ázsiai színjáték

Miután a szovjet csapatok elhagyták Budapestet, sokan kíváncsiak voltak a 12 évig titokban működő zsmokság kulisszatitkaira. A titkok megfejtése hajtotta az embereket a Belügyminisztérium épületébe. Ugyancsak meglátogatták Rákosi és Gerő elhagyott luxusvilláit is. A Rákosi-rezsim két hírhedt alakjának: Farkas Mihálynak és fiának, Vladimirnak villáját is feldúlták. Ők ebben az időben a börtönben ültek.

Érdekes módon senkinek sem jutott eszébe behatolni Kádár Akadémiai utcai főhadiszállására, annak ellenére, hogy a szovjet tankok eltűntek az épület elől. A Parlamentbe sem tört be senki, holott belső őrség gyakorlatilag nem létezett, és csak Nagy Imre személyes tekintélye tarthatta távol az esetleg behatolni szándékozókat. Volt azonban Budapesten egy másik középület, amely felkeltette az emberek érdeklődését. Az épület a kommunista párt Köztársaság téren lévő budapesti székháza volt. A környező házak lakói már napok óta szokatlan sürgést-forgást tapasztalhattak a pártház körül. ÁVH-sok érkeztek teherautókon. Más kocsik nagymennyiségű élelmiszert, kék rendőregyenruhát és löszert szállítottak az épületbe.

Az történt, hogy egyes — a pártvezetőség második garnitúrájához tartozó — funkcionáriusok, konzervatív, hatalmukat féltő, vagy csak halálra ijedt elemek itt, ebben a házban akartak fegyveres « munkásőrséget » szervezni.

Ezek az előkészületek okozták a vesztüket. Október 30-án 9 óra tájban a környéken lakók egy küldöttsége azt követelte, hogy bemehessenek az épületbe, «körülnézni». A kis létszámú küldöttséget letartóztatták. Az emeleti ablakokból ezt követően tüzet zúdítottak minden közeledőre. Erre megindult a harc.

10 óra tájban diákok, fiatal munkások kiáltásait hallottuk az utcáról: «Az ÁVO gyilkolja a népet a Köztársaság téren!»

A mindenki által gyűlölt ÁVH legálisan már nem létezett. Felhívtam Mező Imrét, hogy tájékozódjak a helyzetről, és hogy felajánljam a rendőrség segítségét, de csak a pártbizottság egy másik titkárával, Csikesz Józsefnével tudtam beszélni.

Szerettem volna elmondani napokkal előbbi tapasztalatomat, mikor egy székre állva, a tömeggel szót értve, sikerült elkerülni a drámát. De Csikeszné gúnyosan csak ennyit mondott:

— Kopácsi! Ne aggódjon! Nincs szükségünk a Kopácsi-féle rendőrökre.

A meglepetéstől nem tudtam szóhoz jutni. Nemcsak azért, mert Csikeszné válasza nélkülözötte a valóságos helyzet ismeretét, de ellentétben állt saját első titkára ki-jelentésével is, ami a Kossuth- és Petőfi rádió tízórás híreiben hangzott el:

«A Budapesti Pártbizottság a következő közleményt adta ki: a Budapesti Pártbi-zottság leváltotta első titkári tisztségéből Kovács Istvánt és helyette Kőből Józsefet, a központi vezetőség és a politikai bizottság tagját választotta meg.

A Budapesti Pártbizottság felhívása a kommunistákhoz:

— Alakulnak a nemzetőrségek. A kommunisták kötelessége minden erővel részt venni a nyugalom biztosításában, a munkáshatalom megvédésében. Ezért a fegyverforgatásra alkalmas kommunisták azonnal jelentkezzenek a nemzetőrsé-gek szervezési központjaiban.

Aláírás: Kőből József, a pártbizottság első titkára.»

Egyszerűen nem értettem, hogy olyan tapasztalt harcos, mint Mező Imre, aki a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádban harcolt, hogyan vállalhat közös-séget olyan, politikailag és katonailag ostoba egyénekkel, mint Csikesz né.

— Legyen szíves, adja át a kagylót a védelem parancsnokának!

— Nem ér rá!

Aztán mégis sikerült Asztalos alezredessel, a honvédelmi minisztériumtól oda-vezényelt tiszttel beszélnem, aki elmondotta, hogy van ott néhány honvédtiszt is.

— Mit kerestek ti ott? — kérdeztem.

Elmagyarázta, hogy reggel érkeztek; segítenek megszervezni ezt a bizonyos «párhuzamos rendőrséget», amelyet ők «munkásőrségnek» neveztek.

Ezeknek teljesen elment az eszük! Kedvem lett volna megmagyarázni: «Ébred-jetek fel! A munkások kint vannak a téren, rátok szegezett fegyverrel. És ti ezekre akartok löni?» De aztán úgy éreztem, hiábavaló minden beszéd.

— Azt mondd meg, mi a helyzet jelenleg?

— Ronda! Halottak és sebesültek vannak.

— Van valami tervetek? Mi lesz, ha a helyzet rosszabbra fordul? Van visszavo-nulási útvonalatok?

— Az ÁVH belső karhatalom itteni parancsnoka úgy gondolja, hogy tartani tud-ja az épületet. Éppen most kértünk tankokat a vezérkartól az épület védelmére.

Mélységesen felkavart ezeknek a katonáknak — köztük barátainak — a hisz-kenysége. Tapasztalataim alapján már könyv nélkül tudtam a páncélosok forgató-könyvét, és azt is, hogy a honvédségnek egyetlen alakulata sem hajlandó a felosz-

latott ÁVH védelmében fegyvert használni. Azt még megértettem, hogy egy ÁVH-s tisztt annyira megveti a «csöcseléket», hogy nem gondol meghátrálásra, de egy honvédtisztnak tudni kell a visszavonulást is bekalkulálni védelmi terveibe.

A végül is odaérkezett három tank lett az ostromlottak végzete. Alighogy a térre értek, a lakosság meggyőzte őket: a megszárlást az ÁVO követte el. Mire a harckocsik ágyúikat azonnal az épület homlokzatára irányították. Már a harmadik gránát akkora nyílást ütött a falon, hogy a védők jobbnak látták feladni a harcot.

Nem kerestek hátsó kijáratot. Fehér zászlóval jelentek meg az épület előtt. Azok előtt, akiket percekkel előbb még golyózáporral árasztottak el.

Azokat, akik elsőnek jöttek ki az épületből, sebesültek és halottak között botladozva, mindjárt agyonlőtték. Így járt a két honvédtiszt is, Asztalos és Szabó Lajos. Őket, keki egyenruhájukat látva, ÁVÓ-s tiszteknek nézték. Mező Imre, a pártbizottság titkára, aki az élen haladt, a «tuskólábú» lövésétől sebesült meg. Másnap a kórházban halt bele sérülésébe. Tizenöt ÁVÓ-s kiskatona, akik rendőregyenruhát viseltek, esett áldozatul a gyilkos dühnek. A megvadult tömegből egyesek a tisztek holttestét megcsonkították és meggyalázták.

Azután a bosszúszomj elcsitult. A tömeg kiszabadította az épületben fogva tartott delegációját. Nem sokkal később nemzetőr járőrök érkeztek a helyszínre és a pártház többi védőjét letartóztatták. Az egyik járőr telefonon hívott:

— Kopácsi bajtárs! Csikesznét kerítettük kézre. A legvéresebb szájjal uszította az ÁVÓ-sokat a tömeg ellen. Mit tegyünk vele?

— Bajtárs! Mit akarsz egy nőtől? Vigyétek haza!

A felkelőkből álló járőr Csikesznét beültette a páncélkocsiba és hazavitte. [...]

Kopácsi Sándor: Életfogytiglan. Bp., 1989., 150–151., 157–159. p.

„Az ország szíve kinyílt...”

1956. november 3.

A Városház utcában – a vidék küldeményei között

A Városház utca szinte megközelíthetetlen a teherautók tömegétől. Mind telve áruval. Élelmiszer, élő és vágott baromfi, burgonya, liszt, zsír, tojás rajta. A vidék ajándéka a fővárosnak. A Budapesti Fővárosi Tanácsnál *Sárosiné* intézi a szétosztást. Egy perc nyugta nincsen. Hol a telefonon beszél, hol az újabban jöttekkel tárgyal.

— *Nagymennyiségű élelmiszer érkezik a fővárosba* — kezdi beszámolóját *Sárosiné*.

— Az ország egész területéről teherautó-karavánok szállítják. Eddig a szállítmányokat azonnal továbbítottuk, mert nem tudtuk raktározni. Elsősorban a gyorsan romló élelmiszerek kiosztása került sorra. Azonban így ahogy eddig volt, nem mehet tovább. Ma már intézkedésünk nyomán *megkaptuk a városháza légópincéjét raktárhelyiségnek*. A város különböző pontjain is több helyiséget bocsátottak rendelkezésünkre, és ennek értelmében élelmiszer, ruhanemű és gyógyszer központi raktárakat létesítünk. Így könnyebb az elosztás, és tudjuk, hogy mivel rendelkezünk. E percben semmilyen készlettel nem rendelkezünk. *Minden beérkező teherautót a különböző kerületekbe, a különböző üzemekbe küldünk*. A kerületek és azoknak lakossága már várja azokat. Elsősorban az állandóan szolgálatban lévő intézmények részére juttatjuk az adományokat. Ezek közé tartozik *a rendőrség, a honvédség, a fegyveresek, az áldozatkész mentők és tűzoltók*.

— Szinte hihetetlen az a lelkesedés, amit a vidék tanúsít. Naponta *nyolcvan-százhusz teherautó* érkezik. Ezen kívül a már működő vasút is ontja a csomagok, a zsákok tömegét. A mai naptól kezdve a csomagok elosztását a kerületi tanácsok a helyi vöröskeresztes szervekkel együttesen végzik. A legnagyobb baj az, hogy nem áll kellő apparátus rendelkezésünkre. *Ezúttal hívom fel a kerületi szociálpolitikai osztályok dolgozóit, hogy haladéktalanul álljanak munkába*. Csak így tudjuk és csak így lehet megoldani a helyes és zavarmentes szétosztást.

— A mai nap folyamán *százötvenezer forint gyorssegélyt* folyósítottunk a lakosság számára. Ebből természetesen elsősorban a legjobban rászorulókat kaptak.

Csongrádból érkezett jelentés szerint Szentes város 120.000 forint készpénzt gyűjtött össze Budapest hős szabadságharcosai részére. Ezen kívül kijelentették, hogy teherautók tömegét indították útnak a főváros felé. Gyerekeket is szívesen látnak. Ami a szétosztást illeti, ott eddig bizony voltak hibák. A jövőben intézkedésünk értelmében elsősorban a fiatal fegyveresek, a harcok során megsérültek, a hajléktalanná váltak, a hősi halottak hozzátartozói, az idős nyugdíjasok és a többgyermekes családok kapják az adományokat. A csomagokat súly szerint osztjuk szét. Az első vagon hétfőn érkezett Kelenföldről. Azóta szünet nélkül jönnek az autók. 30-án, 31-én és 1-én 380 teherautó élelmiszer és közel 500, szintén élelmiszert tartalmazó zsák érkezett a főváros területére — fejezi be Sárosiné.

A Városház utcában vagyunk. Alig tudunk mozogni a tömegtől. Az úttesten, amerre szemünk ellát, teherautó, teherautó, teherautó. Rajtuk gágogó libák, csipogó csirkék. Élő és levágtatott állatok. Szinte hihetetlen. Az ország lakossága egy emberként tesz tanúságot akaratáról és segítőkészségéről. Nem tudunk szavakat találni a köszönetre. Megható, csodálatos összetartás és felemelő tudat, hogy harcoló fiatalságunk az egész nép, az egész ország bizalmát, szeretetét élvezzi.

Népakarat, 1956. november 3., 2. p.

Csepel felveszi a munkát

1956. november 3.

A csepeliek azonnal felveszik a munkát! Csatlakozásra szólítják fel az országot. Csepel dolgozói a következőket közlik:

Csepel dolgozói nevében határozottan és félreérthetetlenül leszögezzük az alábbiakat:

Nagy Imre kormányának a forradalom megszilárdítása és vívmányainak megőrzésével kapcsolatosan tett intézkedéseivel egyetértünk, azokkal magunkat azonosítjuk, mert minden demokratikus párt szabadon szervezkedhet és szervezkedik is. A szabadságjogokkal mindenki élhet fajra, vallásra, nemre és világnézetre való tekintet nélkül.

A kormány semlegességi nyilatkozatát megtette, a varsói szerződést felmondta, az általános titkos választások előkészítését megtette.

Felkérte az ENSZ közgyűlését, vizsgálja meg a Szovjetunió katonai beavatkozásával kapcsolatos helyzetet.

Mi, csepeliek, független, szabad, demokratikus szocialista Magyarországot akarunk. A forradalom éppen ezt vívta ki. A forradalom vívmányait megvédjük.

Nem akarunk fasizmust.

Minden nemzettel békében akarunk élni.

Az élet lehetőségeit mindenki számára egyformán biztosítjuk.

Alapos megfontolás után úgy látjuk, az ország és dolgozó népünk érdeke, hogy azonnal felvegyük a termelő munkát, amit a mai nappal elkezdtünk.

Felhívjuk az ország dolgozóit, csatlakozzanak hozzánk!

Csepel összes dolgozói nevében a Nemzeti Bizottság és
Csepel Vas- és Fémművek Munkástanácsa

Népszava, 1956. november 3., 2. p.

Kővágó József megbízott polgármester nyilatkozata a Magyar Nemzetnek 1956. november 3-án

Szombaton délelőtt valóságos búcsújárás volt a Városháza polgármesteri előszobájában. Egymás kezébe adták a kilincset az üzemek küldöttei, volt régi városházi tisztviselők, alkalmazottak. Jelentéseket hoztak a különböző osztályokról, intézkedéseket kérnek halaszthatatlan közügyekben, szociális, közellátási és más problémákban. *Bechtler Péter*,²⁵⁷ a Nemzeti Bizottság által megbízott polgármester helyettes fáradhatatlanul fogadja a hozzáfordulókat, mindenkit meghallgat és mindenkivel tárgyal.

A déli órákban megjelent a Városházán *Kővágó József* Budapest volt és a Nemzeti Bizottság által most újból megbízott polgármestere,²⁵⁸ akit dr. *Németh Imre* kísért. Megható jelenet volt, amikor a polgármesteri szoba küszöbén *Kővágó József* és *Bechtler Péter* találkozott, s a két sokat szenvedett férfi egymás nyakába borult.

Kővágó József rövid ideig tanácskozott *Bechtlerrel*, majd a megbeszélés végeztével a következő nyilatkozatot adta a *Magyar Nemzet* munkatársának:

– Hat és félévi bebörtönzés után ismét élvezhetem most már nemcsak az egyéni, hanem a nemzeti szabadságot is. E percben még nem is tudom szavakkal kifejezni azt a meghatott büszkeséget, amellyel tudomásul vettem, hogy a *Fővárosi Nemzeti Bizottság* elnökének választott és mint polgármestert szeretne hivatalosan viszontlátni ebben a hivatalban. *Ebben a határozatban Budapest népének bizalmát látom megtestesülni.* Egészségi állapotom miatt ma csak rövid látogatást tehettem régi

---

257 *Bechtler Péter* (1891–1964) faszobrász, szociáldemokrata, szakszervezeti vezető. 1925-től tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságának, 1945–1948 alpolgármester.

258 *Kővágó József* (1913–1996) katonatiszt, mérnök, 1944. október 15. után részt vett az ellenállási mozgalomban. Belépett a kisgazdapártba, 1945. május 15– alpolgármester, 1945 december–1947 június polgármester. 1950-ben koncepciók perben életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, 1956. november 1-jén a Budapesti Nemzeti Bizottság polgármesterré választotta. November 30-án külföldre távozott, az USA-ban telepedett le.

barátomnál és munkatársamnál, Bechtler Péternél. Remélem, hogy *rövidesen megjelenhetek Budapest népe előtt, mint hivatalába lépő polgár*, akinek mindig egyetlen célja volt, szeretett fővárosunk felvirágoztatása. Akkor majd részletesebben fogok beszámolni az adott helyzetről, elgondolásaimról és célkitűzéseimről.

Magyar Nemzet, 1956. november 4., 6. p.

Malasenko altábornagy²⁵⁹ visszaemlékezése a szovjet csapatok 1956 novemberi budapesti harcairól

[...] November 4-én moszkvai idő szerint reggel 6 órakor a kiadott „Grom” — „Mennydörgés” jelszóra kezdetét vette a „Forgószél” hadművelet.²⁶⁰ Elindultak a Különleges Hadtest három hadosztályának főerői, hogy a számukra kijelölt útvonalon, három irányból elfoglalják a kitzűzött objektumokat. Határozott hadmozdulatokkal leküzdötték a külterületek fegyveres csoportjait, s egy órán belül, helyi idő szerint hajnali öt órára betörték a fővárosba.

Öt óra húsz perckor a Magyar Rádió közölte Nagy Imre felhívását, melyben a kormányfő e szavakat mondta:

„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást intéztek fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a törvényes magyar demokratikus kormányt megdöntsék.

Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Nyilatkozom ezt országunk népének és a világ közvéleményének.”²⁶¹

Valójában miután Nagy Imre bejelentését megtette, hogy „a kormány a helyén van”, az öt körülvevő körből néhány emberrel elhagyta a Parlamentet, és a jugoszláv nagykövetségre távozott.

Király Béla parancsot adott a harcra, majd harcálláspontját áthelyezte a János-hegyre, ahonnan megkísérelte a magyar alakulatokat irányítani és a budapesti helyőrség és a Nemzetőrség csapatainak a hadműveletét megszervezni.

Nagy Imre nyilatkozatával egyidőben egy másik rádióadó közölte, hogy Kádár János megalakította az új forradalmi kormányt, és nyilvánosságra hozta a magyar néphez intézett Felhívását és Nyílt levelét.²⁶²

---

259 Jevgenyij Ivanovics Malasenko (1924–) szovjet altábornagy, 1956-ban a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest hadművelési csoportfőnöke.

260 A szovjet csapatok Budapest elleni hadműveletének fedőneve.

261 Nagy Imre rádiónyilatkozatának pontos szövegét ld.: A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Szerk.: Kenedi János. Bp., 1989. 487. p.

A 2. gárdahadosztály alakulatai 7 óra 30 percre elfoglalták a Duna-hidakat, a Parlamentet, a párt Központi Bizottságának épületeit, a Bel- és a Külügyminisztériumot, a Fővárosi Tanácsot és a Nyugati pályaudvart. A Parlament körül majd egy zászlóaljnyi őrséget lefegyvereztek, és három harckocsit zsákmányoltak.

Lipinszkij ezredes harckocsiezrede a Honvédelmi Minisztérium bevételére során 250 tisztet és nemzetőrt fegyverezett le.

A nehézharcokosi-rohamlövegezred elfoglalta a Főt melletti fegyverraktárt, és lefegyverzett egy magyar harckocsiezredet.

A küzdelem egyetlen napja alatt ez a hadosztály kb. 600 főt lefegyverezett, mintegy 100 harckocsit elfogott, bevett két tüzérségi fegyverraktárt, további tízenöt légvédelmi löveget, és nagy mennyiségű lőszeret zsákmányolt.

A 33. gépesített hadosztály nem ütközött szervezett ellenállásba. Elfoglalta a pestlőrinci tüzérségi fegyverraktárt, három dunai hidat, valamint lefegyverezte a felkelők oldalára állt 37. magyar lövészezredet.

A 108. ejtőernyősdeszant-ezred váratlan akcióval harcképtelenné tette a repülőteret (Tököl) blokád alatt tartó öt magyar légvédelmi üteget.

Gorbunov ezredes 128. lövészhadosztálya, az előrevetett osztagokkal, a város nyugati részében reggel 7 órára elfoglalta a budaörsi repülőteret, ahol 22 repülőgépet zsákmányoltak. Bevette a híradóiskola laktanyáit, valamint harcképtelenné tette a 7. gépesített hadosztály egy ezredét, amely megkísérelt ellenállást kifejteni.

A 128. lövészhadosztály alakulatainak azok a kísérletei, amelyek a Moszkva téri, a budai Vár és a Gellérthegy déli térségéhez közel fekvő lakóterületek bevételére irányultak, az erős ellenállás miatt kudarcba fulladtak.

Minél beljebb hatoltak fegyveres csapataink a főváros szívébe, de különösen amikor csapataink a Távbeszélőközponthoz, a Corvin mozi környékéhez, a Kilián laktanyához és a Keleti pályaudvarhoz közeledtek, annál szervezettebb és szívósabb volt az ellenállás, amelyet a fegyveres felkelők tanúsítottak.

---

262 Kádár János nyilatkozatát a szovjetek által ellenőrzött szolnoki adó hullámhosszán, de Munkácsról sugározták. Kádár Jánost, aki a Magyar Szocialista Munkáspárt néven november 1-jén újjáalakult kommunista párt vezetője és Nagy Imre kormányának tagja volt, november 1-jén éjszaka vitték repülőgépen Moszkvába, ahol némi húzódozás után vállalta az ország vezetőjének a szovjetek által rá osztott szerepét.

A nap harci eseményei bebizonyították, hogy mint a korábbi küzdelmekben, a felkelők most is jelentős erőtartalékkal rendelkeznek. Ellenállási gócaik egyre nagyobbak lettek, számuk gyarapodott. Több lett a harcokosi-elhárító fegyverük, számos középület felkészült a védekezésre.

Meg kellett erősíteniünk a városban tartózkodó csapatainkat. [...]

Annak érdekében, hogy az ellenállás erős tűzfészkei, a Corvin mozi környékét, a Budapesti Műszaki Egyetem és környéke egyetemi városrészt, a Moszkva teret, a budai Várat — amelynek mindegyikét 500 vagy még ennél is több fegyveres védett — be tudjuk venni, a hadosztályparancsnokoknak jelentős gyalogsági, tüzérségi és páncélos erőket kellett harcba vetni. Rohamosztagokat kellett szervezni, gyújtólövedékeket, lángszórókat, füstgránátokat és egyéb robbanóanyagokat kellett alkalmazni a harc során. Ezek bevetése nélkül, az ellenállás említett tűzfészkeinek elfoglalására tett kísérletek csak nagy veszteséggel jártak volna, és nem vezettek volna sikerre. [...]

November 5-én, a tüzérségi előkészítés után, amelyben körülbelül a 170 löveg és aknavetővel felszerelt 11. tüzérosztály vett részt, Obaturov tábornok hadosztályának alakulatai megkezdték az ellenállás egyik erős gócpontjának az ostromát a Corvin közben.

Az ellenállásnak a Corvin mozi környékén elhelyezkedő központját, amely a mozit és a környező házak épületeit, valamint a közeli Kilián laktanyát foglalta magába, a 71. harcokosi- és a 104. gépesített gárdaezrednek kellett bevennie. E két támaszpont az ellenállás egyetlen csomópontját alkotta. Voltak itt harcokosi-elhárító fegyverek, harcokosik, tüzérségi berendezések, állványos gránátvetők, páncélölők; a házak között és az árkádok alatt pedig elaknásították az átjárókat.

Az ellenállásnak a Corvin mozi környékén létrehozott gócaban tölt mint ezer fő tartózkodott, mely állomány magját az építőzászlóalj harcokosai és a felkelés legelső napjaitól harcoló fegyveres csoportok képezték.

15 órakor a rohamesapatok megkezdték az ostromot. Az ellenállás Corvin mozi környékén fekvő gócpontját, elnémítván minden páncélelhárító fegyvert, harcokosijaink három oldalról vették körül. Elsőnek a páncélosok támadtak.

Rohamosztagaink határozott támadással megsemmisítették a felkelés első napjaiban létesített fontos ellenállási központot, több mint 300 felkelőt megöltek, 700 főt fogságba ejtettek, öt harckocsit és nyolc löveget zsákmányoltak

Ezt követően a Kilián laktanyát is megtisztították. Napnyugtára az egész lakónegyedben letörtük az ellenállást. [...]

Je. I. Malasenko: A Különleges Hadtest Budapest tűzében. Egy szemtanú visszaemlékezései. In: Szovjet katonai intervenció. 1956. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Györkei Jenő és Horváth Miklós. Bp., 1996. 260–263. p.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának jelentése a kormányhoz a budapesti harcok során keletkezett károkról

1957. január 21.

[...] Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtó Bizottsága felmérte az október 23.-i események során bekövetkezett épület és egyéb károkat s azok helyreállítását haladéktalanul megkezdte. Erről a következőkben számolok be: [...]

A kárbeeslő munka kiterjedt az összes lakó- és középületekre s kitűnt, hogy az ezekben keletkezett összes épületkár 543,5 millió forint, melyből 400 millió forint a lakóépületekben, 143,5 millió forint pedig középületekben (kórházak, iskolák stb.) esett. A tanácsi vállalatoknál ezenkívül még 31,6 millió forint épületkárt mértek fel. A tanács gazdaságán belül felmértük ezenkívül azokat a károkat is, amelyek berendezések, felépítmények pusztulásával, megrongálódásával, különböző áruk, anyagok megsemmisülésével, elhurcolásával keletkeztek. Ezek összege mintegy 300 millió forint. (A tanács gazdaságának egyes ágaiban keletkezett károkat a mellékelt táblázat tartalmazza).

A fővárost ért károkról részleteiben a következőket jelentem:

1./ Lakóépületekben esett károk.

Legsúlyosabban érintik a főváros lakosságát a lakóépületekben esett károk, amelyeknek mértékét a következő számok mutatják:

a kár becsült összege 1952-es árszinten	399,8 millió Ft
sérült lakások száma (üvegkáros lakások nélkül)	17.500 db
ebből: romlakások száma	1.594 db
lebontandó épületekben lévő lakások száma	284 db

A közölt adatokban a Fővárosi Tanács házkezelési szervei által kezelt lakóépületeken kívül más állami szervek és magánosok lakáskárai is szerepelnek. A Ház-

kezelési vállalatok kezelésében lévő épületek mintegy 360 millió forint összegű kárt szenvedtek.

A terület lakásállományához viszonyítva a sérült lakások aránya a legmagasabb a IX. és VIII. kerületben, ahol a lakások 23, illetve 16 %-a szenvedett kisebb-nagyobb sérülést.

2./ Középületekben esett károk.

A különböző irányító szervek felügyelete alatt üzemeltetett középületek, kórházak, iskolák, egyéb szociális, kulturális épületek együttesen 143,6 millió forint kárt szenvedtek. Ebből az összegből mintegy 29 millió forint a tanács irányítása alatt működő szervek épületeire esik. Az oktatási épületekben esett kár 20,5 millió forint. Összesen 94 általános iskola kapott kisebb-nagyobb sérülést, amely 157 tantermet tett használhatatlanná. Három középiskolában 26 tanterem sérült meg. Nővelőotthonokban, óvodákban is keletkeztek károk.

3./ A fővárosi közlekedést ért károk.

A Fővárosi Tanács közlekedési vállalatait mintegy 32 millió forint kár érte az események során. Legjobban a közúti villamosközlekedést bénították meg a keletkezett károk, ahol a becslések szerint 25 millió forint a veszteség.

Megsérült 49 db motorkocsi, 60 db pótkocsi, 16 db trolibusz, megsemmisült a felsővezeték 40%-a, további 30%-a pedig megsérült. A jelző- és biztonsági berendezések mintegy 50%-a semmisült meg, 25%-a pedig sérült. Eltűnt az események során 2 db autóbusz, 10 db teherautó, megsérült több üzemi épület.

4./ A köztisztaság helyzete.

A főváros köztisztasága is nagyon megromlott az október 23.-át követő események folytán. A becslések szerint mintegy 150.000 m³ szemet halmozódott fel a főváros utcáin, terein s összekeveredett a csaknem ugyan ilyen mennyiségű törmelékkel.

Fővárosunkban naponként 3.500 m³ szemet keletkezik, s a köztisztasági vállalat dolgozói saját eszközeikkel csupán 2.000 m³ szemet elszállítását végzik el, a jelenleg biztosított 8 óra munkaidő alatt. [...]

Az eddig tett intézkedések.

ad.1-2./ A lakóépületek, középületek helyreállítása még november hónapban megkezdődött, december hónapban pedig már jelentős eredménnyel folyt. [...]

1956. december 30.-án összesen 11.078 fő dolgozott a helyreállítási munkálatokon. A kijelölt vállalatok egy-egy tömbön belül elvégzik a lakó- és a középületek helyreállítását is. A tervező intézetek között szintén felosztásra kerültek a főváros helyreállításra szoruló területei is, s a munkákhoz szükséges műszaki terveket, költségvetéseket készítik, a helyszíni művezetést ellátják.

A felmerülő anyagihiányt, szállítási nehézségeket általában sikerült leküzdeni, a dolgozók termelékenysége is fokozatosan emelkedik. 1956. december 31-ig a helyreállítási munka során a lakóház és középület helyreállításoknál 12 millió forint értékű teljesítményt értek el. Eddig 5.751 lakást tettünk szükségyszerűen lakhatóvá, illetve egy részét teljesen helyreállítottuk, folyamatban van 4.013 lakás helyreállítása.

A megsérült oktatási, egészségügyi épületek helyreállítása szintén megkezdődött, sok helyen a használhatóság mértékének megfelelő helyreállítás már befejeződött vagy rövid időn belül befejeződik.

Jelentenem kell azt is, hogy a károk becsült összege és a helyreállítás költsége nem fedi egymást.

A helyreállítás költsége a következőkben felsoroltak miatt lényegesen megnövekszik:

a./ az eltérés elsősorban abból származik, hogy az építkezéseken kiemelt munkabérékkel dolgoznak. Több helyen regie alapon számolnak el, a téli munka költségeit is vállalni kell. Mindez mintegy 33%-os költségemelkedést eredményez, amely a helyreállításhoz szükséges ráfordítást 685 millió forintra növeli.

b./ A helyreállítási munkákkal egyidőben szükségessé válik — és a helyreállítással együtt gazdaságosan végezhető — a főútvonalak (Rákóczi út, Lenin körút, József körút, Ferenc körút, Üllői út) sortatarozása is. Az itt lévő épületek túlnyomó része sérült, a helyreállításuk miatt mindenképpen állványozni kell, és az építőipari vállalat is felvonul.

c./ A helyreállítási munkák során a főútvonalak egyes nagyforgalmú helyein lévő forgalmi szűkületeket (Rákóczi út, Nagykörút, Üllői út) árkádok képzésével kell megszüntetni.

d./ Az egységes és világvárosi jellegű városkép kialakítása céljából a tönkrement üzletportálok újjáépítését, egyéb városképet javító feladatokat (emeletráépítést, műemlékek helyreállítását) a munkálatok során kell elvégezni.

A felsorolt feladatoknak az új költségekkel történő megvalósításához a fővárosnak összesen 795 millió forint szükséges.

Kérjük a Magyar Forradalmi Munkás- és Paraszt Kormányt, hogy a lakó- és középületek helyreállításához szükséges összeget a Végrehajtó Bizottság részére biztosítsa, hogy a munkák egységes irányítását elvégezhessük. [...]

Az 1956. évi terveink szerint 4.648 lakás építését kellett volna befejezni. Ebből, jórészt az októberi események miatt 3.300 lakás nem készült el. Az építkezést még most sem tudjuk folytatni, mert a lakásokat önkényes beköltözők foglalták el. Jelenleg mintegy 3.200 önkényes beköltöző tartózkodik befejezetlen lakásokban, ezenkívül 5-6.000-re tehető a disszidáltak által elhagyott és önkényesen elfoglalt lakások száma. Ezek ügyében intézkedést kérünk, mert ha rövid időn belül nem tudjuk e lakásépítkezéseket befejezni, további károk származnak.

Nem látja biztosítva Végrehajtó Bizottság az 1958. évi lakásépítkezéseket sem, mert értesüléseink szerint csak egész kis számú lakásépítést tudunk 1957-ben megkezdeni. Eredeti terveink szerint 1958-ban 7.800 lakást kellett volna átadni. E helyett legalább 6.000 lakás átadását kellene biztosítani a fővárosban. Ehhez az szükséges, hogy folyó évben e lakásokat legalább 40% készültségi fokig elkészítsék, amelyhez mintegy 240 millió forint hitelkeret kell. [...]

A Köztisztasági Vállalat már november közepén megkezdte a rendszeres szemét elfuvarozást, de elavult és megfogyatkozott felszerelésével a naponta keletkező mennyiséget sem tudta elvinni, és így a szemét tovább szaporodott. Már a legutóbbi években is csak napi 14 órás munkaidővel és vasárnapi munkával tudták a naponkénti felgyülemlett szemét mennyiséget elszállítani. December 10-én sikerült a szervezett szemétszállítást külső erők, vállalatok és később a szovjet katonai gépkocsik segítségével megindítani, és ma már közel 200 gépkocsinak megfelelő

külső fuvarszköz mintegy napi 4.000 m³ szemetet szállít el az utcákról. Az eddig elszállított szemet mennyisége 70-80.000 m³-re becsülhető, és minden nappal növekvő kocsipark segítségével legkésőbb március elejére várható a főváros szemetmentesítése.

A felhalmozott szemet elszállítása után sem megnyugtató a főváros köztisztasági helyzete, elegendő és korszerű szállítóeszközök nélkül. Eddig közel 40 kocsit irányítottunk kisegítésképpen a Köztisztasági Vállalathoz, de ez csak átmeneti megoldásnak tekinthető. Az egészségügyi követelményeknek megfelelő szemetszállításához szükséges a jól bevált, pormentes gyűjtőkocsik beszerzése is.

Kérjük, hogy a Csehszlovák Köztársaság által hazánknak felajánlott jelentős segítség keretében 50 db pormentes szemetgyűjtő KUKA típusú kocsi a hozzá szükséges 25.000 db szemetgyűjtő tartállyal együtt a Köztisztasági Vállalat részére juttassanak.

Ezek a kocsik Budapest összes belső kerületeinek pormentes szemetgyűjtését megoldanák, és a felszabaduló gépkocsik a külső kerületeken el tudnák látni a főváros szemétszállítását.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága kéri a Magyar Munkás- és Paraszt Kormányt, hogy a város épületeinek mielőbbi helyreállításában és egyéb veszteségeinek pótlásában legyen segítségünkre. [...] ²⁶³

1957. január hó 21.

Pongrácz Kálmán sk.
VB-elnök

MOL XIX-A-83-a. Minisztertanács. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. január 24-i üléséről. Előterjesztés.

---

263 A kormány 3053/1957. sz. határozata az előterjesztés alapján előírta, hogy „A fővárost ért károk helyreállítását — kivéve a teljesen lerombolt és lebontásra kerülő épületek újjáépítését — 1957. szeptember 30-ig be kell fejezni. A lerombolt épületek helyébe építendő új házak építését 1957. év folyamán el kell kezdeni.” A részleteket illetően elfogadta a Fővárosi Tanács javaslatait.

A Fővárosi Bíróság jelentése az „ellenforradalmi bűncselekményekkel” kapcsolatos ítélekezésről

1958. június 25.

A Fővárosi Bíróság ítélezése az ellenforradalmi bűncselekmények tekintetében.

A 1956 októberi események a fővárosi bíróságoknál is éreztették káros hatásukat. A bírák sem voltak mentesek azoktól a kispolgári, nacionalista, sovíniszta nézetektől, amelyeket az ellenforradalmi események az emberek gondolkodásában általában kiváltottak. Az ellenforradalom fegyveres leverését követő hónapokban itt is a bizonytalanság uralkodott abban a kérdésben, amelynek megoldása nélkül a helyes ítékezés elképzelhetetlen, hogy ti. az októberi események ellenforradalom, avagy nemzeti szabadságharc jellegű volt-e. Az eszmei zűrzavarról tanuskodott, hogy egyesek vitatták a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozatainak és intézkedéseinek törvényességét. Nem is kevesen hangoztatták — a bírói függetlenség burzsoá értelmezésével — hogy a bíró ne legyen párttag, a bíróságon nincs szükség az MSZMP szervezeteire. Egészségtelen megkülönböztetés jutott itt-ott kifejezésre régi és új, egyetemet és bírói akadémiát végzett bírák, sőt a Fővárosi Bíróságon büntető és polgári bírák között. Téves felfogás volt tapasztalható a tekintetben is, miként kell értelmezni a kormánynak azt a nyilatkozatát, amely szerint az ellenforradalomban 1956. október 23. és november 4. között a pusztá részvétel nem büntethető. Sokan a bírák közül valamilyen közkegyelemként fogták fel ezt a nyilatkozatot.

Akadtak — bár csak kis számban — tudatos ellenforradalmárok is a bírák között. A Fővárosi Bíróságnál alakult „forradalmi bizottság” az igazságügyminiszter távozását követelte, a személyügyi megbízottakat kitiltotta a hivatali épületből, a párthűségükről közismert bírák leváltását készítette elő.

Ki kell azonban emelni, hogy a bírák — a hivatásukat jellemző megfontoltsághoz és tárgyilagossághoz híven — sokkal nyugodtabban és mértéktartóbban viselkedtek az ellenforradalom idején, mint az értelmiségnek más csoportjai (műszakiak, orvosok, pedagógusok). A 300 fővárosi bíró közül mindössze ketten disszidáltak. [...]

A vádiratok özöne csak körülbelül egy évvel az ellenforradalom fegyveres leverése után indult meg.

Ilyen körülmények között az 1957. év első negyedében az ellenforradalmi bűncselekmények tekintetében ítélkezési gyakorlatról még nem lehet beszélni.

Ez volt a helyzet 1957. március 1-ig.

1957. február 15-én országos bírói értekezlet volt az igazságügyminiszteriumban. Február 26-án hozta meg a MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága határozatát az időszerű kérdésekről és feladatokról. Ez a bíróságok számára is nagy jelentőségű határozat elősegítette az októberi események jellegének megítélése tekintetében a kétkedők tisztánlátását, felhívta a figyelmet az igazságügyi kérdések, különösen az ellenforradalmi bűncselekmények gyors elbírálása fontosságára. Ilyen előzmények után került sor március 1-jén — az igazságügyminiszter személyes részvételével — a fővárosi bírák értekeztetére.

Ennek az értekezletnek a jelentősége és eredménye abban foglalható össze, hogy felszínre hozta és a helyes irányba tisztázta mindazokat a téves nézeteket, amelyek az ellenforradalom hatására terjedtek el, és amelyekről előbb már említett tettünk. Az értekezleten kapott eszmei erősítéssel láthattak hozzá a bírák a most már egyre nagyobb számban érkező ellenforradalmi bűnügyek elintézéséhez.

A mellékelt statisztikai táblák adataiból látható, hogy az államrend elleni szervezkedés és izgatás miatt elítéltek száma 1957. április 1-től kezdődően negyedévről-negyedévre szinte ugrásszerűen emelkedett, és a büntetékiszabás is egyre szigorúbbá vált. Így az államrend elleni szervezkedés miatt elítélteknek a második negyedévben 56,5%-a, a harmadik negyedévben 59,5%-a, az utolsó negyedévben 57,6%-a kapott 5 éven felüli börtönbüntetést. (Az utolsó negyedév adatahoz meg kell jegyezni, hogy a Fővárosi Bíróság már november-december hónapokban egyre határozotabban vont határvonalat a tudatos ellenforradalmárok és a megtévedt dolgozók között.) Az izgatás miatt elítélteknek az 1957. év második negyedében 36,5%-a, a harmadik negyedévben 54%-a, az év utolsó három hónapjában pedig 52,8%-a kapott 1 évi, illetőleg ennél súlyosabb börtönbüntetést. A fegyverrejtegetők büntetése 1957 első felében így alakult: 2-5 évi börtönt kapott az első negyedben 11, a második negyedben 1, 5-10 évi börtönt az első negyedben 5, a második negyedben 24, 10 éven felüli börtönbüntetést kapott a második negyedévben 3 személy, ilyen súlyos büntetés kiszabására viszont az első negyedévben nem is került sor. Az 1957. év második felében fegyverrejtegetési ügyek már csak szórványosan fordultak elő a Fővárosi Bíróságnál.

Természetesen az ítélkezés megjavulása nem következett be egy értekezlet megtartásával egyik napról a másikra.

Kezdetben tájékozatlanság és bizonytalanság uralkodott az ellenforradalmi bűncselekmények megítélése terén. Az ilyen természetű ügyeket korábban hosszú éveken át a titkos ügykezelés szabályai szerint és a főváros egész területén egy-két erre kijelölt bíró intézte. A bírák túlnyomó többségének tehát nem volt gyakorlata. Kezdetben a Legfelsőbb Bíróság irányítása is hiányzott.

Mindennek következményei különösen két típushibában jelentkeztek. Az egyik hiba a vádlott magatartásának elszigetelt, az események sorából kiszakított vizsgálata volt (ettől a hibától az ügyészség sem volt mentes), ami gyakran hibásan enyhé minősítésre vezetett. Így például kommunista személyek ellen intézett szervezett támadások esetében a bíróság csupán magánlaksértést állapított meg az államrend megdöntérése irányuló szervezkedésben való részvétel helyett. A másik fő hiba pedig abban mutatkozott meg, hogy a bíróság kezdetben nem tudott éles határvonalat húzni a népi demokrácia elszánt ellenségei és azok között a jóhiszemű dolgozók között, akik csupán a népi demokratikus kormányzás terén elkövetett hibák kijavítását követelték és ennek során sodródtak bele valamilyen ellenforradalmi bűncselekménybe. A bíróság kezdetben megtévedt személynek tekintette azokat a munkásokat, dolgozó parasztokat vagy a közülük kikerült értelmiségieket is, akiknek cselekménye felismerhetően nyílt támadás volt a népi demokratikus államrend ellen. Ez abból a téves nézetből fakadt, hogy az ilyen terheltek osztályhelyzetüknél fogva nem lehetnek a népi hatalom tudatos ellenségei.

A helytelen szemlélet kialakulását elősegítette, hogy az ellenforradalmi megmozdulások szellemi előkészítói, fő irányítói, a terrorcselekmények végrehajtói — többségükben osztályellenség és a börtönből kiszabadult bűnöző — nagy része külföldre szökött; az ügyészség kezdetben a távollévők ellen nem emelt vádat; így lényegében a viszonylag kisebb felelősségű személyek kerültek a bíróság elé.

Ezek a kezdeti hibák azonban az ítélkezési gyakorlat folyamán fokozatosan megszűntek. Már 1957. július 12-én azt állapította meg az igazságügyminiszter egy országos vezetői értekezleten, hogy az ítélkezés, különösen a súlyosabb bűncselekmények tekintetében, a törvényességnek megfelelően szigorúbbá vált, az elsőfokú büntetőtanácsok elnökei a politikai érettség, megfontoltság, kemény helytállás tekintetében jelentős fejlődésen mentek át.

Komoly segítséget nyújtott az ítélkezésben a MSZMP konferenciájának június 30-i határozata, amely világosan megállapította büntető politikánk irányelveit

Az ítélkezés irányítása terén jelentős szerepet játszott a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa a másodfokú elbírálásnál, majd a Fővárosi Bíróság népbírósági ta-

nácsai, amelyek 1957. július 3-án kezdték meg a többi büntetőtanács számára is példamutató ítélezésüket.

Ebben az időszakban — az 1957. év második felében — a kezdeti hibák helyett más irányú tévedések fordultak elő az ellenforradalmi bűncselekmények elbírálásánál. Így osztályidegen, huligán, szokásos bűnözők személyekre nem mindig a törvény teljes szigorával sújtott le a bíróság. Fennmaradt még egy ideig a bizonytalankodás a megtévedtség értékelésénél. Minősítési hiba volt néhányszor izgatás megállapítása olyan esetekben, amikor az elkövető magatartása, cselekményei az államrend elleni szervezkedésben való részvétel tényállását kimerítették. Akadt néhány megalkuvó ítélet is, amelyben a bíróság — felmentés vagy a Btá. 56.§-án alapuló megszüntetés helyett — az előzetes letartóztatásban töltött idővel azonos tartalmú börtönbüntetést szabott ki, amit az előzetes fogsággal kitöltöttek vett. [...]

A Fővárosi Bíróság népbíróági és rendes büntetőtanácsai azonban már a múlt év november havától kezdődően — tehát a párthatározat előtt is — igyekeztek mind az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, mind az izgatás megítélésére terén a bünteteskiszabás körében éles különbséget tenni egyfelől a tudatos ellenforradalmárok, huligánok, megrogzött bűnözők, másfelől a megtévedt dolgozók között. Az előbbiekkal szemben általában a kérlelhetetlen szigor és a megtorlás elve, a megtévedt dolgozók javára pedig a törvényben megengedett enyhítéssel az átnevelést célzó bünteteskiszabás jutott kifejezésre.

Ez tükrözik vissza a mellékelt statisztikai táblák adataiból is, amelyek szerint az 1958. év első négy hónapjában az államrend elleni szervezkedés miatt elítélteknek 41,4%-a, tehát már csak a kisebbik fele kapott 5 éven felüli börtönbüntetést (szemben az 1957. év átlagos 57–60%-ával). Viszont az izgatás miatt elítélteknek 60,4%-a kapott 1 évi vagy ennél súlyosabb börtönbüntetést folyó év január-május hónapjaiban (az 1957. év második felében ez az arányszám 53–54% volt). Ez arra mutat, hogy a folyó évben kerültek bíróság elé az ellenforradalommal közvetlen összefüggésben elkövetett súlyosabb izgatási cselekmények [...]²⁶⁴

Budapest, 1958. június 25.

elnökhelyettes

---

264 Az 1956 utáni megtorlás mechanizmusára újabban ld.: Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): Restauráció vagy kiigazítás? A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. Bp., 1999.

*Fegyverrejtegetés büntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig
a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre
kiszabott büntetések megoszlása*

Büntetés neve és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma ¹							
	1957.				1957. év együtt	1958.		
	I.	II.	III.	IV.		I.	ápr.	máj.
	negyedév				negyedév	hónap		
Börtönbüntetés: 1 éven aluli	1		2		3	2		
ebből felfügg.	1				1	2		
1-2 év börtön	3	2			5	3		
2-5 év “	11	1	1		13			
5-10 év “	5	24		3	32	1		
10-15 év “		3		2	5	1		
15 éven felül				1	1			
Életfogytigl.						1		
Halálbüntetés								
Pénzfőbüntetés								
Javító-nevelő munka								
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben						7		
Összesen:	20	30	3	6	59	15		

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyaló ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: Halmazatban is legjellemzőbb büntettként megjelölt esetek.

A bűnvádi eljárás eredménye és az elítéltek osztályhelyzeti megoszlása a budapesti Fővárosi Bíróságnál 1957. január 1-től 1958. május 31-ig terjedő időszakban elsőfokon tárgyalta ügyek alábbi vádlottai esetében

Büntettek	Vádlottak száma ¹					
	Össze- sen	Elítél- tek	Felmen- tetek	Meggün- tetések	Az elítéltekből	
					dolgozó	osztályellenség
Államrend elleni szervezkedés	545	520	18	7*	477	43
Izgatás	534	480	54	**	455	25
Fegyverrejtegetés	74	74			73	1

* ebből 4 Btá. 56.§-on alapuló,

** ebből 22 “ “ “ “

Izgatás büntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre kiszabott büntetések megoszlása

Büntetés neve és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma ¹						
	1957.				1957. év együtt	1958.	
	I.	II.	III.	IV.		I. negyedév	ápr.–máj. hó
	negyedév						
Börtönbüntetés 1 éven aluli	3	34	25	53	115	66	18
ebből felfüg.		9	7	10	26	15	11
1 év és ezen felüli börtön	4	23	33	67	127	101	33
Pénzfőbüntetés				3	3		2
Javító-nevelő munka							
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben		6	3	4	13	2	
Összesen:	7	63	61	127	258	169	53

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyalat ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: halmazatban is legjellemzőbb büntettként megjelölt esetek.

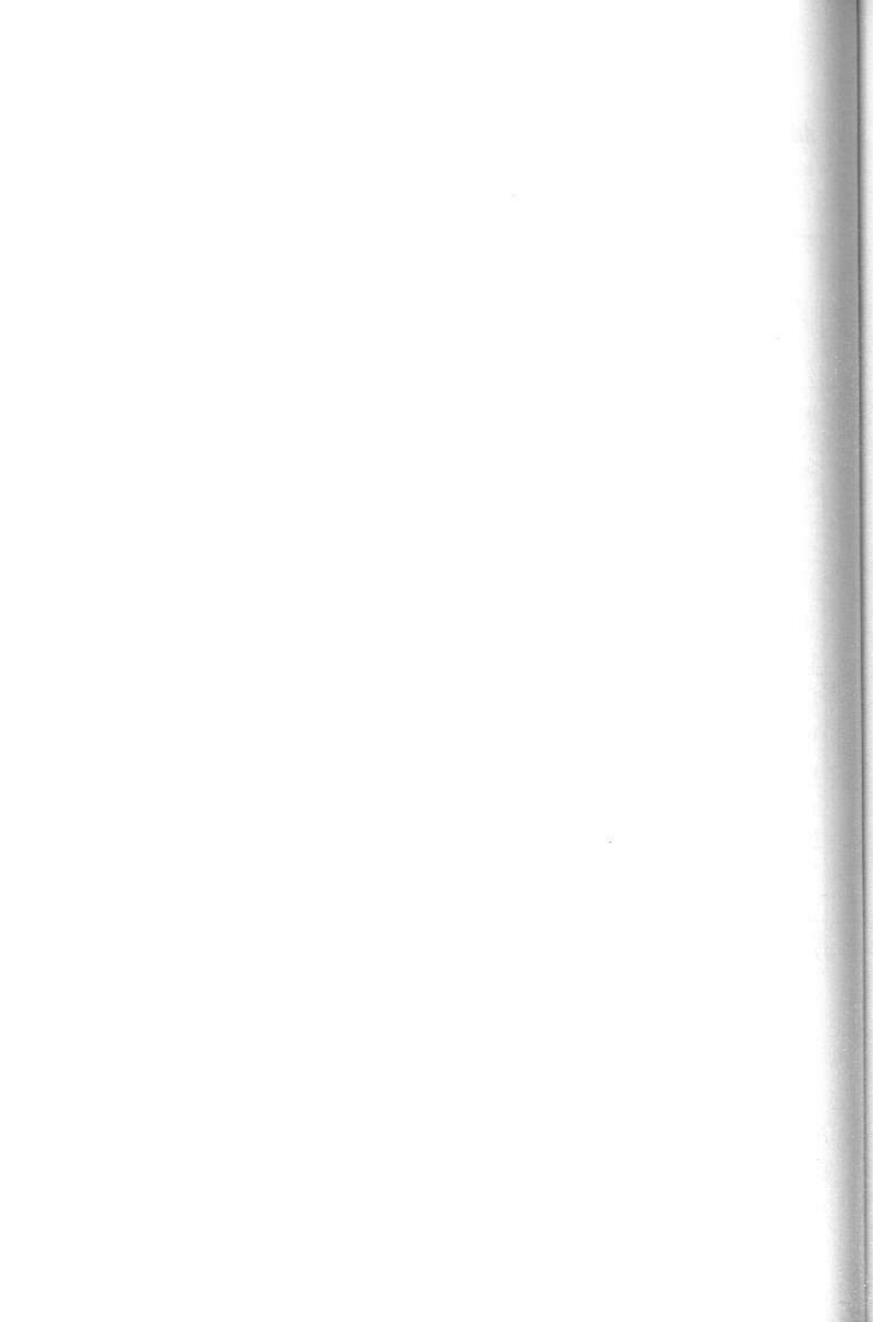
Államrend elleni szervezkedés /B. H. Ö. 1. és 8. p./ büntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre kiszabott büntetések megoszlása

Büntetés neve és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma ¹							
	1957.				1957. év együtt	1958.		
	I.	II.	III.	IV.		I.	ápr.	máj.
	negyedév				negyedév	hónap		
Börtönbüntetés 1 éven aluli			1	6		7	10	10
ebből felfüg.			1		1	1	3	1
1-2 év börtön	2	3	9	8	22	28	16	
2-5 év “		5	17	28	50	28	19	
5-10 év “	2	15	23	27	67	34	25	34
10-15 év “		13	17	26	56	17	5	
15 éven felül		1	4	4	9	2	2	
Életfogytiglani	1	6	6	7	20	4		
Halálbüntetés		19	7	5	31	2	11	6
Pénzfőbüntetés								
Javító-nevelő munka								
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben						2		
Összesen:	5	62	84	111	263	127	88	43

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyalat ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: halmazatban is legjellemzőbb büntettként megjelölt esetek. 1958. május hónapban a börtönbüntetéscknél részletesebb adatok már nem állnak rendelkezésünkre.

BFLXXV. 4. e. Fővárosi Bíróság iratai. Elnöki iratok. Tük, sz. n. — Gépelt fogalmazvány aláírás nélkül.

VII. fejezet
AZ „ÚJRA CSENDES” BUDAPESTTŐL
A „LEGVIDÁMABB BARAKK” FŐVÁROSÁIG

A Vár és a Vigadó sorsa az MSZMP Politikai Bizottsága előtt

1959. július 21.

Államgazdasági Osztály

Szigorúan bizalmas!

Készült 27 példányban

Állg/1200

Látta: Kiss Károly elvtárs

Előterjesztés

a Politikai Bizottság számára Budapest néhány építési és városrendezési
kérdéséről

1./ Budai volt királyi palota és környékének helyreállítása

A palota a főváros legkiemelkedőbb pontján, a háborús pusztítás legfeltűnőbb emléke. Az első öt éves terv fő feladatairól szóló törvény előírta, hogy a legfőbb állami irányítás és kormányzás céljaira újjá kell építeni a várat. A népgazdaság második öt éves tervének 1956-ban nyilvánosságra hozott irányelvei kimondták, hogy folytatni kell a vár helyreállításának munkálatait.

A vár állagmegóvására, helyreállítására és tervezésére 1949 óta összesen 74 millió forintot fordítottak. Ez idő alatt azonban az épületek állagmegóvását sem oldották meg.

A Gazdasági Bizottság 1958-ban elrendelte a palota helyreállítását. A helyreállítás befejezését 1968-ra tűzte ki. Irányelvként kimondta, hogy a palotát a legfőbb kormányzati szervek reprezentatív hivatali helyiségeinek befogadására, jelentős kulturális intézmények és egyes kisebb félforgalmú minisztériumok jövőbeni elhelyezésére alkalmas rendeltetéssel kell helyreállítani. Egy 1958-ban készült beruházási program a hat szárnyból álló palota helyreállításának tervezési és építési költségeit 426 millió forintra teszi, az egyéb létesítményekét, kerttel, utakkal további közel 280 millió forintra. (Mindez bútor nélkül.)

A helyreállítás céltudatos vitelét akadályozza az, hogy a vár rendeltetése nincs konkrétan meghatározva. Évek óta folynak a viták a vár felhasználásáról. Annyi bizonyos, hogy ma, 14 évvel a háború után a palota-épület megfelelő külsővel való helyreállítása és a palotakörnyék zárt jellegének megszüntetése politikailag is sürgetős feladat. A jelenleg folyó építési munkák biztosítják, hogy 1962 [...] ²⁶⁵ ez meg is történhet. Ezeknek a munkálatoknak műszaki előkészítettsége kielégítő.

Az építkezés vezetőinek ma nagyjából a következő elképzeléseik vannak a palota külsejéről:

Az épület-tömeget nagyméretű változtatás (hozzaépítés, lebontás) nélkül kell meghagyni, a homlokzat és a tető múlt század végi neobarokkos, szecessziós túlzásait (sok apró díszítmény, stb.) célszerű elhagyni, hogy ezáltal a vár egy tisztább, nemesebb kontúrt kapjon. A palota hosszan elnyúló építészeti tömegének összefogására célszerű a kupolát meghagyni, biztosítva a rálátást belülről is. A kupola csúcsán vörös csillagot kell elhelyezni.

A vár teljes helyreállításához szükséges műszaki tervek és a pontos helyreállítási költségek kidolgozásához konkrét döntésre van szükség a vár egyes objektumainak rendeltetésére nézve. Az ésszerű hasznosítás szempontjából a fő gond a hat épületszárnyból álló különleges palotaépítmény. A palota hasznosítására vonatkozó vizsgálatok során több javaslat merült fel. Ezek nagyobbik része meglehetősen problematikus. Csak két épületszárnyra nézve alakult ki elég egyöntetű és meggyőző vélemény. Helyzetéből adódik a palota E. szárnyának rendeltetése. Az épület mellett és alatt folyt és folyik a vár régi objektumainak felkutatása. A vár történetének itt eredményes feltárása van folyamatban. Ezért az E. épületbe a látványos ásatások mellé az egész főváros és a vár történetét bemutató vármúzeum kívánkozik. Az E. épület területe 2950 m², ugyanannyi, mint a vármúzeum jelenlegi raktá-

---

265 A pontos dátum helye kihagyva az eredetiben.

akkal együtti területe. A vármúzeum jelenlegi épülete (Szentháromság útja 2.) 1369 m² helyiséggel eredetileg az I. kerületi Elöljáróság irodaépülete volt. A vármúzeum áthelyezésével felszabadul továbbá a romos állapotban volt Belügyminisztérium irodaépületéből elfoglalt 1600 m² (jelenleg kótar).

Ugyancsak kézenfekvő a palota F. épületszárnyának hasznosítása a Széchenyi Könyvtár elhelyezésére. Az épület szerkezeti helyreállítása megtörtént. Korábban a párt egyes szerveit tervezték ide helyezni. Az épület alaprajzi adottságai, a főfalak és az ablaktengelyek adta lehetőségek azonban olyanok, hogy csak túl nagy méretű, mély és kevés számú dolgozószoba alakítható ki. Egy dolgozó-szoba kialakításához a szokásos területnek mintegy 2,5-szeresét kellene felhasználni. (20 m² helyett 50 m²-t.) A nagy területű folyosók és a nagy belmagasságú szobák viszont a könyvtár anyagainak tárolására jól kihasználhatók. Az anyagok tárolására a pincékben további lehetőségek nyílnak. A nagyterületű szobák, mint olvasótermek, teljesen betölthetők. Az épület megközelítése az Erzsébet hídon át a Krisztina körút felől igen egyszerű. A Széchenyi Könyvtár elhelyezését előbb-utóbb mindenképpen meg kell oldani. Jelenleg mintegy 5000 m²-t foglal el a Nemzeti Múzeum-ból. Erre a területre a Nemzeti Múzeumnak szüksége van. A Pollack téren egy 30 lakásos volt lakóházban 2500 m² területet, a Múzeum utcában egy volt lakóépületben 1400 m²-t foglal el. Ezekon kívül a városban 5–6 helyen még mintegy 1500 m² területen raktároz.

A palota A., B., C. és D. épületszárnyainak kihasználása már problematikusabb. Az épületek adottságai itt is olyanok, hogy nem reprezentatív igényű hivatali szervek odahelyezése mind az épülettérrel való gazdálkodás, mind az üzemeltetési költségek, különösen a fűtés szempontjából pazarlás volna.

Felvetődött az Elnöki Tanács és a Kormány áthelyezése a palotába. E két szerv a parlament épületében jelenleg 200 dolgozószobát foglal el, és ezzel teljesen igénybe is veszi a rendelkezésre álló helyiségeket. Az Elnöki Tanács és a Kormány elhelyezésére a palotában az A., B., C. és D. épületszárnyakat kellene igénybe venni, ahol 220 dolgozószoba képezhető ki. A parlamentben felszabaduló 200 szobának különféle, részben lakóépületekben elhelyezett szervek (pl. Hazafias Népfront) rendelkezésére való bocsátásával, mintegy 100 lakásnak megfelelő terület szabadítható fel. Ez elenyésző nyereség volna a palota helyreállítási költségeihez képest. A palota A., B., C. és D. épületszárnyaiban az ottani adottságok miatt az Elnöki Tanács és a Kormány elhelyezéséhez szükséges terület a jelenlegi mintegy 6000 m²-nél nagyobb, több mint 10 000 m² lenne. Ebből 2500 m²-t a reprezentatív

terület (nagyterem) tesz ki. Ezt a megoldást drágasága és ésszerűtlensége miatt nem javasoljuk.

Célszerűbbnek látszik a palotát különféle művelődési intézmények elhelyezésére hasznosítani és ezzel a várnegyed művelődési központtá alakítani. Jelenleg nincs megfelelően megoldva sem a Nemzeti Galéria, sem a Szépművészeti Múzeum képanyagának, a Természettudományi Múzeum, a Néprajzi Múzeum kincseinek a közönség számára hozzáférhető elhelyezése. Teljesen megoldatlan a Tanácsköztársaságról és az 1956-os ellenforradalomról kész kiállítási anyaggal rendelkező legújabb kori Történelmi Múzeum elhelyezése. A palota nagytermei múzeumi célokra kiválóan hasznosíthatók. Az épületek helyreállítási munkálatai még olyan stádiumban vannak, hogy a múzeum üzemeltetési igényeit (pl. különleges világítás) még biztosítani lehet. Múzeumokat helyeztek el külföldön is sok volt királyi palotába. (pl. múzeum a Kreml nagy része, a leningrádi Ermitage, a bukaresti királyi palota, a prágai Hradzsín túlnyomó része, a bécsi Burg, a párizsi Louvre és Tuileriák, stb.)

A palotába helyezendő múzeumok konkrét kijelölését célzó vizsgálatot még folytatnunk kell, de az épületek lehető legésszerűbb kihasználása és sok fontos kulturális igény kielégítése céljából a palota A., B., C. és D. épületszárnyait múzeumok elhelyezésére javasoljuk.

A palota környékén a következő objektumok vannak: a volt HM romos épülete, a romos Teleki palota, a szerkezetileg már helyreállított Sándor palota (volt miniszterelnökségi épület), a karmelita kolostor és a 250-300 fő befogadóképességű Várszínház.

A volt HM épületét majdnem teljesen lerombolták. Helyreállítása nem célszerű, javasoljuk lebontani. A helyén esetleg emelendő új épület és a többi objektum rendeltetésének megállapítása nagyrészt attól függ, hogy a palotát milyen célra használjuk. Ha a palotában múzeumokat és a Széchenyi Könyvtárat helyeznénk el, és ezzel a várnegyed művelődési központ jellegét nyerné, úgy ezekben az épületekben is, amennyiben egyáltalán helyreállítjuk őket, tudományos, kulturális szerven elhelyezése volna célszerű. Ezért a palota környékén lévő épületekre a palota ügyében hozott döntés után célszerű javaslatot kidolgozni.

2./ A pesti Vigadó épületének felhasználása

A második öt éves terv 1956-ban közzétett irányelvei kimondták, hogy a Vigadó részleges újjáépítése révén jelentős kulturális létesítménnyel kell a fővárost gazdagítani.

A Vigadó-Haas palota ügyében a Gazdasági Bizottság ebben az évben hozott döntése szerint a forgalmat és városképet zavaró romos épülettömb műemléket nem képező részét le kell bontani. A Gazdasági Bizottság egyben engedélyezte a Vigadó-Haas tömb területére egy 3000 főt befogadó képességű koncertterem terveinek elkészítését, azzal, hogy a koncertterem létesítése csak majd a tervek és költségek ismeretében határozható el. A nagy koncertterem a lebontandó épületrész helyét foglalná el, egybeépítve a Vigadó műemléknek nyilvánított, aránylag kis részével. A Vigadó megmaradó három díszterme ebben az esetben a koncertterem kiszolgáló helyiségeiként nyerhetne felhasználást.

A koncertterem e helyen való létesítésére többször írtak ki tervpályázatot, és azok tapasztalatai alapján a mostani pályázat eredményessége is kétséges. De még a tervpályázat eredményessége esetén is aligha lenne anyagi lehetőség a második öt éves terv időszakában a nagy koncertterem felépítésére. A romok viszont a főváros közepén egyre kevésbé tűrhetők meg. Ezért felvetődött a Vigadó teljes, a Duna felőli homlokzati részre is kiterjedő lebontásának gondolata.

Művészettörténeti szervek és a szakemberek nagy többsége szerint azonban a Vigadó-épület műemlék részének nagy értéket ad az, hogy a szabadságharc forradalmi szellemében fogant romantikus építészet egyetlen alkotása. A hazai és külföldi szakirodalomban gyakorta értékelt és kiemelt műemlék. A lebontás ellen szól az is, hogy a Vörösmarty térnek a Vigadó-Haas tömb eltüntetésével a Dunáig való kiterjesztését városrendezési szempontból nem tartják elfogadhatónak. Az Építésügyi Minisztérium megvizsgálta, hogy mibe kerülne a Vigadó Duna felőli műemlék részének helyreállítása. Ez új áron 20 millió forint. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a lebontás, elszállítás is néhány milliót venne igénybe, azon kívül az épület bizonyos maradványait, mint művészeti tárgyakat valahol tárolni kellene, — míg helyreállítás esetén a benne lévő termék (2900 m²) kiválóan alkalmasak a lebontandó Nemzeti Szalon és a képzőművészeti alap céljaira, helyesebbnek tartjuk a műemlék két-három éven belüli helyreállítását.

3./ Az Engels tér²⁶⁶ rendezése

Az Engels tér a főváros központjának egyik legjelentősebb, de egyben igen rendezetlen, rossz esztétikai megjelenésű, korszerűtlen közlekedési rendszerrel terhelt része.

A tér jellege, a vele szemben támasztott esztétikai követelmény nem fér össze a rajta lévő ósdi és renoválásra szoruló Nemzeti Szalon épülettel. Indokolt tehát a Nemzeti Szalon lebontása.

Nem tekinthető kielégítőnek a Népköztársaság útjának összeköttetése a Lánc híddal. Ezen legkisebb áldozattal az Engels térnek a Bajcsy Zsilinszky út felől való megnyitása útján lehetne segíteni. Mérlegelendő az is, hogy a főváros főútvonalainak képéből már kirí a Bajcsy Zsilinszky út és a József Attila utca sarkán lévő általánosan leromlott állapotú három ház. Mindhárom ház vegyes falazatú, fűdém-cserés általános renoválásuk esedékes. Ennek költsége 6 millió forintra tehető. Amennyiben ezeket a munkálatokat elvégeznők, a befektetés miatt az Engels tér megnyitása hosszú időre elvesztené realitását. A renoválásra szoruló házakban (Bajcsy Zsilinszky út 10., 12. és 14.) összesen 86 lakás van. Ennyi új lakás ára mintegy 10 millió forint, vagyis 4 millió forinttal haladja meg az amúgy is esedékes renoválási költségeket. Ezzel az áldozattal a Népköztársaság útja közlekedés szempontjából sokkal kedvezőbb ívben és szélességben nyerhet folytatást. Egyben a parkosítandó Engels tér nagyobbá válnék a Bajcsy Zsilinszky út irányában. Ezért javasoljuk, ennek a megoldásnak az elfogadását.

Az Engels tér távolsági MÁVAUT járatokkal zsúfolt. Előbb-utóbb a MÁVAUT állomást át kell helyezni. Addig is célszerű megváltoztatni az állomás jellegét, illetve rendeltetését. A rendszeres járatok csomópontját máshol kellene kialakítani, az Engels téri állomás pedig a városnéző és a kirándulásokra menő IBUSZ járatok központja lehetne. [...]

---

266 1990– Erzsébet tér.

J e g y z ő k ö n y v

a Politikai Bizottság²⁶⁷ 1959. július 21-én tartott üléséről.

1./Előterjesztés Budapest néhány építési és városrendezési kérdéséről.

Friss István elvtárs²⁶⁸: Legalább egy dologgal kell kiegészíteni az előterjesztést. Kádár elvtárs, mielőtt szabadságra ment, bekérte elképzeléseinket, melyek persze akkor még kezdetlegesebb formában léteztek, és egy levélben hozzászólt a kérdéshez. Ebből a levélből kötelességemnek tartom ismertetni azt a részt, ami nem teljesen vág egybe a javaslattal. Ez két pontra vonatkozik, a két leglényegesebb dolgot érinti: a volt Királyi Palotát és a Vigadót.

A Királyi Palotára vonatkozóan Kádár elvtárs a következőket írja: „A Várpalotában szerintem elhelyezhető az Elnöki Tanács, a Miniszterelnökség és a Külügyminisztériumon kívül még egy-két olyan minisztérium is, amelynek félforgalma aránylag nem nagy, (pl. Igazságügy Minisztérium, esetleg Honvédelmi Minisztérium.) Igen lényeges, hogy a Várpalota, a Parlament épületének célszerű felhasználása révén a városban (V. kerületben) néhány nagy épületet, vagy azok hivatali felhasználása esetén a város különböző részén tekintélyes számú (több ezer) lakást nyerjünk a jelenlegi hivatali helyiségekből.”

Mi mindenképpen igyekeztünk először ezt az elképzelést végiggondolni és ha lehet, megvalósítani. Ami egyébként a hivatali elhelyezéseket illeti, megfelel az eredeti elképzelésnek is, illetve nem az elsőnek, amely a pártközpontot is oda akarta vinni, hanem az ez után kialakult elképzeléseknek. De először is kiderült, hogy a több ezer lakás teljesen téves elképzelés. Az egész alapterület a Várban, beleszámítva azokat a részeket is, melyek teljes romban vannak, és amelyeket — legalább is egyelőre — nem célszerű felépíteni, ezeknek összes alapterülete kb. 30 000 m². Egy lakásra feltétlenül 30 m²-t kell számítani, tehát ha valamennyi területet kitölte-

---

267 A Politikai Bizottság a hatalmat „állampártként” gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának szűk körű vezető testülete, ténylegesen az ország legfontosabb döntéshozó szerve.

268 Friss István a Központi Bizottság Államgazdasági Osztályának vezetője.

nénk, akkor tudnánk kb. 500 lakást nyerni. A valóságban azonban még ennél is rosszabb a helyzet, mert az ott nyert terület rosszul használható ki. A tulajdonképeni Várpalotában nem szobák, hanem termek vannak. Ha meg akarjuk tartani, ami megtartható és amit meg is kell tartani, tehát az alapszerkezetet és az alapfalakat, akkor sokat változtatni nem tudunk. Ebben az esetben viszont egy-egy hivatali helyiség nagyobb területet foglalna el, mint más normális épületben. A tényleg nyerhető lakások száma tehát kb. az 500-nak fele lesz.

Tovább gondolkozva a dolgon arra jutottunk, hogy kitelepíteni a Parlamentből az Elnöki Tanácsot és a Miniszterelnökséget megint nem látszik ésszerűnek, illetve még pontosabban, semmiféle hasznot hajtó dolognak, mert a Parlamentben először is csak hasonló, központi jellegű hivatalt hozhatunk létre. Azok közül a hivatalok közül, melyek ma lakóépületben vannak elhelyezve, aligha volna helyes egyeseket, mint pl. a Methalimpexet, vagy hasonlót a Parlamentbe helyezni, de még a Posta Anyaghivatalt, vagy a Kőolajkutató Intézetet sem. Maradna néhány kevés olyan szerv, mint a Hazafias Népfront, a Nótanács, amelyeket át lehet telepíteni. Egy azonban biztos: ha a Parlamentből kiteszük ezt a két szervet, melyek közül a Parlamentben az Elnöki Tanács kb. 20, a Miniszterelnökség kb. 182 szobát foglal el, ezek a Várban lényegesen több helyiséget igényelnek, mert mint mondtam, ott termek vannak és olyan helyiségek, melyek rendkívül mélyek, de belső területük nem eléggé világos ahhoz, hogy ketté lehessen osztani és külön használni. Gazdasági szempontból is és politikai szempontból is célszerűtlennek látszik tehát ez.

Mindezek ismeretében jutottunk arra a meggyőződésre, hogy a Várat legcélszerűbb kulturális célokra felhasználni. Hogy ezen belül konkrétan hogyan hasznosítsuk, azt még ezután érdemes nagyon alaposan meggondolni, de példaként megemlítem a Nemzeti Galériát. Ennek közel 6000 képe van, amiből ki tudnak állítani kb. 1900-at. Ez azt jelenti, hogy a látogatók számára — kiállítási helyiség hiányában — nem hozzáférhető a Munkácsy, Székely Bertalan, Lotz képek százai. Olyan, a magyar művészet történetében is híres és számottevő kép, mint Szinyei-Merse Pacsirtája, nem kapott elhelyezést a kiállítási helyiségekben. De nincs elhelyezve a látogatók számára hozzáférhető módon a Szépművészeti Múzeum külföldi képanyagának jelentős része sem, és más múzeumok kincseinek is csak kis részét tudják hozzáférhetővé tenni a nagy közönség számára. Ezt a dolgot meg kell oldani, megfelelő helyiséget kell részükre találni.

Ennek a javaslatnak az az árnyoldala, a rossz benne, hogy sajnos sok lakást nem tudunk nyerni, de akkor sem nyernénk sokat, ha bármilyen más megoldást talál-

nánk, sőt ha a Kádár elvtárs javaslatát vennénk alapul, akkor sem. Abban az esetben viszont egy csomó kellemtelenséget vállalnánk magunkra.

Két dolgot ajánlunk nagyon határozottan, ami nagyon kézenfekvően adódik: az úgynevezett „F” szárnyban elhelyezni a Széchenyi Könyvtárat és az „E” szárnyban, amely az ásatások mellett fekszik, a Budapest Múzeumot. Ez kézenfekvő elhelyezés, bár sok lakást nem szabadít fel. A Széchenyi Könyvtár úgy kerülne át, hogy a Nemzeti Múzeumban felszabadítanánk 5000 m²-t, melyre a Nemzeti Múzeum, mint kiállítási helyiségre igényt tart.

(Friss elvtárs bemutatja a régi Királyi Palotáról készült fényképfelvételeket és a helyreállításra vonatkozó tervezeteket.)

Apró Antal elvtárs²⁶⁹: A Vár építését nagyon lassú tempóban meg kell csinálni, de ez nem elsőrendű szükséglet. Bár a Vár a városnak kiemelkedő pontja, mégis elsőrendű az, hogy a városnak vize, kommunális berendezése, minél több lakása legyen, erre a célra pedig csak annyit fordítsunk, amennyit gazdálkodásunk évről-évre megenged. Nem sürgős ez a kérdés. Anyagilag nem állunk úgy, hogy az előterjesztésben jelzett 600 millió forintot erre fordíthassuk. Mégis csinálni kell, hiszen. Az helyes, hogy az állagmegóvás, a tetőszerkezet kialakítása folyik évről-évre, hogy ne rohadjon, ne menjen tönkre. Ami összeget tudunk adni, az kb. fedezi az állagmegóvást, az alapépítmények megőrzését, és ennél tovább nem nagyon mehetünk. Nem volna szolid dolog, ha ezt az építkezést meggyorsítanánk. Ennyit előljáróban.

Ami a Vár külső képét illeti: lehetőleg olyan legyen, hogy a most élő magyar nemzedék emlékezzék egyik sarkára. Ha nagyon Mátyás-korabeli lesz, nem fognak rá emlékezni. Képek, levelezőlapok vannak a várról, és ha felépítjük, ne mondassák, hogy nem is így nézett ki. Találkozzon tehát a közvélemény emlékezetével az egyszerűsítés dacára is. Annyira ne modernizáljunk, hogy az emberek ne ismerjenek rá. Kicsit ijesztő a terv! Ezek a hosszú, sík területek régi Ferenc-József kori laktanyákra hasonlítanak inkább, mint a Várra. Sima cseréptetőket láttam a tervben, hosszú nagy épületeket, ahogyan a feudalizmus idején a laktanyákat csinálták. Máris ha a tető alá vont volt Karmelita-kolostort Pestről nézzük, felmerül bennünk, hogy kellett volna valamit csinálni ezzel a szerkezettel. [...]

---

269 Apró Antal a Minisztertanács első elnökhelyettese.

Kállai Gyula elvtárs²⁷⁰: Egy-két szót én is először az újjáépítendő Vár rendelkezéséhez: Azokkal az elvtársakkal értek egyet, akik kulturális célokra gondolják az újjáépült Várat felhasználni. [...]

Még egy kérdéshez szeretnék hozzászólni, az Apró elvtárs által felvetett ütem kérdéséhez. Ezt már ideírtam akkor, amikor a szövegben találkoztam a 10 évvel. Én ezt a határidőt túl hosszúnak tartom, és nem értek egyet azzal, amit Apró elvtárs felvetett. Apró elvtárs felszólalásából azt érzem ki, hogy nem fontos az építkezés, csupán az állagmegőrzésre, az értékek megóvására kell helyezni a súlyt, az építkezéssel pedig nem kell sietni. Véleményem szerint ha így állunk hozzá a dologhoz, még a jövő században sem lesz Vár és tönkremegy az egész. Mi ilyen szemlélettel a felszabadulás óta állandóan találkozunk, mindig mondják, hogy vannak fontosabb problémák. Persze hogy vannak! De ha fontosnak tartjuk ennek létrehozását és el akarunk ott helyezni sok olyan intézményt, melyeknek most nincs megfelelő helyiségük és emiatt nagy értékek mennek tönkre, akkor az építkezésre is gondolni kell. Normális határidőt kellene kítűzni, ami reális is. Ha úgy kezdünk hozzá, hogy ez a dolog nem lényeges, ne siessünk vele, akkor még 50 év múlva sem lesz belőle semmi. Azt hiszem, a Vár problémájával foglalkozó elvtársakat arra kellene utasítani, hogy reális határidőt tűzzenek ki a Vár helyreállítására, ezt tartásuk be, fejezzük be az építkezést, mert különben soha nem lesz belőle semmi.

Nem tudom, nem lehetne-e kicsit más módszerekhez is folyamodni. Pl. társadalmi munkát lehetne végezni, esetleg hivatalokat is lehet mozgósítani a Vár építésére és értelmiségieket is. Megmondanánk, itt pusztul a magyar kulturális érték, művelődési célra akarjuk rendbe hozni a Várat. Biztos segítenének és csak építőanyagról és megfelelő szakvezetésről kellene gondoskodni. A KISZ is biztos sokat tudna ebben tenni.

Friss István elvtárs: Csak úgy ne csinálják, mint a Hanságban, mert akkor sokkal többbe kerül! [...]

Trautmann Rezső elvtárs²⁷¹: [...] Helyeslem az itteni javaslatot, tehát a Palotának teljes egészében kulturális célra való igénybevételét, de magyarázatot szeretnék adni a korábbi elgondolásra vonatkozóan. Arról van szó, hogy a Palota alatt és

---

270 Kállai Gyula (1910–1996) államminiszter, 1965–1967 a Minisztertanács elnöke.

271 Építésügyi miniszter.

az épületek alatt jól kiépült alagútrendszer, védelmi rendszer van. Ez vetette fel azt a gondolatot, hogy jó lenne a legfelsőbb kormányzati szerveket ide vinni, mert ilyen módon az alsó építménynek is célt lehet adni. A szakértők most állapítják meg, milyen a sugárvédelem a sziklánál, mert az építkezés miatt a sziklát egyes helyeken vékonyítani kellene, ami a Belügyminisztérium szerint gyengítené a sugárveszély elhárítását. Ha a Vár kizárólagosan kulturális központként jön számításba, akkor persze az alsó építményeket raktár, vagy egyéb célra fel lehet használni, de más rendeltetéséről le kellene mondani. Javasolom, hogy a határozati javaslat első pontjánál, ahol a végleges program kialakításával foglalkoznak, a felelősök közé vegyük be a Belügyminisztériumot is.

Ami az ütemezést illeti, azt hiszem, Kállai elvtárs megnyugodna abban is, hogy ez alatt a 8 év alatt sorba adnák át rendeltetésüknek az elkészült egyes épületrészeket. Ezek külön-külön is elkészíthetők. Legjobban elkészíthető az Ybl-szárny, ahová a Széchenyi Könyvtár kerülne. Ezt már 1963-ra be lehetne fejezni. A legkésőbb elkészülő rész pedig az „A” szárny lenne. Legsürgősebb persze az állagvédelem és ha a programban végleges állásfoglalás lesz, akkor ezt 1961–62-ig be lehet fejezni. Amíg ez nincs befejezve, addig belső kialakításra csak annyit szánánk, ami lehetővé teszi, hogy leghamarabb az „F” szárny kerüljön üzembe.

Somogyi Miklós elvtárs²⁷²: Először is az ütem kérdéséhez kívánok hozzászólni. Azzal egyetértek, amit Trautmann elvtárs mond, de azt, amit Apró elvtárs Budapest kommunális szükségleteinek kielégítéséről mondott, nagyon komolynak tartom. Elég sok bajunk van a vízellátással és nem biztos, hogy a közvélemény egyetértésével találkozna, ha ezek helyett a feladatok helyett nagyobb ütemben építenénk a Palotát, vagy más olyan épületet, melyek nagymennyiségű építőanyagot és munkaerőt kötnek le. [...]

A szálló gondolatát én nagy örömmel üdvözlöm. Nem túl messze vannak oda a fürdők és ez is figyelembe veendő szempont. Már sokszor gondoltam arra, nem bűn-e, hogy mi Budapest fürdőváros jellegét nem használjuk ki kellőképpen. Akármilyen célt is fog szolgálni az épület, nekünk mozgólépcsővel kell megoldani a közlekedést. Azt hiszem, ott szállodát építeni feltétlenül célszerű és helyes.

Az ütemet illetően azt hiszem, Apró elvtárs se tiltakozna az ellen, ha azt mondanánk, hogy az egész építkezés befejezését 15 évre vegyük programba. Jobb, ha 15

---

272 A Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöke.

évet mondunk, mert nagy feladatok várnak ránk, itt van a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a nagyméretű lakásépítkezés, az ipar átszervezése, stb., ami le fog kötni úgyszólván minden építőanyagipari kapacitást. Ne járjunk úgy a Vár építésével, mint a Földalattival. [...]

Vigadóval kapcsolatos vita:

Friss István elvtárs: Ez az előterjesztés második olyan pontja, ahol Kádár elvtárs véleményétől eltérés mutatkozik. Kádár elvtárs erre vonatkozóan ezt írja: „Figyelembe véve, hogy az eddig jelzett 200 millió forint, illetve ennek megfelelő anyag és munkaerő még a második öt éves tervben sem áll rendelkezésre, főleg nem szórakozást szolgáló épületre, szerintem a volt Pesti Vigadót és a vele összeépült romos épületet le kell bontani, és a Vörösmarty teret a Duna partig kiterjeszteni.” Ami a javaslat első részét illeti, itt nincs ellentét Kádár elvtárs felfogása és a mi előterjesztésünk között. Ez a megjegyzés arra vonatkozik, hogy a Gazdasági Bizottság úgy határozott, hogy a volt Haas-palotát le kell bontani, és el lehet kezdeni a tervezést a koncert-teremre vonatkozóan. A Gazdasági Bizottság nem döntött erről konkrétan, csak azt mondta, a terveket kell megcsinálni.

Nem értünk egyet Kádár elvtárs javaslatával, hogy a Pesti Vigadót és a romos épületet le kell bontani és a Vörösmarty-teret a Dunáig kinyitni. A Haas-palota és a meghagyandó dísztermekként jelzett rész között van még egy, a Haas-palotánál nagyobb rész. Ennek a lebontását is helyesnek tartjuk. Mi csak azt akarjuk megtartani, ami műemreknek számít. Hogy mennyit számíthatunk műemreknek, erre vonatkozóan vannak nézeteltérések, pedig a mi vizsgálatunk azt mutatja, hogy nemcsak a szakemberek tartják műemreknek, hanem az egyszerű pesti emberek is. Megpróbáltunk tájékozódni, és általában az a felfogás, hogy kár lenne ezt az épületet lebontani, és arra nézve megint a szakemberek között általános az egyetértés, hogy a Vörösmarty teret a Dunáig hozni nem egy szerencsés megoldás. Tehát ha az egészet lebontjuk, a helyére mást kell építeni, mert úgy nem lehet hagyni.

Abból kiindulva, hogy előreláthatóan nem hagynánk beépítetlenül, hozzávéve, hogy azért amennyire meg tudjuk ítélni, a közvélemény nagyobb része a megtartás mellett van, hozzávéve, hogy ennek az épületnek a megtartása viszonylag nem követel túl nagy áldozatot, figyelembe véve még azt is, amire szintén egyetértés van, hogy a Nemzeti Szalont az Engels térről el kell vinni, mindez felveti a kérdést, hogy alaposan mérlegelni kell. Mi úgy gondoljuk, helyes volna megtartani a mű-

emlék-részt és idehozni a Nemzeti Szalont. Sok hely ezen túl nem adódik, ezért gondoljuk csak kiszolgáló helyiségként a hangversenyteremmel kapcsolatos elgondolást is.

Marosán György elvtárs²⁷³: Meg akartam győződni, hogyan áll a forradalmi hagyomány a Vigadóval kapcsolatban. Hosszú ideig jártam oda és ismertem a belső építkezést is. Ha abból indulok ki, hogy ez az egyharmad rész, amiről szó van és amit műemlékként akarunk kezelni, restaurálható, akkor elképzelhető olyan komplexum, ami ad reprezentatív koncert-termet, aktívatermet, stb.? Lehet-e számítani olyan 3500 embert befogadóképességű teremre, amely páholyokkal együtt még többet befogad és lehetővé teszi, hogy Budapestnek legyen ilyen nagy befogadóképességű helyisége?

Apró Antal elvtárs: Ha csak a fényképet nézi az ember, ez olyan szép, hogy az az érzésem, nem szabad kalapács alá venni. Jó szándékú és politikailag hű szakemberek körében interveniálnak ebben a kérdésben, ezért meg kell alaposan nézni a dolgot. Az életveszélyes részeket persze le kell bontani. Lesz ott egy tér, amit ki lehet használni parkkal, vagy esetleg nyári vendéglőt lehet oda csinálni. Az Engels téren lévő Nemzeti Szalont — amit egyébként szegénységügyi bizonyítvány ennek nevezni — le kell rombolni, és annak a helyén is nyári vendéglőt lehet létesíteni. Én amellet szavazok, hogy ne bontsuk le.

Veres József elvtárs²⁷⁴: Meg kell alaposabban nézni, milyen anyagból van ez az épület. Kértem építőanyagot a XII. kerületben építendő egyik szállás céljára, és a szakértőknek az volt a válasza, hogy a Haas-palota anyaga annyira ki van égve, hogy nem használható fel az építkezéshez. Ha ennek a palotának építőanyaga ilyen kiegészített állapotban van, kétséges, hogy mi van a Vigadó anyagával. A vas tartógerendák alaposan meg vannak hajolva az égés következtében. Nem tudni, hogy bontás és építkezés közben mi lesz a helyzet. Egyébként az egészet életveszélyesnek tartják.

---

273 Marosán Györgyről ld. a 142. sz. jegyzetet. Mint a pártvezetés akkori „második embere” vezette az ülést Kádár János távollétében.

274 Veres József (1906–1981) 1958–1963 a Fővárosi Tanács elnöke, majd 1970-ig munkaügyi miniszter.

Másik dolog. Arról hallunk beszélni, hogy a nemzeti ellenállás jelképe ez az épület.

Trautmann Rezső elvtárs: Ebben az évben lesz 100 esztendeje, hogy felépítették.

Veres József elvtárs: Nézzük meg a palota szobrait. Mária Terézia és József nádor is ki van rakva oda a nemzeti ellenállók közé. Nem is beszélek arról, hogy széles néprétegek nem is ragaszkodnak igazán a palota meghagyásához. Helyrehozása kb. 20 millióba kerülne, annyiba, mint egy 14-16 tantermes iskola felépítése. Ez az épület a forgalmat is akadályozza, hiszen éppen az utca közepét metszi. Ha városrendezésre kerül a dolog, gondolkozni kell és a Vigadóhoz kell igazítani az egész környéket. Éppen ezért jó lenne, ha most csinálnánk másképpen. Én a magam részéről nem helyeslem az épület megtartását, a lebontást javasolom. Gondolkozni kell, műemkek-e annyira, hogy érdemes még másik 5 évig fenntartani ezt az állapotot, mire megépülne a javasolt terv.

Trautmann Rezső elvtárs: Én kegyelmet kérek a Vigadónak. Mikor halálra ítélnék valamit, akkor mindent előrangatnak. Arról van szó, hogy ez 100 000 légméteres épület, ami nagy értéket képvisel. Ma még nehéz volna eldönteni, hogy ennek a pusztá állagvédelme és egyszerű célra való hasznosítása mennyibe kerül, mert ami számadat rendelkezésre áll, az csak mutatószámok alapján készült. Összel készen lesz a pontos koncepció, mert most ezen dolgoznak. A következő időben már nem egyszerűen légméter számok, hanem költségvetési dolgok alapján nézik meg ezt a kérdést. Ha az első ütemben csak leföldjük és a homlokzatot állítjuk helyre, nem fog nagy költséget jelenteni, és a várost sem csúfítja. Ha a Nemzeti Szalont le akarjuk bontani és később felépíteni, akkor nyilván az építkezésre fordítandó költségekből az itteni helyreállítást és már a belső megoldást is meg lehet valósítani. Tehát ha csak praktikus szempontból nézzük is a dolgot, akkor is arra a meggyőződésre kell jutni, hogy nem szabad ezt az épületet kidobni az ablakon. Majd ha később a Főváros rendezésére kerül sor, még mindig mérlegelni lehet, hogy ezt az épületet bontsuk-e le, vagy ennél lényegesen kevesebb építészeti műemlékkel rendelkező épületet. Kérem a Politikai Bizottságot, hogy az előterjesztés alapján foglaljon állást.

Fehér Lajos elvtárs²⁷⁵: Én is amellelt vagyok, hogy a Vigadó épülete maradjon meg. A kalkulációt úgy csinálják meg, hogy az épület részben a Nemzeti Szalon, részben koncert-terem számára alkalmas legyen.

Marosán György elvtárs: Két határozat lehetséges. Egyik, hogy lebontani és ez áll hozzám is közelebb. Miért vagyok emellett? Semmi nem indokolja, hogy a Vigadót régi formájában restauráljuk, nem indokolja ezt történelmi, politikai szempont, de a széles tömegek nemzeti felbuzdulása sem. 14 év alatt szakemberek, politikusok, kulturális területen dolgozó emberek ebben a kérdésben egyöntetű álláspontra jutni nem tudtak. Ha ez az épület olyan lenne, mint pl. a prágai városháza, melynek többszáz éves múltja van, akkor azt mondanám, minden követ újra kell építeni. Mesterkéltnek látom, hogy a nemzeti ellenállásra hivatkozzunk. Én ragaszkodom mindenhez, ha hagyományról van szó. A Vigadó engem nem tud megrikatni annak ellenére, hogy 1926–38-ig évenként négyszer-ötször elmentem a Vigadóba.

Mi az, ami Budapest számára érdekes? Egy nagy koncertteremre van szükség, jelenleg a Városi Színházban bonyolítjuk le a nagy nemzetközi koncerteket. Ez már kicsi. Hiányzik Budapesten egy kb. 3000 embert befogadóképességű nagy, reprezentációs koncert-terem. Erre annál inkább szükség van, mert a város lakóinak kulturális igénye nem csökkeni, hanem növekedni fog. Ha ezt nem oldjuk meg most, 5–10 év múlva feltétlen meg kell oldani. Mivel a Vigadó a város központjában van, ennek a célnak megfelelne. Nem tudom, el lehet-e itt helyezni ennyi embert?

Trautmann Rezső elvtárs: 2500–2800 embert el lehet helyezni.

Marosán György elvtárs: Meg kell menteni a homlokzatot, és ennek megfelelően építeni. Vagy ezt lehet csinálni, vagy az egészet lebontani. De tovább kell menni ennél. Nem tudom, ki volt az a bölcs, aki a mellette lévő házat olyannak építette, amilyen. Városrendezésnél az utcából majdnem az egyetemig minden házat le kellene bontani. Másik épület a Duna Palotának megmaradt része, mely maga is úgy fekszik, hogy sokáig úgy nem maradhat. Oda is kell valamit építeni.

Most azért vagyok a lebontás mellett, mert fenntartását a nemzeti hagyomány nem indokolja, és mert nem látom a városrendezésre vonatkozó tervet. Elegáns, fé-

---

275 A Központi Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetője.

nyes épületeink és üzleteink között nagyon kirívó dolog ez ott. Vigyázni kell az összképre. Varsóban most az egész kormánynak hihetetlen gondot okoz, hogyan lehetne a kultúrpalota stílusához alakítani a környezetet úgy, hogy a régi Varsó is megmaradjon és az egész kombinát is. Az lenne a jó, ha szeptember, október hónapra konkrét javaslatot tudnának előterjeszteni, költségvetéssel együtt.

Apró Antal elvtárs: Van egy javaslatom. Tekintve, hogy a szenvedélyek eléggé fel vannak korbácsolva és tárgyilagos döntésre most nehéz lehetőség van, várjuk meg a tervet, és addig ne határozzunk. A tervet október-november hónapban be lehet ide hozni. Addig elkészülnek az elképzelések és javaslatot tudnak tenni a felhasználásra és költségvetésre.

Vitatkozni akarok Veres elvtárssal. Persze a Vigadón ott van Mária Terézia és mások szobra. De néhány országban, többek között a Szovjetunióban a cárok régi termeiben a régi képek a szocializmussal és kommunizmussal „nagyon jól összeférnek.” [...] ²⁷⁶

MOL M-KS-288-5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága. 141. öe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. július 21-i üléséről.

---

276 A Politikai Bizottság határozata szerint „a Várpalotát alapjában eredeti stílusának megfelelően kell helyreállítani, a túldíszítést mellőzve.” A Vigadóval kapcsolatban úgy döntöttek, hogy a „volt Haas palotát és a Vigadó műemléket nem képező részét le kell bontani”, és újabb javaslatot kell őszre a Politikai Bizottság elé terjeszteni a műemléket képező rész helyreállítására vonatkozóan. Az ügyet a december 22-i ülésen tárgyalták legközelebb. Ekkor arról döntöttek, hogy a műemlék részt helyre kell állítani, és meg kell vizsgálni 3000 fő befogadóképességű koncertterem építését a Haas-palota helyén.

Budapest általános rendezési terve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt

1960. július 26.

KB Államgazdasági Osztály

Budapesti PB Végrehajtó Bizottsága
Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága

Szigorúan bizalmas !

Készült: 28 pld-ban.

Állg./1413.

Előterjesztés

A Politikai Bizottság részére Budapest és környéke általános városrendezési tervének legfontosabb kérdéseiről

Budapest távlati fejlesztésének és a beruházások egységes elgondolás szerinti, gazdaságos, valamint a város egészséges fejlődését előmozdító elhelyezésének előfeltétele oly kötelező érvényű általános városrendezési terv, amely a város területének felhasználását, közlekedési viszonyait, az egyes területeken a beépítés módját és lehetőségét, a várost ellátó közintézmények és közművek rendszerét meghatározza.

Az általános városrendezési terv nem meghatározott időre, hanem olyan távlatra szól, amelyre mai tudásunk, gazdasági ismereteink, technikai fejlettségünk mellett egyáltalán elláthatunk. Ez a Terv tehát nem azonos a meghatározott időre szóló beruházási, fejlesztési tervekkel. Az általános városrendezési terv a végrehajtandó beruházások részére oly keret és szabályozóeszköz, amely egyrészt meghatározza azok számára az irányadó szempontokat, másrészt meggátolja a beruházásoknak a város helyes fejlődését akadályozó elhelyezését.

A Szovjetunióban minden városias jellegű településre elkészült, illetve elkészül az általános városrendezési terv. Ezek jelentős része — az illetékes szervek jóváhagyását elnyerve — törvényerőre emelkedik. Hasonló törekvéssel találkozunk a

többi szocialista országban is. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy Budapest általános városrendezési tervének elkészítése és jóváhagyása — különös tekintettel a fővárosnak az országban elfoglalt helyzetére — ma már halaszthatatlanná vált. [...]

Az általános városrendezési terv készítése előtt a főváros helyzetének megállapítására irányuló vizsgálatok eredményei a következőkben foglalhatók össze:

Budapest lakosság száma az ország lakosságához képest aránytalanul nagy. Az ország természetes szaporulatának (cca évi 0,8%) Budapesté lényegesen alacsonyabb, mégis Budapest lakossága az utolsó 10 évben évenként átlag 2%-al, Budapest környékének lakossága évi 5%-al növekedett. A Budapestre bevándorlók száma egyes években a 40.000-50.000-et is elérte. Budapest lakossága 1949-től 1960-ig 1.590.000-ről 1.840.000-re, a környék lakossága 253.000-ről 329.000-re növekedett. Az ország természetes szaporulatának megfelelő népesség mintegy 48,5%-a tehát a fővárosba és környékére települt. Évről-évre növekszik ezen felül és ma már 100.000-nél nagyobb a naponta budapesti munkahelyre bejáró ún. ingázók száma.

Budapest települési viszonyaira jellemzőek a kapitalista eredetű nagyvárosokra általában jellegzetes hiányosságok és aránytalanságok. Ilyenek: egyes városrészek túlzásfolt beépítése, szűk utcái és a külső, elsősorban munkáslakta kerületek viszonylagos rendezetlensége. Rendkívül kedvezőtlen ezenfelül a településnek óriási területre kiterjedő, külterjes fejlődése. A főváros területe 525 km², más hasonló lélekszámú európai nagyvárosokhoz képest igen nagy. Ugyancsak túlzottan nagy kiterjedésű a város beépített területe (212 km²). Ezen belül Budapest belső városrészei rendkívül zsúfoltak. A laksűrűség sokhelyütt meghaladja az 1.000 fő/hektár értéket. A nagy kiterjedésű, hézagosan beépített külső területeken viszont (mint hogy a főváros lakóépületeinek 87%-a földszintes) a laksűrűség nem éri el a 40 fő/hektárt. Ez alig negyedrésze a gazdaságos közművesítés alsó határának. Budapest átlagos népsűrűsége ezért rendkívül alacsony, csupán 3523 fő/km² (Prágáé 5656 fő/km²). A város központjában megfelelő központi térsorozat nem alakult ki. De nem megfelelő az egyes külsőbb kerületek központjainak nagy része sem.

Budapest körül a városkörnyéken olyan települések helyezkednek el, amelyek lakosai nagyrészt a fővárosban dolgoznak. E települések kapcsolata a várossal sokhelyütt nem kielégítő. Azok a fővárossal számos helyen már csaknem egybeépültek. Ezeket a településeket egyébként laza, általában kiépített utak- és közművek nélküli beépítés jellemzi.

Budapesten 1958-ban 3182 telephelyen, 970 iparüzem működött. Ebből a helyi és szövetkezeti ipar 2347 telephelyet foglalt el. Az ipartelepek a város területén szétszórtan helyezkednek el. Az iparüzemekben összesen 519.000 munkás és alkalmazott dolgozik; ebből 100.000 a szövetkezeti és helyi iparban, 25.000 a magániparban, 103.000 az építőiparban dolgozók száma.

Az ipar által elfoglalt terület 3300 hektár. Az iparüzemek a budapesti ivóvíztermelés 56%-át, a gáztermelés 46%-át használják fel. A budapesti iparüzemek nagy része környezetét zavarja. Sok iparüzem — köztük még nagyüzemek is — lakóterületek szomszédságában, vagy azokba beékelődve helyezkedik el. Nagy részük elavult, és közegészségügyi, valamint üzemi szempontból is rosszul települt.

Budapesten egy lakosra átlag 29,3 m² zöldterület jut. Ez viszonylag magas szám, a zöldterületek területi eloszlása azonban kedvezőtlen. A túlszűfolt belső pesti városrészekben ugyanis az egy főre jutó zöldterület mindössze 0,19 m². Az ipari területek és a lakóterületek között nincsenek elegendő elválasztást biztosító zöldterületek. Az ipari ártalmak és a háztüzelés következtében a város levegője különösen egyes belső területeken igen szennyezett, az egészségügyileg megengedhető határértéknek négyszerese-hatszorosa. A levegőjavítás és védelem szempontjából igen előnyös, hogy a budai hegyeken, a városba ékszerűen benyúló, erdő és parksávrendszer alakult ki; a pesti városrészek szegélyén azonban a zöldterületi védősáv nem alakult ki. Ezért a délkeleti szél az alföldi homokot csaknem akadálytalanul a város fölé fújja.

Az országos jellegű közintézmények túlnyomó többsége Budapesten helyezkedik el. A fővárosban összesen közel 1200 országos és fővárosi jelentőségű intézmény van. Ezek a város egy-egy központi részének sajátos jelleget adnak. Számos olyan közintézmény is Budapestre települt, vagy ide törekszik azonban, amelyet funkciói nem kötnek Budapesthez (például a bányászat és mezőgazdaság különböző intézményei). A lakosságot ellátó közintézmények terén Budapest ellátottsága az ország átlagos közintézmény-ellátottságánál magasabb fokú. Hiányosság mind Budapesten, mind a környéken, hogy az alapfokú közintézmények területi eloszlása egyenetlen. Az általános iskoláknál az egy tanteremre jutó tanulók száma például 40 és 70 között ingadozik.

Budapest úthálózatának vonalvezetése más európai nagyvárosokhoz képest viszonylag jónak mondható, és alapvető szerkezetében helyes. Budapesten olyan sugárút és körútrendszer alakult ki, amelyre támaszkodva a közlekedési igényeknek megfelelő és korszerű úthálózat kifejleszthető. A Budapesthez csatolt települések

úthálózata ezzel szemben fejletlenebb. Az egyes peremkerületeknek a központtal, valamint egymással való kapcsolata nem kielégítő. Az utak szélessége sok esetben már nem elegendő és keresztmetszeti kialakításuk általában nem korszerű, burkolatuk leromlott. A csomópontok nagy része a megnövekedett forgalomnak már nem felel meg.

Az úthálózat helyes vonalvezetése mellett azonban a gépkocsi-parkolás, valamint a tehergépkocsik és személygépkocsik tárolásának lehetősége nincs megfelelően biztosítva. Az országos főközlekedési útvonalaknak Budapestre torkoló szakaszai pedig a korszerű gépjármű-közlekedésre alkalmatlanok.

A budapesti vasúti hálózat jellemzője, hogy az ország sugárirányú vasúthálózatának minden vonala a fővároson halad keresztül. Ezáltal Budapesten jelentős mennyiségű olyan forgalom halad át, amelynek Budapest nem kiinduló vagy célállomása. A városi forgalmat zavarják a vasútvonalak és a közutak szintbeli keresztvezései (101 sorompó, ebből 26 a forgalmi úthálózaton). A gőzvontatás a város levegőjét helyenként nagymértékben szennyezi. A fővárosnak a környékkel való gyors összeköttetését a MÁV jelenlegi személyszállító vonatai és menetrendje nem biztosítják.

Budapest helyi tömegközlekedését az utazások igen nagy száma (1.162 millió utas évente, ami kb. 580 utazásnak felel meg lakosonként), továbbá az átlagos utazási hossz rövid volta, (5,47 km.) végül az igen alacsony átlagos utazási sebesség (16 km/óra) jellemzik. Kedvező viszont a közlekedési hálózat sűrűsége. Budapest lakosságának ugyanis csak 4%-a lakik 500 méternél távolabb valamely tömegközlekedési vonaltól.

A főváros lakásainak mintegy 68,5%-a, a lakosságnak pedig — a közutas vízellátásban részesülteket is beleértve —, kb. 80%-a van vízzel ellátva. Egyes kerületekben azonban a vízellátás aránya nem kielégítő. A Budapest környékén lévő városok és községek többségében a vízellátás ázott és fűrt kutakból történik. Budapest csatornahálózatának kiépítése a főváros gyors, nagyarányú fejlődésével nem tudott lépést tartani. A csatornázott lakóházak aránya mindössze 31%, a csatornázott lakások aránya mintegy 60%. Különösen kedvezőtlen a csatornaellátottság a külső kerületekben, minthogy a volt peremvárosok nagy része még csatornázatlan. A Duna szennyeződése, kis vízhozam esetén, a megengedett határértéknek már csaknem kétszerese. A Duna Budapest közigazgatási területén belül általában szabályozott, és a város az árvízvédelem szempontjából védettnek tekinthető. A külső

kerületekben azonban a védművek nagy része csupán ideiglenes jellegű, egyes partszakaszok mind itt, mind Budapest környékén még kiépítetlenek.

A fővárosban a lakások 97%-a, Pestkörnyéken közel 90%-a van ellátva vil-lannyal. A gázzal ellátott lakások aránya igen alacsony, 1959-ben az összes laká-soknak mindössze 44%-a volt gázzal ellátva. Budapest lakásainak cca 88%-a kály-hafűtésű, cca 12%-a egyedi központi tüzelésű kazánházakkal fűtött. A távfűtést ez ideig csupán néhány új lakótelepen vezették be. A fűtés szétszóródása energiagaz-dálkodási szempontból helytelen és gazdaságtalan, valamint a város levegőjét is nagymértékben szennyezi. [...]

1./ Az általános városrendezési terv a sugárút- és körút-rendszerben kialakult városszerkezetre támaszkodik, és azt a volt peremvárosokkal megnövelt egész vá-rosterület figyelembevételével továbbfejleszti. A város építészeti értékeit, műsza-ki adottságait a tervezés alapjának tekinti. Tekintettel Budapest igen nagy kiter-jedésére, a városnak már beépített területét a terv tovább nem növeli. Egyúttal biz-tosítja, hogy a szűkebb környék településhálózata a fővárossal ne épüljön össze. Az elavult és szórványosan beépült területek átépítésével, új zöldterületek létesíté-sével, a városszerkezet további tagolására törekszik.

A Belvárost és a Vár területét különleges építési területté jelöli ki. A központi közintézmény-terület a jövőben kibővül az átépítendő Belső-Erzsébetváros egy ré-szével. A város főközpontjának városképi érvényesülését segíti elő az Engels tér-nek a Bajcsy Zsilinszky út felé tervezett megnyitása és a Népköztársaság útjának, valamint a Duna-partnak szervesebb kapcsolata. A terv kijelöli a városias kialakít-ású kerületi központok és az ott elhelyezendő közintézmények helyét. A kerülete-ken belül pedig meghatározza azokat a nagyobb egységeket, — lakónegyedeket —, amelyek az alapfokú közintézményellátás és a közellátás alapjául szolgálnak.

2./ Budapest távlati lakosság számára vonatkozó számítások azt mutatták, hogy-ha a lakosságnövekedés eddigi mértéke folytatódna, a főváros lakosságszáma kb. 25 év múlva a 2.850.000-et, a főváros és környék együttes lakosságszáma a 3.600.000-et meghaladná, a lakosság tehát a mai helyzethez képest mintegy más-félmillióval növekednék. Az ipartelepítési irányelvek figyelembevételével ekkora lakosságszám az általános városrendezési tervben nem vehető alapul. A tényleges távlati lakosságszám megállapításához természetesen ismerni kellene, hogy a nép-gazdaság tervei 20–25 éves távlatban Budapest területén mekkora munkaerőt igé-

nyelnek. Minthogy azonban ilyen tervekkel nem rendelkezünk, a továbbiakban a következő megközelítő becsléseket alkalmazhatjuk:

Egyrészt figyelembe vehetjük az ország természetes népszaporulatának Budapest és környékére eső arányát, másrészt megállapíthatjuk, hogy az egészségügy sérelme nélkül és a gazdaságosság határain belül Budapest jelenlegi területén mekkora lakosság szám helyezhető el. Ha a természetes népszaporulattal számolunk, akkor Budapesten és környékén — ahol az ország lakosságának ma 25%-a lakik — 25 éves távlatban kb. 600.000 fő elhelyezéséről kell gondoskodni.

Másrészt a fővárosban fennálló lakásépítési lehetőségeket vizsgálva megállapítható, hogy Budapesten az összes lakásépítési lehetőség figyelembevételével, reálisan legfeljebb még 250.000 lakás építhető. Ehhez a jelenlegi normák és előírások alapján kerekén 60.000, főleg egyszobás elavult lakás bontása szükséges. Ezzel Budapest lakásállománya 540.000-ról 730.000-re növekszik. Ily módon tehát, a főváros területén, a lakásviszonyok minőségi javításának figyelembevételével, kerekén 460.000 főnyi lakosszaporulat helyezhető el. Ez a szám a jelenlegi 1.840.000 lakos helyett mindössze 2.300.000 lakos elhelyezését teszi lehetővé.

A főváros környékén viszont a terv alapján 220.000 lakos helyezhető el, és így itt a mai 330.000-es lakosszám 550.000-re növelhető. A lakásépítés ezeken a helyeken a fővárosi közműveket nem terheli és szanalást nem igényel.

Végeredményben a főváros lakosság száma az általános városrendezési terv adta lakástelepítési lehetőségen belül Budapest területén maximálisan 2.300.000-re, a környék lakosság száma pedig 550.000-re emelhető. A Terv tehát, Budapesten és környékén, együttesen mintegy 700.000 fő többletlakosság elhelyezésének a lehetőségével számol. Ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy az általános városrendezési terv ennek a lakosszámnak az elérését célul tűzi ki.

3./ A 2./ pontban megadott lakásszám elhelyezéséhez a Terv a város belsejében a közmű és közlekedési hálózathoz jól kapcsolható, összefüggő lakástelepítésre alkalmas, még üres, vagy csupán részben betelepült területek beépítését, a túlszűfolt és elavult, zömében egyszobás, komfort nélküli lakásokat tartalmazó belső területeknek, a reális bonthatóság határáig terjedő, korszerű átépítését, a város külső kerületeinek központi részein nagyobb laksűrűségű, a tömegközlekedés és közművek gazdaságosságát biztosító építési területek kialakítását, továbbá a korszerűbb városrészek főútvonali foghíjainak, végül a családház-telkek beépítését irányozza elő.

Azokat a területeket, amelyekre a város átszellőzésének biztosítása céljából van szükség, vagy ahol a közművesítés aránytalanul nagy áldozattal járna, a terv lakóterületté nem jelöli ki.

Budapest környékén a közlekedési lehetőségekkel összhangban a Terv helyet biztosít városias kialakítású lakóterületek számára. Ezekben az úgynevezett „alvó településekben” (Solymár, Margitliget, Csomád, Mogyoród, Gyömrő, Felsőpakony, Taksony és Törökbálint körzetében) a távlatban egyenként kb. 5000–7000 lakás építhető. Ez az a lakásszám, amely alapfokú és középfokú közintézmények létesítését és az önálló közművesítés gazdaságosságát legjobban biztosítja, és a lakosságnak a legegészségesebb életfeltételeket teremti. A már meglévő HÉV és MÁV vonalak korszerűsítésével, kisebb mértékű kiegészítésével és korszerűbb szerelvények és jó menetrend beállításával az e területeken letelepedő lakosság a nagyobb budapesti ipari munkahelyeket legfeljebb 20–30 perc alatt elérheti; közmuéllátásuk pedig a fővárosi közművektől függetlenül önállóan megoldható.

A lakásépítés sorrendjének megállapításánál azt az elvet kell alapul venni, hogy legelőször ott épüljenek lakások, ahol az kisebb költséggel, kevesebb járulékos beruházással és kisebb szanalási arányszámmal megvalósítható. Előzetes számítások szerint cca 70.000 lakás az a mennyiség, amely Budapesten viszonylag kis járulékos költséggel (16% szanalási arányon belül) megépíthető oly módon, hogy a mennyiségnek 46%-a gyakorlatilag még üres területen, 28%-a részleges bontással, 19%-a foghijas, 7%-a családi házas területen létesül. Ennek a lakásmennyiségnek megépítéséhez — ami 6-8 éven belül feltétlenül esedékes — kapcsolódó közlekedési, közművesítési, parkosítási és közintézmény létesítési feladatok egyidejű megoldása is szükséges. Ezen lehetőségek felhasználása után vetődhet fel — a bontások lehető csökkentése céljából — a Budapest környéki települések létesítése.

4./ Az általános városrendezési terv ipari telepítésének célkitűzése egyrészt az, hogy a lakosságot az ipar zavaró hatásától megvédje, másrészt az, hogy az ipar gazdaságos üzemeltetését biztosítsa. Ezért a Terv az ipari területek összevonását és lehetőség szerint a lakóterületektől való elválasztását javasolja. Figyelembe véve a vonatkozó kormányhatározatokat új ipari területeket a Terv általában csak szolgáltató ipari létesítmények, továbbá raktározás, valamint járművek tárolása céljára jelöli ki. Új üzemek számára területet nem biztosít, kivételek: a főváros területén maradó üzemek bővítéséhez, valamint a lakóterületekről áthelyezendő és a fővároshoz kötött néhány ipartelep új elhelyezése céljára biztosított területek.

A Terv 188 olyan üzemet jelöl meg, amelyek fenntartása mai helyükön városrendezési és gazdasági szempontból indokolatlan, vagy egészségügyi szempontból helytelen. Ezek épületértéke kerekén 850 millió forintra tehető, ez a budapesti iparüzemek összes épületértékének mintegy 16%-a. Ezeket, mindenkor a népgazdasági tervek adta lehetőségen belül és sorrendben, itt fel kell számolni, illetve a fővárosból az ország egyéb vidékeire kell áttelepíteni.

A Terv szerint a különböző bánya-, ipari- és raktározási területek e ma felhasznált 3300 hektár területtel szemben összesen kb. 3600 hektár területet foglalnak el Budapesten. (Ennek kb. 1/3-a raktározás céljára szolgál).

A Terv Budapest környékén kizárólag a helyi igényeket kielégítő szolgáltató jellegű ipar és a természeti kincseket feltáró bányák számára jelöl ki jelentéktelen nagyságú újabb területet.

5./ A város új zöldterületi rendszere a város levegőjének tisztaságát, a város szerkezeti tagolását, a lakosság üdülését és a városkép javítását, továbbá a friss levegőtömegeknek a budai oldalról a város belsejébe való behatolását, és a pesti oldalon a városnak a levegőszennyeződéstől való védelmét hivatott biztosítani. Ennek megfelelően az eddigi 544 hektár nyilvános parkterület kb. 1000 hektárra, az eddigi 802 hektár sportterület nagyobb sportligetek létesítése révén mintegy 1700 hektárra, a 3448 hektár erdőterület, további erdőszítéssel, kerekén 6600 hektárra emelkedik. A város levegőjének javításához, a javasolt területi változtatásokon túlmenően, a város fűtésének korszerűsítése, a zavaró hatású iparüzemek technológiájának megváltoztatása, ill. a zavaró üzemek áttelepítése szükséges.

Budapest és környéke különleges természeti adottságainak megfelelően a Terv a gyógyfürdők környékét fürdőparkokká, a Duna-partok erre alkalmas szakaszait vízi üdülőterületté, a pilisi hegyvidék erre alkalmas tájait hegyvidéki üdülőterületekké jelöli ki.

6./ Közlekedési hálózat vonatkozásában:

a./ a várható, jelentősen megnövekedő közúti forgalom igényeinek megfelelően a Terv a meglévő főútvonalhálózat kiegészítését és korszerűsítését irányozza elő. A mai országos főközlekedési úthálózat budapesti jelenlegi bevezető szakaszai helyett új — a létesítendő országos gyorsforgalmi úthálózathoz csatlakozó — keresztelésmentes bevezető útszakaszokat kell létesíteni; ezeket a Hungária krt. vonalában és a Dunán a déli összekötő vasúti híd mellett létesítendő közúti hídon át kell

egymással összekötni. Ez a vonalvezetés a város belső úthálózatához közvetlenül kapcsolódik, ennek kialakult rendszerét kiegészíti, ezáltal a belső útvonalhálózatot az átmenő forgalomtól tehermentesíti. Ezen felül a Terv a meglévő forgalmi úthálózat kiegészítését, korszerűsítését, ill. átépítését irányozza elő. Kijelöli a megoldandó forgalmi csomópontokat; ezek a jelentősebb forgalmi útvonalak találkozásánál általában több szintben létesítendőek. A Terv a gépkocsi parkolás és gépkocsi tárolás céljára a szükséges nagyságú területeket biztosítja.

b./ Vasúti vonatkozásban a Terv a budapesti és Budapest-környéki vasúti közlekedés teljes villamosításával, ill. dieselítésével számol. A jelenlegi helyükön korszerűsítendő Keleti és Nyugati pályaudvaron kívül a Boráros térnél személypályaudvar létesítését irányozza elő. Ez utóbbinál és a Budapest Déli pu. bővítésével a fővárosba befutó személyforgalom decentralizálására, a déli összekötő vasúti híd, valamint a Ferencváros-állomás és a Keleti pályaudvar tehermentesítésére törekszik. A forgalom gyorsabb és biztonságosabb lebonyolítása érdekében korszerűsíteni kell a Kelenföldi-, a Rákosrendező-, és a Rákos pályaudvarokat. Budapesten a Terv a forgalmasabb utak és vasútvonalak keresztezésében a szintbeli keresztezések felszámolását irányozza elő. Ezek között elsősorban a ceglédi vasútvonal felemelése esedékes.

A környéki közlekedés javítása a MÁV vonalakon sűrűn közlekedő motorvonatok beállítását, a BHÉV vonalak elővárosi gyorsvasutakká történő fejlesztését igényli. Az utóbbi érdekében a Terv többek között a szentendrei vonalnak a Bathyány térig való meghosszabbítását, továbbá a Csepel és szigetszentmiklósi összeköttetés létrehozását, végül különböző vonalkorrekciókat irányoz elő.

c./ A budapesti helyi tömegközlekedés gerince a jövőben a gyorsvasúti és villamosvasúti hálózat, amely földfeletti (felszíni, ill. magasvasút) és földalatti (kéregvasút, ill. mélyvezetésű vasút) szakaszokból áll. A már épülőfélben lévő keletnyugati földalatti vonalon kívül a Terv alapján Dél-Pestet és Dél-Budát Észak-Pesttel összekötő vonal létesítendő, amely a városi villamosvasutak felszíni, zömmel különpályás kifutószakaszaihoz csatlakozik, és a város legszűfoltabb részén a föld alatt halad keresztül. Ehhez a vasútrendszerhez kapcsolódnak az elővárosi forgalmat lebonyolító vasútvonalak is.

7./ Közművek vonatkozásában a Terv szerint Budapest teljes beépített területét villannyal, vízzel és egyes továbbra is külterjesként megmaradó családi házas területek kivételével, csatornával el kell látni. A jelentős ipari területek vízellátásához

ipari vízszolgáltatást kell biztosítani. Budapest környékén mindhárom közművel ellátandók a városias jelleggel kialakult, vagy ilyennek tervezett települések, villanynyal és vízzel látandók el a családi házas területek.

A vízvezeték hálózati fejlesztésén kívül megfelelő új víznyerési területek helye biztosítandó. A Duna szennyeződésének megszüntetése érdekében a ma közvetlenül a Dunába torkolló csatornákat, megfelelő átemelő berendezések közbeiktatásával össze kell kötni és a központi szennyvíztisztító telep létesítéséhez a Csepel-sziget északi csúcsán megfelelő területet kell biztosítani.

A budapesti szemét lerakására egyelőre a feltöltendő bányagödörök alkalmasak, nagyobb távlatban azonban biztosítani kell a szemétegetés lehetőségét.

A gázzal ellátandó területek jelentősen növelendők.

Az általános terv a jövőben fokozott mértékben számol lakásoknak távfűtéssel való ellátásával, elsősorban az új lakótelepeken. A lakótelepek távfűtését nagy részben az ipari célokra épült erőművek látják el. [...]

Budapest, 1960. július 15.

/Friss István/

/Veres József/

Z á r a d é k :

A határozat nyilvánosságra hozatala nem szükséges.

A határozatot kapják:

Gáspár Sándor elvtárs

Friss István elvtárs

Kiss Árpád elvtárs

Veres József elvtárs

Horváth András elvtárs

Keleti Ferenc elvtárs

és a miniszter elvtársak.

a Budapesti Pártbizottság első titkára

a KB Államgazdasági Osztály vezetője

az Országos Tervhivatal elnöke

a Fővárosi Tanács VB elnöke

a Pestmegyei PB első titkára

a Pestmegyei Tanács VB elnöke

Szigorúan bizalmas!

Készült: 4 pld-ban.

J e g y z ő k ö n y v

a Politikai Bizottság 1960. július 26-án tartott üléséről.

Jelen vannak: Biszku Béla, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Szirmai István elvtársak. [...]

1./ Előterjesztés Budapest és környéke általános városrendezési tervének legfontosabb kérdéseiről. [...]

Somogyi Miklós elvtárs: Egy kérdésem van, amire nem kapok választ az előterjesztésből: a főváros szennyvíz levezetésével és a Duna szennyeződésével kapcsolatban. Mi a terve a fővárosnak? Ezen már most kellene segíteni, mert ez mindinkább nagy veszéllyel jár a Duna halállományára való tekintettel. Mi a terve ezzel kapcsolatban a Fővárosnak?

Marosán György elvtárs: Ezek szerint kiugrunk a kétmillióból és tovább megyünk? A javaslat szerint úgy néz ki, hogy kétmillió háromezrezer lesz a maximum.

Nemes Dezső elvtárs²⁷⁷: 25 év múlva.

Marosán György elvtárs: Az mindegy. A kérdés az, hogy kell-e ennyi? Tudniillik ez ellentmond az összes világvárosok mostani építésének és tervének. Ellentmond Moszkvának, Bécsnek, Prágának, Szófiának és minden másnak, ellentmond az egész decentralizáció gondolatának. A kérdés az, hogy ez túl lesz teljesítve? És

---

277 A Népszabadság szerkesztő bizottságának vezetője.

ha ez így van, attól én nagyon félek. Elvileg hozzájárulhatunk, hogy Budapest környékén ilyen értelmű építkezések legyenek, de akkor nem Budapest VII. kerülete fog szívni, hanem a peremvárosok fognak szívni. Egyébként ez ellentmond még Miskolcnak is, Pécsnek is, Szegednek is. Az a kérdésem, hogy az elvtársak ezt megnézték-e?

Veres József elvtárs: Marosán elvtárs azt kérdezi, hogy kell-e a kétmillió-háromszázezer fő? Nem kell. Itt a terv azt próbálja kifejezni, hogy ennél tovább nem fejlődhet Budapest. Tehát nem azt akarjuk mondani, hogy ez a szám kell, hanem azt, hogy ez a maximum. Véleményünk szerint nem kell, de itt nagyon sok tényező közrejátszik. Itt közrejátszik az is, hogy milyen mértékű lesz Budapest iparának rekonstrukciója, milyen mértékű lesz a kitelepítés, tehát számtalan olyan tényező, amit mi most pillanatnyilag nem tudunk meghatározni. Ha az ipari kitelepítést meg lehetne gyorsítani, Budapest szívóhatását jelentékenyen lehetne csökkenteni a vidéki ipartelepítéssel, valamint a vidéki kulturális létesítmények gyorsabb ütemű növelésével. A másik kérdésre megkérném Perényi elvtársat, hogy ő válaszoljon.

Perényi Imre elvtárs²⁷⁸: Az első kérdéshez — engedjék meg az elvtársak — még egy megjegyzést szeretnék fűzni. Nekünk általában az az álláspontunk, hogy ne növeljük Budapest lakosságát, hanem csökkentjük egymillió nyolcszázezer főre, sőt még kevesebbre. De ha ilyen tervet készítünk, irreális terv lett volna. Annál is inkább, mert Budapesten az ország ipari munkaerő erejének 45%-a Budapesten koncentrálódik [sic!], ebben az ötéves tervben is kénytelenek vagyunk tovább fejleszteni Budapest iparát. Az ipar fejlődni fog, az egész népgazdaság iparát fejleszteni kell, tehát figyelembe kell vennünk, hogy bizonyos fejlődés elkerülhetetlen, de gátat kell szabnunk az ilyen gyorsütemű fejlődésnek. Nem azért hoztuk ide ezt a számot, hogy kétmillió háromszázezer, hogy ezt érjük el, hanem azért, hogy felkészüljünk rá, mert ha nem készülünk fel, akkor zsákutcába visszük a várost.

Somogyi elvtárs kérdésével kapcsolatban: jelenleg valóban úgy van, hogy Budapest ipari üzei azáltal, hogy beeresztik a Dunába a szennyvizet, nagy kárt okoznak a halállományban. Elkészültek a tervek a csatornázásra vonatkozóan. An-

---

278 Perényi Imre (1913–) építész, egyetemi tanár, 1956–1961 Budapest főépítésze, irányításával készült el az Általános Rendezési Terv.

nak megvalósítása 20-30 évet vesz igénybe. Szükséges a budai oldalon, de a pesti oldalon is a csatorna-hálózatok kiépítése. Ezek óriási összegbe kerülnek, távlati terveinkben szerepelnek. Ezek végrehajtásához idő kell: 5-10-15 éven keresztül enyhülni fog a helyzet. Sajnos hamarabb változás ezen a téren nem történhet, mert a tervek végrehajtásához igen jelentős beruházásokra van szükség. A tervek már készen vannak, de végrehajtásukhoz nagyon sok idő szükséges.

Marosán György elvtárs: Jó lenne, ha Perényi elvtárs ismertetné a térképeket. (Perényi elvtárs ismerteti a térképeket.)

Marosán György elvtárs: Azt javaslom, hogy a határozati javaslatot vitassuk meg, azt nézzük meg, hogy amit az elvtársak javasolnak, elfogadható-e?

Kállai Gyula elvtárs: Az irányelvekkel általában egyetértek, de az a véleményem, hogy nekünk most már konkrétabb tervet kellene kidolgoznunk még ennél is. [...]

Tudom, hogy voltak az elmúlt időkben különböző elgondolások, a pályaudvarok külső területre való telepítésével kapcsolatban, az előterjesztés viszont azt mondja, ne telepítsük ki a pályaudvarokat, sőt már van új terv is, hogy például a Boráros térnél lévő teherpályaudvart személyi pályaudvarra építik át. Nem tudom, hogy ezt a kérdést nem kellene-e megvizsgálni — persze a dieselesítés és a villamosítás enyhíti a pályaudvaroknak az elhelyezésükből adódó egészségügyi problémát, káros hatását — de mégis meg kellene nézni, hogy Budapest fejlesztésével kapcsolatban ezen a problémán nem lehet-e segíteni? Az előterjesztésből nem látom világosan, hogy a Boráros térnél építendő személyi pályaudvarra miért van szükség. Ugyancsak nem látom az értelmét és jelentőségét annak, hogy a szentendrei HÉV vonalat miért kell a Batthyány térig behozni. Most ahol van, véleményem szerint az megfelelő terület, a Margit híd fő elágazási centruma. Megy onnan Budára, Pestre is vonal, van busz, villamos közlekedés, tehát minden irányban lehet innen közlekedni. Nem látom az értelmét, miért kell a Lánchíd és az Erzsébet híd közé új állomást építeni. Azt gondolom, helyesebb volna a Batthyány tér jelenlegi formáját meghagyni. Nem értem, hogy miért akarnak pályaudvart oda telepíteni. Ezt is jó lenne megvizsgálni.

Ha már ilyen hosszabb távlati tervről van szó, legalább felvethették volna az elvtársak, mert érdekelne bennünket, hogy a város bizonyos részei, amelyek jelenleg nagyon rendezetlen állapotban vannak, hogyan nyernek rendezést. Itt elsősorban gondolok a Duna-part kérdésére. Ez szerintem egy önálló kérdés, mert a városképhez is hozzátartozik, de egyébként is sok minden más kérdés összefügg ezzel. Budapest idegenforgalma szempontjából is szükséges lenne a kérdéssel foglalkozni, aztán még ez a kérdés Budapest gyógyfürdő-város jellegével is kapcsolatos. Régebben a dunai palotasoron szállodák voltak, valami maradt meg belőlük, de ott maradtak ezek a foghíjas telkek. Mi a terv ezeknek a telkeknek a beépítésével? Hallottam, hogy ezeken a helyeken szintén szállodasort kellene építeni, ami enyhítené Budapest nagyfokú szállodahiányát, ami idegenforgalmi szempontból is jelentős volna.

Aztán van a városnak egy másik ismert területe, a régi Tabán. Ahogy ismerem ezt a dolgot, a Tabán legnagyobb részét lebontották, e helyre nem épült semmi, egy nagy parkszerűség van ott. Helyeslem hogy Budapesten legyenek parkok, mert a város levegőjét is javítani kell, de a város lakosságának is szüksége van arra, hogy sok park legyen a városban, éppen ezért helyes lenne magát a teret meghagyni, de ott vannak a hegyoldalak, amelyeknek nagy része most is beépítetlen. Ott megint lehetne szállodákat építeni. Ezzel a kérdéssel is kellene, hogy foglalkozzanak az elvtársak, mert mióta a Tabánt elbontották, nincs hír arról, hogy mi lesz belőle. Olyan terveket is hallottam, hogy jó volna visszaállítani a régi Tabánt. Azt hiszem ezt komolyan senki sem gondolja. Ez is egy megoldatlan, rendezetlen kérdés.

Örülök annak, hogy a lakóház építésre nagy súlyt fektetnek, de nagyon komolyan kellene foglalkozni, hogy az ilyen nagyarányú, egyre fokozódó lakásépítkezések a város melyik részén történjenek. [...]

Felvetnék még egy kérdést, az üzletek kérdését. Már most is vannak ilyen problémák. Jártam Csehszlovákiában, Prágában, meg másutt is, ahol megnéztem ilyen épülő negyedeket. Pilsenben például egész városnegyed épült üzlet nélkül. Kérdeztem, hogy ez hogy van. Azt felelték, hogy elfelejtették az üzleteket betervezni. Most próbálják valahogy korrigálni a dolgot. Azt is tudom, hogy már most is vannak ilyen viták a belker és a főváros között, hogy hová tegyenek üzleteket. Nekem az a véleményem, hogy az ilyen nagy tömeg elemi szükségleteit kielégítő megoldásokra feltétlenül gondolnunk kell már most a tervezés stádiumában. [...]

Valamikor szép fás utcái voltak Budapestnek, most a legtöbb helyen a fák eltűntek, a Rákóczi úton például, ha jól tudom, egyetlen fa sincs. Most például a Corvin előtti tér is kopár, bár enyhítettek valamit ezen, mert odaállították ezeket a beton virágvázákat, nagyon jól néznek ki, de a fákat nem pótolják. Tehát azt kérem, gondoljanak nagyon komolyan az utcák fásítására is. Ha jól megnézzük, a Népköztársaság útja kivételével alig van fás utunk. Az a véleményem, hogy ezt az állapotot meg kell változtatni, tervet kell arra is készíteni, hogy az utcákat hogyan lehetne fásítani.

Még van egy kis kérdés, amit Veres elvtársnak már egyszer említettem, hogy Budapest utcáiról irtsák ki a verebeket. Sok helyen szélesítettük az úttesteket, a gyalogjárókat, még sokszor árkadosítások útján is, ami bizony nagyon sokba került, de a verebek miatt a járdák fele használhatatlan. Ezzel is kellene foglalkozni. [...]

Münnich Ferenc elvtárs²⁷⁹: A felszólalások is azt mutatják, de az anyag maga is mutatja, hogy ezer és ezer olyan kérdés van, aminek megoldása feltétlenül szükséges. Perényi elvtárs bizonyára ismeri Moszkva város fejlődéstörténetét, és így tudja, hogy 1920–23-ban Moszkvának is 2,5 millió lakosa volt. Ott egyszer elég kategorikusan szabályozták ezt. Egyébként én ezt a dolgot csupán emlékeztetőként mondom azokra a számokra, amiket itt az elvtársak megemlítettek. Nagyon nehéz lenne nekünk most megállapítani, hogy mennyi legyen Budapest lakossága 25 év múlva. Akármilyen törvényt is hozunk annak érdekében, hogy a főváros összlakossága ne érje el a 2 millió 300-at, nincs olyan törvény, amit ki ne játszanának.

A fejlesztés kulcsa a közlekedés. Ha azt akarjuk, hogy az utcai nyüzsgés csökkenjen Budapesten, akkor az új lakókat vigyük kifelé a perifériára. Ehhez pedig közlekedés kell, mégpedig jó közlekedés. Mert ha valaki akadálymentes közlekedéssel rövid idő alatt be tud jutni a munkahelyére, sorbaállítás nélkül feljut a buszra, villamosra, az nagyon szívesen kimegy ilyen helyre lakni, ahol zöld környezet van, jó a levegő. De ha a közlekedés lassú, sok a sorbaállítás, az emberek nem igen akarnak kimenni a perifériára. Az első feladat tehát a közlekedés megjavítása. Nem azon a vonalon, ahogy kezdtük a metró, hogy 50–60 méter mélységbe levisszük a

---

279 Münnich Ferenc (1886–1967) kommunista vezető, 1958–1961 a Minisztertanács elnöke.

közlekedést — igaz, hogy itt egyéb megfontolások is vezettek bennünket — óvóhely, stb. Helyesebb lenne, ha a földalatti helyett a kéreg vasutat alkalmaznánk. Ez olcsóbb is, gyorsabban is építhető és ezeknek az építésével tehermentesíteni lehetne a Dózsa György utat s ennek folytatását. Úgy kellene rendezni ezt az egész dolgot, hogy a villamosok ne a felszínen közlekedjenek a központban. A járművek száma állandóan növekszik. Valószínű, hogy az 5 éves terv során 70 ezerrel több autónk lesz. Már most is óriási zavarok vannak, percekgig kell állni az útkereszteződéseknél, hát akkor mi lesz, 5 év múlva. Itt csak az segítene véleményem szerint, ha a villamosok eltűnnének a föld színéről, és a föld alatt közlekednének. Nem tudok konkrét javaslatot adni, de kézenfekvő, hogy ez nagyon sokat segítene a közlekedésen. Természetesen ehhez hozzátartozik a kommunális létesítmények építése is. De ha a közlekedést megoldanánk, ezzel lehetővé tennénk, hogy a külső perifériák vonzóbbak lennének a lakosság számára, s ez maga után vonná a központ tehermentesítését is. [...]

Marosán György elvtárs: Azt hiszem hozhatunk határozatot. Az elvtársak felszólalásaiból kitűnik, hogy a határozati javaslattal egyetértenek. Mit kell nekünk eldönteni? Az itt elhangzott felszólalásokat az elvtársak vegyék figyelembe, építsék be a javasolt irányelvekbe. Mit kell a Politikai Bizottságnak határozottan kimondania? Amit a határozati javaslat egyik- másik pontja megpróbál, szerintem lazán megfogalmazni, hogy elsősorban Budapest nem fejleszthető tovább úgy, ahogy most van. Másodsorban nem érheti el a kétmillió háromszázezer főt. Ez egyébként a felszólalásokból is kiderült, hogy ez nem helyes. Egyébként az itt elhangzottak nem lehet malaszt, ehhez minden tervnek igazodnia kell. [...] Ajánlom, mondja ki a Politikai Bizottság, hogy bár ez egy határ, de nem érhető el! Nem érhető el a kétmillió háromszázezer fő. 25 esztendő múlva nem vitás, Magyarország szocialista ország lesz, szocialista fővárosának is kell lennie. Ha pedig ezt a számot elérjük, az élet elviselhetetlen lesz. Félek nagyon a szívóhatástól több okból. Magyarországon is már erre az időre már 5–6 órás lesz a munkaidő, nyugdíjasaink háromszor annyian lesznek mint most. Mit fogunk csinálni ezekkel, akik különféle helyeken akarják eltölteni szabadidejüket? A nyugdíjasok nagy része már most is Budapesten, vagy környékén akar letelepedni. Ez egy nagyon veszélyes dolog. Azt *kell elhatározni, hogy nem haladhatja meg Budapest összlakossága a kétmillió há-*

romszázezer főt. Ezen belül kell maradni, nem szabad megközelíteni. Ezt úgy adja a Politikai Bizottság, mint egy utasítást. Tízmilliós Magyarországból, nem lehet kétmillióس főváros. Most pillanatnyilag ezen nem igen tudunk változtatni, mert itt van az ipar, de 25 éven belül az ipar 52 százaléka vidékre kerül, ha pedig ez a helyzet megváltozik, akkor ez a lakosság számán is észrevehető lesz. Ezt kell nekünk figyelembe venni. [...]

Ha megússzuk a harmadik világháborút és a költségek nagy részét más területre tudjuk adni, a felszabadult energiát más területen tudjuk lekötöni, feltétlenül nagy változásokhoz vezet.

Beszéltem szófiaiakkal, érdemes figyelembe venni, hogy ők lemondtak arról, hogy Szófia belső részében bármit is létesítsenek. Ők inkább kifelé, egy meghatározott távolságban építenek például kerületek; olyan városnegyedeket, ahol minden lesz, strandtól kezdve üzletig, kórházig, kultúrházig. 4–5 ezer lakást terveznek. A város körül lesz 8–10 ilyen lakócentrum, aminek az ellátását is megtervezték.

Figyelembe kellene venni, hogy Budapest fürdő-város, és nincsenek szállodáink! Ezt figyelmeztetésként mondom! Ne csak azzal törődjünk, hogy a 25 éves városfejlesztési terv nagy távlatait tartsuk be, azzal is törödnünk kell, hogy például a körüttől a harmadik utcába nem lehet bemenni, mert olyan látvány fogadja az embert, hogy elfacsarodik a szíve. Ezt is figyelembe kellene venni. Ne engedjünk a különböző nyomásoknak. Ez teszi majd Budapestet kulturálttá, vagy nemzetközileg nevezetessé. [...]

MOL M-KS-188-5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága. 193. öe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. július 26-i üléséről.

1973

[...] Újabb paradoxon, de Budapest jövő városképét a legjobban talán a részben már üzemben lévő Metró építkezései alakítják majd, talán annyira, amennyire egy korábbi, ugyancsak nagyszabású mélyépítési munka, a rakodópartok építése formálta Budapest jelenlegi városképét.²⁸⁰ A Metró-építés kapcsán rendeződött a Baross tér, és rendeződik majd a már említett módon a Deák tér és a Felszabadulás tér,²⁸¹ és oldódnak meg a városszerkezet soron következő legfontosabb pontjai: a Cálvin tér, a Marx tér,²⁸² a Batthyány tér és a Déli pályaudvar környéke. A Metró, a HÉV és az elővárosi gyorsvasút olyan hálózatot alkot, amely a City-t a város bármely pontjáról könnyen elérhetővé teszi, és alapfeltétele a más fejezetben már tárgyalt városrész-központ rendszernek, amely nemcsak a városi élet minőségét viszi a központtól távol eső lakóterületek közé, de kedvező körülményeket kínál a city funkciók kielégítésére. Nagymértékű, költséges bontást nem igénylő, parkolási problémáktól és egyéb költségektől mentes citybővítésre is alkalmas, hiszen az összetartozó, egymással kapcsolatot igénylő funkciók nem távolságban, hanem az elérhetőség idejében mért közelsége a döntő. A Metróval ezek a városközpont részfunkciót is betöltő városrészközpontok 12-15 percnyi távolságra kerülnek a Citytől.

Ugyancsak a Metró, pontosabban annak már üzemelő első szakasza teszi lehetővé, hogy (valószínűleg már 1973-tól) a Budapesti Nemzetközi Vásárokat is a Mezőgazdasági Kiállítás nemzetközi vásárok tartására alkalmassá tett területen rendezzék. Ezzel nemcsak a Városliget szabadul fel Budapest közönsége részére, hanem a BNV részére korábban fenntartott Lágymányosi Vásárváros területén is megvalósulhat majd a Duna-parti Egyetemi Város gondolata. A Műegyetem, a TTK és a Közgazdasági Egyetem itt megvalósítható tanszéki épületei mellett, ide épülhetnek az egyetemi sportpályák, kollégiumok, menzák, amelyek a nyári szün-

---

280 A metró kelet-nyugati vonalának első szakasza az Őrs vezér tere – Deák tér között 1970-ben, a Déli pályaudvarig terjedő szakasz 1972-ben nyílt meg.

281 Ma: Ferenciek tere.

282 Ma: Nyugati tér.

idő idején az idegenforgalom részére is felhasználhatók. Ez minden bizonnyal a Belváros különféle funkcióinak a pesti Duna-parton való terjeszkedéséhez vezet majd, aminek következtében főleg az Erzsébet-hídtól a Petőfi-hídig terjedő partszakasz városképi megjelenésében várható kedvező változás.

Budapest most folyó legnagyobb építőtevékenysége (amely dimenzióit tekintve csak a nagyvárossá alakulás lendületének építkezéseivel vethető össze) a tömeges lakásépítési program. Jelenlegi technológiai felkészültségünknek és szervezési képességeinknek megfelelően, e program csak a házgyárak által készített elemekből épített lakótelepek, összefüggő új városrészek formájában valósítható meg. A sűrűn beépített belső városrészek és a régi Kis-Budapest határán létrejött kertvárosgyűrű között sorra épülnek a házgyárak termékeiből összeállított lakótelepek. Az elsők megjelenését a közvélemény a budai hegyek kilátópontjairól nézve, a városszerkezet örvendetes gazdagodásának érezte. Bizonyos, hogy az új lakótelepek pesti oldalt már teljesen körülfogó gyűrűje, a tömeges lakásépítési program részeként megvalósuló kerületi központ rekonstrukciók, a tervezett városrész-központokkal együtt vizuálisan is új léptékű, nagyszabású, az eddigénél differenciáltabb városszerkezetet fejeznek majd ki. A kezdeti öröm azonban hamarosan aggodalommal alakult. Felmerült a kérdés, nem tesz-e a házgyárak uniformizált épületei túlzottan monotónná a várost?

Lehet, hogy a házgyaras lakástermelés egyforma épületei a valóságban monotóniához vezetnek, de ez semmiképpen sem lehet szükségszerű. Hiszen a régi paraszt falu, a kisváros és a harmincas években épült budapesti bérházak is lényegében mind egyformák, de azok egyhangúsága miatt sosem panaszkodtunk. Ha azonosak is a panelek, az egész lakást tartalmazó dobozok, sőt nagy részben az épületek is, nehéz elfogadni azt az állítást, hogy a monotónia a nagyvárosban nem kerülhető el. A nagyvárosi élet ugyanis jellegénél fogva sokkal gazdagabb, sokkal változatosabb és mindenesetre sokrétűbb, mint a falusi és a kisvárosi. Nem foglalkozunk ezen a helyen azzal az esettel, amikor kapacitáshiány miatt a lakótelepekhez tartozó járulékos létesítmények nem készülnek el időre, és a lakók „lukas”, félig kész lakótelepekre kénytelenek beköltözni. A kérdés a mi szempontunkból itt elsősorban az, hogy sikerül-e a tervezőnek elérnie, hogy az elkészült „lakótelepek” ne állandó táborhelyekké, alvótelepülésekké, hanem étellel teli városrészekké váljanak, hogy a város különféle funkcionális elemei, a történelmi és természeti fejlődés nyomai ne mosódjanak el, hogy az új városrész eléggé „nyílt” legyen, hogy a változást, a növekedést, sőt az individuális igények kielégítését is lehetővé tegye, hogy aktív

kapcsolat jöjjön létre a beépített és a szabad területek, a lakótelep és a közjük ékelődő családi házas területek között.

Különösen izgalmas feladattá válnak majd ezért az óbudai városrész felújításának utolsó ütemei, amelyek során a Duna és a budai hegyek közé érkező országos főútvonalak, kiránduló utak és a hídfő körül kialakult régen kiskocsmákkal teli romantikus hangulatú kisvárosból néhány értékes műemléket is tartalmazó „rezervátumot” kell megőrizni, és ahol a 3–4 m mélységből előbukkanó római és középkori romokat kell felhasználni ahhoz, hogy ez a most legfiatalabbnak tűnő, lakótelepjellegű, de 2000 éves kontinuitásra visszatekintő, széptáji környezetben fekvő városrész kvalitásai kifejezésre jussanak.

Más jellegű, nem ennyire összetett, de nem kevésbé érdekes tervezési feladat a szemközi új-lipótvárosi, szeles, a Margitszigetre, a budai és a pilisi hegyvidékre megkapó kilátást nyújtó Duna-part most kezdődő beépítése. Akár táji környezetben, akár pedig rekonstrukciós területen épülnek az új „házgyári lakótelepek”, a tervező az igen szigorú technológiai és költségkorlátozások ellenére is mindig megtalálhatja azt a megoldást, ami a jövő lakók életét javítja, ugyanakkor a lakótelep vagy városrésznek a város-struktúrában betöltött szerepét vizuálisan is kifejezi. Elgondolásai megvalósításához azonban nélkülözhetetlen a házgyarak olyan fejlődése, amely az eddiginél rugalmasabb, „nyitottabb” építési lehetőségeket biztosít.

Sokkal több aggodalomra ad okot a „szürke zóna”, amely csaknem minden város legavultabb, legbetegebb része. Budapesten ez a Belváros és az új lakótelepi gyűrű közötti átmeneti övezet, durván a Nagykörút, a külső Körút és a radiális főútvonalak közé ékelődött VI., VII. és VIII. kerületek szűk utcahálózatába szorult, ipari üzemekkel teletűzdelt, kiskeresetűek által sűrűn lakott terület. Ezek a Belváros és a város legfontosabb intézményei közvetlen szomszédságában lévő, a város múltjában fontos szerepet játszó, fizikailag leromlott, „szlömösödő” városrészek rendbehozva, rehabilitálva revitalizálhatók lehetnének és akkor a város legvonzóbb, legkorszerűbb lakóterületeivé is válhatnának. A házgyarakkal jelenleg rendelkezésre álló technológiai lehetőségek, beruházási rendszerünk, valamint telekérték-mutatóink egyelőre azonban rendkívül megnehezítik az ilyen rehabilitációt. A teljes rekonstrukció során pedig olyan sok lakást és üzemet kell lebontani, hogy ma alig megmondható, hogy a már megkezdett belső józsefvárosi rekonstrukciót milyen ütemben követheti majd a következő.

Egyszerűbbnek tűnik a helyzet az 1950 előtti és a jelenlegi közigazgatási határ közötti, még mindig nagyrészt falusias gyűrűben. Az észak-déli metróvonal építé-

sével is összekapcsolt Újpest, Újpalota és Kispest központjainak, a rövidesen metrókapcsolattal rendelkező csepeli és soroksári HÉV vonalak mentén folyamatban lévő csepeli és pesterzsébeti, valamint a többi peremkerületi központok házigyáras rekonstrukciója könnyebben végrehajtható, mint a „szürke zónában” szükséges új-jáépítés. Az egyébként többnyire egészséges telekosztású kertvárosi gyűrű többi része pedig általában alkalmas arra, hogy ott a lakosság jövedelmének és a személgépkocsi-állománynak a növekedése, valamint a most épülő házigyáras lakótelepek ellenhatásaként is növekvő kertesi családi házak és társasházak iránti igények magánépítkezések formájában kielégíthetők legyenek. Ennek az övezetnek a városképi értéke a lakosság jólétével, életszínvonalával párhuzamosan nő.

A kertvárosiasodási folyamat felgyorsulása leginkább a jelenlegi közigazgatási határon túl okoz majd gondot, ha az emberek gyorsabban költöznek majd ki a városból a környék máris alvó településekké alakult községeibe, mint ahogy azt a városkörnyék abszorbeálni tudja. Ez újabb veszélyt jelent a város páratlanul sokrétű természeti adottságú környékére, ahová a városi tömegközlekedés eszközeivel eljuthatnak a vízi sportokra, a turisztikára, síelésre alkalmas, tájképi szépségekben, történeti ritkaságokban, sőt vadrezervátumokban és barlangokban is bővelkedő természeti környezetbe. Itt máris alig jövátéhető károkat okoztak az elmúlt években az üdülő-és hétvégi házak részére megfelelő előkészítés nélkül végzett parcelálások, a rosszul tervezett, gyakran szegényesen kivitelezett hétvégi és üdülőház-építkezések, az üdülő, pihenő és kiránduló lakosság ellátására gomba módra szaporodó, ideiglenes jellegű kereskedelmi létesítmények. Technikai fejlettségünk jelképei: a magasfeszültségű-, földgáz- és olajvezetékek, a víz-, olaj- és gáztartályok, derítők, az útépítések földmunkái, az új ipari és raktározási területek építési tevékenységét is megelőző növényzetirtás, az ipari hulladék és házi szemet elhelyezések is mind arra figyelmeztetnek, hogy az eddiginél sokkal hatásosabb tájvédelmi és általános környezetvédelmi intézkedésekre van szükség. Csak tervszerű, céltudatos fejlesztéssel érhető el, hogy a közigazgatási határon messze túlnyúló városkörnyék természeti adottságai, Budapest egyre táguló léptéke, a lakosság fokozódó pihenése, üdülése, sőt a növekvő idegenforgalom tényleges igényeinek megfelelően legyenek felhasználhatók, hogy technikai és technológiai fejlődésünk ne tönkrevője, hanem továbbra is kibontakoztatója, alakítója legyen a város tájképi értékeinek. Hiszen Budapest szépsége a múltban is éppen a táj és az emberi kéz alkotásainak egységéből ered.

Budapest jövője. Szerk: Preisich Gábor. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1973. 129–133. p.

A népesség és a jövedelmi viszonyok alakulása a hatvanas években

A népességi viszonyok jellemzői

Budapest népességfejlődése a felszabadulás óta eltelt 25 esztendő folyamán úgyszólván sohasem volt problémamentes. Csaknem másfél évtizeden át a rohamos népgyarapodás okozott jelentős városellátási gondokat, az utóbbi 6–7 évben viszont a népességszám növekedési ütemének nagymértékű lelassulása támasztott feszültségeket a munkaerőhelyzetben.

A fővárosban az elmúlt 25 év népesedési szempontból lényegében két szakaszra különül. Az első szakaszt az 1963-ig terjedő évek alkotják. Ebben az időszakban Budapest népességfejlődése nagyon intenzív, de ugyanakkor nagyon egyenlőtlen volt. A fejlődés intenzitásának jellemzéséül érdemes megemlíteni, hogy 1949 és 1963 között a főváros lakosainak száma évi átlagban 20 ezer fővel növekedett. A népességyarapodás tulajdonképpen rohamosabb volt, mint a századforduló óta bármely évtizedben.

1963 végére a főváros népességének száma már elérte az 1875 ezret, 18%-kal (285 ezer fővel) volt magasabb, mint a felszabadulás utáni első: az 1949. január 1-i népszámlálás alkalmával. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a népesség számának ilyen nagyarányú növekedése mellett, a lakosság sokrétű igényének növekvő színvonalú kielégítése még akkor is szinte megoldhatatlan feladatot jelentett volna, ha ez a nagyarányú népgyarapodás egyenletes népességfejlődés eredményeként jön létre. A fejlődés azonban nem volt egyenletes; hullámhegyek és völgyek váltogatták egymást.

Budapest népességfejlődése szempontjából az 1964 óta eltelt időszak ismét példa nélkül álló. 1964 óta a népgyarapodás üteme kisebb volt, mint — a háborús éveket nem számítva — a századforduló óta bármely évtizedben. Az utóbbi 6 év folyamán a főváros népességszáma évi átlagban kb. fele olyan mértékben növekedett, mint az 1949 és 1963 közötti időszakban.

Az év első napjaiban végrehajtott teljes körű népszámlálás előzetes eredményei szerint január 1-én, a népszámlálás eszmei időpontjában, 1940 ezer személy tartózkodott a fővárosban. 1960-ban az előző népszámlálás alkalmával 1805 ezer főt ír-

tak össze Budapesten, tehát a jelenlevő népességet tekintve 10 év alatt 7,5%-kal (mintegy 135 ezer fővel) gyarapodott Budapest lélekszáma. A növekedés jóval kisebb mértékű volt, mint az előző két népszámlálás közötti években, amikor 11 esztendő alatt 214 ezerrel (13%-al) emelkedett a népességszám.

A népgyarapodás ütemének nagyarányú visszaesése alapvetően a bevándorlások mérséklődésével függött össze, jóllehet a 60-as évtizedben a természetes szaporodás: a születések és a halálozások különbözete is minden addiginál kedvezőtlenebbül alakult. Míg az 1949. és 1960. január 1. közötti időszakban a nagyarányú népességszám növekedésnek mintegy 40%-a adódott természetes szaporodásból, addig az elmúlt 10 évben természetes fogyás jelentkezett: a meghaltak száma 9%-kal meghaladta az élveszülöttekét.

Közismert, hogy a születéskorlátozást tiltó rendelkezések bevezetésének eredményeként viszonylag rövid idő leforgása alatt a születések száma magasabbra emelkedett, mint a századforduló óta bármikor. A korlátozást tiltó rendelkezések feloldása után pedig a legalacsonyabb szintre esett. A csúcst az 1953. év jelentette, amikor 37.920 gyermek született a fővárosban, a mélypontot pedig az 1962. év, amikor a születések száma alig haladta meg a 15 ezret. A természetes szaporodás lényegében követte a születési mozgalom hullámlásait. 1950 és 1953 között jelentősen nőtt, ezt követően pedig rohamosan csökkent a születések és halálozások különbözeteiként jelentkező népszaporulat. 1959-ben a születések száma már alacsonyabb volt, mint a halálozásoké, s 1962-ig évről-évre nagyobb mérvű volt a természetes fogyás. 1962 után a születési mozgalom megélnékvült valamelyest, de az élveszülöttek száma csak 1967-ben érte el a meghaltakét. Jelentősebbnek mondható természetes szaporodás azonban azóta sincs, mert az utóbbi években — a népesség öregedésével összefüggésben — emelkedett a halálozások száma is. 1969-ben 24.023 gyermek született és 23.690 fővárosi lakos halt meg, 54%-kal, illetve 28%-kal több, mint az 1960–1962. években átlagosan.

A főváros népességszámát alakító két tényező közül azonban a természetes szaporodás szerepe mindig eltörpült a vándorlásoké mellett. A népességfejlődés ütemének 1960 utáni nagyarányú visszaesése, illetőleg az 1964 óta eltelt időszakot jellemző alacsony népességgyarapodás is alapvetően a vidékiek feláramlásának mérséklődésével függött össze. 1964 óta a Budapestre beköltözők évi átlagos száma 33%-kal volt alacsonyabb, mint pl. 1960-ban.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy fővárosunk az utóbbi évek folyamán miért veszített vonzóerejéből? Mielőtt a jelenség magyarázatát próbálnánk megkeresni,

előjáróban feltétlenül utalni kell arra, hogy Budapest népességfejlődése és a város ipari fejlődése között hosszú évtizedeken keresztül rendkívül szoros kapcsolat volt. Budapest ipara a felszabadulás előtt is viszonylag gyors ütemben fejlődött, s ez a fejlődés akkor is, de a felszabadulást követő első két évtizedben is alapvetően extenzív volt; a munkahelyek, a foglalkoztatottak számának növekedésére épült. A gyorsan növekvő munkaerő szükségletet a város sohasem tudta öneréjéből fedezni, s a kínálkozó sokféle munkaalkalom — különös tekintettel a vidék ipari elmaradottságára — jelentős tömegeket vonzott a fővárosba. A bevándorlás indítékai között minden időszakban a munkavállalási szándék állt az első helyen, s lényegében a feláramlás 1964 utáni mérséklődésének okai is ezzel kapcsolatosak:

1. Befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése; a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés nyomán jelentkező munkaerőigény-csökkenés jelentősen mérséklődött és a termelészövetkezetek megszilárdulásával a helybeli munkavégzés is anyagilag is kedvezőbbé vált a korábnál.
2. A vidéki iparosítás előrehaladása és a mezőgazdasági termelészövetkezetek mellékiüzemi tevékenységének bővülése következtében vidéken is jelentősen nőtt az ipari jellegű munkahelyek száma.
3. Budapesten az ipari fejlődés jellegében változások következtek be; a munkaerő szükséglet növekedési üteme lassult. Ennek nyomán a betöltésre váró szakmák, pontosabban munkaterületek köre erőteljesen szűkült, illetve elsősorban ott jelentkezett hiány, ahol a kereseti lehetőségek viszonylag gyengébbek, vagy a munkakörülmények kedvezőtlenebbek.
4. Budapesten a letelepedési nehézségek fokozódtak. Ezzel magyarázható, hogy míg Budapesten az állandó jellegű költözések különbözete az utóbbi években már fele sem volt az 1960. évinek, addig a vidéki városok állandó jellegű költözésekből származó népnyeresége inkább növekvő tendenciát mutatott. [...]

A Budapesten rendelkezésre álló munkaerő mennyiség növelésének belső és külső forrásai lényegében kimerültek. A foglalkoztatottsági színvonal elérte a maximumot, a törzslakosságból munkaképes korba lépők száma — leszámítva a demográfiai hullám korosztályait — nem pótolja a munkaképes korból kilépőket, s az utóbbi években kialakult vándorlási egyenleg lényegében csak ennek a hiánynak a kiegyenlítéséhez elegendő. A vándorlási nyereség nagyobb arányú növekedésére a jövőt illetően sem lehet számítani, de városellátási szempontból a népességkoncentráció további fokozódása tulajdonképpen nem is lenne kívánatos. [...]

A jövedelmi viszonyok alakulása, a jövedelemfelhasználás főbb jellemzői

Országosan az egy főre jutó reáljövedelem 1970-ben várhatóan mintegy 30–32%-kal lesz magasabb az 1965. évinél, az 1960–1965 közötti 21%-kal szemben.

A budapesti lakosság jövedelmének növekedése az országoshoz hasonló. Az elmúlt 4 esztendő alatt a lakosság bruttó pénzbevételének összege évente átlagosan kb. 8%-kal növekedett, ami azt jelenti, hogy 1970-ben kb. 46–48%-kal lesz több az 1965. évinél. Az 5 év alatt bekövetkező árváltozásokat, valamint a népességszám növekedését figyelembe véve a pénzbevételek egy főre jutó reálértékének emelkedése kb. 32–34%-ra tehető.

A jövedelemalakulást részletesebben a fővárosi lakosság mintegy 80%-át képviselő munkás-alkalmazotti népességre vonatkozó adatok alapján vizsgáljuk. E népréteg egy főre jutó nettó nominál jövedelme kb. 36–38%-kal fog növekedni a III. ötéves tervidőszak alatt, 1970. évi nettó reáljövedelme pedig mintegy 30%-kal lesz magasabb az 1965. évinél. [...]

Az általános anyagi helyzet javulásának legfőbb forrása a munkaviszonyból származó jövedelmek emelkedése volt. (Az ilyen jövedelmek a munkás-alkalmazotti háztartások összes nettó jövedelmének kb. 85%-át jelentik.) Ilyen címen Budapesten 1969-ben az 1965. évinél 28%-kal magasabb összeg került kifizetésre, s ezen belül különösen számottevő volt az anyagi ösztönzést célzó, bérjellegű juttatások (nyereségrészesedés, prémium) összegének növekedése, mely az elmúlt 4 év alatt csaknem megkétszereződött.

A háztartások jövedelem-növekedésében a foglalkoztatottság emelkedése az elmúlt időszakban csak jelentéktelen szerepet játszott. A keresőarány növelésének ugyanis Budapesten már úgyszólván évek óta nincs bázisa. A fővárosi munkaerő tartalék már az 1960-as évek közepére csaknem teljesen kimerült, a foglalkoztatottsági színvonal megközelíti a maximumot.

A fővárosi lakosság egészét jellemző kedvező jövedelmi helyzet mellett, az egy főre jutó jövedelem nagysága tekintetében a háztartások között — a társadalmi-gazdasági hovatartozás, a végzett munka jellege, de legfőképpen a háztartáson belüli kereső, eltartott aránytól függően — jelenleg is nagy különbségek vannak, jól-

lehet a családi jövedelmek emelése érdekében az utóbbi években számos szociális jellegű intézkedés látott napvilágot.

(Mint pl. a családi pótlék emelése, a gyermekgondozási segély bevezetése, nyugdíjrendezések.) Ezek az intézkedések a társadalmi juttatások címén kifizetett pénzösszeg növekedésében is tükröződnek, melyek 5 év alatt mintegy 55–60%-kal emelkedtek.

A keresetek és a társadalmi juttatások emelkedése következtében jelentős mértékben csökkent Budapesten az igen alacsony jövedelmi szinten élők, illetve növekedett a közepes és a viszonylag magas jövedelmű háztartások aránya. 1962 és 1967 között például a 600 Ft-nál kevesebb egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkező háztartások aránya 13%-ról 5%-ra csökkent, az 1400 Ft-nál magasabb jövedelemmel rendelkezőké pedig 26%-ról 41%-ra nőtt. Ez a tendencia a gazdasági reform bevezetését követő években is folytatódott, sőt meg is gyorsult. Ma már a munkás-alkalmazotti családok között 600 Ft-nál kisebb egy főre jutó havi jövedelemmel elenyésző számú család rendelkezik csak, s az 1000 Ft-on aluli jövedelműek aránya sem több 10%-nál.

Az alacsony jövedelmű munkás-alkalmazotti háztartásokhoz általában a nagy létszámú, sokgyermekes családok tartoznak. Reprezentatív statisztikai megfigyelések szerint Budapesten 1969-ben az egy főre jutó jövedelem az egyedül élők háztartásában 62%-kal, a 2 tagúaknál 42%-kal volt több, mint a 6 és többtagú háztartásokban.

Figyelemre méltó, hogy a népesebb háztartások keresői általában nem keresnek rosszabbul, mint a kisebb taglétszámú háztartásokhoz tartozók. Az egy keresőre jutó átlagbér családnagyság szerinti szóródása nem több 10–15%-nál. Következésképpen a háztartások jövedelmi helyzetét elsősorban a gyermekek, illetve eltartottak száma — szinte egyenes arányban — befolyásolja.

A legalacsonyabb jövedelmi szinten változatlanul a nyugdíjas háztartások tagjai élnek, egy főre jutó jövedelmük — 1967. évi adatok szerint — átlagosan 30%-kal maradt el a munkás-alkalmazotti háztartásokban élőkétől. [...]

A fővárosi népesség mintegy 80%-át képviselő munkás-alkalmazotti háztartások fogyasztása a III. ötéves terv időszakában évente átlagosan kb. 6%-kal emelkedik, lényegesen nagyobb mértékben, mint az 1960–1965 közötti években. (A II. ötéves tervidőszakban évi átlagban 3,7%-kal nőtt a fogyasztás.) 1970-ben az egy

főre jutó kiadás előreláthatóan mintegy 35%-kal lesz magasabb összegű az 1965. évinél.

(A fogyasztási kiadások növekedése mellett az elmúlt 4 esztendő alatt jelentősen fokozódott a lakosság megtakarított pénzösszege is. Az 1969. év végi takaréketét állomány 13 milliárd Ft-ot tett ki — 63%-kal volt magasabb a 4 évvel korábinál —, s 1970-ben várhatóan eléri a 15–16 milliárd Ft-ot.) [...]

A főváros fejlődése és a lakosság életkörülményeinek alakulása a III. öt-éves terv időszakában. KSH. Budapest Városi Igazgatósága, Bp., 1970. 28–33. p.

Sándor Pál: A fővárosi lakásépítés hatékonysága

1981

Az elmúlt 20 évben Budapesten 270 ezer lakás épült. Ha az európai országokkal vetjük össze ezt a teljesítményt, egyértelmű javulást, előrelépést állapíthatunk meg. Az ezer főre jutó lakásépítés tekintetében 1960-ban, a 15 éves lakásépítési terv megindításakor országunk a 22 európai ország sorrendjében a 19. helyet foglalta el, a terv végére a 12. helyre jutott fel, s ez megfelel gazdasági fejlettségünknek, nemzeti jövedelmünk szintjének.

Sokakban felmerült azonban a kérdés, mi az oka, hogy e nagy lendületű lakásépítés miért nem hozott nagyobb eredményt, miért nem tudtuk a fővárosban a mennyiségi lakáshiányt felszámolni, behozva a két világháború között felhalmozódott lemaradást. (...)

A tényleges lakásszaporulat csökkenése

A fővárosi lakásépítés gazdasági eredményességét jelentősen befolyásolta az a tény, hogy évről-évre romlott az épített és a bontott lakások aránya. Míg 1961–1965 között 5150 lakást vitt el a bontás, 1976–1980 között már közel 30 ezret, s ez azt eredményezte, hogy míg az első időszakban 89%-os, az utóbbiban már csak 67%-os lakásszaporulatot tudtunk elérni. A tényleges lakásállomány-növekedés tehát nem azonos az épített lakások számával; főként a lakótelepek építését kíséri növekvő számú épületbontás. Hiába növekedett az építés üteme egy-egy középtávú tervciklusban közel 20%-al, amikor az épületbontások növekedési rátája a 100%-ot is elérte. Ez vezetett oda, hogy jelenleg az elosztható lakások száma nem növekszik, mert a növekményt teljes egészében elviszi a bontás. Ezt addig még kedvezőnek ítéltettük meg, amíg olyan, műszakilag és társadalmilag elavult negyedeket számoltunk fel, mint a Valéria és a Tripolisz. A mostani rekonstrukciós területeken azonban jórészt a környezetbe beilleszthető, gazdaságosan felújítható, sőt esetenként teljesen új vagy újszerű épületeket bontunk le. Mi ennek az oka?

Egyrészt a lakótelepek tervezését megelőző helyszíni felmérés és feltárás rendkívül megbízhatatlan. A meglévő épületállomány műszaki felmérése, az állagára

vonatkozó sok megállapítás téves, a felmérők a meglévő helyzetnél lényegesen rosszabb állagúnak tüntetik fel az épületek minőségét. Ezt bizonyítja, hogy a tervezés során a beruházási programokban az épületállomány elemzése jelentősen eltérő adatokat ad meg annál, amit a kisajátítási és kártalanítási eljárások során állapítanak azután meg; a többszörös szakértői szemlén alapuló határozatokban, illetve bírósági ítéletekben. Másrészt nem rendelkezünk az iparosított technológián kívül megfelelő mennyiségben olyan hagyományos építési szervezetekkel, amelyek a vegyes állagú területeken a felújításokat elvégezhetnék. Néhol így oda jutottunk, hogy a műszakilag vegyes, jó és rossz épületeket egyaránt magába foglaló területeken az összes épületet lebontjuk. Ma a kisajátított lakások mintegy 20%-ának értéke meghaladja egyenként az egymillió forintot, az átlagos igénybevételi költség pedig elérte az új lakások előállítási árát.

1979-ben a fővárosban állami erőből épült lakások közül 5,2% volt három- vagy annál több szobás, a lebontott, kisajátított lakásoknál ez az arány 17%.

A kisajátítási dokumentációk áttanulmányozása alapján kétes értékűnek mondható az a megállapítás, hogy a lebontásra ítélt területek lakóinak képzettsége és életszínvonal-szintje alacsonyabb lenne a belső kerületekben élőkénél. A Kispest, Pestlőrinc, Csepel milliós értékű családi házaiban lakó emberek megítélésünk szerint egyrészt jobb anyagi helyzetben vannak, másrészt életmódjuk tevékenyebb és jobban megfelel egy munkástársadalom követelményeinek (...)

A kisajátított területek családi házeitől megváltak jelentős része a kiköltözés után új családi házat épít, ezzel újabb közműves telkeket köt le; építkezéseikhez hagyományos technológiát igényelnek, építőanyagot vásárolnak.

Megfigyelhető az is, hogy sok család, amely a régi lakásnál kisebb otthonba szorul — mivel a házgyári technológiával készülő épületekben a legtöbb családi házban megszokott igényeket nem lehet kielégíteni —, „második otthon” szerez.

Az elhibázott, megalapozatlan épületbontások tömege tehát többszörösen lerontotta a fővárosi lakásépítés és ellátás társadalmi-gazdasági hatékonyságát.

Az elemzések alapján látható, hogy egyrészt mintegy 30%-kal csökkentette az elosztható lakások számát az igényjogosultak között, másrészt újabb építési igényeket indukált (...)

A jó épületek tömeges lebontásának nagyságrendjét mutatja, ha a főváros háborús káraival hasonlítjuk össze az „eredményt”. A hivatalos statisztikák a második világháború nyomán Budapesten 13588 lakás megsemmisítését és 18475 lakás sú-

lyos sérülését rögzítették. Ez a szám nagyságrendben akkora, mint az elmúlt 20 évben lebontott, még használható épületek mennyisége.

Az építési területek rossz kihasználása

(...) Hosszú ideje vitatott, hogy milyen beépítés a leghatékonyabb. Az elmúlt két évtizedben az az álláspont érvényesült, hogy a 10 szintes magas házak biztosítják a leggazdaságosabb beépítést. A lakók viszont elsősorban pszichés indokokkal, másrészt esztétikai kifogásokkal ellene szólnak.

Ha késve is, le kell vonnunk a következtetést, hogy megítélésünk elhibázott volt: lényegesen alacsonyabb épületekkel is lehet gazdaságos a területfelhasználás, és a költségek nem föltétlen olcsóbbak. A tervezés alatt álló lakótelepek beépítési terveit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a lakások száma majd 30%-kal alacsonyabb, mint amit egyes szabályzataink lehetővé tennének. De az iparosodott technológiával megvalósuló épületek elhelyezési távolsága, a védőtávolságokat és a közműelhelyezést előíró más szabályok túl nagy helyet igényelnek. A legtöbb esetben azt tapasztalhatjuk, hogy az 1980-ban érvényben lévő Budapesti Városépítési Szabályzat területi előírásait nem használtuk ki, és a hektáronként elhelyezhető maximális helyett alacsonyabb számú lakást terveztünk, illetve valósítottunk meg.

Ennek hatására az egy lakásra jutó közművesítési, közlekedésellátási költségek emelkednek, és a kiadott költségnormák nem biztosították mindenütt a kellő fedezetet. A budai hegyvidéki társasház-építkezések területfelhasználását vizsgálva viszont azt láthatjuk, hogy ezekből a magas értékű lakásokból is hektáronként olyan mennyiséget lehet elhelyezni, ami nagyságrendben majdnem azonos a lakótelepi lakások területigényeivel. Mégis, a társasházépítés során megépült 70 m²-es lakások lakói több és jobb zöldterülethez jutnak, mint a lakótelepek 53 m²-es lakásait használó emberek. A társas- és a kertés házaknál a zöldterületek több igényt elégítenek ki, ugyanakkor fenntartásuk is gazdaságosabb.

A lakótelepek zöldterületeit lakásonként 20–40 ezer forintért valósítják meg; ez egy lakás bekerülési nettó költségének közel 8%-a, és fenntartásukat központilag szervezett apparátus végzi. A saját erőből megvalósult kis épületeknél, valamint a kertvárosokban a fenntartás és életmód szerves részévé válva a társadalomnak is gazdaságos, a közösségre nem ró külön terhet, sőt része a szükséges felüdülésnek (...)

A főváros indokoltnál nagyobb területnövekedése a város fenntartásának és ellátásának munkáját és költségét nehezíti. Sajnálatos, hogy az előzetes terveinkben a

beruházási célok meghatározásakor előirányzott lakásszámot a végrehajtás során nem tudjuk megvalósítani. A jelenlegi legnagyobb lakásfejlesztési programunk esetében, a káposztásmegyeri lakótelepen a rendezési tervben a 300 hektáros területre 30 ezer lakás felépítését irányoztuk elő. A kiírt építészeti tervpályázat során az elmúlt évben már 26 ezer lakás telepítésével számoltak. A lakótelep társadalmi vitáján már a legjobb esetben 20 ezer lakás felépítéséről esett szó. A baj csak az, hogy a lakótelep koncepciójának kialakításakor a közmű- és közlekedési beruházásokra, ezen belül a metró építésére még közel 30 ezer lakással számolva végezték a gazdaságossági számításokat. A nagyarányú eltérések veszélyeztetik gazdasági hatékonysági számításaink realitását, és megakadályozzák a belső városmag rehabilitációs munkáit (...)

A hatékonyabb területfelhasználást segítené elő, ha jobban kihasználnánk a természet adta lehetőségeket, a főváros és környéke természetföldrajzi sajátosságait. Az elmúlt években kidolgozott intézkedési rendszer sem hozta meg a főváros környékének közigazgatási határán kívül eső települések és a belső területek jobb kapcsolatát. A fővárosban dolgozók jelentős része az agglomerációban található letelepedési lehetőséget, főleg a nagycsaládosok számára lehetne ott biztosítani a családi házas életforma kialakításának lehetőségét. A tervezési szintű kapcsolatok mellett a szorosabb közigazgatási egység valósíthatná meg az egységes településfejlesztést és területgazdálkodást. A történelmileg kialakult településszerkezet korrekciójához elengedhetetlen az is, hogy a gazdaságilag a fővároshoz tartozó falvakban és városokban a letelepedést, otthonalapítást szervezettebbé és rendezettebbé tegyünk. Az agglomeráció közlekedésének és közműellátásának fejlesztése olyan terheket venne le a főváros közigazgatási határain belül elhelyezkedő területekről, hogy ez az egész ország számára kedvező megoldást jelentene. Lehetőségünk volna a lakásépítésre legkedvezőbb területek felhasználására, és nem kellene jó minőségű földeket kivonni a művelésből (...)

A lakásépítési tervek hatékonyságának problémája

(...) A főváros felszabadulása utáni első tervét a Közmunkák Tanácsa dolgozta ki. A terv lényege a Budapest „megye” koncepció volt, amelynek keretében a város környékét, az agglomerációt egységesen tervezték. Előirányozták a közigazgatási határon belül falusias települések felszámolását, valamint a túlzott ipari koncentráció megszüntetését. Budapest egyközpontúságának megszüntetésére alközpontokat irányoztak elő. A koncepció utópista volt a városi zöldterületek és a belváros

funkcionális felosztása tekintetében. A terv környezetvédelmi szempontból helyesen, de a gazdasági realitásoktól elrugaskodva előirányozta, hogy a Dunától a Városligetig összefüggő zöld sáv valósuljon meg, egészen a Népligetig folytatódva, a Kis- és Nagykörút mentén; jelentős bontásokkal nagy zöldterületek kialakítását irányozta elő. A belváros déli részén oktatási és kulturális centrumot, északi részén pedig igazgatási központot terveztek, a Váci utca és a Petőfi Sándor utca környékének kereskedelmi és idegenforgalmi jellegét hangsúlyozták.

Ezt a tervet kormány szinten nem hagyták jóvá, a fejlesztési tevékenység szervezésében mégis alapvető szerepet töltött be egészen 1960-ig, amikor — a 15 éves lakásépítési terv megkezdésének idejére — elkészült a főváros új, Általános Rendezési Terve.

A lakásfejlesztés területi kereteit e terv alapján abban foglalhatjuk össze, hogy: 1. az Árpád-híd pesti hídfőjénél, valamint a Petőfi-híd budai hídfőjének környezetében sor kerül az üres telkek beépítésére; 2. a Józsefváros belső fele, az Erzsébet- és a Ferencváros teljes rekonstrukciójára; 3. Rákospalota, Újpest, Kőbánya, Pest-erzsébet, Csepel, Óbuda elavult peremkerületeinek átépítésére; 4. tömeges foghíj-beépítésre az I., II., XI., XII. kerületben; 5. a szabad területeken 5000-es lélekszámú alvóvárosok telepítésére. *Összefoglalva:* 1960–1980 között a terv 250 ezer lakás építésére jelölt ki területet, 62500 lakás lebontásával.

A lakásfejlesztésre jelentősen kihat a terv koncepciója a főváros igazgatási, oktatási és kulturális központjának elhelyezésére. Itt ismét a belváros területi felosztása, funkcionális kijelölése a döntő. Az 1945-ös koncepciót megismételve: a Váci utca és a Petőfi Sándor utca kereskedelmi és idegenforgalmi szerepe, valamint a belváros déli részének oktatási és kulturális funkciója a legdöntőbb.

Kulturális centrumként a vármegyedet és a Városligetet jelöli. A közlekedésfejlesztésben a metró nyomvonalvezetésének véglegesítését, valamint az Erzsébet-híd újjáépítését tervezték.

Az Általános Rendezési Terv hiányosságait a lakásépítés tekintetében ma persze viszonylag könnyű dolog összefoglalni. A terv a kialakult gazdasági és építőipari technológiai színvonalnak megfelelő mértékben nem tudta biztosítani a lakásépítés területi kereteit. Így a tervezett időben több lakás elhelyezésére volt meg a társadalmi igény és lehetőség, ez pedig lakásépítési területek hirtelen kijelölését igényelte. A kijelölt rekonstrukciós területeken csak az építési tilalom elrendeléséig valósult meg a terv, míg a tényleges építés rendkívül vontatott volt vagy meg sem indult. Ezért mintegy 475 hektár új területet kellett bevonni a lakásfej-

lesztésbe, ugyanakkor Rákospalotán, a Ferencvárosban és a Belső-Erzsébetvárosban a rekonstrukciós munkák be sem indultak, a Józsefvárosban pedig szinte csigalassúsággal folyt a rekonstrukció.

Különösen súlyosnak tekinthetjük az építési tilalmak elrendelését a többé-kevésbé új — de mindenképpen felújítható — kertvárosi negyedekben, ahol a több mint 20 éves építési tilalom az épületek műszaki lerobbanásához, több helyen slumosodáshoz vezetett. Az itt élők növelték a lakásellátási gondokat, egyrészt azért, hogy a lakásigénylők táborába léptek be, másrészt a bővítések, emeletráépítések és toldalékok kizárása miatt az ott lakó második nemzedék sem tudta helyben megoldani lakásigényét.

Gazdasági szempontból ez a helyzet ezen túlmenően is káros, mivel e területek lakói megtakarított pénzüket nem épületeik karbantartására, esetleg bővítésére fordították, hanem a fogyasztói piacon jelentkeztek vele; sok esetben még mint telekvásárlók is elvonták a kevés telket a tényleg rászorultaktól. A gazdaságilag megalapozatlan építési tilalmak rendkívül nagy szerepet játszanak a telek árának emelkedésében. Az elhibázott tömeges kisajátítás és építési tilalom együttesen „felelős” a fővárosban a telekárak emelkedéséért. A nagy összegű kártalanítással rendelkezők erősítették a fizetőképes keresletet, az építési tilalmak pedig csökkentették a telekkínálatot.

Az építési tilalom nemcsak lakott területre terjedt ki, hanem jelentős szabad területre is. Itt a tilalom a telekkínálat csökkenésén kívül a kertkultúrák felszámolásához vezetett, mivel a tulajdonosok komolyan vették azokat a tanácsi előrejelzéseket, hogy a tervidőszakban az ingatlanok állami igénybevétele megtörténik.

Ilyen nagy, összefüggő terület található a XI. kerületben a Budaörsi úttól a Sasadi útig, ahol majd 35 éve tartanak fenn tilalmat. A sors fintora, hogy itt több helyen 1945-ben, a földosztáskor osztottak házhelyeket, és a rendezés hiánya miatt ezeken még a mai napig sem kerülhetett sor építkezésre.

A tervtől eltérő területfelhasználás a közmű- és közlekedési ellátásban is zavart okozott, egyrészt a fejlesztett területeken nem valósulhatott meg a beépítés, másrészt a spontán beépült területek infrastrukturális ellátása pótlólagos beruházást igényel. [...]

Lakáspolitikánkról. Összeállította Böröczfy Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1983. (Vélemények, viták) 250–260. p. (A Valóság 1981. 7. számában megjelent cikk rövidített változata)

Csőregh Éva: Lakótelepi gyerekek

1978

„Hiába Pest csak Pest, tagadhatatlan”

(Petőfi Sándor: Pest)

Ádáz vita dúl napjainkban a lakótelepek körül, de bármerre kanyarogjon is, a lakótelep tény, jelen van, és láthatólag mind több lesz belőle, akár igent mondunk rá, akár nemet.

A többség nemet mond. Divattá vált a lakótelepek becsmérése. Ha — mint számítják — néhány év múlva mintegy a fél ország lakótelepeken él majd, vajon csökken-e a bíráló, lenéző indulat? Meg nem jósolhatom, annyit tudok csupán, hogy még akik legjobban szidják, azok sem költöznek azért vissza falura, tanyára, ahonnan szinte „betörték” a fővárosba, és ott az új honfoglalók elszántságával megkapaszkodtak.

Vidéki élet iránti nosztalgia csak a törzsökös városlakóból tör fel olykor — „muskátlis ablakú házikó, hazatérő csorda, esti harangszó, naplemente” —, de azt is általában inkább csak hétvégi ház szerzésére sarkallja. Ments isten, hogy mindig ott kelljen élnie! A hangyák, a legyek, a szúnyogok és a tehénlepény közegeiben, ott, ahol az ajtók megvetemednek, a kályhák füstölnek és az udvar végében áll a reterát, ott bizony hiába ragyog fel az aranyos naplemente, nem egyéb, mint szünni nem akaró kényelmetlenségek közé ékelt giccses képes levelezőlap.

Az, hogy Budapesten 600 000 munkás dolgozik (a munkásosztály 30 százaléka), a felszabadulás óta eltelt három évtizedben jött létre. A nagy számok nagyszámú egyéni sorsot rejtenek magukban; annak a 150 000 bejáró munkásnak a sorsát is, aki Pest környékéről jár be naponta munkahelyére, miközben minden vágya a „honosság” megszerzése. A főváros ezen „előszobáiban” nemhogy erő és idő jutna a gyermekek nevelésére, de még őket is keményen befogják az anyagi javakért — elsősorban lakásteremtésért — folytatott önkizsákmányoló hajszába. (E probléma teljes körét vizsgálja Berkovits György kitűnő szociográfiája, a „Világváros határában”, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.)

Azok, akik egy lépcsővel már előrébb jutottak, családosul szoronganak valamelyik peremkerület széli albérlésben, sufni bérlésben, hogy mihamarabb felkerüljenek az igényjogosultak népes listájára (1976 januárban 143 000 a lakásigénylő Budapesten). Végül azok, akik már el is érték a célt, beköltözhetnek egyik vagy másik lakótelepre, ami után Dunavarsányban, Úllón és Pécelen még úgy áhítottak, mint ahogyan a régi pesti lakos vágyik a Pasarétre vagy a Várba, de miután megkapták, ... nos erről később.

A lakótelepi folyamat kettős mozgásirányát a Budapesten belüli mobilizáció, bizonyos lakótelepi szegregáció jellemzi, egyrészt a lakásigénylők e nagy „tartálékhadserégének” jórészt Csepelre, Erzsébetre, Újpalotára nyíló esélyei, másrészt a törekvőbbek, az anyagilag emelkedők, az igényesebbek „elvándorlása” onnan (Kelenföldre és újabban inkább Óbudára igyekezve) akár tanácsai minőségi cserével, akár „megegyezést” ígérő apróhirdetés útján. Helyükre — a kerületi rekonstrukciók, szanálások folytán — általában kis jövedelmű nyugdíjasok költöznek, akiknek anyagi lehetőségeikkel is meghatározott igényei már nem nyújthatnak tovább, és — mintegy tízévenkénti „vetésforgóval” azok a városiasodás első fázisába lépő, szakképzetlen, félfalusi, félmunkás rétegek, akiknek még igényei és anyagi lehetőségei sem terjednek ennél tovább.

Ennek a vizsgált lakótelepeimet közvetlenül érintő folyamatnak a tisztábban látásához nélkülözhetetlen a budapesti lakótelep-építkezési fázisok futó áttekintése.

Lakótelepeink nagyságrendükben, városszerkezeti elhelyezkedésükben, beépítési rendszerükben és formai kialakításukban egyaránt határozottan magukon viselik keletkezésük idejének jellegzetességeit.

Első nagyobb városépítési együtteseink az ötvenes évek első feléből — a kor szemléletének megfelelően — a szocialista realizmusnak nevezett építészeti felfogás reprezentánsai. Például: XIII. Thälmann u.,²⁸³ Nagy Lajos Király útja, XIV. Kerepesi út, X. Úllói út I. ütem, XI. Lágymányos I. ütem, XXI. *Csillagtelep*, XIV. Lumumba utca,²⁸⁴ XX. *Gubacsi hidfő*.

Nem éppen szép épületek, ridegség, kaszárnyaszerűség uralkodik rajtuk, a kezdődő, tömeges lakóházépítés vonalzóval gyártott nyomasztó rendje. Nem is túl kényelmes lakások, sok közöttük a „cs”, azaz csökkentett komfortú (fürdőszoba nélküli), nagyon kis alapterületű.

---

283 Ma: Fiastyúk utca.

284 Ma: Róna utca.

Akadnak azért már ekkor is jobb megoldások, például az Üllői úti telep már házcsoportokra tagolódik, széles utakkal, parksávokkal osztott önálló egységekre. Egyébként a többi említett telep építését is „befejezte” azóta az, hogy az akkor elültetett facsometék megnőttek, árnyékot adnak, bensőséges látványt nyújtanak, részben takarván a csúnya házakat is, amelyek — hogy lift nélkül épülhessenek — még 3 emeletesek, emberi léptékűek.

Ezen 1-2000 lakásos telepek után a hatvanas évek elejétől kezdve oldottabb, kötetlenebb beépítésű 2-5000 lakásos városrészek épültek, amiket a belső útvezetéssel, épület- és tömbcsoportosítással világosabban igyekeztek tagolni. E második fázisban a lakótelepi építkezések már az 1960. november 4-én jóváhagyott „Budapest és környéke általános városrendezési terv”-nek alárendelve, az általános terv átfogó telepítéspolitikai koncepciójába illeszkedtek. Az építés üteme a III. ötéves tervidőszakban — az újabb építési technológia térhódításával, a házgyári termelés belépésével — felgyorsult, elérte az évenkénti átlagos tíz-tizenkétezer lakásszámot. Jelentősebb eredményei: IX. József Attila, XIII. Árpád-híd pesti hídfő, XI. Lágymányosi II. ütem, XVIII. Lakatos utca, XIV. Kacsóh Pongrác út.

A harmadik periódusban, a III-IV. ötéves terv során létrehozott 10–15000 lakásos lakótelepeken — XI. Kelenföld, XV. Újpalota, XIV. Zugló, III. Óbuda — a beépítés ismét zártabbá vált.

Ugyanakkor a beépítetlen területek feltárással és beépítésével párhuzamosan megindult a tervszerű városrekonstrukció, valamint a peremkerületek magvában a bontások és a korszerű városközpontok kialakítása is. Legjelentősebb eredményei Óbudán, Kőbányán, *Erzsébeten* és *Csepelen* láthatók. Az építkezés folyamatos. Erzsébeten a II. ütemben tervezett 3175 lakás az V. ötéves tervben valósul meg, Csepelen is folytatódik az Ady Endre – Árpád utcai, majd a régi központ teljes rekonstrukcióját felölelő lakásépítés. Itt közel 3000 lakás épült fel a III. ütemben, a IV. ütemre tervezett 3500 lakás felépítését azonban hátráltatja az elavult közműhálózat, így azok átadására csak a korszerű főgyűjtőcsatorna elkészülése után, 1978-ban kerülhet sor.

1974-ben Újpalotára összpontosult a fővárosi lakótelepi építkezés; egyetlen év alatt 4580 lakás készült el, akkor ez volt a Dunakeszi Házgyár termelésének nagy felfutása. 1975-ben már nem tudták a tempót tartani, mert megbomlott az iparszerű lakástermelés, a gyártás, a szerelés és a befejezés egymást követő szakaszainak kötelező összhangja. Ha ugyanis egy 167 lakásos épületnél — amelynek tízhónapos teljes átfutási idejéből mindössze hat hét az összeszerelésé és négy-négy hónap jut

a fogadószint építésére, valamint a befejező szak- és szerelőipari munkálatokra — a folytonosság valamelyik vállalatnál vagy alvállalkozónál megszakad, akkor esetleg egy évvel is eltolódik a határidő.

Néhány adat:

A Budapest főváros és környéke általános rendezési tervét jóváhagyó 1005/1971. sz. kormányhatározat 3. pontja kimondja, hogy:

„Budapesten és környékén alapvető és elsődleges feladat a mennyiségi lakáshiány felszámolása. Emellett a szobák számának növelésével, változatosabb és kulturáltabb lakások építésével a minőségi lakáshiányt is fokozatosan enyhíteni kell.

A lakásépítés mennyiségi növelésének előmozdítása érdekében a korszerű építési módszerek kiterjesztésére és a lakásépítés nagyobb részének koncentrált formában történő megvalósítására kell törekedni. A főváros távlati városfejlesztési koncepciójának keretében — a meglévő lakáshelyzet és a társadalmi szempontok figyelembevételével — a budapesti külső szabadterületeknek a IV. és V. ötéves tervben lakásépítés céljára való igénybevételével kell számolni. Szükséges azonban, hogy a IV. ötéves tervtől kezdve — csaknem 10–15 évig — a peremkerületek beépült területeinek átépítése kerüljön a lakásépítés súlypontjába. Emellett a IV. ötéves tervben az elavult belső városrészek átépítését meg kell kezdeni, és úgy kell folytatni, hogy az V. ötéves tervet követően az képezze a koncentrált lakásépítés nagyobb részét.” (Magyar Közlöny, 1971. február 16.)

Az első 15 éves lakásépítési program sikeres befejezése után a hosszú távú fejlesztési program előirányzata a következő 15–20 évre országosan 1,5–2 millió lakás. Ebből az V. ötéves tervidőszakban mintegy 430–440 ezerrel lehet számolni, hozzávetőleg 150–160 ezerrel állami erőből.

Az 1976–80-as tervidőszak előirányzata Budapestre: több mint 90 000 lakás, azaz évenként mintegy 18 000. Nagy szám? Összehasonlításképpen: 1961–65-ig az évi 10–12000 lakás már az előző időkhöz képest a lakásépítés jelentős felgyorsulását jelentette. 1970–75 között több mint hetvenkét és fél ezer lakás épült Budapesten, 280 000 család költözött új otthonba. Azt sem árt azonban megismételni, hogy a lakásigénylők száma az előző évi 94 000-ről 1976. januárjában már 143 000-re emelkedett.

A tervszámok mögötti tartalomra is következtetni enged a Fővárosi Tanács elnökhelyettesének sajtónyilatkozata, miszerint az 1976-os első félév eredményei jó feltételeket teremtettek arra, hogy meggyorsítsák Budapesten a *munkáskerületek fejlesztését*, arányosabbá téve a fővárosi építkezések megoszlását. Ennek érdeké-

ben két új városrészközpont nyílik, s tervszerűen folytatódik a felépült negyedek berendezése.

Már az új tervek előkészítésekor a Budapesti Pártbizottság úgy foglalt állást: arányosabban kell gyorsítani a fejlesztést minden nagy munkáskerületben. A határozat szellemében a következő öt évben nemcsak több új lakást adnak át, hanem sok helyütt kezdődik építkezés.

Újpesten például ezer helyett 1981-ig 6 ezer lakást, Pestlőrincen 5600-at kívánnak felépíteni.

Több ezer új lakás készül Angyalföldön, Kőbányán, a Fehérvári úton, Kispesten, *Pesterzsébeten, Csepelen* (kiemelés a szerzőtől), Budafokon és a békási síkságon.

„*Mint a méhkas...*”

(Tüskés Tibor: Nagyváros születik)

Szürkeség, sivárság, szögletek, élek, variálatlanság, elviselhetetlen uniformizáltság Hegyeshalomtól Záhonyig; a paksi lakótelep nyomán 1975-ben kirobbanó „tulipánvita”,²⁸⁵ mely jelen építésetünk egészének esztétikumát megkérdőjelezte; technológiai előnyök és dezurbanizáló, károsító hatások; biológiai lakhatóság — társadalmi lakhatatlanság — mennyi indulat e „Bauhaus – betonbanya tojta” ivadékok ellen.

Pedig a lakásépítés ma és előreláthatólag még sokáig elsősorban *mennyiségi* kérdés. Sürgető szükségletet kell kielégítenie, minél gyorsabban, minél több lakást megépíteni.

Prognosztikusok szerint intenzív lakásépítéssel és fejlesztéssel is csak a nyolcvanas évek közepére várható a mai lakásszükséglet mennyiségi kielégítése, 2000-ig egyedül Budapesten 410 000 lakás felépítése szükséges.

Döntő a gazdaságosság elve. Bár ez nem pusztán a népgazdaság mai helyzetéből fakadó, pillanatnyi szükségszerűség, mindig is fontos szerepet játszott a városfejlesztésben. És vajon a racionalizálásra való törekvés új lenne a városok történeté-

---

285 Az Élet és Irodalom 1975 szeptemberében közölte Major Máté Nagypanel és tulipán c. cikkét, mely néhány pécsi panelház oldalára festett tulipánokból vezette le az építéseten belül a hagyomány és korszerűség problematikáját. Nagy László költő Hol a tulipán? c. válaszcikke nyomán bontakozott ki a heteken át tartó sajtópolémia.

ben? Építészek a megmondhatóí, hogy némely „modern”-nek hitt elgondolás a városépítés mily messzi múltjában gyökeredzik. Például a típustervezés sem mai találmány, a történelmi múltban is megvoltak az egységesítési törekvések, a klasszikus városépítés alapeszméje; a rend, a harmónia ugyancsak megkövetelte az építés tervszerűségét. A nagy számban azonos rendeltetésre készülő létesítményeket a népgazdasági helyzetnek, valamint az ipar (anyag, gépesítés, stb.) által nyújtott lehetőségeknek legmegfelelőbb megoldásban való megtervezése, a „tipizálás” nem áll ellentétben a korszerű várostervezéssel, sőt egyenesen feltétele annak. Házgyári technológia nélkül nagyarányú lakásépítési programot aligha lehetne megvalósítani.

Egyhangúságot, nyomasztó hatást okoz viszont az, hogy jelenleg még részben azonosak vagy csak néhány változatból állnak a típusépületek; álló és fekvő hasábok, azonos szintmagasságok, rideg, kemény formák, ezek egyformaságát kellene feloldani. De vajon hogyan?

Tanulságos építészviták folynak erről — amilyen viták mellesleg már az ötvenes években is folytak más jelszavak zászlói alatt —, de az az új és érdemleges bennük, hogy senki sem akar az utolsó szó jogán szentesíteni nézeteket, hanem — bármilyen előzményből, hagyományból vagy éppenséggel azok tagadásából indul is ki —, *keresi* a megoldás jobb lehetőségeit.

Némelyek szerint a népi, nemzeti jelleg hangsúlyozására törekvő irány lenne a kívánatos megoldás. Ámbár ez sem új, történelmünk periódikusan újratermeli.

Az ONCSA házaknál például oly szó szerint követték a hagyományos, tornácos, kis ablakos parasztházmodellt — mint erre Major Máté is hivatkozik egyik nyilatkozatában —, hogy bár az adott építési korszak (1930-as évek) színvonala már igényelte a fürdőszobát, mégsem építettek, azaz hazug „hagyománytisztelettel” konzerváltak kezdetlegesebb életkörülményeket. Az ötvenes évtized már említett archaizáló, bombasztikus áloszlopok és tumpánonok alá, mögé rejtett, szűk, kényelmetlen, komforttalan „cs” lakásai is minőségi elégtelenséget próbáltak leplezni gipszből cifrázott történelmi díszletekkel. [...]

„Nincs közöm senkihez, ...”

(József Attila: Nincs közöm senkihez...)

Sokan kerültek különböző szanált városrészekből is Újpalotára, Csepelre, Erzsébetre. Fürdőszobás, távfűtéses kényelembe és mégsem mindig érzik ott jól magukat, mert ha előző lakásukkal elégedetlenkedtek is, és az új „komfortellátottságot” pozitívumként értékelik is, ez a komfortfokozati előrelépés jelentősen megemelte lakbér- és rezsiköltségeiket, miközben mégis csak a „prérirre” kerültek. Ugyanakkor megfosztattak attól is, hogy „tereferéljenek”, hogy ismerősi kapcsolataik legyenek, lassan „még beszélni is elfelejtünk” — mondják —, s érthetően főleg az idősebbek, az egyedülállók emlegetik: „meghalhat itt az ember, anélkül, hogy napokig, tán hetekig is észrevennék”. [...]

Bizonytalanság és tájékozatlanság tompítja el, készzeti az anonimitás védőálcának viselésére a nagyvárosokban kényszerű közelségbe került rengeteg embert. Egy több száz lakásos lakótelepi házba egyszerre beköltöző sok ismeretlen között csak véletlenszerű, elenyésző számú ismeretség alakul ki, még évek múltán is csupa idegen él egymás tőzsomszédságában.

Naponta járnak például ugyanabba az ABC-be, mégis csak egy bizonyos cseréügyeletet lebonyolító, arc nélküli, személytelen egyedek.

Naponta zárja az embereket testközelve a liftkalitka, föl-le, negyedik, kilencedik, hatodik, közlik faarccal, és az esedékes emeleten kilépve vagy morognak valami köszönésfélét, vagy még azt sem. „Függőleges falu”-nak is nevezik a lakótelepeket, de egy hasonló nagyságrendű hagyományos vízszintes faluban mindenki ismer mindenkít, az emberek gyakran kerülnek egymással érintkezésbe. Még Buda és Pest régi kerületeinek kis utcáin is köszönnek egymásnak az emberek, és ha maritkán üldögélnek is a kapu elé kitett kisszéken, beszélgetésre meg-megállnak.

Kölcsönös érintkezéseink lakótelepeken is tapasztalható leszűkülése lényegében a nagyváros életviteli, életmódbeli korlátozó törvényszerűségeiből fakad, amire talán éppen azért vagyunk még érzékenyek, mert első, második nagyvárosi generációként még génjeinkben és gyermekkori emlékeinkben hordozzuk az összehasonlítási alapot.

Közös sors, közös múlt vagy közös érdekek és célok kovácsolják közösséggé az emberek kisebb-nagyobb csoportját. Ehhez mindig *időre* van szükség, de nemcsak arra.

Nagyobb dimenziók között elvontabbá válik a közösség fogalma, szerepe, érdekeinek felismerése és nyilvánítása. A központilag kezdeményezett, megtervezett és megvalósított *kész* lakásokba anélkül kerülnek be használóik, hogy azok létrejöttével bármi kapcsolatuk lett volna. Egészen más a helyzet a társasházakban, főleg az ún. „házilagos kivitelezésű” épületekben, ahol a közös érdekek, a közös teremtő munka szoros belső szolidaritással köti össze a lakóközösséget. Ezzel szemben a lakótelepek passzív, visszahúzódó, elzárkózó magatartását szinte determinálja a házak izoláló építészeti konstrukciója, a közös helyiségek vagy legalábbis közös *térség* hiánya. A szűk, rideg (és többnyire piszkos) lépcsőházak nem csábítanak beszélgetésre megállni, ott csak a gyerekek kuporognak, jobb hely híján.

Újpalotáról különösen kezdeti időszakában (1973) sokat írt a napisajtó, lakosainak panaszait is gyakran hallhattuk rádióban, tévében. Az átadott lakások különféle műszaki hiányosságai, elemi bevásárlási gondok és közlekedési problémák, a járulékos létesítmények, szolgáltatások elmaradása olyan zavarokat okoztak ott és akkor a mindennapi életvitelben, ami „aktivizálta” az embereket, „összehozta” őket spontán kezdeményezésekre, közös akciókra. Később azonban, ahogyan a problémák rendeződtek, kialakult az élet „normális” rendje, és már nem volt szükség közös összefogásra, itt is bezárultak a lakások ajtói, miként az minden „rendes” lakótelepen szokásos. Mert míg a kertés családi házas városrészekben — éppúgy, mint falun — az emberek rendszeres „kommunikációi”, a kölcsönös kapcsolatok jelentik a természetes életformát, s ezzel lazán bár, de meghatározzák a jogokat és kötelességeket is, addig a lakótelepi házakban azok a „rendes, tisztességes emberek”, akik mást nem „háborgatnak”.

A városszociológiai irodalom azzal „vigasztal”, hogy talán a következő nemzedékben már nyoma sem marad a *nyitott* helyi közösség hagyományos kapcsolatrendszerére való emlékezésnek. (Nem biztos, hogy ez a fejlődés kívánatos iránya.) Talán külső környezetének mind fenyegetőbbben áradó folyamataival és állandó idegizgalmat kiváltó stimulusaival szemben védekezve, a lakóhelyi elszigeteltséget, atomizálódást találja majd természetes életformának. (A pszichikum csak védekezéssel válaszolhat a túlságosan sok ingerre.)

Ma azonban még zavar, ha látásból sem ismerjük évek óta mellettünk lakó szomszédainkat. Aztán leintem magam, mit zúgolódom, hiszen József Attila édesanyjának is csak álmában köszönt a postás. [...]

„S ha játék sem lesz, mi marad akkor?”

(Tolsztoj, L.: Gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor)

A házigyári házak kislakásai — ha nagyságuknak megfelelő létszámú családok kerülnek beléjük — megépüléskor még egészen jól használhatók. De „Szoba: két ágy, egy polc, székek meg asztal. Mi lesz kérem a szaporulattal?” (Sipos Gyula: Hétyége).

Persze amennyiben pincelakásokból, üzlethelyiségből, sufniből, vagy társ- és albérletből költöznek ide, jelentős életforma-emelkedést jelent számukra még akkor is, ha az átlagosan kétszobás lakások már eleve kicsik a legrászorulóbb több gyermekes családok jogos szükségleteinek kielégítésére.

Azon a csepeli lakótelepen például, ahol a „lakótelepi közérzetet” vizsgáltam 1975-ben, pontosan egyforma, 46 m² alapterületű másfél szobás lakásokban sok 5-6 fős, sőt ennél is nagyobb létszámú család él. Elsősorban a tanácsi lakásokra jellemző ez, de előfordul a szövetkezetiekben is.

Bár az interjúk témavezetése több sávon haladt, ezúttal csak a megelőző lakás- és életkörülményeiről, valamint elégedettségükről - elégedetlenségeikről mondott szavaikból idézek.

Döntően két csoportba tartoznak: valamelyik szülőnél vagy albérletben laktak azelőtt.

„Azelőtt Erzsébeten laktunk albérletben. Nagyon kicsi szobánk volt, akkora mint ez a konyha. Az volt nekünk minden: szoba, konyha, hálószoba, fürdőszoba - egyszóval az egész lakás. Nagyon rossz volt ott, a mennyezetről folyt a víz. A falak penészesek voltak. Ha a szekrényben két napig állt a tiszta ruha, már penészes volt.”

„Az édesanyámnál laktunk. Bizony elég sokan voltunk, bár volt egy külön szobánk, de hát nem volt valami jó. Alkalmazkodni kellett jobban neki is és nekünk is. Nehezebb volt. A gyerek nevelésébe is beleszólt a mama. Volt is emiatt vitánk, később nem is engedték.”

„Sokkal nehezebb volt, anyagi gondjaink ugyan nem voltak. Az anyósom szoba-konyhás lakásában éltünk, kert is volt. Itt persze jobb. Más egy összkomfortos lakás, vagy egy sima kis szoba-konyha. Itt a gyerekek nevelése is könnyebb.”

A szűkösség, zsúfoltság, albérleti kiszolgáltatottság azonban, bár objektíve kétségtelenül nehezebb létkörülményeket jelentett, szubjektív megítélésük szerint nem minden esetben volt rosszabb.

„Igaz csak egy kis szoba-konyhában éltünk, de százszor jobb volt, mint itt.”

„Albérletben laktunk. Nagyon jó albérletünk volt. Egy szoba-konyhás házban éltünk. Volt egy nagy kert, gyümölcsös, valóságos gyermekparadicsom. Nem volt ez a betonrengeteg, mint itt. Itt az ember, ha leengedi a gyereket a ház elé, mert le kell engednie, nem lehet mindig a lakásban, akkor állandóan azon retteg, hogy összetöri magát a törmeléken, vagy a betonon, esetleg elüti egy autó.”

„A nagymamánál laktunk. Tízen éltünk egy kétszoba-összkomfortos lakásban. Mégis szerettem ott élni. Igaz, kissé nehézkes volt az ottlétünk. No, és vasárnap a főzéskor ott volt a nagymama, anyu és a nagynéném a konyhában, alig tudtunk megmozdulni. Mégis jó volt, mert a légkör olyan volt, hogy *sohasem éreztem egyedül magam, úgy mint itt.*”

Már kérdés és biztatás nélkül is ömlöttek a panaszok arról, hogy mit *hiányolnak* a telepen, mivel *elégedetlenek*, mit kellene megváltoztatni, mi okoz problémát, mi nehezíti az itt élést a gyerekeknek és a felnőtteknek. A középpontban — nagyon érthetően — persze az egész telepről „*kifelejtt*” játszótér óhaja és követelése állt. Gyerekek és szülei szavait idézem:

„Nagyon szeretnék egy *játszóteret*. Olyat, ahová levihetném a testvéreimet nyugodtan, s nem kell attól félni, hogy ráesik egy labda, vagy fentről ledobnak egy üveget.”

„Egy nagy *játszóteret* kellene, ahol minden gyerek játszhat. És kellene egy uszoda is.”

„Nagyon hiányzik a szolgáltatás, kezdve a fodrásztól a patyolatig, sőt, cipész is nagyon kellene (azóta mindez megnyílt — a szerző), de áruházra is szükség lenne, hogy ne kelljen Pestre menni mindenért.”

„Főleg egy *játszóteret*. De itt különben minden szolgáltatás hiányzik; fel lehetne sorolni mindent, az egész telepen nincs egy zöldséges. De élelmiszereken kívül, amit szintén nagyon hiányosan kapunk, s nem a legjobb minőséget, innen minden hiányzik.”

„Egy nagy *játszóteret* szeretnénk. És szeretnék még egy kis erdőt, ahol túrázni is lehet. Kellene, hogy legyen mindenhol egy jel, hogy lehet futkározni, labdázni és

hintázni. Azt kellene, hogy tábla jelezze, mit szabad és mit nem. És kellene egy kis ház, ahová ki van írva, hogy »Piroska-lak«.

„Gondolom, nem mondok újat, ha azt mondom, hogy nagyon hiányzik egy *játszóter*, de nem is akármilyen. Rövid időn belül a lakótelepen lesz majdnem tízezer gyerek. Ha csak azt számítjuk, hogy tíz tízeleteres ház van, és minden lakásban legalább két gyerek, de annál több is. Nem is tudom elképzelni, hogyan építhettek ide egy lakótelepet *játszóter* nélkül. Itt a gyerekek nem játszhatnak gondtalanul, mert vagy az autósok szidják őket, vagy a pihenni vágyó emberek. De ha nem az autó, akkor van még sokkal több baleseti veszély az építkezés miatt. A múltkor az egyik gyerek elindította a szállítószalagot, úgy, hogy rajta ült egy gyerek. Az volt a szerencse, hogy le tudott ugrani róla, és nem lett semmi baja. De történt itt már olyan is, hogy a gyerekek beindítottak a ház előtt egy földgépet. És itt történt az is, hogy az építkezéshez csalt egy idős férfi két kislányt. Az ügygel azóta sem foglalkozik senki. A hivatalos szervezetnek többet kellene foglalkozniuk a lakótelepen élőkkel.” [...]

Csőregyh Éva: Lakótelepi gyerekek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1978. 58–65., 74–81. p.

1979

A lakóhelyi szegregáció

Hol laksz? Milyen a környék? Mert ugye korántsem mindegy, hogy az a lakás Csepelen, vagy a Gellérthegyen, a Váci úton vagy a Váci utcában van. Talán a taxisofőr is másképp néz az utasra, ha a Szent István parkot, mint ha a Mester utcát mondja be úticélul. Egyesek szemében egy rózsadombi lakáscím felér a doktori címmel.

A különbségek azonban nemcsak az egyes lakóközrzetek levegőjének tisztaságából, a bolthálózat sűrűségéből, az ott lévő lakások minőségéből, az infrastrukturális ellátottságból, a környék parkfelületeinek nagyságából adódnak, hanem abból is, hogy kik laknak az adott körzetenben, milyen az egyes lakóterületek társadalmi összetétele.

A lakóhelyi szegregáció — tehát az, hogy a különböző lakóközrzetek társadalmi szerkezete eltér egymástól — világlajenség. Sőt: inkább világlajenség, mint magyar. Nálunk ugyanis a szegregációt csökkentette a lakások 1945 utáni újrafelosztása, és csökkenti a lakáspiac szűkössége, a lakáshiány. Nálunk is létezik azonban, és bárki említeni tudna néhány olyan budapesti lakóközrzetet, ahol mások és más körülmények között élnek.

Kutatásunk tárgyául a főváros négy — általunk erőteljesen különbözőnek vélt — lakóközrzetét választottuk:

Az úgynevezett *tizenháromház* Budapest egyik sajátos „munkáskolóniája” az Angyalföldön, a Váci út – Süllő utca – Visegrádi utca – Zsilip utca határolta területen. Lényegében egyetlen háztömb tizenhárom bejárattal, nagy, belső udvaros bérkaszárnnyakra szabdalva, többségükben szoba-konyhás lakások láncolatát fűzve fel a három szinten egymás felett elhelyezkedő körfolyosókra. Lakói részben évtizedek óta itt élő munkásfamíliák — akiknek eddig még nem sikerült jobb lakáshoz jutniuk — részben évek óta vagy esetleg már közel egy évtizede „ideiglenesen” idetelepült, idetelepített munkáscsaládok, akiknek többsége faluról felkerülve az agglomerációt is megjárta, végül itt szerzett fedezetet a maga és — olykor népes — családjá fejé fölé.

A *Pacsirta-telep* Pesterzsébet hosszan elnyúló, családi házas beépítésű, földszintes lakóterülete a Pacsirta, Jósika, Török Flóris és Wesselényi utca környékén. Az itt élők fele-fele arányban első és második generációs budapestiek, még őrzik a falusi életmód jó néhány elemét, de már erős szálakkal integrálódtak a több generáció óta Pesten élő, tradicionális munkáscsaládokhoz. Többségük a közeli üzemekben dolgozik. Lakáshelyzetük a tizenháromházbeliekkel szemben jórészt megoldottnak tekinthető még akkor is, ha a lakóépületek ma már nem igen nevezhetők korszerűnek.

Az *óbudai lakótelep* tanácsi szervezésű, modern — és viszonylag „előkelőnek” számít. A lakások a jelenlegi normák szerint korszerűek, összkomfortosak, az infrastruktúra jól kiépült. Tipikus lakótelep — annak minden előnyével és hátrányával. Az itt élők a város legkülönbözőbb pontjain dolgoznak, óbudaivá a nagyrészt már hosszabb ideje várt új lakás tette őket. Foglalkozási és társadalmi hovatartozásuk vegyes. Bár a munkáscsaládok száma elmarad a fővárosi átlagtól, arányuk mégis meghaladja a negyven százalékot.

A *Rózsadomb* elegánsan emelkedik a belső városrészek fölé, egyes pontjairól mindhárom előző lakóterületet látni lehet. Mivel itt a tizenháromház ellenpárját kerestük, vizsgálatunkat az elmúlt tíz évben épült, maximum hatlakásos társasházakra szűkítettük le. Arra számítottunk — s majd látni fogjuk, ebben részint csalódunk —, hogy itt a legjobb körülmények között élő családokhoz juthatunk el. Az itt élők többsége értelmiségi. A munkáscsaládok aránya valamivel meghaladja a 10 százalékot, bár felükben a családfő elit szakmában dolgozó szakmunkás, a 18 éven felüli, szülőkkel együtt élő gyerekek fele pedig ezekben a munkáscsaládokban is diplomás, vagy főiskolára jár.

Nyilvánvaló, hogy e négy mellett még jó néhány sajátos arculatú budapesti lakóközvet jelölhető meg, azonban ezek is eléggé eltérő társadalom-szerkezetűeknek bizonyultak, vizsgálatunk előfeltevéseinek megfelelően.

A vizsgálatba bevont családok lakóterületenkénti százalékos megoszlása

	Munkás	Alkalma- zott	Értelmiségi	Önállóak családjai	Összesen %
	családok				
Tizenháromház	98	2	–	–	100
Pacsirta-telep	88	10	1	1	100
Óbudai lakótelep	41	36	23	–	100
Rózsadomb	14	16	66	4	100

Munkások és értelmiségiek

A kutatás során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a munkások és az értelmiségiek között vagy pedig a különböző lakókörzetekben élő családok között nagyobb-e a társadalmi különbségek. Éppen ezért a vizsgálatba csak a munkás- és értelmiségi családok tagjait vontuk be; a tizenháromházban, a Pacsirta-telepen és az óbudai lakótelepen élő munkás-, illetve az óbudai lakótelepen és a Rózsadombon élő értelmiségi családokat vizsgáltuk.

Minden vonatkozásban viszonylag jelentős eltéréseket tapasztaltunk a három különböző helyen élő munkáscsaládok között, míg az Óbudán és a Rózsadombon élő értelmiségi családok adataiban minimálisak a különbségek. Különösen a tizenháromházban élők különültek el a két másik területen élő munkásoktól. Itt 28, míg ott 10 százalékuknak nincs meg az általános iskolai végzettsége, itt 9, míg ott 20 százalék érettségizett. A tizenháromházban élőknek közel fele segéd- és betanított munkás, 10 százalékuk szellemi dolgozó, míg a többi munkáscsaládban 30 százalék körüli a szakképzetlen munkások aránya, és körülbelül ugyanekkora a szellemi dolgozók aránya a családtagok között.

Ugyanakkor a Pacsirta-telepiek fele, a tizenháromházbbeliek egyharmada, az Óbudán élő munkások egynegyede született falun; az előbbieknél 40, az Óbudán élő munkásoknál csak 30 százalék azoknak az aránya, akiknek apja paraszt vagy szakképzetlen munkás volt. A családtagok társadalmi és anyagi helyzetében az el-

múlt 15 évben nem volt lényeges változás. A tizenháromházbeli kétharmadánál, a Pacsirta-telepiek felénél, az óbudai munkáscsaládok egyötödénél: ebben a sorrendben 25-17-9 százalék nyilatkozott úgy, hogy egész eddigi életével elégedetlen.

Az értelmiségi családokban élők nyilvánvalóan erősen különböznek mindhárom munkástípustól. A családtagok 70 százaléka értelmiségi, egynegyedük egyéb szellemi dolgozó és öt százalékuk szakmunkás; kétharmaduknak diplomája, egynegyedüknek érettségije van. Itt a legmagasabb (59%) a Budapesten és a legalacsonyabb (19%) a falun születettek aránya. 50 százalékuknak az apja szellemi dolgozó volt, és csak 15 százalékuké végzett szakképzettséget nem igénylő munkát. Ezzel szemben az életpályával való elégedettség csak alig nagyobb fokú az értelmiségiek között, mint az Óbudán élő munkásoknál, ami elsősorban azzal függ össze, hogy más a viszonyítási alapjuk.

A jövedelmi különbségek is elsősorban a munkáscsaládok és az értelmiségi családok között nagyobbak. Ebben a vonatkozásban a három lakókerület munkáscsaládjai között kisebb különbségeket találunk, mint a munkás és értelmiségi családok között. Az egy főre jutó családi jövedelmek 1600 Ft alatt voltak a tizenháromházban 23, a másik két területen élő munkáscsaládokban 11, az értelmiségi családok 4 százalékánál, míg a 3000 forintot a munkáscsaládok 9 és az értelmiségi családok 47 százalékánál haladták meg.

Az életkörülmények néhány eleme

A lakáshelyzetben megmutatkozó különbségek nyilvánvalóan nagyok a négy vizsgált lakókerület között, hiszen a szegregáció — ha nem is kizárólagosan — erősen összefügg a lakások minőségével. A tizenháromházban 96, a Pacsirta-telepen 33 százalék a komfort nélküli lakások aránya, míg az óbudai lakótelepen és a Rózsadombon általunk vizsgált házaiban minden lakás komfortos. Jelentősek a laksűrűség szerinti különbségek is. Két személynél több jut átlagosan egy szobára, a tizenháromházban a vizsgált családok 85, a Pacsirta-telepen 38, Óbudán 36 és a Rózsadombon 15 százalékánál. Figyelemre méltó azonban, hogy a munkás- és értelmiségi családok lakáshelyzete között még azonos lakóterületen belül is különbség mutatkozik. Az óbudai lakótelep munkáscsaládjainak 44, értelmiségi családjainak azonban csak 25 százaléka él 2 fő/szobánál nagyobb laksűrűségben. Ez azonban nem a családok nagyságának különbségéből adódik, hanem abból, hogy az azonos nagyságú család nagyobb lakásban él általában, ha értelmiségi, mint ha munkás.

A háztartásokban található tartós fogyasztási cikkek aránya is ehhez hasonló: az átlagosnál több a munkáscsaládok 40 és az értelmiségi családok 70 százalékában van. A nagy pénzbefektetést igénylő cikkekből a tizenháromházban van a legkevezebb, bár itt is 13 százaléknak van gépkocsija és 7 százaléknak telke, nyaralója. Ez pedig arra mutat, hogy az itt élő családok mintegy 10–15 százalékának anyagi körülményei lényegesen jobbak az itt élők többségénél. Ők nem a lakóhelyi szegregáció automatizmusai miatt laknak itt, hanem azért, mert nem jutnak jobb lakáshoz.

A többi vizsgált csoportnál a lakóhely beépítési jellege erősen befolyásolja a magas értékű javak megszerzését. A Pacsirta-telepen és a Rózsadombon élők inkább a gépkocsit, míg az óbudaiak inkább a telket, nyaralót részesítik előnyben, hiszen az elsősorban az ő lakótelepi életformájuk kiegészítése és ellentételezése szempontjából fontos. Ez a szempont erősen színezi az értelmiségi családok általában jobb ellátottságát. Így a munkáscsaládok közül a Pacsirta-telepen gépkocsija 23, telke, nyaralója 13 százaléknak van, míg az óbudai lakótelepen ennek (még az arányokban is) pontosan a fordítottja a helyzet. Az értelmiségi családok közül a gépkocsi-ellátottság a Rózsadombon (54 százalék a 39 százalékkal szemben), a tellekkel, nyaralóval rendelkezés Óbudán (34, illetve 25 százalék) magasabb.

Az életkörülmények differenciáltságának mind „keményebb” mutatói az üdülési szokások. Ebben a vonatkozásban is a munkás-értelmiségi különbség a legerőteljesebb, de a három lakóközvetben élő munkáscsaládok között is viszonylag nagyok az eltérések. Az aktív keresők az elmúlt öt évben átlagosan a tizenháromházbeli 1,12, a Pacsirta-telepiek 1,54, az óbudai munkáscsaládok tagjai 1,78 alkalommal voltak üdülni. A két vizsgált körzet értelmiségi családban élő aktív keresői körében pedig átlagosan 3,28 ez a mutató.

Az adatok együttes feldolgozásával olyan mutatót tudunk kialakítani, amely az országos életkörülmény-átlagok figyelembevételével mutatja a vizsgált családok életkörülményének szintjét.

Az óbudai lakótelepen élő munkáscsaládok életkörülményei felelnek meg leginkább az átlagnak, a másik két körzet munkáscsaládjai ennél rosszabb, az értelmiségi családok jobb körülmények között élnek. Ugyanakkor, ha elhanyagolhatóan kicsi is, de van különbség az Óbudán és a Rózsadombon élő értelmiségi családok között. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a rózsadombi öröklakás megszerzése lekötötte az ott élő családok anyagi erőinek azt a részét, amelyet az óbudaiak másra tudtak fordítani.

Az életkörülmények szintjének megoszlása százalékban

		Alacsony	Közepes	Magas	Összesen %
Munkás- családok	Tizenháromház	51	49	–	100
	Pacsirta-telep	35	59	6	100
	Óbudai lakótelep	15	78	7	100
Értelmiségi családok	Óbudai lakótelep	2	57	41	100
	Rózsadombi társasházak	4	46	50	100

A vizsgált négy fővárosi lakókerület társadalmi szerkezete tehát elég erőteljesen eltér egymástól. A családok réteghelyzetéből adódó különbségeket még két tényező motiválja.

Egyfelől a három különböző területen élő munkáscsaládok között akkor is jelentősek a különbségek, ha a szakképzettségi differenciálódástól eltekintünk. Az óbudai lakótelepen élő szakmunkásoknak jobbak a körülményeik, mint a Pacsirta-telepieknek és még nagyobb a különbség a tizenháromházbeliekhez viszonyítva; hasonló sorrendet kapunk akkor is, ha a szakképzetlen munkások életkörülményeit vizsgáljuk.

Másfelől azonban az azonos területen, azonos típusú lakásokban — jelen esetben az óbudai lakótelepen — élő munkás- és értelmiségi családok közötti különbségek nagyobbak, mint a munkáscsaládok különböző lakóterületi típusai közöttiek. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a munkamegosztási és lakóhelyi különbségek egyaránt szerepet játszanak, egymást erősítve kumulálódnak az életkörülmények különbségeiben.

Az óbudai lakótelep és a tizenháromház földrajzilag közel van egymáshoz. Mondhatni, csak a Duna választja el őket. Csak a Duna?

Budapest, XVII. évf. (1979) 11. sz. 1–3. p.

Kemény István – Kozák Gyula: A Csepel Vas- és Fémművek munkásai

1971

Rétegek és típusok

Statisztikai módszerekkel vizsgáltuk az életforma olyan vonásait, mint a munkamegosztásban elfoglalt hely (munkakör és szakma), a régi társadalmi struktúra, illetőleg az előző munkamegosztásban elfoglalt hely hatása (társadalmi eredet és előző foglalkozás), az életpálya iránya, az életformába beilleszthető, illetőleg azzal össze nem egyeztethető státusok (házassági mobilitás), az életforma külső környezetének változásai (lakóhely és vándorlás). Azt tapasztaltuk, hogy a társadalmi struktúrában és életformában elfoglalt mai helyet leginkább a munkamegosztásban elfoglalt régi hely (és vele a születési, illetőleg a régi lakóhely) befolyásolja. A faluról felköltözött vagy feljáró, parasztból lett munkások többsége betanított munkássá, segédmunkássá lett, vagy a kohászati szakmákban helyezkedett el.

E nagy, a „parasztból” lett munkások rétegén belül további alrétegeket vagy típusokat különböztethetünk meg. Kézenfekvő a különbség a képzett és a képzetlen munkások között. Ezzel nagyjából (de nem teljesen) azonos a rendezett (vagy másképpen: helyüket megtaláló) és a rendezetlen életmódot élő munkások aránya. (Ez a megkülönböztetés természetesen nemcsak a munkások körében érvényesíthető. A rendezetlen életmód általános társadalmi probléma.) Rendezett életmódról beszélünk akkor, ha a családfő törvényes házastársával él együtt, ha az év során 12 hónapig van munkaviszonyban, nem túlságosan gyakran változtatja munkahelyét, és életpályáját nem törte meg börtön vagy más „katasztrófa”, lakása elfogadható, étkezése és ruházatkodása rendszeres, gyermekei ellátásáról és neveltetéséről gondoskodik, alkoholfogyasztása nem, vagy nem sokkal múlja felül az átlagosat, stb. Vannak olyan parasztból lett segédmunkások, akiknek életmódja rendezetlen, és vannak olyan parasztból lett segédmunkások, akiknek életmódja rendezett. A tipikus mégis az, hogy az „igyekvő” ember képezi magát, és az „esett”, a „hányódó”, a „nyughatatlan” mond le erről. A szakmunkások munkaköre és beosztása az életvitel bizonyos mérvű stabilitását teszi lehetővé és kívánja meg.

A rendezetlen életmód sokszor a rétegváltás következménye. A parasztból munkássá válás a legnagyobb erőfeszítések egyike. Igen nagy terhet jelent minde- nekelőtt a nagyvárosi élet és az ipari munka elsajátítása. Nehezíti az ipari munka megszokását, hogy minden munkahelyen már valamiféle közösség vagy társulás van, és az újonnan jött nem érti az összeszokott emberek érintkezését, egyezmé- nyes jeleit. A régiek természetesen tartják, hogy őt illesse a munka neheze, neki jussanak a legrosszabb körülmények, és ő élvezze a legkevesebb előnyt. Az újon- nan jötttel szembeni idegenkedés erősebb, ha az falusi, és nemcsak a munkahely megszokott fordulatai, hanem a városi élet megszokott jelei is ismeretlenek számá- ra, ezért nehezebben érti meg, amit közölnek vele, és lassú észjárásúnak tűnik.

Ehhez járul még a régi kötelékekből és szokásokból való kiszakadás és az ezzel járó társtalanság, magány és belső bizonytalanság érzése. A városba járó vagy köl- töző paraszt elveszti a rokoni és szomszédsági kapcsolatokat (illetőleg ezek jelen- tősége erősen lecsökken), nagyon nehezen és csak hosszú idő múlva tud új emberi kapcsolatokat teremteni a városban.

A mi viszonyaink között ezeket a problémákat súlyosbította is a városba- iparba vándorló egyes paraszti rétegeknek az agrárpolitika torzulásaiból táplálkozó indító élménye, amely hosszabb ideig befolyásolta viszonyukat a városhoz. További sú- lyosbító körülmény volt és maradt a lakáskérdés. Igen magas azoknak a száma, akik évekig, évtizedekig nem tudják megoldani lakásproblémájukat. Az albérlet- ben, ágybérletben, munkásszálláson élő ember számára a munkaidő befejezésétől a másnapi munkaidő kezdetéig tartó idő többségében haszontalanul — sokszor csak kocsmázással telik el. Az egy-, két-, háromórás vasúti utazás „unalma” sem üthető el sok esetben mással, mint itallal és kártyázással.

A rendezetlen életmódot élők magatartása nem egyforma.²⁸⁶ Vannak köztük ne- hézkes, lassú mozgású és észjárású emberek, akik nem képesek a városi élet gyors ütemét követni, és akikkel szemben a városi élet könnyörtelenül elutasító. Parasztok már nem akarnak és nem tudnak lenni, a város viszont nem öleli magához őket, így,

---

286 Nem volt módunk megállapítani a rendezett és rendezetlen életmódot élők arányát, sem a paraszt-, sem a munkásszármazásuk körében. Még kevésbé lehetett megállá- pítani az ismertetett típusok előfordulásának gyakoriságát. A kutatás jelenlegi állása mellett arra sem törekedhetünk, hogy minden fontos munkástípust ismertessünk. Szisztematizálás híján legfeljebb csak néhány csomópontot lehetett kitapintani. [A szerzők jegyzete]

mert nem tartoznak sem ide, sem oda, félúton elakadnak. Más típus a „hányódó”, aki nem bírja elviselni az átmenet lélekre nehezedő terhét, és a megpróbáltatások képtelenné teszik a rendezett életre. Látszólag öntudatosabb és határozottabb típus a „csavargó”, a munkahelyeit sűrűn váltó, pénzét megkereső, de amíg elkölti nem dolgozó, a bűnözés közelében mozgó, látszólag lázadó, valójában élni nem tudó ember. Bárhogyan is alakul ki a rendezetlen életmód, mindenféleképpen igen nagy a továbbörökítés valószínűsége, gyermekeik rendszerint ugyanazt az életmódot folytatják.

A rendezett életmódot folytató parasztból lett munkások nem alkotnak teljesen homogén tömeget. Igen nagy különbséget jelent a lakóhely. Már említettük, hogy az átmenet problémáját leginkább azok tudták megoldani, akik a fővárosban vagy környékén családi házat tudtak venni, vagy építeni és így a gyári munkát egybe tudják kötni a mezőgazdasági munkával, disznót hizlálnak, csirkét tartanak, zöldséget, gyümölcsöt természetnek. Az ilyen embereknél a paraszti életből a munkáséletbe való átmenet közvetítő láncszeme, hogy az élet alapvető törvénye marad a kemény munka. Szemükben a pihenés csaknem erkölcstelenség, az olvasás felesleges fényűzés, a megengedett szórakozás a kocsma, a mozi, újabban a televízió. Gyermekeiket patriarchális szellemben nevelik, akik viszont ezt a bánásmódot már nem tudják elfogadni, hanem fellázadnak ellene. Étkezésben, ruházkodásban ez a munkás megőrzi a paraszti takarékoságot. A hivatalok világától csaknem olyan távol van, mint szülei voltak. A közéletben nehezen tájékozódik, többnyire nem ismeri saját vállalatának szervezeti felépítését, nem látja tisztán a jövedelmét döntően befolyásoló szabályozókat sem.

Ez az átmenetiség még erőteljesebb azoknál, akik továbbra is falun laknak. A gyári és az otthoni mezőgazdasági munkát súlyosbítja a bejárás. Sok közülük kora hajnaltól késő estig tartó munkával, rendkívüli igyekezettel és kitartással épít városi igényű házat magának. Van, aki a régi falusi házban marad, a falusi lányokkal már nem, a városiakkal még nem tud szót váltani, otthon nem tud letelepedni, mert hiányozna a városi kereset, a városban nem tud meggyökeresedni, mert ehhez az egész falut kellene magával vinnie, így mindkét életében otthontalan.

Mindez inkább a faluról feljöttek idősebb nemzedékére, a 35 éven felüliekre vonatkozik. Ők még tradicionális társadalomban születtek, abban töltötték gyermekkorukat. A fiatalabb generáció már dinamikus, folyton változó társadalomban született, perspektívája nem kötötte a paraszti életformához, kezdettől fogva városi embernek készült. Ezeknek a fiataloknak is gondot okozott az alkalmazkodás a városi élethez és munkahelyhez, de ha ez sikerül nekik, beérkezettnek érzik magukat,

és elégedettebbek, mint városban született társaik, akik már elvágyódnak a munkás életformából. A társkeresés azonban számukra is probléma.

A fiatalok egy része — különösen az iskolázatlanok, a messziről jöttek — azonban még nem tudott beilleszkedni a városi életbe. Akik munkásszálláson, albérletben vagy ágybérletben élnek, kéthetente, havonta, vagy akkor sem járnak haza, lényegében elszakadtak a családjuktól, városban pedig még nem találtak maguknak barátot, párt. Nem különböznek a rendezetlen életmódot élő idősebbektől, a munkaidő befejeztétől a másnapi munkakezdésig ők sem tudnak mit kezdeni szabad idejükkel. Egy részük a társadalom periferiájára kerül, nagyobb részük azonban később megtalálja a beilleszkedés útját.

A városban született, munkásból lett munkások tömegét több tényező bontja típusokra. Itt még nagyobb különbséget jelent a munkakör, mivel egy részük segéd-, betanított vagy szakmunkás, de van olyan is, aki technikusként indul pályáján, vagy már 24 éves korában művezető, és feltartóztathatatlanul halad előre. Itt is megkülönböztethetünk: emelkedő, stagnáló és hanyatló pályákat és magatartásokat. Ebben a rétegben is számottevő a rendezett és a rendezetlen életmód különbsége. A munkásereget sem homogén valami. Különbség van a képzetlen és a képzett munkások gyermekei között. Az eddigiekből világos, hogy ezt az utóbbi különbséget úgy is értelmezhetjük, mint a második és a harmadik nemzedék különbségét: az egyiknek szülei parasztból lettek munkások, a másiknak már a szülei is munkásnak születtek. Az életkor is fontos életforma-képző: az öregek még a régi, tradicionális, hagyományőrző világban, zárt munkáskultúrában nevelkedtek, és közülük még sokan őrzik a régi értékeket. A régi munkás életformát élik, és nem is kíváncsiak rá abból. Az élet törvénye számukra a kemény munka, a családi életet ők is patriarchálisan képzelik el, de távol van tőlük a mezőgazdasági munkának még a gondolata is. Abban a világban nőttek fel, amelyben a szakmunkás felesége vagy lánya többnyire nem járt gyárba dolgozni, és a férfi a munka után a kocsmába ment.

A hagyományait őrző szakmunkás csak az egyik típusa az idősebb nemzedéknek. Egy másik típus jobban alkalmazkodott a változó világhoz. A felszabadulás pillanatát ipari tanulóként vagy fiatal munkásként élte át, és megragadta az új világ nyújtotta lehetőségeket. Lakásában, fogyasztásában, az őt körülvevő tárgyi kultúrában urbanizálódott. Elhatárolja magát a munkásság alsóbb rétegeitől, különösen azoktól, akiknek rendezetlen az élete. Nagyra értékeli a családi életet és viszonylag sokat tartózkodik otthon. Gyermekeinek igyekszik olyan állást biztosítani, amelyben vihetik valamire. Az üzemből saját helyét középen állónak látja.

Az idősebb generáció harmadik típusa ugyanígy urbanizálódott, de kevésbé akart élni a lehetőségekkel, ennek megfelelően magatartása védekező és óvatos. Nem becsüli túlságosan sokra a felettesekkel való jó kapcsolatot és az előmenetelt. A munkásélet határai között igyekszik jól keresni, de a biztonságot többre becsüli, mint a sok pénzt. Gyermekének nem annyira előmenetelt, mint jó, állandó munkahelyet, vagy jó keresetet szeretne biztosítani.

A munkásnak születettek között is megtalálhatók az „esettek”. Ilyen a képzetlen és iskolázatlan munkás, aki testileg gyenge ahhoz, hogy segédmunkásként sokat keressen, és alacsony keresete miatt státusa is alacsony, a beteg, a nagycsaládos, aki a sok gyermekre nem tud eleget keresni. Az üzemi kollektívában ez a típus éppúgy a perifériára kerül, mint az a faluról jött munkás, akit lassúbb észjárása miatt nem fogadnak be.

A „csavargó” igazi lakóhelye, otthona a város. Keresete elég nagy és családjában sem alacsony az egy főre jutó jövedelem, trógerolással többet keres, mint a legtöbb szakmunkás, de csak addig, amíg kedve tartja. Egyszer dolgozik, másszor nem, családi viszonyai rendezetlenek, gyermekeivel nem törődik. Időszakos munkakerülése, garázdasága miatt mindig a törvény határán él. A teljesítményt, a sikert, a társadalmi hierarchiát nem tiszteli, látszólag független, valójában félig öntudatlan. Gyermekei gyakran öröklik ezt az életformát. A képzetlenség, az alkoholizmus és a létbizonytalanság köréből csak kivételesen tudnak kitörni.

A fiatal szakmunkások egyik típusa technikumot végzett vagy erre készül, műszakilag tájékozott, szorgalommal, akarattal, tanulással igyekszik előre jutni. A szakmunkáséletet csak átmenetnek, első lépcsőfoknak tartja, de a technikus vagy a művezetői pozíciónál sem akar megállni. Lakása, öltözködése legfeljebb árnyalatokban különbözik az értelmiségi fiatalokétól.

Manapság sok szó esik a laza munkaerőpiacról. Ezek a fiatalok nagyon keményen dolgoznak a munkaidőn túl is, mert rendszerint tanulnak, képezik magukat, társadalmi munkát vállalnak. Életútjukat előreláthatóan az állandó lassú emelkedés jellemzi. Büszkék arra, amit elértek, rokonszenveznek a dolgozni és boldogulni tudó emberekkel. Rendszerint korán házasodnak és rendezett családi életet élnek. Mivel a munkahelyen és a társadalmi munkában egyaránt megállják a helyüket, némelyikük úgy jut lakáshoz, hogy a tröszt és pártbizottság támogatja őket. Mások takarékoskodnak és családi házat építenek maguknak.

Még mindig sokan vannak olyan fiatalok, aki a sporton keresztül akarnak érvényesülni, bár kevesebben, mint korábban. (Részben azért, mert a más irányú lehe-

tőségek nagyobbak.) Mások a beat-zenében keresik a társadalmi elismerést, és talán az anyagit is. Igen sokan vannak, akik ugyan munkával akarnak érvényesülni, de nem a munkahelyen, hanem a munkahelyen kívül; a munkaidő befejezte után kisiparoshoz állnak be dolgozni, a termelőszövetkezetek melléküzemébe járnak, a nagyvársátrtelepeken vagy a Közértben rakodnak, kocsit kísérnek. Olyan fiatal szakmunkás is akad, aki kitűnően végzi munkáját, de igazi hivatásának a költészetet, a művészetet vagy a zenét látja. És természetesen vannak olyanok is, akik munkahelyükön ugyan „elvégzik” a munkájukat, de csak a szórakozásnak élnek.

Kulturális helyzet

1. Iskolai végzettség

Iskolai végzettség szempontjából a fizikai munkásságon belül a szakmunkások háromnegyed része végezte el az általános iskolát, a betanított munkásoknak és a hivatalsegédeknek a fele, a takarítóknak egynegyede, a két utóbbi csoport között helyezkednek el a segédmunkások, akiknek 38%-a végezte el az általános iskolát. A fizikai munkások iskolai végzettségét természetesen jóval felülmúlja a művezetők és a technikusoké. Míg a szakmunkások 8%-a végzett középiskolát — főiskolát vagy egyetemet gyakorlatilag senki —, addig a művezetők fele és a technikusok 91,7%-a végzett középiskolát; a főiskolát végzettek aránya e két utóbbi rétegben 4%.

Az iskolai végzettség aránya a különböző munkakörökben (százalékban)

Alkalmazás minősége	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	középiskolát	főiskolát
	v é g z e t t e k			
Technikus	0,0	4,2	91,7	4,1
Művezető	7,1	37,1	51,7	4,1
Csoportvezető	28,1	52,8	17,9	1,2
Szakmunkás	25,9	65,7	8,2	0,2

Alkalmazás minősége	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	középiskolát	főiskolát
	v é g z e t t e k			
Betanított munkás	50,4	44,2	5,0	0,4
Hivatalsegéd	49,4	47,8	2,8	0,0
Segédmunkás	62,0	34,8	2,8	0,4
Takarító	72,6	26,5	0,9	0,0
Összesen	38,0	49,5	11,5	1,0

Az egyes munkásrétegek eltérő képzettsége szorosan összefügg azzal, hogy ma már a legtöbb szakmában megkövetelik az általános iskola nyolc osztályának elvégzését és van olyan szakma, ahol középfokú képzettséget kívánnak. Ahhoz, hogy valaki szakmunkás, művezető vagy technikus legyen, iskolázottnak kell lennie. Az iskolázottság ugyanakkor a családok társadalmi helyzetének is következménye. Falun nem olyan régen még többségben voltak azok, akiknek nem volt módjuk elvégezni az általános iskolát. A parasztszármazású csepeli munkásoknak csak a fele végezte el az általános iskolát, míg a szakmunkás származásúaknak háromnegyed része, a művezető és technikus származásúaknak pedig 95%-a.

A dolgozók iskolai végzettsége társadalmi eredet szerint (százalékban)

Származás	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	8 általánosnál többet
	v é g z e t t e k		
Paraszt	49,4	44,2	6,4
Segédmunkás	37,8	52,1	10,1
Betanított munkás	27,9	59,0	13,1
Szakmunkás	24,5	59,1	16,4
Művezető és technikus	4,9	57,5	37,6

Még világosabb képet kapunk, ha az életpálya kezdetétől ipari munkát végzőket összehasonlítjuk azokkal, akik kezdetben paraszti munkát végeztek. Az utóbbiak kétharmad részének alacsonyabb az iskolai végzettsége a nyolc általánosnál és 2%-uk végzett középiskolát, az előbbieket egyharmada nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát és 13%-uk végzett középiskolát.

*Iskolai végzettség megoszlása az életpálya kezdetének módja szerint
(százalékban)*

Életpálya kezdete	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	8 általánosnál többet
	v é g z e t t		
Paraszt	67,2	30,5	2,3
Munkás	32,7	54,2	13,1

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a munkássá váló parasztok nagyobb része nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát, és többnyire ezért sem jutottak tovább a betanított és a segédmunkánál. [...]

Láttuk, hogy a csepeli munkások 38%-a kevesebbet végzett az általános iskola nyolc osztályánál. Ez a 38% azonban úgy tevődik össze, hogy a 44 éven felülieknek nagyobb fele végzett kevesebbet az általános iskola nyolc osztályánál, a 30 éven aluliaknak viszont négyötöde végezte el az általános iskola nyolc osztályát, vagy annál többet. [...]

Két évtizeddel ezelőtt a munkások 39%-ának, ma viszont a hasonló korúak 13%-ának alacsonyabb a végzettsége az általános iskola nyolc osztályánál. A másik következtetés, hogy még igen sok a tennivaló azért, hogy valamennyi Csepelre kerülő munkásfiatal elvégezze az általános iskola nyolc osztályát. Ez minimális követelmény!

2. A munkásgyermekek továbbtanulási lehetőségei

A Központi Statisztikai Hivatal 1963-as felvételéből közismert, hogy az értelmiségi és a vezető állású szülők fiainak 35%-a, a szakmunkások fiainak 10%-a, a betanított munkások fiainak 5%-a és a segédmunkások fiainak 1%-a jut el az egyetem-

re. Az 1969. évi csepeli vizsgálat adatai lényegében alátámasztják ezt a megállapítást. A művezetők fiainak 22%-a, a szakmunkások fiainak 9%-a, a betanított munkások fiainak 6%-a, a segédmunkások fiainak 2%-a jut egyetemre.

A munkásgyerekek továbbtanulásának akadályait mindenekelőtt az anyagi-gazdasági viszonyokban kell keresni. Már szóltunk arról, hogy milyen nagyok a lakásviszonyok területén tapasztalható különbségek a lakosság egyes rétegei között. A csepeli munkások fele olyan lakásban lakik, ahol két szobára legalább öt személy jut. Ezekben a lakásokban a nyugodt tanulás feltételei nehezebben valósíthatók meg. Nagy szerepet játszanak a jövedelmi viszonyok is. A munkáscsaládokban az egy főre jutó jövedelem általában nem nagyon magas, ezért az iskoláztatás súlyos anyagi gond. A tipikus csepeli munkáscsaládnak választania kell, hogy évenként 970 vagy 1455 Ft jusson a családon belül egy főre. Ennyi a különbség, ha a gyerek tovább tanul vagy nem.

Mindaz befolyásolja a szülők viszonyát gyermekeik jövőjéhez, gyermekeik életpályájáról kialakított elképzeléseihez. Az értelmiségi szülők tragédiának tekintik, ha gyermekük nem jut értelmiségi pályára, ha nem veszik fel az egyetemre vagy főiskolára. Egész magatartásukkal, igényeikkel, követelményrendszerükkel ugyanezt az értékrendszert honosítják meg a gyermekben, aki többnyire maga is átveszi szülei gondolkodásmódját. Figyelemmel kísérik a gyermek tanulmányi eredményeit, kapcsolatot tartanak fenn az iskolával, ellenőrzik, hogy tanul-e a gyerek, s ha segítségre szorul, azt megadják neki. A szakmunkás szülő nem érzi tragédiának, ha gyermeke nem lesz értelmiségi, tisztában van azzal, hogy egy szakmunkás sokszor többet keres, mint egy kezdő mérnök. A realitásokkal számolva arra törekszik, hogy gyermekének „biztos kenyere legyen”. Erre viszont egy jó szakma is megfelelő, amely hamarabb, kevesebb fáradtsággal, kevesebb költséggel szerezhető meg. Éppen ezért a szakmunkás szülők fiúgyermekeiket rendszerint szakmunkásnak szánják, lányaikat pedig szeretnék leéretttségig tartani, hogy azután irodai dolgozó legyen belőlük (esetleg ápolónő vagy laboráns), és férjhez menjenek.

A munkásszülők elképzelése gyermekeik pályájáról nemcsak hosszú tradíció eredménye. Egyszerűen az a véleményük, hogy gyermekük nehezen jut be a középiskolába, de még ha nagy fáradtsággal el is végzi, az egyetemre vagy a főiskolára a kis létszámok miatt úgysem veszik fel; az egyetem elvégzése után pedig kisebb keresettel kezdi pályáját.

Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a munkásgyerekek továbbtanulását akadályozzák nyelvi nehézségek is. Tankönyveink és iskoláink nyelve fogalmi nyelv,

irodalmi nyelv, a többé-kevésbé népszerűsített tudomány nyelve. Ez az erősen intellektuális, elvont nyelv nagyjából megegyezik az értelmiségi családokban használt mindennapi nyelvvél. Ez teljesen magától értetődő, hiszen a tanár, az orvos, a mérnök tizenhat és több éven át ezen a nyelven tanult, megszokta, hogy a világ dolgait ezen a nyelven rendezze el, fejezze ki. Az értelmiségi gyerek az iskolába úgy lép be, mint saját környezetébe, ahol az ő nyelvét beszélik. A fizikai dolgozók gyermekeinek külön erőfeszítést jelent ennek a nyelvnek az elsajátítása. Az ebből származó nehézségek sokszor a legfogékonyabbaknak szegik kedvét, és tántorítják el őket a továbbtanulástól.

3. Könyvek, rádió, televízió

Az eddig elemzett tényezők határozzák meg a csepeli munkások viszonyát a különböző kulturális eszközökhöz is. A Központi Statisztikai Hivatal 1962 folyamán megvizsgálta a magyar lakosság könyv olvasási szokásait. E vizsgálat adatai szerint a szak- és betanított munkások körében országos átlagban az olvasók aránya 46%, a segédmunkások és hivatalsegédék körében 38%. Budapesten akkoriban valamivel kedvezőbbek voltak az arányok. A szak- és betanított munkások körében az olvasók aránya 56% volt, a segédmunkások és hivatalsegédék körében 48%. De még ezeknél az arányoknál is figyelembe kell vennünk, hogy mindkét rétegnél további 25–26% azoknak az aránya, akik csak elvétve, alkalmilag olvasnak. Ugyanez a vizsgálat állapította meg, hogy az olvasás mértéke elsősorban az iskolai végzettség színvonalától függ. A munkások között nem azért alacsony a rendszeresen olvasók aránya, mert munkások, hanem mert iskolai végzettségük alacsonyabb. Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a munkások körében is állandóan növekszik az olvasók aránya.

Vizsgálatunkban az olvasáshoz való viszonyt csak közvetett módon tudtuk mérni: a megkérdezettek könyveinek számával. De különböző alkalmazotti és munkásrétegek körében a könyvek számának megoszlása is visszatükrözi tulajdonosának műveltségét, iskolázottságát.

*Könyvvállomány a különböző munkakörben dolgozóknál
(százalékban)*

Munkakör	Könyvvvel nem rendelkezők	1-10	11-30	31-50	51-100	100-nál több
		könyvvvel rendelkezők				
Szaktmunkás	20,4	3,4	17,4	17,2	16,6	25,0
Betanított munkás	37,1	5,1	17,8	13,2	12,1	14,7
Segédmtunkás	47,3	5,5	18,4	10,3	9,8	9,2
Takarító	7,3	9,6	13,9	12,2	4,4	2,6
Művezető	6,1	0,0	10,2	18,7	19,4	45,6
Csoportvezető	17,4	3,7	19,0	14,0	17,3	28,6

Nem lepődhetünk meg ezeken az adatokon, ha arra gondolunk, hogy a betanított munkások fele, a segédmtunkások kétharmada és a takarítók háromnegyede még az általános iskolát sem végezte el. A rendszeres könyv olvasókat pedig elsősorban nem is az általános, hanem a középiskolát végzettek körében kell keresnünk.

Jóval nagyobb az újság olvasók aránya. Felmérésünkben a munkások háromnegyed része válaszolta kérdésünkre azt, hogy olvas újságot.

A kultúra terjesztői közül az újságon kívül elsősorban a rádió és a televízió jut el a munkásokhoz. A 39. táblázaton a rádió- és televíziótulajdonosok arányát mutatjuk be a különböző munkásrétegeken belül.

Rádió- és televíziótulajdonosok aránya

Munkakör	Rádiótulajdonosok	Televíziótulajdonosok
Szaktmunkás	76,5	60,3
Betanított munkás	75,6	54,3
Segédmtunkás	70,8	49,2
Csoportvezető	89,3	73,2
Technikus	91,8	62,9
Művezető	89,9	80,6

Politikai aktivitás

Felmérésünk mindenekelőtt a párttagok arányát vizsgálta a különböző dolgozói rétegekben. Adataink szerint szoros összefüggés van a munkaköri besorolás és a párttagság között. A művezetőknek több mint kétharmada, a csoportvezetőknek és technikusoknak csaknem a fele, a szakmunkások ötöde, a segédmunkások 7%-a párttag.

A párttagok aránya a különböző dolgozói csoportokban (százalékban)

Munkakör	Párttag
Művezető	68,0
Csoportvezető	46,4
Technikus	46,4
Szakmunkás	21,8
Betanított munkás	15,3
Segédmunkás	7,3
Hivatalsegéd	8,0
Takarító	3,7

A művezetők, a technikusok és a csoportvezetők magas részvételi arányának megítélésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a művezetők 83%-a, a csoportvezetők 93%-a és a technikusok 72%-a korábban munkás volt.

A már felismert és elemzett tendenciák a 30 éven aluliaknál is jelentkeznek. A 30 éven aluli művezetők, csoportvezetők és technikusok 100%-a KISZ-tag, míg a szakmunkások 75%-a, a betanított munkások 44%-a, a segédmunkások 37%-a. [...]

Az elmondottak alapján kell értékelnünk a munkások politikai véleménynyilvánítását is. Ahhoz, hogy megismerhessük az emberek politikai véleményét, szakavatott kérdezőknek kell velük kötetlen beszélgetést folytatniuk. Mi az alábbi kérdéseket tettük fel a csepei munkásoknak: Helyesnek tartja-e hazánk politikájának főbb vonásait: a) a belpolitikában, b) külpolitikában, c) gazdaságpolitikában. A három kérdésre a munkások ötféle választ adhattak: teljes mértékben — nagyrészt — sok mindenben nem — egyáltalán nem — nem ismerem kellően. E válaszok értékelésénél tudnunk kell, hogy ugyanaz a válasz különböző álláspontokat is kifejezhet. A „nem ismerem kellően” válasz például jelentheti azt, hogy valaki nincs

kellően értesülve, de azt is, hogy nem akar véleményt nyilvánítani. A „sok mindenben nem” és a „nagy részt” válasz a gazdaságpolitikával kapcsolatban a legkülönbözőbb tartalmakat takarhatja. [...]

Mindenekelőtt a képzettség és a véleményalkotás összefüggését kell kiemelni. Míg a belpolitikáról alkotott véleményeknél a képzettebb szakalkalmazottnak csak 1–5%-a vallja magáról, hogy nincs tisztában a politikai helyzettel, addig a tájékozatlanok aránya a segédmunkásoknál és takarítóknál 25–30%-ra emelkedik. Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az emberek még anonim kérdőív kitöltésénél is önkéntelenül figyelembe veszik azt, hogy mit várnak attól az embertől, aki az ő társadalmi állásukat betölti. Jellemző dolog például, hogy noha a technikusok képzettsége általában magasabb, mint a művezetőké, mégis több technikus engedte meg magának, hogy tájékozatlannak vallja magát; a művezetők többsége úgy gondolkodik, hogy az ő állásában az ember nem lehet tájékozatlan.

Érdekes rámutatnunk arra is, hogy a segéd-, betanított és szakmunkások közül a teljesen egyetértők aránya mindhárom kérdésben a segédmunkások között a legnagyobb, a szakmunkások között a legkisebb, a betanított munkások pedig középen állnak. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a szakmunkások differenciáltabban, kritikusabban gondolkoznak; másrészt fontosnak és nehezen nélkülözhetőnek tartják magukat, és ezért őszintébben válaszolnak. Az alkalmazotti állományban ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk a technikusoknál. [...]

Kemény István – Kozák Gyula: A Csepel Vas- és Fémművek munkásai. Társadalomtudományi Intézet, Bp., 1971., 36–42., 64–74. p.

1977

Szakképzetlen rétegek a társadalomban

[...] A családok, amelyekből a vizsgált osztályba járnak a gyermekek, majdnem kivétel nélkül szakképzetlen, fizikai munkát végző férfiaktól és nőktől állnak.²⁸⁷ Azon a környéken, ahol laknak, generációk óta munkások élnek, akik a közeli üzemekben, vagy szolgáltató intézményekben találnak munkaalkalmat. Az idők folyamán, ahogy a házak és lakások állaga romlik, ahogy süllyed a város többi részéhez képest a környékbeli lakások színvonala, a jobb módú szakmunkások elköltöztek innen, és a környék a budapesti társadalom legalsó rétegének²⁸⁸ lakóhelye maradt. Az ittenieknek közel a fele a közeli házak egyikében is született. Mások Budapest hasonló jellegű negyedéből kerültek ide. A lakosság tekintélyes része falusi nincstelenektől származik. Valamelyik falu, vagy vidéki város szegénysoráról jött, érintett néhány tipikus pesti állomáshelyet: munkásszállót, szoba-konyhában kiadott ágybérletet, családi ház sufniját, szükséglakást, üzlethelyiséget.

Emberemlékezet óta senkinek nem volt semmi vagyona. A lányok nem gyűjtöttek kelengyét, az új házaspárok nem kaptak bútort, ágyneműt, edényt, csak beköltöztek valamelyik szülő, néha rokon szoba-konyhájába. Minden új család a semmivel kezdte az életét. A mindennapi élet sokat változott, legnagyobb talán az elmúlt 15 évben. Ma minden munkaképes és idős embernek van állandó, biztosított jövedelme, mindenki többször eszik napjában, sőt sok családban, ahol többen keresnek, bőségesen étkeznek. Általában mindenki fel tud öltözni rendesen, ha erre alkalom adódik. Télen fűtenek, ágyneműben alszanak, bebútorozták a lakást. Nem változott azonban az a tény, hogy az itt lakók mindig a mindenkori alsó társadalmi

---

287 Az osztály kiválasztásának éppen ez volt a szempontja. A „legrosszabb” összetételű osztályt kerestük, és nem véletlenül egy túlkoros-osztályban találtuk meg. Az iskola körzetét alkotó családokból egyébként a családfők fele szakképzetlen munkás. [A szerző jegyzete]

288 A „legalsó réteg” alatt is léteznek családok, az ő helyük azonban már a társadalom alatt, a margón van. Ilyenek pl. Budapesten a cigánytelepiek. [A szerző jegyzete]

rétegekhez tartoztak, akik ma itt laknak, az alsó rétegek²⁸⁹ valamelyikéből érkeztek, és szüleik sem tartoztak máshová.

Budapestnek ezek az utcái és más hasonló lakosságú körzetei, sajátos kultúráit²⁹⁰ képviselik.

A társadalomban a különféle életformák egzisztenciákkal, vagyis megélhetési módokkal szoros összefüggésben alakulnak ki és változnak. Az alsó rétegeket olyan egzisztenciák alkotják és alkották, amelyek nélkülözik a biztonságot, míg a felettük állók életét valamilyen társadalmilag elfogadott és kölcsönösen tiszteletben tartott „garancia” védi.

A szakképzetlenek és nincstelének változó méretű rétegeit mint bizonytalan, csak lazán helyhez kötött egzisztenciákat integrálta a társadalom és gazdaság. A társadalmak és gazdaságok történetében megvan az ő külön történetük is, az elfogadott, elismert életformarendszerek mellett kialakult az ő sajátos életformájuk is, követve a társadalom és gazdaság változásait változásaival. A nincstelének tömege mindig változik. Egyes családok kedvező időszakban bejuthatnak a biztos egzisztenciák közé, egész csoportok új egzisztenciákat teremhetnek, és fordítva: Egyesek, vagy csoportok elveszíthetik korábbi stabil helyzetüket, lecsúsznak az alsó rétegekbe.

Az alsó rétegek kultúrája rugalmas alkalmazkodás életfeltételeikhez. Szokások, kapcsolatok, ízlés, beállítottság, viselkedésminták, amelyekkel fenn tudják tartani magukat, és elviselhetővé is tudják tenni életüket.

Bármilyen óriási változások mentek is végbe a magyar társadalomban és gazdasági életben, az alsó rétegek kultúrája nem tűnt el, és nem is veszítette el funkcióját. Erről minden bizonnyal meggyőződhet az olvasó ennek a könyvnek a dokumentumai alapján. A kevés munkaalkalmat kínáló távoli megyékből ingázók, a városi szakképzetlenek zsúfolt, komfort nélküli, egyszobás, vagy egyhelyiséges lakások-

---

289 Erdi Ferenc nyomán utalok több alsó rétegre. Ma is bizonyos fokig eltérő életforma, megélhetési mód jellemző a múltban külön-külön tagozódott ipari-polgári és paraszttársadalom alsó rétegének örökösire, a városi és a falusi alsó rétegekre. [A szerző jegyzete]

290 „A kultúra embertani értelemben azt a kiformált életmódot jelenti, amit nemzedék nemzedéknek átörökít.” (Oscar Lewis: Sánchez gyermekei, Bp., 1968. 30. old.) [A szerző jegyzete]

ban élő része most sem nagyon élhet másképp, minthogy ennek a hagyománynak a szokásrendjéhez alkalmazkodik. [...]

A nagy téglalap-alapú telekre épített tizenkét házban szoba-konyhás lakások vannak. Illetve, minden épületben van még egy-egy egyhelyiséges lakás. Ezeket különböző önkényes lakásfogalók a közös mosókonyhákból alakították ki. Némelyikben már tíz éve lakik ugyanaz a család „jogcím nélkül”. Senkinek nem adnak szabályos kiutalást és lakhatási engedélyt, mert a mosókonyhákhhoz nincs WC. Közös WC-k sincsenek a házban, mert itt a lakásokon belül vannak mellékhelyiségek. (Pontosabban a szobán és a konyhán kívül csak WC van.) [...]

A házak frontján, mind a két szinten tornácszerű, nyitott folyosó fut végig, innen nyílnak a lakások. Két-két ház áll szemben egymással, így a tornácok frontok egy-egy nagyobb teret fognak közre, ez az udvar. Az udvarok végében, a házak oldalánál téglából épített sufni-sor áll. Minden lakáshoz egy boksztartozik, és a tüzelőtárolására szolgál. Pince nincs.

A szoba-konyhák igen szűkös terét tavasztól ősziig megtoldják a folyosók, és maga az udvar. Az „alsó rétegek” soha nem laktak olyan lakásokban, amelyekben a család és háztartás minden tevékenysége elfért volna. Életük egy része falun és városban egyaránt, nyílt, közös téren folyt és folyik.

A ma is fennálló, zártan épített budapesti szegénytelepeknek, földszintes hosszú házak zárt udvarainak közös tereiből ki-ki a lakásához legközelebb eső tenyérnyi darabot teleülteti virággal. A földszintes épületeket, amelyek közül nem egy katonai barakk, istálló volt valaha, minden évben öntevékenyen festik-mázolják a lakók. Még a — pince híján — elmaradhatatlan sufni-sorokat is sok helyen díszítik; zölddel, szőlővel futtatják be, sőt az is előfordul, hogy nyáron „vikkendháznak” használják. Fedor néniék kevésbé intim, emeletes kaszárnyájában a közös folyosó zöldell és virágzik egész nyáron. A nyomorúságos házak legtöbbszörében az emberek berendezik maguknak az életet. Az önfeladás, széthullás külső jegyei inkább a nagyon nagyra méretezett bérkaszárnyák körül mutatkoznak.

A közös téren zajló élet magával hozza a teljes nyilvánosságot. Alig-alig van olyan intim szféra, amely rejtve maradhat a többiek elől. Ez a szó szoros értelmében vett fizikai kényszer ugyan, mégis „jól megformált” dolog. Több funkciónak is eleget tesz egyszerre. Szolgálja különféle problémák és feladatok közös, együttes megoldását, és az itt élők társas-igényét, szórakoztatását is.

Fedor néniék házában a folyosókról, mint valami karzatról lehet lelátni a közös területek állandó színpadára, ahol ennyi ember között, mindig történik valami.

Akik ilyen lakásokban születnek, így élik le az életüket, azokban maga a helyzet is kifejleszti a színpadias, túlhangsúlyozott viselkedést. Az örömet, bánatot, gyöngédséget, konfliktust nem lehet eltitkolni, mert nincs hol; inkább eljártsszák tehát egymásnak. [...]

A veszekedők valódi sérelmeiket megtoldják egy kis jutalomjátékkal. A kiadós kiabálás feloldja a feszültséget, mindenki megformálhatja és kifejezheti önmagát, [...] ugyanakkor elszórakoztatja a többieket.

A maga helyén jól funkcionál ez a kidolgozott stílus, más környezetben azonban — például az iskolában, egy hivatalban — jó esetben csak idegeskedést, de sokszor ellenszenvet, és néha megtorlást vált ki. Naponta lehetünk tanúi ilyen jeleneteknek, amikor „két kultúra” találkozik szembe.

A folytonos együttlét másokkal, magával hozza a mindig — társsal — lenni szükségletét, és mindig ki is elégíti. Az „alsó réteg”-beliek általában nem érzik jól magukat a jól ismert arcok nélkül. Nem szeretnek teljesen egyedül maradni lehetőleg egy percre sem, nem szeretnek egyedül idegenek közé kerülni. Egymás társaságából biztonságot, erőt, igazolást merítenek: „együtt vagyunk, tehát vagyok.”

Bizonyos mennyiségű magabiztosság, erő-tudat, a magatartásunk helyességében vetett hit mindenkinek kell. Mindezek „társas” érzések. Mindenki csak társadalmilag juthat hozzá, azzal, hogy mások őt elismerik, elfogadják, legalább képzeletében. Az állandó fizikai együttlét azonban nem szoktatja hozzá az embert a szimbolikus, transzformált „társasághoz”, ahhoz, hogy a többletet magába építse, lelkiismeretet alkosson belőlük, és így „egy testben több lelket” képviseljen, hogy ne csússzon ki a talaj a lába alól, ha egyedül marad.

A szakképzetlenek és vagyontalanok lakásviszonyai tehát önmagukban mélyen meghatározzák a kultúra viselkedésformáit, és befolyásolják a személyiségstruktúrát. [...]

Szakképzetlen családok. Egy általános iskolai osztály szociológiai vizsgálata. Szerk.: Solt Ottilia. Főv. Pedagógiai Intézet Bp., 1977. 3–5., 12–15. p.

Solt Ottilia „Kész a leltár”. Egy budapesti kerület alacsony jövedelmű munkáscsaládjai

1975

Egy budapesti munkáskerület egyik általános iskolájának körzetében 1972–73-ban teljes körű kérdőíves vizsgálatot végeztünk. Kérdőívünkkel lehetőleg pontosan igyekeztünk összeírni a családok jövedelmét is. Majd „sorba raktuk” az összegyűjtött kérdőíveket a családokban egy főre jutó jövedelem szerint, és a legrosszabb viszonyok között élő 10%-hoz ismét elmentünk. Ebben a körben az egy főre jutó jövedelem nem éri el az 1000 Ft-ot. [...]

A „tipikus” család tehát, amelyről a következőkben szó lesz, sokgyerekes, szakképzetlen munkáscsalád. A szülők maguk is szegény családokból származnak, lakás, vagyoni háttér és szakképzettség nélkül indultak el az életben, arra utalva, hogy napról napra teremtsék meg megélhetésüket. Éppen ez a vonás érdemel figyelmet: a nehéz életet sokszor öröklik gyerekeik ugyanúgy, ahogy maguk is kényszerűen örökölték. Saját erejükből ezek a családok ritkán tudják gyerekeiket biztonságosabb, tágasabb életformához juttatni, ehhez a társadalom intézményeinek — a többi között az iskolának — a segítsége kell.

A lakás

Ha egyszoba-konyhás lakásban öten, hatan vagy még többen laknak együtt, akkor ebből a lakásból kiszorul a „normális emberi tevékenység”-nek a jó része.

Amit feltétlenül meg kell csinálni — evés, alvás, mosás, tisztálkodás, főzés — az körülményes, és aránytalanul nagyobb energiát emészt fel, mint ha ugyanezt tágasabb helyen végzik.

A háromnál több gyerekes családok döntő többsége a vizsgált körzetben szoba-konyhában lakik. Az alacsony jövedelmű munkáscsaládokban az átlagos laksűrűség 1 szobára 3,7. Száz személyre jut egyetlen fürdőszoba.

Ezen a környéken szoba-konyhában laknak a közepes jövedelműek is, de mivel családjaik kevésbé népesek, átlagosan csak 2,6 személy lakik egy szobában, és 13 személyre jut egy fürdőszoba.

Ha egy családban öten, hatan vagy többen élnek, akkor a szobában el sem fér annyi ágy, ahányan vannak, el sem fér annyi szekrény, amennyiben a holmit tartani lehet. Azt tapasztaltuk, hogy a lakások egyharmadában a szobában nincs is asztal, és az egész lakásban nincs annyi szék, hogy mindenki egyszerre leülhessen. Feleannyi ágy van, mint ahány személy. A lakások negyedrészeben a szobát nem lehet fűteni, nincs benne kályha. A fűtött szobák is rosszul fűtöttek, mert vaskályha áll bennük, és tél végére általában elfogy a tüzelő is. Nem egy esetben előfordul, hogy széntüzelésű takaréktűzhelyen vagy vaskályhán főznek és fűtenek egyúttal.

A fűtetlen vagy rosszul, kényelmetlenül fűthető szobákban csak aludni lehet, az étel a konyhába szorul. Itt is szűk a hely. Öt-hat, sőt nyolc családtag ellátására süítő nélküli kis rezsó szolgál, ami eleve nem teszi lehetővé, hogy változatosan lehessen enni. Hűtőszekrény egyetlen vizsgált alacsony jövedelmű családban sincs, és egyéb háztartási gép is kevés van. A családok felében egyáltalán semmiféle gép nincs. A háztartási gépeken kívül — amelyeknek igazából itt, a szűk helyen, nagy családok ellátásában lenne funkciójuk — alapvetőbb eszközök is hiányoznak a háztartásokból: ötfős, vagy annál is népesebb családoknál ötnél kevesebb bögrét, villát, kést találtunk, s nem jut mindenkinek egy-egy lapos- és egy mélytányér.

Az alacsony jövedelmű munkáscsaládok lakásaiban a berendezési tárgyak általában „alkalmi” darabok: azaz használtan kerülnek oda. Az összeírt családok darabjainak összesen *kétharmad* része ilyen. A környéken lakó szomszédok, rokonok kiselejtezett bútorai kerülnek hozzájuk olcsón vagy ajándékba. [...]

A laksűrűség és a berendezés különbsége az alacsony jövedelmű és a közepes jövedelmű munkáscsaládok szoba-konyhái között valóságos szakadékot teremt. A közepes jövedelműek lakásai általában rendezettebbek, tiszták, ápoltak, az alacsony jövedelmű munkáscsaládok lakásai kényelmetlen szállások. Az ilyen lakásokban élő gyermekek *majdnem hajléktalanok*, és a hajdani hajléktalanok életmódját élik.

A szűk lakás, amely lehetetlenné teszi a magányt és a társas érintkezést egyaránt, a magányra és társaságra vágyó gyerekeket is az utcára kényszeríti. Mire 16-17 évesek lesznek, s valami pénzük is van már, rég elfelejtették, hogy az utcákon, olcsó presszókön, tereken kívül más is van a világon. A piszkos, sivár udvarokon élők életüket a kicsik, az utcákon a valamivel nagyobbak, a tereken a kamaszok. Minden gyerek és gyermekcsoport teremt magának valamilyen világot. Ezeknek a lakásból kiszorult gyerekeknek a „világa” is kiszorul a viszonylag védett, biztonságos falak közül, élményeik egy őket alig védő terepen születnek, itt

működik a fantáziájuk. (Biztosan ez az egyik oka, hogy kicsik és kamaszok szerencsésebb és védettebben felnőtt kortársaikhoz képest tele vannak félelemmel.)

Táplálkozás

A gyerekek sokszor éhesek. Legtöbbször éhesek a 10-14 évesek, akik nőnek, már nagyok, de még nincs saját pénzük. Amikor étrendjüket összeírtuk, azt is megkérdeztük, hogy mire költenének tíz forintot, ha kapnának. A tízévesnél kisebbek egyharmada, a tíz éven felüliek kétharmada azonnal jóllakna belőle: parizzerrel, kolbásszal, szalámmal, kakaóval. A közepes jövedelmű családok gyerekeinek 4/5 része takarékbélyegre és édességre költené. [...]

Összesen 46 alacsony jövedelmű gyerek étrendjét írtuk össze és dolgoztuk fel. E 46 gyerekből 16 egyáltalában nem evett napközben a reggeli, déli és esti étkezésein kívül. További háromnál egy-egy főétkezés maradt el.

Hét gyerek reggelije üres kenyér, zsíros kenyér és tea volt, és napközben legfeljebb üres kenyeret evett.

Tizenhat gyerek ebédje üres leves volt, vagy üres főzelék, és semmi más, illetve hideget — zsíros kenyeret — ebédelt.

Tizenöt gyereknek a vacsorája üres leves, üres főzelék, zsíros kenyér vagy semmi.

Mindössze tizenöt gyerek evett valamelyik étkezéskor olyan ételt, amit szívesen, jóízűen lehet enni. Az alacsony jövedelmű családok gyerekeinek kétharmada egész nap egyszer sem lakott jól, csak evett valamit.

A közepes jövedelmű családok gyerekeinek étrendje (12 darabot írtunk össze) azt mutatja, hogy egy gyerek csak akkor eszik eleget, akkor lakik jól, ha a zsíros kenyéren, bablevesen, székelykáposztán kívül édességet, tésztát, gyümölcsöt, befőtet is ehett, ha nem teljesen egyforma nap nap után a reggelije és a vacsorája, vagy az ebédje és a vacsorája, és ha legalább négyszer eszik egy nap. Ezek a gyerekek sem élnek luxuskörülmények között. Hétköznap ők is inkább csak mutatóba kapnak húst, a vasárnapon kívül legfeljebb egyszer-kétszer laktak jól színhússal. De a 12 gyerek között egy sem volt, aki délig teán és zsíros kenyéren lett volna meg, aki üres levest ebédelt, és kettő volt, aki egyszer sem evett bőségesen, többféle ételt a nap folyamán.

Az alacsony jövedelmű gyerekek átlagosan háromnegyedét eszik annak, amit a közepes jövedelmű gyerekek, és az esetek igen nagy számában feleannyit sem.

Táplálkozásukat tekintve tehát az alacsony jövedelmű munkáscsaládok gyerekeit legalábbis nélkülözőknek kell neveznünk.

A napközi

[...] Az alacsony jövedelműeknél több a gyerek, és általában többen laknak együtt, ezért többnyire háztartást vezetnek, és valaki mindennap főz. A férfiak nemigen dolgoznak olyan munkahelyeken, ahol üzemi koszt van, valami meleget kell enniük, és ha már úgyis főtt étel van a házban, akkor olcsóbb, ha mindenki abból eszik. Az iskolások tehát nem fizetnek be az iskolába, a nagyobbak a gyárba vagy iparitanuló-intézetbe, és a kicsik nem járnak óvodába.

Tudjuk — és vizsgálatunk során is tapasztalhattuk —, hogy sok napközi nem nagyon alkalmas arra, hogy egyéb tekintetben is pótolja azt, ami ezeknek a gyerekeknek hiányzik. A maga fegyelmével, a sok gyerekkel, a sokféle kényszerrel és a nem túl jól felszerelt termekkel elviselhető azoknak, akiket otthon viszonylag nyugodt, barátságos lakás, játék, könyv vár, de elviselhetetlen azoknak, akik otthon nem lehetnek egyedül, és idősebb, kisebb testvérek, nagyszülők, szülők elfoglaltságaihoz és természetéhez kell alkalmazkodjanak minden pillanatban. Ahhoz, hogy a nélkülöző, utcán felnőtt gyerekeket nyugodt tevékenységformákhoz „szelídítse” az iskola és a napközi, sokkal többet kell nyújtania, mint amit a jobb körülmények között élő gyerek „elvisel”, mert tudja, hogy otthon kellemesebb dolgok várják. A végeredmény általában az, hogy az iskola sem nagyon bánja, ha azok a gyerekek, akikkel sok baj van, nem járnak napközibe. A gyerek igyekszik kiszabadulni onnan. A szülők pedig szintén nem bánják; annyi panasz, sérelem, összeütközés van amúgy is az iskola és gyerekeik között, hogy csak jól járnak, ha az összeütközési felület kisebb.

Ruházkodás

Az alacsony jövedelmű munkáscsaládokban főleg használt ruhában járnak a gyerekek. Szinte kizárólag használt ruha jut a sokgyerekes családokhoz. A nagyon gyorsan nyűvődő holmit: fehérműt, zoknit, harisnyanadrágot az Alkalmi Áruházból szerzik be. A gyerekeknek átlagosan 2-3 pár zoknijuk van és egy pár harisnyanadrágjuk.

A „leltározott” gyerekeknél egyetlenegy újonnan kapott hálóruhát sem találunk, viszont soknak egyáltalán nincs hálóruhája, nappali alsóneműjében alszik. Teljesen általános, hogy egy gyereknek egyszerre csak egy pár jó cipője legyen.

A gyerekek *háromnegyed része* szomszédoktól, rokonoktól kapott, testvérektől levetett vagy „kéz alatt” vásárolt *ócska kabátban jár*. Mindössze egynegyedük kapott egy, két vagy három évvel ezelőtt új kabátot. A háromnegyed rész előtt — és ez elsősorban a többgyerekes családokban őket jelenti — úgyszólván ismeretlen, hogy költségesebb ruhadarabot, megfelelő méretben, ízlésük szerint, üzletben vásároljanak, újonnan. Ez a szegénység különösen a 12 éves kor körül válik nyomasztóvá. Ebben az életkorban válik fontossá a gyerekeknek a jólöltözöttség, de minél nagyobbak, annál többre kerül az öltöztetésük, annál nagyobb az árkülönbség a szép és a silány ruhanemű között. [...]

A közepes jövedelműek tudják követni az életkorral növekvő igényeket, az alacsony jövedelműek egyáltalán nem. Nem csodálkozhatunk azon, és nem ítéltethjük el, hogy a gyerekek ambíciói „egy jó szerelésre” irányulnak. Vágyódásuk arra, hogy saját keresetük legyen, erősebb, mint a távlati célok érdekében hozott áldozatokat ösztönző ambíciók. Ha az iskola, a pedagógusok, a szülők még oly alaposan keltették volna is fel az igényeket kulturáltabb, jobb élet, tudás, szellemi és emberi értékek iránt, egy mindig kopott, soha nem jól öltözött, örökké szakadó, bő, szűk, hosszú ruhadarabokkal kinlódó, „rendetlensége” miatt annyiszor megalázott serdülő mégis elsősorban szabadulni akar eddigi helyzetétől. Az iskoláskor, a diákéletmód szétválaszthatatlanul az éhesen végigült órákhoz és a többiek „főlényéhez”, saját lemaradásának az élményeihez kapcsolódik. Ezen a talajon kétséges a pedagógiai eredmény. Mind a távolabbi jövő, mind a „mai nap” tekintetében.

A nélkülöző gyerekek szégyellik helyzetüket. Saját maguk és mások előtt is igyekeznek leplezni a valóságot. Ezt mutatja a velük készített interjúk szövege. A gyerekek bizonykodnak, hogy mindenük van, ami szükséges, ha kell valami, megkapják szüleiktől, és az öltözködés vagy a kaja különben sem számít. A többiek, a valamivel jobb módúak azonban többnyire könyörtelenül érzékelik és éreztetik a különbséget saját maguk és a náluk sokkal szegényebb gyerekek között. Erről tanúskodnak az interjúknak a rokonszenvi kapcsolatokat magyarázó részei. A rokonszenvet sajnálat kíséri, az elutasítást így indokolják: „semmit nem ad magára”, „hogyan lehet tréningruhában járni?”, „kunyaerál”. A nélkülöző gyerekek bőségesen adnak okot az elutasításra. Valóságos versenyképtelenségük igen gyakran vált ki

vadságot, támadókedvet vagy elzárkózást. Ezeknek a magatartásmódoknak a tartalma kompenzálás, és még inkább elleplezés.

Játékok

Sok megfigyelés támasztja alá azt, amit a „leltárak” is igazolnak: ahol kevés a pénz, és alapvető dolgokban szükségét szenvednek, ott a gyerekek nem játszanak. Leltárunkban ez úgy tükröződik, hogy nincs, illetőleg nagyon kevés a játékuk. A pontos összeírások cáfolják azt a közkeletű hiedelmet, amely szerint a „gyerekek akármivel el tudnak játszani”, hogy bármilyen értéktelen holmiból nekik kedves világot tudnak teremteni. Hiányoznak az általános gyerekkép kellékei is: a spárga-, a szög-, kavics-, gesztenye-, bogár- stb. gyűjtemény, az a sok „kincs”, aminek minden gyerekzsebet szigorúan meg kellene tölteni.

A játékszerek szerepe a játékban (legyen az a játékszer drága vagy olcsó, akár teljesen jelzésszerű értéktelen holmi) magában foglalja a gyerek viszonyát az egész emberi kultúrához, értékeket, ismereteket és készségeket is beleértve. Részben magán a játékon kívül — emberi kapcsolatain át — alakítja, építi ezt a viszonyt. A tárgyatlanság, a tárgyak nélküli vagy tárgyakban nagyon szegényes gyermeki világ kultúra (civilizáció) nélküli gyermeki világot jelent. Néhány kísérlet meggyőzött arról, hogy a nélkülöző gyerekek alig tudnak mihez kezdeni a játékszerekkel. A játéktalanság oka összetett. Talán elsősorban a helyhiány és a zsúfoltság tradíciói okozzák. Másrészt az, hogy nem is jut pénz játékszerre. De biztosan összefügg a felnőttek által nyújtott kulturális mintákkal is. [...]

Azoknak a gyerekeknek, akiknek kevés játékuk volt, és akik nem tudtak játszani kicsi korukban, még kevesebb tárgyi kötődésük lesz később, kamaszkorukban. („Inkább csak kiállunk a sarokra.” „Inkább kártyázni szoktam.”) Természetesen azokra a játék-, vagyis ebben a korban már inkább sportszerekre, amelyek egy nagyobb, 11-12, 13 éves gyerek számára vonzóak: igazi futball, kerékpár, fényképezőgép — nehezen gondolhatnak azok a gyerekek, akiknek a családjában a koszt és a ruha is csak éppen hogy kikerül. A tárgyhiánnyal azonban az alkotótípusú tevékenység, az önkifejezés képességének a hiánya is együtt jár. A kicsi korukban viszonylagos tárgyi gazdagságban felnőtt gyerekek sokkal inkább képesek megtalálni a „játék” önkifejezési formái után a felnőttébb típusú tevékenységmódokat, és új tárgyi világot gyűjtenek maguk köré.

Nyilván nem függetlenül a szülők anyagi erejétől, a tapasztalat azt mutatja, hogy az új bőrfutball, a bicikli és a könyv — együtt van meg, vagy együtt nincs meg. A kamaszvilágban csak akkor kap helyet a könyv, ha viszonylag gazdag, játékokban gazdag gyerekvilág előzte meg, és tárgyakban gazdag világ veszi körül kamaszkorban is.

A legalacsonyabb jövedelmű csoportban a könyvek és a könyvekkel rokon játékszerek (rajzkészlet, festék, stb.) értéke a tízéves kor alattiak leltárában átlagosan 50 Ft. A 11-14 éves korosztályban ez 78 Ft-ra emelkedik. A „kontroll”- családokban a tízévesnél fiatalabb gyerekeknek átlagosan 300 Ft értékű könyvük van, 11-14 éves korukban ez 540 Ft-ra nő. [...]

Solt Ottilia: „Kész a leltár” Egy budapesti kerület alacsony jövedelmű munkáscsaládjai. In: Budapesti Nevelő, 1975. 3. sz. 69–77. p.

Jelentés a fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről

1981 november

Budapest Főváros Tanácsa
Végrehajtó Bizottsága

Budapest, 1981. nov.
Készült 2 példányban
B i z a l m a s !

Jelentés

A fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről, az 1979-es Politikai Bizottsági határozat végrehajtásának tapasztalatairól és a további feladatainkról, a társadalmi munkamegosztás, a cigányság beilleszkedésének segítségével.

Tisztelt Bizottság!

Az MSZMP Politikai Bizottsága első alkalommal 1961-ben tekintette át a magyarországi cigány lakosság helyzetét.²⁹¹ 1961-ben a cigányságra a társadalom perifériájára szorultság, a létbizonytalanság volt a jellemző. A különböző tartalmú — elsősorban múltból öröklött — hátrányok külön életformává, rétegjellemzővé sűrűsödtek össze. A cigányság döntő része nem rendelkezett állandó megélhetési forrással; munkaviszonnyal. Hetven százaléka putritelepeken embertelen körülmények között élt, nélkülözve a minimális civilizációs feltételeket (ivóvíz, villany, út, ányékszék, személyi fekhely, rendszeres orvosi ellátás). A felnőtt lakosság 40%-a írástudatlan volt, a gyermekeknek csak 13%-a jutott el az általános iskola felső tagozatába, és csak 2–3%-a végezte el azt. A fejlődést gátolta a cigányságot sújtó előítélet.

---

291 Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról (1961. június 20.) In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik – Ságvári Ágnes. 2. bőv. kiad. Bp., 1973. 519–521. p.

A problémák részletes elemzése után a Politikai Bizottság a cigányságot hátrányos helyzetű társadalmi rétegeként határozta meg, a cigányság beilleszkedését fontos társadalmi ügynek minősítve megjelölte azokat a legfontosabb feladatokat, amelyek a problémák megoldását lehetővé teszik. (Munkába helyezés, munkaalkalom biztosítása, putritelepek felszámolása, oktatási-művelődési helyzet javítása, egészségügyi viszonyok javítása, előítéletek, hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem.)

Az utóbbi 20 évben a cigányság életviszonyaiban szinte forradalmi változás állott be. A modern társadalom igényei, szükségletei jórészt eljutottak a települések széléig, a putritelepekig. A 60-as évek végén és a 70-es években a városi ipar igénye felszívta a cigány munkaerő döntő többségét. Az életmódváltásból adódó erőfeszítések, feszültségek alapjaiban változtatták meg a cigányságot; az egyes cigány közösségek struktúráját, életmódját, viszonyait. Ezt a folyamatot elősegítette a direkt és indirekt társadalompolitikai intézkedések, folyamatok sokasága.

(Intézkedések a cigányság munkába helyezésére, munkásszállások építése, nagy építkezések, átlagbér-gazdálkodás, stb.) Napjainkra a cigány férfiak 80–90%-a, a nők 40%-a állandó munkaviszonyban van.

A cigányság és a társadalom nagy erőfeszítéseinek eredményeként a cigány putrik többségét — nagyrészt visszatérítendő állami kölcsönök segítségével — felszámolták, és a cigányoknak már csak negyede él ilyen telepeken. Legalább 30 000 cigány család (kb. 140–150 ezer embert érint) vállalkozott arra, hogy állami segítséggel a kölcsön terheit vállalva saját munkájával oldja meg lakásproblémáját.

A nagy átlagokat tekintve az oktatási és művelődési területen is komoly előrelépés történt. A cigány gyermekek döntő többsége átjut az általános iskola felső tagozatába, és 30–40%-uk eredményesen el is végzi azt. Egyre jelentősebb a továbbtanulók száma. Csökkent az analfabétizmus. Kialakulóban van egy ma még szűk, ámde dinamikus fejlődő, a társadalom követelményeit magáénak tudó olyan cigány értelmiségi réteg, amely vállalja etnikai közösségének azon hagyományait, értékeit, amelyek a fejlődés érdekében felhasználhatók, küzd azért, hogy a cigány fogalom megtisztuljon a pejoratív értékítéletektől, előítéletektől.

A társadalmi változások tudati visszatükröződéseként a cigányságban kialakult az egyenrangúság iránti igény, melynek két útját az asszimilációban — tehát az etnikai sajátosságokkal való szakítás és az életformabéli másság megszüntetésével, — illetőleg az integrációban, — tehát a cigány etnikumok vállalásával, a sajátossá-

gok pozitív értékeinek keresésével, ugyanakkor a szocialista társadalom normáinak elfogadásával — próbálják megtalálni.

A fejlődés eredményeként megállapítható, hogy a cigányság jelentős részének hátrányos helyzetéből adódó elsődleges szociális problémák nem határozzák meg a cigányság egészét, az egyes hátránytényezők minőségileg másként érintik a különböző életforma-csoportokba tartozó cigány közösségeket, ezek a tényezők már nem alkotnak valamilyen minőségileg egységes „cigányhátrányt”. Az életformák sokfélesége a társadalom különböző csoportjaihoz, rétegeihez kapcsolja a cigányságot, és elsődlegesen ezeknek a problémáival, jellegzetességeivel írható körül az egyes cigány csoportok társadalmi helyzete is. Így már nem beszélhetünk egységes cigány rétegről, életmódról, életformáról.

1979-ben az MSZMP PB elemezte az 1961 óta végbement fejlődést.²⁹² Határozatában a cigányság helyzetével való foglalkozást társadalompolitikai jelentőségű feladatnak jelölte meg. Különösen politikai, gazdasági és művelődési területen fontos a továbblépés a beilleszkedés elősegítése érdekében. Ehhez folyamatos, tervszerű, összehangolt munkára van szükség minden érintett szerv részéről. A határozat a cigányságot etnikai csoportnak (magyar, cigány, román anyanyelvű etnikumok) minősítette, amely a társadalmi beilleszkedés két útját járva integrálódik, illetve asszimilálódik. [...]

A fővárosi cigány lakosság viszonyai

A fővárosi cigány lakosság helyzetének vizsgálatánál számos olyan tényezőt is figyelembe kell vennünk, amely speciálisan nálunk jelentkezik, illetve arányaiban eltér a megyékben élő cigány lakosság viszonyaitól.

Mivel a cigány lakosságot etnikai csoportnak tekintjük, és a fővárosban különösen igaz az a megállapítás, hogy a cigányság életmódjában, társadalmi beilleszkedtségében rendkívül differenciálódott, a munkamegosztási rendszer rendkívül széles skáláján helyezkedik el, munkánk során elsősorban a hátrányos helyzetű csoportok problémáival foglalkozunk a hátrányok csökkentése, megszüntetése ér-

---

292 Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetéről (1979. április 18.) In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Összeállította és szerkesztette: Vass Henrik. Bp., 1983. 1003–1013. p.

dekében. A társadalmi beilleszkedés asszimilációs útja a nagyváros „olvasztótégely” hatása következtében (lakótelepi életforma, nagyvállalatok) a fővárosban jelentős cigány tömegek számára jelent tényleges alternatívát. Ugyanakkor az integrációs út — a társadalmi beilleszkedés, normák elfogadása és velük való azonosulás az etnikai identitás megtartása mellett, a cigány kultúra haladó elemeinek keresésével és ápolásával — is kevesebb ellenérzéssel, gátló tényezővel találkozik az átlagosnál.

A fővárosi cigány lakosság számára, demográfiai mutatóira vonatkozó pontos információkkal nem rendelkezünk. Ilyen jellegű felmérés nem készült, és elvégzése hátráltatná az asszimilációs beilleszkedési folyamatot. Munkánk során különböző részfelmérések adataira támaszkodó becslések (óvodások és iskolások számára, szociális gondozóink kerületi nyilvántartásai, 1971-es akadémiai felmérés adatai, stb.) és a konkrét hátrányok leküzdését elősegítő adatgyűjtések jelentenek támpontot.

Információink szerint a fővárosban körülbelül 35 000 cigány állandó lakos él. További 9–10 ezer fő a környező megyékből naponta ingázó fővárosi dolgozó, és 25–30 ezer fő általában munkásszálláson és alberletben ideiglenesen lakó heti ingázó. Tehát a nap közben itt lévő cigány lakosság száma meghaladja a hetvenezer főt. Az állandóan Budapesten lakók aránya a fővárosi népességből nem éri el az 1,8%-ot, de az ingázókat beleszámítva arányuk meghaladja a 3%-ot, ami az országos átlaghoz közelít. Az ország cigány lakosságának kb. 20%-a a fővárosban él, illetve dolgozik.

Az ingázó életforma általában több tényezőt érintő hátrányos helyzetet eredményez, emellett a fővárosban állandóan lakó cigány népesség többsége életviszonyai — különösen lakás és művelődési viszonyai — alapján hátrányban van a lakosság átlagához képest. Annak ellenére, hogy jelentős eredményeket sikerült elérni a problémák enyhítésében, még mindig kiemelt feladatként kell foglalkoznunk a hátrányos helyzetű cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének elősegítésével.

A Budapest Főváros Tanácsa VB mellett működő — a cigány lakosság helyzetével foglalkozó — Koordinációs Bizottság 1980-ban állást foglalt a VI. ötéves terv időszakában a fővárosi cigány lakosság beilleszkedését elősegítő legfontosabb teendőkről, kitzúta a célokat és megjelölte a végrehajtásukhoz szükséges legfontosabb intézkedéseket.

Foglalkoztatás és foglalkozási struktúra.

A fővárosban a munkaképes korú cigány férfiak munkába állítása már 1974-ben megoldott volt, elérte a társadalmi átlagot. A nők közötti munkavállalási arány becsléseink szerint 60–80% között mozog, ami jelentős javulás az előző időszak 40–50%-ához képest. Egyre többen veszik igénybe a GYES kedvezményeit, ami ugyancsak az előző arányt igazolja.

A fővárosi munkaerő helyzetet jelenleg lehetővé teszi, hogy minden munkára jelentkezőt el tudunk helyezni.

Részfelméréseken alapuló becsléseink szerint a kb. 50 ezer fő fővárosi cigány munkavállalóból hozzávetőlegesen 23 ezer fő segédmunkás, 20 ezer fő betanított munkás, 5 ezer fő szakmunkás, 1000 egyéb, 1000 fő értelmiségi pályán dolgozó, alkalmazott, művész, stb. (800 fő zenész, 200 fő egyéb értelmiségi, ill. alkalmazott.)

Információink szerint az utóbbi időben a cigány dolgozók közül az iparban foglalkoztatottak aránya (kb. 43,1%) meghaladta az építőiparban foglalkoztatottak arányát (kb. 39,2%). Jelentős még a szállításban és közlekedésben foglalkoztatottak, vendéglátásban, a városfenntartásban és a textiliparban foglalkoztatottak aránya. Ezek a mutatók a beilleszkedési folyamat erősödését is jelzik a nagyobb szakértettséget, a rendszeres munkaritmust feltételező ipari munka irányába.

A fővárosban a cigány dolgozók túlnyomó többsége körében az állandó munkába állás a jellemző. A kötetlenebb munkahelyeken dolgozók, illetve az alkalmi munkát végzők 4–5%-ot kitevő csoportja körében a lumpen életmód vonzása még jelentős.

A fővárosi cigány dolgozók kereseti színvonala rendkívül jelentős szóródást mutat. Reprezentatív adatfelvételeink szerint 1978-ban átlagkeresetük havi 2697 Ft volt, jelenleg 3176 Ft, amely részben a szakképzetlenek nagy számának, részben pedig az általuk betöltött munkaköröknek tulajdoníthatóan elmarad a fővárosi átlagtól a vállalati dolgozók tekintetében.

Az 1978-ban és 1981-ben készült felmérések szerint a vállalatok 80%-a rendszeresen foglalkozik a cigány dolgozók munka melletti képzésével (általános iskola, szakmunkás tanfolyamok, középiskola, szakmai továbbképzések). 1978-ban a fővárosi cigány dolgozók 7,3%-a vett részt valamilyen munka melletti képzési formában, jelenleg ez a szám 10% körül mozog. Ennek is tulajdonítható, hogy a cigány munkavállalók 10%-a már jelenleg is szakmunkásként dolgozik a fővárosban.

A vállalatok jelentős részénél — a Fővárosi Tanács útmutatója alapján — kiemelt kérdésként foglalkoznak cigány dolgozóik beilleszkedési problémáival. A munkáltatók jelentős részénél felelőst jelöltek ki erre a feladatra.

A fővárosi cigány dolgozók közel 20%-a törzsgárdatag, 10–15%-a szocialista brigádtag, 4–6%-a „Kiváló dolgozó” kitüntetés birtokosa. Az elmúlt évekhez viszonyítva csökkenő tendenciát mutat a munkaerő vándorlás mutatója, ámde az átlagot még mindig jelentősen meghaladja. Problémás a vállalati üdültetésben és lakásépítési támogatásban való részvételük alacsony száma.

Egyetlen a vállalatoknál a cigány dolgozók körében végzett szakszervezeti és KISZ szervezőmunka.

Települési és lakásviszonyok

A fővárosban az V. ötéves terv időszaka alatt — az erre vonatkozó kormányhatározatok végrehajtásaként — a fővárosi cigány putritelepeket felszámoltuk.

A tervidőszak alatt putritelep felszámolására céljelleggel 223 lakást használtunk fel, ezen kívül a lakótelepi építkezéseket megelőző szanálások, valamint a névjegyzék alapján történő lakásjuttatások során is több putrijellegű település szűnt meg.

Szociális követelményeknek meg nem felelő épületekben az ottani lakosság között szétszórtan (volt gyári kolóniákon, komfortnélküli, vizes, zsúfolt, műszakilag elavult, gyakran több emeletes szükségépületekben) még kb. 1500-2000 (10–20%) cigány lakos él. E telepeket meghatározott, ütemezett terv szerint a főváros lehetőségeit figyelembe véve szanáljuk. A putritelepek felszámolását tanácsi bérlakások juttatásával, a családok életvitelének figyelembe vételével, a fokozatosság elve alapján végeztük el. Jelentős telepfelszámolási hatása volt még a sokgyermekes családok lakáshoz juttatási programjának.

A tanácsi lakások juttatása során a fővárosi cigány lakosság több mint fele került az utóbbi 10 év alatt jobb lakáskörülmények közé.

Megállapítható, hogy a jobb életkörülmények közé került családok többségénél a lakásviszonyok változása, életmódban is pozitív irányú változást hozott. Az elköltöztetett családoknak csak mintegy 5–6%-ánál volt tapasztalható — elsősorban a kezdeti időszakban — a lakás rendeltetésétől eltérő használata, illetve merült fel probléma a lakbér fizetésénél. Ez a közhangulatban eltúlzottan jelentkezik.

Néhány család a lakásfenntartás megnövekedett költségei, illetve a lakótelepi életmód szokatlansága miatt bérlakását külterületi, alacsonyabb komfortfokozatú lakásra cserélte el.

Problémát okoz, hogy néhány megye cigány lakosai a budapesti munkahelyükhöz közeli területen (külterületeken) putrit húznak fel, mivel csak itt tudnak családjuk fenntartásáról gondoskodni. Jelentős az ugyanilyen okokból a fővárosi rokonokhoz költöző és ezáltal a lakásokban túlszűfolttságot okozó cigány családok száma is.

Az új putritelepek kialakulásának megakadályozása érdekében építésrendészeti hatóságaink figyelemmel kísérik az ilyen tevékenységet, ugyanakkor tervezzük, hogy a huzamosabb ideje fővárosban dolgozó, vidéken putritelepen lakó cigány dolgozók részére lehetővé tegyünk a „CS” akció keretében a főváros területén lakás építését.

Művelődési terület

Művelődési szerveink a VB iránymutatása szerint végzik munkájukat a cigány lakosság körében.

Utasítottuk illetékes szerveinket arra, hogy minden jelentkező cigány gyermek számára biztosítsák az óvodai elhelyezést. Míg 1972/73-ban 424, 1977/78-ban 982, 1980/81-ben 1468 cigány gyermek járt a fővárosi óvodákba. Mivel becslésünk szerint a korosztály létszáma kb. 2000 fő, így óvodai részvételük aránya kb. 74%-os, ami ugyan elmarad a fővárosi átlagtól, de figyelemreméltó eredménynek tartjuk. A hátrányos helyzetű gyermekeknél védő-óvó intézkedésként is többször alkalmazzuk az óvodába helyezést.

A főváros általános iskoláiban kb. 3500–4000 cigány gyermek tanul. Közülük 2417 gyermeket tartanak nyilván az iskolák valamilyen hátrányos helyzetet okozó tényező alapján (veszélyeztetettség, környezeti ártalmak, nyelvi problémák, csonka család, anyagi és lakásproblémák).

A 2417 veszélyeztetett gyermek közül 1522 (63%) korának megfelelő osztályba jár, 616 gyermek (25,5%) egy évvel túlkoros, 198 gyermek (8,7%) két évvel, 81 gyermek (3,3%) három évvel túlkoros korosztályához képest. Osztályt ismételt a hátrányos helyzetű cigány tanulók 10,1%-a, 245 fő. Egész napos ellátásban részesül a hátrányos helyzetű cigány tanulók közül 1291 fő (53,4%).

Iskoláinkban a hátrányos helyzet felszámolására többféle módszert használunk, illetve több megoldással kísérletezünk. Ilyenek például: rendszeres hatékony korrepetáló foglalkozások szervezése (XX., VIII., III. kerületek), gyermek klubok létrehozása (III., XV., XX., XIX. kerületekben), speciális kompenzáló nevelési célt szolgáló táborok (XV. és XX kerületekben), intenzív iskolaelőkészítő táborozás (XV., XX. kerületek), korrekciós oktatási formák új módszereinek keresése (III. és XV. kerületekben), gondozók alkalmazása az iskolák, illetve a nevelési tanácsadó mellett a cigány gyermekek összeszedésére és iskolai problémáik enyhítésére (III., XV., XX. kerületekben), a napközis hálózat fejlesztése, minőségi javítása, cigány gyermekek tehetségkutató versenye és szakköri munkában való fokozottabb bevonása, cigány nyelvet értő pedagógus alkalmazása nyelvi problémák esetén, a logopédiai hálózat igénybevétele a problémák megoldására, a rendkívüli- és rendszeres nevelési segélyezés differenciált alkalmazása.

Eredményesen küzdöttek az utóbbi években iskoláink, a cigány tanulók „lemorzsolódása” ellen. Míg 1974-ben a fővárosi iskolákban a tanuló cigány gyermekek 73,9%-a morzsolódott le különböző okokból (több tárgyból bukás, mulasztás, osztályozhatatlanság, felmentés, stb.) addig ez az arány 1980-ban már csak 9,8% volt.

A fővárosban jelenleg már nem működnek gyermekek számára indított külön cigány tanulócsoporthok, cigány osztályok, mivel a telepek felszámolásával megszűnt az összetett hátrányos helyzet, ami fenntartásukat indokolta. (III., XV. kerületekben.)

1979/80-ban az általános iskola elvégzése után a szakmunkásképző intézetekbe 116 végzős cigány gyermek került (a végzősök 66,3%-a), 43 fiatal különböző középiskolákban tanul tovább (24,6%), és csak 16 fiatal vállalt közvetlenül az általános iskola elvégzése után munkát. A középiskolákban tanulók aránya még jóval elmarad az átlagostól, de a szakmunkásképző intézetekbe jelentkezők száma biztató. A hátrányos helyzetű családoknál lényeges szempont, hogy a gyermek minél hamarabb kereső legyen. Ez a tény is a szakmunkásképző intézetek vonzását erősíti. A hátrányok a tanulmányi eredményekben is tükröződnek — a tanulók többsége közepes, vagy gyengébb eredménnyel végez — ami behatárolja továbbtanulási lehetőségeiket az általános iskola után. [...]

A fővárosi felnőtt korú cigány lakosság műveltségi színvonala igen heterogén. Több mint 1000 fő végzett középiskolát és kb. 200-an felsőfokú végzettségűek. A munkaképes korú férfi lakosság kb. 10%-a szakmunkás. Ugyanakkor elsősorban a munkásszálláson lakók között magas az analfabéták aránya, meghaladja a 2000

főt. A gyakorlatilag félalnfabétának tekinthető 1-4 osztályt végzettek száma is több ezerre tehető. Az analfabéták gyakran 18-25 évesek. (Általában Szabolcs, Hajdú, Borsod és Szolnok megyékből jönnek a fővárosba dolgozni.)

A fővárosi cigány lakosság arányait meghaladóan vesz részt a különböző felnőtt oktatási formákban. Néhány kerületben (IX., XIII., X.) a felnőtt oktatásban tanulók 30-40%-a is cigány. Ez az eredmény elsősorban a szállási népművelők munkájának, valamint a beilleszkedési igények erősségének tulajdonítható. Ugyanakkor még rendkívül sok a tennivaló az analfabétizmus és félalnfabétizmus felszámolásánál és a szervező munka fokozásánál a dolgozók általános iskolájának elvégzése érdekében. [...]

A fővárosi cigány lakosság körében tapasztalható bűnözés mutatói nem haladják meg a lakosság átlagát, ami jelentős eredménynek mondható. A bűnöző, illetve ezzel veszélyeztetett cigány lakosok aránya nem éri a fővárosi cigány népesség 5%-át sem. Ugyanakkor továbbra is figyelemmel kísérjük a cigány lakosok körében tapasztalható kedvezőtlen jelenségeket is, amelyek a beilleszkedési folyamat során a bűnözés irányába hatnak. Rendőri és tanácsai szerveink küzdenek az üzérkedés, a lumpen életforma megnyilvánulásai ellen és különös figyelmet fordítanak a fiatalok körében jelentkező kedvezőtlen tendenciák visszaszorítására.

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének folyamatáról, eredményeiről a közvéleményben a valós helyzetenél lényegesen negatívabb kép él. Ennek egyik oka az, hogy a negatív jelenségek szembetűnően jelentkeznek, és a sajtó is hangsúlyozza, gyakran túldimenzionálja ennek hatásait. Így az egyedi rossz tapasztalatokat sokan hajlamosak általánosítani, ezért gyakori az előítéletes vélemény. Feladatunknak tartjuk a negatív jelenségek visszaszorítását a cigány lakosok egyes csoportjai körében, ugyanakkor szükséges a cigányság beilleszkedési folyamatának valósághű bemutatása. Eredményeinek propagálása, mivel az előítéletek hátráltatják a beilleszkedés érdekében tett további erőfeszítéseket. [...]

BFL XXIII. 102. e. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága. A cigánylakosság helyzetével foglalkozó koordinációs bizottság iratai. 1. doboz

Berey Katalin: A város előszobája

1982

Nehéz a „szép fővárossal” kapcsolatos illúzióinkat megőrizni, ha átutazunk a környező települések gyűrűjén. Furcsa, vegyes összkép fogad. Hirtelenjében nem is tudjuk, falusi övezetbe, iparterületre vagy lakótelepek közé érkeztünk-e. Ahhoz, hogy senki földjének nevezzük, túlságosan zsúfolt. Mégis, az az érzésünk, hogy gazdátlan területen járunk, s nem véletlen, hogy nehéz megmondani: ki a gazdája, és mi az igazi funkciója az agglomerációs övezetnek. Családi házaiban azok laknak, akik elég szerencsések voltak ahhoz, hogy munkát találjanak Budapesten, de ahhoz már nem eléggé, hogy lakóhelyet is. Kertjeiben, telkein élelmiszereket termelnek a főváros számára is. Aki tehetett, telket vásárolt itt, majd kisebb-nagyobb bódét, szerszámkamrát, hétvégi háznak is használható építményt emelt rajta. Munkakezdekskor és munka után, hétvégeken valóságos népvándorlás indul a fővárosba és vissza.

Az az erő, amely a szerencsét próbálókat ide vonzza, nemcsak nálunk ismeretes. A világ nagyvárosait, Nyugaton éppúgy, mint Keleten, holdudvarszerű településgyűrű veszi körül. Némelyik város szerkezete úgy őrzi növekedésének lenyomatát, mint a fák évgyűrűi. Ma Érd, Gyál, Diósd, Vecsés és még negyven település tartozik az 1971-ben kormányhatározattal „agglomerációs övezetté” nyilvánított területhez. Ezzel egy sajátos, külön megoldást igénylő településforma létezését ismerték el.

Néhány évtizeddel ezelőtt Kispest, Pesterzsébet, Rákospalota, Újpest távolságában húzódott ez az „előszoba”. Ide áramlottak az új lakóhelyet és a munkát keresők. A mai peremkerületek lakossága 1920 és 1944 között duzzadt a többszörösére, s ebben az időben épült a lakások, a családi házak többsége.

Napjainkban mintha megismétlődne ez a folyamat. Az agglomerációs övezetbe tartozó települések lakossága az ötvenes évek óta több mint kétszeresére nőtt:

1949	1960	1970	1975	1980
206,2 ezer	259,5 ezer	331,0 ezer	377,0 ezer	415,5 ezer

1949 és 1972 között a népesség növekedése ebben az övezetben 62 százalék, míg az országos átlag csak 12 százalék. A „magtelepülés” lakosságának növekedése a hetvenes években lassult, az övezeté azonban tovább gyorsult. 1970 és 1975 között az országos népességnövekedésnek 60 százaléka jutott az agglomerációs övezetre, s ez túlnyomórészt bevándorlásból adódott, s csak kis részben az országos átlagnál magasabb természetes szaporodásból. Csaknem két millióan a főváros közigazgatási határain belül élnek, a többiek az agglomerációs övezetben. Tehát az ország lakosságának évről évre növekedő hányada — ma már kb. az egynegyede — zsúfolódott össze a fővárosban és közvetlen környékén.

A népesség száma 1970 és 1980 között:

	Lakónépesség 1980. dec. 31.	Növekedés		Természe- tes szapo- rodás	Vándorlási különbözet
		1970–1980	1975–1978		
	ezer fő	%			
Budapesten	2060,6	103,0	101,1	1,7	+3,1
Az agglomerációban	415,5	120,4	105,7	5,2	+11,1
Országosan	10709,5	103,8	101,2	2,2	–

A bevándorlás felgyorsulása már 1945 előtt megindult. Az ötvenes évek iparosítási hulláma, a mezőgazdaság átszervezése, végül a községek településfejlesztési hátránya újabb és újabb tömegeket indított el a főváros felé. A hatvanas évek elején kísérletet tettek arra, hogy lefékezzék a folyamatot. Betelepülést korlátozó rendszabályokat léptettek életbe, de ezek csak a főváros területére vonatkoztak, a környék településeire nem. A hatvanas és a hetvenes években tovább gyorsult az agglomerálódás.

A népesség növekedése sokféle feszültséget okoz itt. A lakások zsúfoltak, a beáramló tömeget nem tudták befogadni. Kevés az ún. alapellátáshoz szükséges intézmény. Az orvosi rendelők, kórházak, iskolák, óvodák rendre szűknek és túlszűfoltnak bizonyulnak. Nem csoda, hiszen többségüket régen építették, a mainál jóval kisebb létszámú lakosság ellátására és lassúbb népességnövekedésre számít-

va. A helyzet általában rosszabb, mint a fővárosban, és sokszor rosszabb, mint Pest megye többi községében. Helyenként olyanok a tanítási körülmények, mint a legelmaradottabb falvakban. A süségntantermek aránya 1975/76-ban 14 százalék volt. Sok az ingázó iskolágyerek. A pedagógusok fluktuációja gyorsabb, a képesítés nélkül tanítók aránya magasabb. Itt használják a legtöbb tantermet váltott műszakban.

Néhány összehasonlító adat az ellátottságról:

	Kórházi ágyak száma	Bölcödci-óvodai főrhelyek száma		Általános is- kolai tanulók száma tanter- menként	Váltakozva használt tantermek aránya	Szakrendelési órák száma 1000 lakosra
	1000 lakosra					
Budapesten	133,2	98,5	30,8	35	25,7	1411
Az agglomerációban	22,8	36,6	32,5	38	31,6	636
Országosan	84,9	56,6	34,0	32	20,7	838

A helyzet javítását több tényező is akadályozza. Ezek közül az egyik a közigazgatási viszonyok ellentmondásossága. Az agglomerációs övezet községei közigazgatási szempontból függetlenek Budapesttől. Pest megyéhez tartoznak. A megye lakosságának mintegy 40 százaléka él az agglomerációs övezetben, azonban ezt a településegüttest nem kezelik egységesen, hanem hét különböző járás közt osztják meg. Miért nem tükrözi szorosabb szervezeti kapcsolat az agglomerációs községek és a főváros egymásrautaltságát? Hiszen amúgy is Budapest „alvóvárosai-ként” működnek, sok szempontból függő helyzetben vannak. Számos települést fővárosi, ún. kék buszjárat köt össze a belterülettel. Helyes volna-e Nagy-Budapest helyett Óriás-Budapestet létrehozni?

Annak bizonyítására, hogy nem ez a jó megoldás, elég az 1950-ben végrehajtott közigazgatási egyesítésre utalni. Ezt sem követte a jogállás szerint immár városnak számító területek városias fejlődése. Ha azonban megmarad a ma ismert különállás, Pest megye területébe továbbra is beékelődik egy sűrűn lakott övezet, amelynek gondjai itt csapódnak le.

A települések fejlesztésére szánt eszközök elosztási módja nem ismeri el ezeket a többletgondokat, legalábbis nem olyan mértékben, hogy az a megoldáshoz hoz-

zárulhatna. A községek, a kis települések hátrányban vannak az anyagi eszközök elosztásában. Ott azonban, ahol a „nagyobb” és a „kisebb” település ilyen közel, ennyire szoros és egyenlőtlen kapcsolatban él együtt, a feszültségek rendkívül élesek, a különbségek szembetűnőek.

Az ún. alapellátás — egészségügyi, oktatási, kereskedelmi stb. intézmények — fejlesztésére az agglomeráció falvaiban elvileg csak annyi a lehetőség, mint az ország bármely községében. A népesség növekedése azonban jóval gyorsabb itt, mint másutt. Ráadásul, az itt lakók többnyire Budapesten dolgoznak, így fel tudják mérni a főváros és a környéke közti különbségeket. A településfejlesztési esélyek eltérését a maguk bőrén tapasztalják.

Az agglomerációs övezetet — többek között — az is jellemzi, hogy kevés helyben a munkaalkalom. Így ezek a települések attól a pénztől is elesnek, amelyet mint községfejlesztési hozzájárulást a székhelyén köteles befizetni minden vállalat. Ez a helyzet addig nem változik, amíg az agglomerációs övezetben a gyakorlatban érvényben van az ipartelepítési tilalom, vagy amíg nem változik meg a községfejlesztési hozzájárulás fizetésének és felhasználásának a rendszere.

Az agglomerációs településekre háruló többletterhekről sem a fővárosi, sem a megyei költségvetés nem vesz tudomást, mint ahogy közigazgatási szempontból sem tekintik létezőnek. Gazdasági szempontból pedig mintha nemkívánatos senki földjeként tartanák számon.

Az övezet lakói nehéz helyzetbe kerültek. A főváros vonzása elég erős volt ahhoz, hogy kimozdítsa őket eredeti lakóhelyükről, de ahhoz már nem elég, hogy magához is kösse. A főváros területére nem költözhetnek be, mert még érvényben van a fővárosi népesség növekedését fékező beköltözési korlátozás. De azért sem, mert nincsenek lakások, ahová a főváros befogadhatná őket. Eredeti lakóhelyükre sem költözhetnek vissza, mert ott valószínűleg nem kapnának a jelenlegivel egyenértékű munkát. Helyzetükön nem lehet érdemben javítani a területfejlesztési rendszer változtatása nélkül.

A bevándorlók nagyobb része távolabbi vidékekről, falvakból került az agglomerációs övezetbe, de akadnak, akik a peremkerületekből vagy a belső, városi övezetből költöztek ki, hogy olcsóbban és könnyebben juthassanak lakáshoz. A lakosság összetétele meglehetősen heterogén. A jobb környezeti és közlekedési feltételekkel rendelkező területeken spontán, kertvárosi jellegű fejlődés indult meg. Itt viszonylag magasabb jövedelmű és státusú családok települtek le, figyelemre méltó hányaduk nyugdíjas. Példa erre Dunakeszi „villanegyede”. De itt talált lakóhe-

lyet a túlnyomórészt betanított munkásokból és segédmunkásokból álló ipari tartaléksereg is. Közülük is sokan építettek új családi házat. Végül pedig, főként a régebbi, rosszul felszerelt házakban és az ún. „egyéb övezetben” az átlagosnál alacsonyabb jövedelmű és státusú, szakképzettség nélküli családok és a családi köteleken kívül élők telepedtek meg. Sokan közülük átmenetinek szánják helyzetüket, a jobb munkalehetőségek reményében próbálnak itt szerencsét.

Általában azt feltételezik, hogy ez az övezet elsősorban a „magtelepülés” iparának működéséhez szükséges munkaerő lakóhelye. Ez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala; az *agglomeráció nem nyújt mindig jobb munkavállalási feltételeket*, a foglalkozás nélküli tömegek gyűjtőhelyévé is válhat.

A budapesti agglomerációs övezet lakói közül az iparban foglalkoztatottak aránya alacsonyabb az országos átlagnál.

A szocialista iparban foglalkoztatottak száma, 1000 lakosra

	1978	1979	1980
Budapesten	216	211	200
Az agglomerációban	112	112	107
Országosan	156	153	148

Az iparban foglalkoztatottak aránya általában csökken.

A szerencsét próbálók általában ritkán rajzanak ki családi kötelekben. Jellemzőbb, hogy az egyedülálló, többnyire fiatal férfiak és nők költöznek közelebb az előnyösebb munkavállalási lehetőségekkel kecsegtető területekhez. Az is szokásos, hogy a család egyik, vállalkozó kedvű tagja költözik el, és mint szálláscsináló előkészíti a család többi tagjának a beköltözést. A „pionírok” többnyire egyszemélyes háztartásban élnek. E háztartások aránya a budapesti agglomeráció területén ezért is magasabb az átlagosnál. Azonban sok a nagy létszámú család is, különösen a zártos, alacsony beépítésű övezetekben. Az egyedülállók egy része komfort nélküli házakban — valószínűleg az őslakosoknál — keres albérelti szobát, más részük az „egyéb övezet” toldaléképületeibe, ideiglenes, nem is mindig lakás céljára készült viskóiba szorul. A laksűrűség magas, különösen az ún. egyéb övezetben. A családok esélye az önállósulásra kisebb az átlagosnál. Sok helyen több háztartás él együtt egy lakásban. Meglehetősen sokan laknak zsúfoltan, viszonylag új családi

házban. A fiatal családok csak az átlagnál rosszabbul felszerelt, komfort nélküli lakásokban számíthatnak önállóulásra.

Társasházakban túlnyomórészt középkorú — 30 és 49 éves kor közötti — családok élnek. Más települési övezetekben is ebből a korcsoportból kerülnek ki a lakástulajdonosok. Az agglomerációs övezetben azonban kevesebb társasház van, mint másutt — ez a fővárosi lakásállomány legigényesebb, legjobban felszerelt, legjobb állapotban lévő része. A zárt soros beépítésű, jórészt a két világháború között épült földszintes, komfort nélküli házakban az átlagnál több 60 éven felül ember él. A családi házakban lakók kor szerinti összetétele nem tér el az átlagostól.

1960-ban 260 ezer ember, 86 ezer család élt az övezetben, 74 ezer lakásban. A „mennyiségi lakáshiány” közel 12 ezer volt. 1960 és 1975 között 46 ezer lakás épült, főleg magánérőből, családi házas formában. Közben azonban a népesség száma is tovább nőtt. 1976-ban 395 ezer ember élt az övezet 117 ezer lakásában. 1975-ben például 100 szobára országosan 298 lakó jutott. Pest megyében 309, az agglomeráció községeiben 324. A helyzet azóta még tovább romlott. A mennyiségi lakáshiány tehát összességben megnőtt. A minőségi hiány is számottevő, mert sok a rosszul felszerelt lakás. Az 1980-ban számba vett lakásoknak körülbelül 40 százaléka épült 1945 után. A lakosság figyelemreméltó hányada régi lakásokban zsúfolódik össze. A népesség beáramlása olyan állandó túlkeresletet teremt, hogy felértékelődnek a rossz állapotban lévő, komfort nélküli, bontásra megérett házak. Az agglomerációs övezetben — az újakhoz képest — kevesebb épületet bontanak le, mint másutt.

	Épített lakások száma 1000 lakosra			Megszűnt lakások száma 100 lakásra		
	1978	1979	1980	1978	1979	1980
Budapesten	7,8	8,7	8,2	26	32	24
Az agglomerációban	10,9	8,9	10,5	2	2	2
Országosan	8,3	7,9	8,0	22	25	20

Az agglomerációban gyakorlatilag az egyetlen lakásépítési forma a magánérős családi ház. Ez azonban az esetek nagy részében terjengősen, a közművesítés

szempontjából nem célszerűen történik. Sőt, sok helyütt egészen igénytelenül, csatornázatlanul, vízvezeték és villany nélkül. Érden, Gyálon, Vecsésen például 15–20 százalék a villany nélküli lakások aránya, de Fóton, Nagykovácsiban, Ürömön eléri a 30 százalékot. Többé-kevésbé megtúrt, igénytelen építési formákra, toldaléképítésekre, „alig lakások”, sőt bódék eszkábálására is rákényszerülhet a lakosság.

	Vízvezetékkel ellátott lakások aránya (%)	Csatornával ellátott lakások aránya (%)
	1 9 7 8	
Budapesten	95,6	77,1
Az agglomerációban	55,0	8,0
Pest megyében	40,1	7,5
Országosan	58,6	30,2

[...]

Budapest, XX. évf. (1982) 8. szám 5–7. p.

Juhász Júlia: A Skála születése

(1976)

[...] Falun is nőtt a vásárlókedv, az országban gyarapodott a választék, de az, hogy egy falusi áfészboltban mindent lehessen kapni, még az álmokban se élhetett. A főváros messze volt ahhoz, hogy gyakorta odautazhassanak, a közeli városok bolthálózata viszont gyatra volt, a boltok leterheltsége egyre nőtt, ahogyan a vidéki ipar-telepítések, a szaporodó buszjáratok miatt egyre többen jártak be naponta a városokba.

Áruház kell a városokba, ahol a falusi ember is mindent beszerezhet.

A közös alaptól 1964-ben kezdtek el először kisebb áruházakat építeni, aztán mind nagyobbakat. Amennyi pénzt a Szövetség adott, ugyanannyit tett hozzá az állam is. Az áruházak beváltak, hozták a pénzt: ebből tellett újabb áruházak építésére — később a Skáláéra is —, közben egyéb vállalkozásokba fogtak, mint amilyen a jól jövedelmező kisvendéglők megnyitása volt. Ezt követte a kistelepek építésein a boltok rekonstrukciója, jelezve: a koncepció bevált. Előbb pénzügyi forrásokat kellett keresni, hogy aztán az erősen leromlott falusi boltoknak is juttathassanak valamit.

Ez volt a legnagyobb verekedés

Alighogy elültek a vidéki áruházak létesítése körüli csatározások, egy még merészebb terv kavart nagy vihart. Ez volt a legnagyobb verekedés a fogyasztási szövetkezetek történetében.

Miért ne lehetne egy szövetkezeti áruház Budapesten is? [...]

De hol legyen?

A főváros minden pontját végigpásztáztatta Bartolák Mihály az embereivel, akik úgy találták, hogy öt helyszín között érdemes válogatni.

Szóba jöhet az Engels tér egy része, ahol most az autóbusz-pályaudvar van. A Tanács körúton a földszintes üzletsor helye. A Moszkva téren egy amúgy is lebontásra ítélt épület helye. A Rákóczi úton egy nagy foghíjas telek. És a BEAC-pálya, de ez csak utolsó lehetőségként, mert a főváros központjában sokkal jobb lennének az áruház kilátásai.

Aztán kiderült, hogy az Engels téren nem lehet, mert ott a metróépítkezés miatt nem létesíthetnének autóparkolót. A Tanács körúton csak a szanálás négyszázmillióba kerülne. A Rákóczi úton a foghíjas telek túl kicsiny. A Moszkva téren, amit nagyon szerettek volna, horribilis összegre rúgott volna a területrendezés.

Maradt a BEAC-pálya, a hozzá fűződő aggodalmakkal, hogy Budán, külső területen, a városközponttól távol, ez a kedvezőtlen adottság nem befolyásolja-e már eleve az amúgy is kétése esélyeket. [...]

Az áruház koncepciója erre az időre már kirajzolódott. Ez hipermodern áruház lesz, nyugati mintára, de a magyar sajátosságokat se hagyva ki a számításból. Üzletpolitikájuk lényege, hogy az áruknak lehetőség szerint teljes skáláját kell a vevő elé kiteríteni. A „kiterítés” szó szerint értendő, teljes önkiszolgálásra akartak berendezkedni ugyanis, ami akkor még nem honosodott meg az áruházakban.

Éppen szokatlansága miatt, az áfészek ettől nagyon félték. Ha a nyílt térségen mindent a vevő elé terítenek, eszméletlenül sok lesz a lopás. A szakmában pedig gúny tárgya lett, hogy a Mucsáról jött igazgató és falusi szatócs sleppje mire készül. Majd ha hanyag kezelés miatt síttré kerülnek miután széthordták fejük fölül a vevők az áruházat, lesz kinek kosztot behordani.

Egyébként maga az „áruskála” koncepció is gúnykacajt keltett. Az áruházi kereskedelem abban az időben még, lényegében véve, egyet jelentett a ruházati cikkek árusításával. Ennyiféle vegyes árucikket, a műszaki cikkeknek azt a széles skáláját, amiket a Skála tervezett, addig még nem honosították meg sehol, a szolgáltatásokról nem is szólv. Mit keresnek iparosok egy áruházban?

Ám a legnagyobb ellenkezést barátok és ellendrukkerek körében egyaránt az váltotta ki, hogy a tervek szerint az áruház földszintjén majd élelmiszert árusítanak.

Ilyen még nem volt. Egyik áruház se rendezkedett be erre mostanáig. Vágyat se éreztek rá, mert — nem is alaptalanul — azt tartották, hogy ebből nyereséget kihozni nem lehet, inkább csak veszteséget. És ezen nem is lehet segíteni, mert az élelmiszerek legnagyobb részének az ára hatóságilag megszabott, az árrés is kicentizett, még hozzá igen szűk mértékkel mérve.

Felső volt, hogy Demján a maga képtelen ötletével precedenst teremt, és ezzel, ha talpon akarnak maradni a versenyben, más áruházakat is rákényszerít, hogy a példát kövessék. Nem nevetni vágyásból, inkább fogcsikorgatva élcelődtek, amikor az járt körbe a szakmában, hogy ezek a „szattyángatyások” még a budapesti áruházba is behozzák a tejszapot.

A szövetkezetek is tudták a maguk tapasztalatából, hogy az élelmiszerárúsítás vesződése koránt sincsen arányban a pénzhozammal.

Csak hogy, érvelt Demján, nézzük meg az érem másik oldalát is.

Ez egy új áruház lesz, méghozzá a külterületen. Ide be kell csalogatni a vevőket. De mivel? Ha azt kapják meg itt, amihez másutt hozzászoktak, miért változtatnának az eddigi bevásárló helyükön? Újat kell adni. Csupa szokatlant. Vagy legalábbis sok olyan holmit, amit nem kap meg másutt. Amiért érdemes még a város közepétől is félórát villamosoznia.

De ez még mindig nem elég. A szomszédságot, a közeli térséget is meg kell hódítani, innen nemcsak alkalmankénti, hanem mindennapos vevőközöniséget szerezhetnek. Csak egy valami van, amiért a vevő mindennap bejönne az áruházba, ez pedig az élelem. Aki ezért bejár naponta, az akkor is vevő lesz itt, ha ruhára, iparcikkre, szolgáltatásokra lesz szüksége. Az áruház megtelik, elérik, s túlhaladják az egy négyzetméterre eső forgalomban a régi áruházakat, s elhárul a bukás veszélye, nyereséggel számolhatnak, a szövetkezeti áruház jól prosperál.

Nem volt könnyű ezt az érvelést Demjánnak és Bartoláknak elfogadtatnia — és alighogy elérték, Demján máris valami szokatlan dologgal sokkolta megint a szövetkezeteket.

A vevő csak akkor jön be a bármilyen jól ellátott áruházba, ha előre tudja, hogy mit kaphat ott meg. Étvágyat kell csinálni. Erre jó a reklám.

Reklám? Minálunk? Ez nyugati találmány, a mi rendszerünkötől idegen. Pazarlásra csábít. Tisztességtelen eljárás más hasonló cégekkel szemben. Eszköz a vevő becsapására, mondták.

Már ezt magát is nehéz volt abban az időben valamennyire elosztatni. A szövetkezeteket természetesen itt is az érdekelte a legjobban, hogy „ez most akkor majd mennyibe kerül.”

Kitűnt, hogy rengetegbe. Egy év alatt 10–15 milliót akartak erre fordítani.

— Akik az első évre az 50 milliós veszteséget nagy nehezen megszavazták, szörnyülködtek, hogy „minek ennyit”? Hiszen ezzel a 10–15 millióval a veszteség jelentős részét eltüntethetnék.

— De ha nem jön be a vevő, akkor még többet veszünk — mondta Demján.

— Na és mondjuk a Corvin? — Megtudakolták, hogy azok mennyit költenek reklámra.

— Tessék. Ők miért annyival kevesebbet?

— A Corvin nevét mindenki ismeri. A Skáláét egyelőre még ki a csoda? Ha a Corvin befuccsol, az állam kiségeti. És minket ki segít ki, ha befuccsolunk? Csak mi magunk. A mi pénzünket eszi meg később, ha most sajnáljuk a pénzt a reklámra.

Kit meggyőztek, kit rávettek, kire rátukmálták, de megszavazták a pénzt reklámra, aminek aztán hamarosan a hasznát is meglátták, mert mire az áruházat megnyitották, a Skála név már ismeretes volt a vevőközönség előtt. [...]

— Még az utolsó napokban is minden késélen állt, sőt nagyobb volt a felfordulás, mint valaha — mondja Árvay László. — Jön Molnár Frigyes, a Szövetség elnöke. Körülnéz. Csatatér. Minden a feje tetején áll. „Ki mondja meg, mert én már nem hiszek senkinek; lesz ebből nyitás? Eljön a pártközpontból Németh Károly is! Lesz nyitás? Mert ha nem, abból országos botrány lesz.” Azt feleltem: Most nem mondok semmit, gyere ki szombaton megint.

Szombaton a fél ország elindult a Skála felé.

Bartolák Mihály leadta az S.O.S jelet az áfészeknek: hétfőn nyílik meg az áruház, de egyes munkákkal még el vagyunk maradva, aki csak tud, jöjjön segíteni. Jöttek. Megyénként 20-30 ember is. Megint megmutatkozott a szövetkezeti összefogás.

Még az utolsó percekben is takarítottak, portalánítottak, tűzték fel az árcédulákat, de mire beengedtük a vásárlókat, ebből már semmi se látszott. Az áruházat rendben és időben megnyithattuk.^{293*}

Nagy volt a megkönnyebbülés. De aztán... Arra, no arra, húú, arra jobb nem is emlékezni — nevet fel Árvay László. — Atyaúristen! Mekkora tömeg! A bátrak láncot alkottak, hogy útját állják a rohamnak, a gyávábbak, mint én is, futottunk volna, de bepréseltek bennünket.

Másnap újra kezdhették a rendrakást, de mit számított ez? Csak az számított, hogy már az első nap tízmilliót bevételt hozott. És így ment ez utána még sok boldog napon. [...]

Az első hetek ünnepi győzelmei után a hétköznapiakra kellett berendezkedni.

Az első évben nullszaldós volt az áruház. A második évben már nyereséget is elszámolhattak, majd a forgalom és haszon görbéje egyre feljebb futott. [...]

Juhász Júlia: A Demján-titok, avagy a Skála-birodalom megteremtése. Laude Kiadó, Bp., 1989. 46–51., 88–100. p.

---

293 A Skála Budapest Szövetkezeti Nagyáruház 1976. április 2-án nyílt meg.

Emlékezések a „hatvanas évek” „Ifipark”-járta

Schuster Lóránt búcsúbeszéde

Tizenöt éves voltam, tehát éppen húsz éve, hogy először kimentem a Parkba.²⁹⁴ Akkoriban elég rossz híre volt. A szülők féltették, tiltották a gyerekeiket, a srácok meg annál inkább szerették. Pedig mai szemmel nézve, nagyon szolid hely volt. Csak a jól öltözött fiatalokat engedték be, s kellemes kis kerthelyiség volt, terített asztalokkal, fehér köpenyes pincérekkel. Jó néhány hasonló akadt még a városban, annyi különbséggel, hogy itt nem mértek „kemény” szeszt, csak sört, s zenéltek rendületlenül, akik feljutottak a pódiumra. A sörről még el kell mondanom, hogy nem a mai sejtőlő, népbútító sör volt, hanem amolyan úttörőknek való. Egy hordóval is meg kellett inni ahhoz, hogy be tudjon rúgni tőle az ember. Vizezték kegyetlenül, ezzel is óvták a fiatalokat a túlzott alkoholfogyasztástól.

Nekünk, magunkfajta külvárosi srácoknak állandó stresszt jelentett a beengedés. Rajnák vagy valamelyik slamesze mindig ott állt a kapuban, és tetőtől-talpig szemrevételezte a jelentkezőket. Ha piszkos volt a cipőd, elbúcsúzhattál az aznapi szórakozástól. Sashalomról jöttünk be a városba, ha esett, persze sárosak voltunk, fűcsomókat tépkedtünk, és azzal súroltuk fényesre a cipőnket. A lányoknak se volt aranyéletük. Nadrágkosztümben például nem engedték be őket, kizárólag szoknyában. Nemrég olvastam George Sand kálváriáját, aki királyi engedéllyel hordhattott csak nadrágot valamikor az 1800-as években. Nálunk még a hatvanas évek végén is a bűn jelképe volt a nadrág a lányokon.

A vagányok persze gyorsan rájöttek a megoldásra. Öltönyben, nyakkendőben, simára nyalt hajjal sétáltak be a cerberusok előtt, de bent 40 embert is összeverték, ha rossz kedvük volt. Mi, mamlaszok, meg farmerben és hosszú hajjal kiszorultunk a Park fölötti domboldalba. Volt olyan koncert, amikor fent többen voltak, mint bent. A rendezők erre kitalálták, hogy kötélkordont húznak ki, ne lehessen megközelíteni a környéket. Erre azután újabb megoldás született. A hosszú hajúak csapattal jelentkeztek roadnak, segítőnek, slamesznek a zenekarok mellé. A zene-

---

294 Az Ifjúsági Művelődési Park (közkeletű nevén Ifipark) 1961. augusztus 20-án nyílt meg az Ybl Miklós téri Várkert bazárban.

karakhoz tartozó személyzetet ugyanis beengedték úgy, ahogy kinéztek, mert már majdnem művésznek számítottak. Állítom, hogy ez a slepp nagy lökést adott a magyar beatzene fejlődésének, mert a munkaerőgondok így szinte maguktól megoldódtak.

Hogy mi vonzotta ide a fiatalokat? Egy időben a hajdani cselédkorzó szerepét is betöltötte a Park. Ez volt a nagy találkahely. Itt flangáltak a népies körből frissen érkezett szövő- és fonólányok, a belvárosi-városi diákcsajok pedig nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi választékot is biztosították jelenlétükkel. Sashalmon is lakott egy sokunk által irigyelt pincér srác. Esténként itt lődörgött a Parkban, és naponta legalább egy új csajt szedett fel, csak azért, mert jóképű volt.

Persze a nagy vonzerő a zene volt. Itt mindenki bemutathatta, amit tudott. Ha azt akartad tudni, mi történik a beatéletben, egy hétig kijártál ide és pontosan megtudtad. Kik voltak a menők? Liversing, Dogs, Juventus, na meg a slágerzenekarok. Mint például a Gemini, a Bergendy. Kísérleteztek hagyományos ORI-műsorokkal is, de botrányba fulladtak ezek az előadások, így hát egy idő után felhagytak a prózai szórakoztató műsorokkal.

De ha éppen nem volt jó az élő muzsika, akkor is érdemes volt kimenni, mert a szünetekben a stúdió nyomta a legjobb külföldi slágereket. Amiket a rádióban sem lehetett akkor még meghallgatni. A stúdiósok viszont megszerezték a legújabb Yardbirds-, Stones-dalokat, járt nekik az angol popsajtó és abból mondták a híreket. Kivált a Yardbirds-ből Jeff Beck, a gitáros és új ember lépett a helyére, valami Eric Clapton. Számunkra ez akkor roppant fontos volt, mert alig volt más forrásunk, hogy tájékozódjunk a beatvilág helyzetéről. [...]

Török Ádám: „Parkerek és pofonok”

A bulikra járás 1965-től vált tömegessé, amikor szélesebb körben is elterjedt a beat. Egymás után alakultak a zenekarok. A hírekből, a rádióból, a lemezekről egyre többen ismerték meg a Beatlest és más külföldi bandákat. Kitört a zenekar-alapítási láz. Ezek voltak a legpezsgőbb évek. A hivatalosan elismert és futtatott zenekarok mellett ebben az időben már játszottak az ún. underground vagy progresszív beatet játszó bandák is, mint a Liversing, Dogs, Sakk-Matt. Ezek előbb a külvárosi művelődési házakban játszottak, majd a Parkban is felléptek. A vadabb zenéket játszották, és a koncertjeiken általában mindig kitört a balhé. Ezeknek a zenekaroknak a közönségét külvárosi srácok alkották, akik nagyon utálták a belvárosiakat, s ahol

lehetett, beléjük kötöttek. A hangadók mindig bejártak a belvárosi klubokba, és a Parkban is azonnal felismerték, kik a belvárosiak. Életveszélyes dolog volt közüjük menni. Egész másként öltözködtek, mint mi, vadabbak voltak, ment a piálás, és hosszabb haját hordtak. Ezek a keményebb gyerekek aztán az Ifipark környékén rendszeresen felbukkantak — el is nevezték őket »parkereknek« —, de nem mindig engedték be őket az öltözködésük meg a hosszú hajuk miatt. Így aztán a Park bejárata előtt, vagy a vároldalban zajlottak le a nagy bunyók. Bicikliláncokkal, boxerekkel is felfegyverkeztek, úgyszólván komolyan készülhettek egy-egy ilyen alkalomra.

Kedvenc zenekaruk a Liversing, majd a Sakk-Matt volt. Az első kifejezetten külvárosinak számító zenekar Szendrői Zsolt csapata, a Liversing volt. Ebben a bandában Thury Árpai énekelt, egy eszelős, örült fazon, aztán ott volt Zsombor, a dobos, aki úgy nézett ki, mint Mick Jagger. Nekik volt először válig erő hajuk Pesten. A Lajos utcában játszottak, de 1965 nyarán felléptek az Ifiparkban is. Emlékszem, Árpai gatyára vetkőzött, felugrott a zongorára és összetörte. A műsor nagy attrakciója azonban Zsombor volt, aki egy adott pillanatban hátat fordított a közönségnek, szétbontotta hátközépig erő haját és megrázta a tömeg felé. Mindenki megörült, a srácok tomboltak. Az utcán viszont összekötve, a kabát alá dugva kellett hordania, különben megverték volna érte.

A későbbi években már nem a Park, hanem a Park fölötti vároldal lett a törzshegyünk. Ahogy terjedtek az új típusú zenék, ahogy nőtt a hajhossz, Rajnákékkal úgy került egyre több gyerek konfliktusba. Végül aztán tüntetőleg nem is mentünk be a Parkba, hanem a hegyoldalban hallgattuk az új kedvenceket, a Sakk-Mattot, 1968-ban már Creamet, Hendrixet, a progresszív dolgokat nyomták, de még mindig 4 órás bulikon. [...]

Volt egyszer egy Ifipark. Emlékkönyv. Szerk.: Sebők János Bp., 1984. 98–100., 112–113. p.

Budapest oktatásfejlesztésének irányelvei

1969

a./ Jelenlegi helyzet

Az általános iskolát a tanköteles korban jelenleg egy korosztály 95–97%-a végzi el. Ez meghatározza ugyan a továbbtanulási igényeket, de önmagában nem az egyedüli tényező. A 13–14 éves gyermek pályaválasztásában ugyanis jelentős szerepe van a családnak, a környezetnek és az általános iskolának. A továbbtanulási igény — ezen belül a választott iskolatípus — a szülők iskolázottsági színvonalától, foglalkozásától függően jelentősen változik.

Budapest felnőtt lakosságának az átlagosnál magasabb az iskolázottsága, magas a szellemi munkát végzők aránya. Ebből következik, hogy az általános iskolát végzett fiatalok döntő többsége — mintegy 95%-a — tovább kíván tanulni, kb. 13–15%-kal nagyobb arányban, mint országosan. Az országostól eltérően az is jellemző, hogy magas a középiskolai (az általános iskolát végzettek 55–60%-a), ezen belül a gimnáziumi továbbtanulási igény. [...]

A budapesti középfokú oktatási intézmények nemcsak a helyi általános iskolában végzők továbbtanulási igényét biztosítják, hanem évről-évre jelentős számú vidéki fiatalot is felvesznek. Ezért az általános iskolát végzők és a középfokú oktatási intézményekbe felvett I. osztályos tanulók összehasonlítása nem fejezné ki reálisan azt, hogy a fővárosi fiatalok továbbtanulása hogyan változott. Az összehasonlíthatóság érdekében ezért a középfokú intézményekbe felvett I. osztályos tanulókból csak azokat vesszük figyelembe, akik a fővárosi általános iskolában végeztek. (A későbbiekben kívánunk foglalkozni a vidéki fiatalok budapesti továbbtanulásával.)

Az általános iskola VIII. osztályát végzők száma és továbbtanulása

Évek	Ált. isk. VIII. oszt. végzők száma	Továbbtanul az ált. isk. végzők %-ában		
		középfiskolában	szakmunkás tanuló iskolában	összesen
1964	22.313	61,2	32,0	93,2
1965	23.025	55,5	35,1	90,6
1966	23.774	52,6	36,7	89,3
1967	28.331	51,6	36,9	88,5
1968	33.100	50,9	39,4	90,3

A továbbtanulási arány 1960-tól fokozatosan emelkedett, és 1964-ben érte el a 93,2%-os csúcst. A továbbtanulás emelkedése elsősorban a középfiskolákban jelentős. Ennek oka a társadalmi-gazdasági igény mellett az is, hogy korábban a középfiskolák általánossá tételét a nappali tagozatok beiskolázásának gyors ütemű növelésével kívántuk megoldani. 1964-ről 1965-re a középfiskolai továbbtanulási arány kb. 5%-kal csökkent, ezzel párhuzamosan nőtt a szakmunkásképzés iránti érdeklődés. Az utóbbi három évben — az általános iskolát végzők számának emelkedése ellenére — sem a globális, sem a középfiskola és szakmunkástanuló iskola közötti beiskolázási arány lényegében nem változott.

Az általános iskolát végzettek nemenkénti megoszlása kb. 50–50%-os. A lányok továbbtanulási aránya kb. 12–15%-kal alacsonyabb a fiúkénál.

Az általános iskola VIII. osztályát végző leányok továbbtanulása

Évek	Ált. isk. VIII. oszt. végző leányok száma*	Továbbtanul a végzők %-ában		
		Középfiskolában	szakmunkástanuló iskolában	összesen
1964	11.100	67,5	15,9	83,4
1965	11.150	62,6	20,2	82,8
1966	11.800	60,5	22,6	83,1
1967	14.100	61,0	24,7	85,7
1968	16.600	60,8	25,8	86,6

* számított adat

A fiúk és leányok együttes továbbtanulási arányának összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a fővárosi általános iskolákban végző fiúk 95–96%-a, a leányoknak azonban csak 82–85%-a folytatja tanulmányait. A leányok a továbbtanulásban hátrányos helyzetben vannak, mert a szakmai középfokú intézményekbe (szakmunkástanuló iskola, ipari technikum és szakközépiskola) való felvételi lehetőségük alacsonyabb. Nem véletlen tehát, hogy arányuk a gimnáziumokban magas. A felvételi lehetőségek fejlődése ellenére is a szakmunkásképző iskolák pl. 1964-ben az általános iskolát végző leányokból csak 15,9%-ot, 1968-ban 25,6%-ot vettek fel. Az 1968/1969. tanévben 100 általános iskolát végzett fiúból 43 középiskolákban, 54 szakmunkástanuló iskolákban, 100 leányból viszont 59 középiskolában, 26 szakmunkásképző iskolában folytatta tanulmányait.

Összefoglalva úgy ítéltető meg, hogy az utóbbi években kialakult továbbtanulási arány, mely a középiskolákban 52–61%, a szakmunkástanuló iskolákban pedig 32–39% — kielégítette a fővárosi fiatalok továbbtanulási igényét. E továbbtanulási arányszámok tartása — esetleg a középiskolákban mérsékelt emelése — mellett is szükséges a szakképzést nyújtó iskolákban a leányok arányának növelése, illetve a gimnáziumban tanuló leányok számának csökkentése.

Budapest kiemelkedő gazdasági, kulturális szerepe kifejezésre jut abban is, hogy a középfokú oktatási intézmények vonzása a környező, de a távolabbi megyékre is kiterjed.

A vidéki fiatalok aránya a budapesti középfokú intézmények I. osztályaiban

Tanév	Középiskolában			Szakmunkástanuló iskolákban			Összesen		
	I. éves tan. sz.	Vidékiek száma	I. évesek %-ban	I. éves tan. sz.	Vidékiek* száma	I. évesek %-ban	I. éves tan. sz.	Vidékiek száma	I. évesek %-ban
1964/65.	16.203	2.465	15,2	17.606	8.691	48,7	34.809	11.056	31,8
1965/66.	15.624	2.591	16,6	18.991	8.150	42,9	34.615	10.741	31,0
1966/67.	15.196	2.306	15,2	19.821	8.625	43,5	34.017	10.931	31,2
1967/68.	17.499	2.482	14,3	21.353	8.059	37,7	38.852	10.541	27,1
1968/69.	19.584	2.663	13,6	23.565	8.000	34,8	43.149	10.663	24,7

Megjegyzés: * Az adatok nem tartalmazzák az osztályismétlő, a középiskolából kimaradt és szakmunkástanuló iskolába felvett vidéki fiatalok számát. Ezek figyelembe vételével a vidékiek aránya ténylegesen kb. 1-2%-kal magasabb.

Az elmúlt öt évben a fővárosi középfokú intézményekbe felvett vidéki fiatalok száma alig változott. A vidéki tanulók viszonylag magas arányának oka az ipar budapesti koncentrációja, mely kedvező szakmai háttérrel, feltételeket biztosít az elsősorban szakképzést nyújtó intézmények számára. Ennek eredményeként az országos munkaerőigényt is kielégítő szakmai középiskolák jelentős része Budapesten működik. (A technikumokban a vidéki tanulók aránya 30–35%.)

A vidéki tanulók budapesti felvételének indokoltsága nemcsak a kedvező képzési feltételekkel rendelkező oktatási hálózattal magyarázható, hanem azzal az általános gyakorlattal is, hogy több, az ipar számára nélkülözhetetlen szakmába (pl. építőipar, öntő, kovács, stb.) az utánpótlás csaknem kizárólag vidéki fiatalokból biztosítható.

1968-ban csökkent a vidéki tanulók felvételi aránya, mert a demográfiai hullám miatt megnövekedett budapesti 8. osztályt végzett fiatalokból emelkedett a középfokú intézményekben továbbtanulni kívánók száma, e jelenség azonban csak átmeneti.

A középfokú oktatás egyik leglényegesebb kérdése az oktatás struktúrája: ez a fővárosban az elmúlt évtizedben az I. éves tanulók száma alapján a következőképpen változott:

Tanév	Gimnázium		Szakképzést nyújtó középiskola		Szakmunkástanuló iskola		Összesen	
	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában
1960/61.	9.672	29,9	4.989	15,4	17.697	54,7	32.358	100
1961/62.	11.290	33,3	5.560	16,4	17.009	50,3	33.859	100
1962/63.	11.049	31,2	5.721	16,1	18.648	52,7	35.418	100
1963/64.	10.396	30,3	6.428	18,7	17.521	51,0	34.365	100
1964/65.	8.491	25,1	7.712	22,8	17.606	52,1	33.809	100
1965/66.	8.182	23,6	7.442	21,5	18.991	54,9	34.615	100
1966/67.	8.080	23,1	7.089	20,3	19.821	56,6	34.990	100
1967/68.	8.836	22,7	8.663	22,4	21.353	54,9	38.852	100
1968/69.	9.333	22,5	10.251	25,2	21.450	52,3	41.034	100

A legjellemzőbb változás, hogy a gimnáziumokba felvett tanulók aránya az 1960/61. évi, közel 30%-ról — átmeneti emelkedés után — a jelen tanévben 21,6%-ra csökkent. E jelentős arányváltozás a felvételi létszámok mérsékelt csökkenésével járt együtt. Ezzel egyidejűleg nőtt a szakképzést nyújtó középfokú intézményekbe felvett (technikum, szakközépiskola, szakmunkástanuló iskola) tanulók aránya az 1960. évi 70%-ról 78,4%-ra. Ez a látszólag kisebb mértékű arányjavulás kb. 35%-os felvételi létszámemelkedést takar. A szakképzés súlyának emelkedése kizárólag a szakközépiskolák szervezésének eredménye. A középiskolai oktatás belső aránya (gimnázium, szakképzést nyújtó középiskola) megközelíti a 48–52%-os arányt. A középfokú oktatás szerkezete a harmadik ötéves terv hátralevő éveiben várhatóan tovább javul, a gimnáziumok részesedése kb. 19%-ra csökken, a szakképzést nyújtó intézményeké (középiskola, szakmunkásképzés) pedig kb. 81%-ra emelkedik.

Az oktatásfejlesztés közgazdaságilag és pedagógiailag is legbonyolultabb problémája a középfokú oktatás szerkezeti módosítása, ezen belül a két fő iskolatípus helyes arányának létrehozása. A szerkezeti módosítás lényege abban foglalható össze, hogy a gimnáziumi beiskolázás terhére növelni kell a szakképzést nyújtó középiskolák arányát, fokozatosan létrehozva a szakmai műveltséget adó új típusú szakközépiskolát. A szakmai középiskolai felvétel 1965 és 1968 között országosan, ill. a fővárosban eltérő ütemben és arányban változott, jelenleg a középiskolák I. osztályaiba a felvett tanulóknak országosan 45,8%-a, a fővárosban pedig 52,3%-a szakközépiskolákban tanul. A beiskolázás volumene ugyanezen idő alatt a fővárosban 37,7%-kal, országosan csak 18%-kal nőtt.

A középiskola másik alaptípusában, a gimnáziumban a beiskolázás nagyságrendjének változása és az összes I. éves felvételekből való részesedésének aránya — a szakmai középiskolákhoz hasonlóan — a fővárosban eltér az országotól. Országosan a gimnáziumba felvettek száma évek óta fokozatosan csökken, és az összes beiskolázáson belüli aránya ma 54,2%. A fővárosban a gimnáziumba felvettek száma 1965–1968 között 14%-kal emelkedett, az összes felvetteken belüli gimnazisták aránya azonban nem éri el a 48%-ot. [...]

b./ Feszültségek, ellentmondások.

A főváros középfokú oktatásának leglényegesebb, feszültségeit, megoldatlan problémáit az alábbiakban lehet összefoglalni.

A középfokú oktatás struktúrájának átalakítása nemcsak a két fő középiskola-típus helyes arányának megteremtését jelenti, a fő probléma elsődlegesen az, hogy kialakítsuk a középiskolák — pedagógiailag és közgazdaságilag megfelelő — belső szerkezetét. Jelenleg a szakmai középiskolákba felvehetőek számának növelésével egyidejűleg kell a régi típusú (egy szakmára képző) szakközépiskolai és technikumi rendszert új típusú (szakmacsoportos) szakközépiskolákká átalakítani. A technikumok átalakításának tantervi, pedagógiai előfeltételei részben már megvannak, a tárgyi és személyi feltételek megfelelőnek tekinthetők. A régi típusú szakközépiskolák átalakításához azonban a pedagógiai feltételek mellett jelentős nagyságrendű anyagi eszköz kellene, melyet 1970-ig csak részben lehet biztosítani. A szakközépiskolák átalakításán belül pedagógiai és közgazdasági előfeltételek szempontjából egyaránt a legbonyolultabb feladat az ipari jellegű új típusú szakmai középiskolák hálózatának kialakítása.

A probléma kétirányú.

Olyan tanterveket kell kidolgozni, melyek az érettségi megszerzésével egyidejűleg olyan szakmai képzettségi szintet biztosítanak egy szakmai csoportban, hogy a végzett tanuló szakmunkásként munkába állhasson, de rendelkezék olyan szakelméleti felkészültséggel is, hogy néhány év gyakorlati idő után — külön vizsgával vagy anélkül — technikus munkakört is el tudjon látni. Emellett a tanulókat arra is fel kell készíteni, hogy közülük a tehetségesek felsőoktatási intézményekben továbbtanulhassanak.

Az új típusú szakmai középiskolai hálózat kiépítése részben mennyiségi, részben minőségi feladat. A képzési célból adódóan gyakorlati-helyiség (tanműhely, szertár, laboratórium, raktár, stb.) igényes, melyekkel ma megközelítően csak az ipari technikumok rendelkeznek, a régi típusú szakközépiskolák azonban — néhány kivételtől eltekintve — nem. A jelentős minőségi probléma abban jelentkezik, hogy az ipari szakközépiskolákban évente felvehető létszámnak csak egy részét lehet a jó feltételekkel rendelkező volt ipari technikumokban elhelyezni, többségét pedig csak — a gyakorlati oktatás feltételeivel alig rendelkező — intézményekben.

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy a szakmai középiskolákon belül ellentmondás van a különböző képzési célú régi és új típusú szakközépiskolák, valamint technikumok ellátottsági színvonalában. Ennek az ellentmondásnak a feloldása csak fokozatosan lehetséges.

A végzett fiatalok igénye és a foglalkoztatási lehetőségek között eltérés van. A fiatalok munkába állásakor az alábbi problémák merülnek fel:

A szakközépiskolát végzett fiatalok — a szak jellegétől függően — elsősorban szellemi és nem fizikai munkakörben kívánnak elhelyezkedni.

A gimnáziumot végzett fiatalok viszonylag magas általános műveltséget szereznek, de nem rendelkeznek szakmai ismeretekkel, ezért többségük szakképzettség megszerzésére törekszik, hogy munkába állhasson. A szakképzettség megszerzése elsősorban egyetemi vagy főiskolai továbbtanulási szándékban nyilvánul meg. A felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatóknak átlagban azonban csak 40–42%-a leány, a gimnáziumban a leányok aránya viszont 60% fölött van. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az érettségizettek tekintélyes része igényeinek megfelelő munkahely hiányában legalábbis átmenetileg elhelyezési gondokkal küzd.

Minél nagyobb tehát a középiskolákon belül a gimnáziumok aránya, illetve a leányok száma, a végzetek annál nagyobb nyomást gyakorolnak az egyetemi, főiskolai továbbtanulás, illetve felvétel irányába. Az egyetemi és főiskolai továbbtanulási korlátok a gimnáziumokban végzetek csak egy részének biztosítanak felvételi lehetőséget, ezért jelentős azok száma, akik elhelyezést igényelnek. Bár az utóbbi években növekedett az érettségivel betölthető munkakörök száma, ez még a fővárosban is alacsonyabb, mint a gimnáziumokban érettségizettek elhelyezkedési igénye. Ezért a fiatalok egy részének csak fizikai munkaterületen van lehetősége a munkába állásra. Ez a gond csak azon gimnáziumot végzetek esetében enyhül, akik vállalják a szakmunkásképző iskolákban való továbbtanulást.

Budapesten a legnagyobb munkaerőhiány a betanított és segédmunkás munkakörökben van. E munkaerő szükségletnek csak egy része olyan, amelyet gimnáziumot végzett fiatalok vállalnak, csak a híradástechnika, műszeripar és egyéb hasonló jellegű munkahelyek betanított munkaerő szükségletének kielégítésében lehet a jelenlegi tapasztalatok alapján számításba venni a gimnáziumot végzett leányokat.

A gimnáziumot végzett fiatalok a számukra elfogadható munkakörökben kívánnak elhelyezkedni akár szakmunka, akár bővebb ismereteket igénylő egyéb munkaterületen, így az érettségi után valamilyen formában továbbtanulást kell vállalniuk. Ez azonban az egyetemi és főiskolai továbbtanulási lehetőségek korlátai miatt jelentős részben 1-2 éves időtartamú szakmunkásképző iskolákban, vagy hasonló időtartamú tanfolyamokon lehetséges. Ez megnyújtja a munkába állás lehetőségének idejét és végeredményben egyéni, de főleg társadalmi kiadástöbbletet eredményez.

Lényeges társadalmi politikai kérdés a fizikai dolgozó szülők gyermekeinek aránya a középiskolákban. Az elmúlt két évben történt változást az alábbi összeállítás szemlélteti:

Iskolatípus	Tanév	I.	II.	III.	IV.	I-IV.
		o s z t á l y b a n				
Gimnázium	1967/68.	31,1	27,3	29,4	30,1	29,5
	1968/69.	29,2	28,6	27,2	29,7	28,7
Szakközépiskola	1967/68.	49,2	50,2	50,8	54,8	50,9
	1968/69.	47,0	47,7	48,6	52,0	48,2
Technikum	1967/68.	36,1	42,6	43,5	46,0	42,4
	1968/69.	37,8	36,2	36,9	38,5	37,2
Összesen	1967/68.	38,3	36,5	38,1	39,9	38,2
	1968/69.	37,8	36,2	36,9	38,5	37,2

A fizikai dolgozó szülők gyermekeinek aránya 1967/68. tanévről 1968/69. tanévre a gimnáziumokban, a szakközépiskolákban és összességében is csökkent. Különösen jelentős a visszaesés a gimnáziumokban. Ez a helyzet azért is kedvezőtlen, mert a fizikai szülők gyermekeinek lemorzsolódása kétszer olyan mértékű, mint az egyéb kategóriába tartozók gyermekeié. A fiatalok pályaválasztásában döntő szerepe van a szülők iskolázottságának, foglalkozásának, a család szociális helyzetének, ezért a fizikai dolgozó szülők kevésbé vállalják a gimnáziumi továbbtanulással járó rizikót. Ezek a jelenségek arra figyelmeztetnek, hogy a fizikai dolgozó szülők gyermekei arányának növelése elsősorban a gimnáziumban szükséges, mert ez lényegében meghatározza a fizikai szülők gyermekeinek arányát az egyetemeken is. [...]

Budapest oktatásfejlesztésének irányelvei. Tervtanulmány. Budapest Főváros Tanácsa VB Oktatási Főosztály, 1969. 62–73. p. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.

Állambiztonsági jelentések az 1988. és 1989. június 16-i megemlékezésekről

BELÜGYMINISZTERIUM

SZIGORÚAN TITKOS!

JELENTÉS

az 1988. június 16-ra szervezett ellenséges akciókról,
a végrehajtott operatív és nyílt intézkedésekről

Az 1956-os ellenforradalom szervezésében aktív szerepet betöltő személyek egy csoportja — mintegy 30-40 fő — több évtizedes visszahúzódás után folyamatosan tér vissza a politikai közéletbe. Míg néhány évvel ezelőtt aktivitásuk abban merült ki, hogy egymás között interjúkat készítettek,²⁹⁵ rögzítették emlékeiket, állásfoglalásait, az elmúlt 3-4 esztendőben mind gyakrabban, növekvő számban részt vesznek a különböző ellenséges ellenzéki csoportok akcióiban, megjelennek rendezvényeiken,²⁹⁶ az utóbbi időben legális társadalmi rendezvényeken is. Míg két-három esztendővel ezelőtt az ellenséges ellenzéki csoportosulások személyüket és törekvéseiket fenntartással kezelték, napjainkra egyetértés alakult ki közöttük 1956 átértékelése, valamint Nagy Imre és társai rehabilitálása szükségességének követelése tekintetében. Már 1986 októberében elhatározták, hogy nagyarányú megemlékezést

---

295 Utalás Donáth Ferenc Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Litván György, Hegedűs B. András kezdeményezésére. A „kerekasztal-beszélgetéseknek” nevezett interjúk a '80-as évek kezdetétől készültek az '56-os forradalom eseménytörténeti rekonstrukciója céljából. Csalog Zsolt és Rainer M. János interjújainak magnófelvételeinek szisztematizálása végett, illegális körülmények között alakította meg az Oral History Archívumot Kozák Gyula és Hegedűs B. András, amely ma az '56-os Intézet kebelén belül működik. [Kenedi János jegyzete]

296 Utalás az Eörsi István lakásán 1986. december 5-én és 6-án megrendezett illegális tudományos konferenciára. In: A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Magyar Füzetek kiadó, Adalékok az újabkori magyar történelemhez sorozat, Párizs-New Jersey 1987.) [Kenedi János jegyzete]

szerveznek. Utóbbinak leglátványosabb megnyilatkozása az emlékműavatás — a mai nap folyamán — a Pére Lachaise temető kiemelt parcellájában.

A hazai megemlékező „emlékeztető” akciók szervezését több hete megkezdték. Ezek propagálására felhasználták a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Magyar Demokrata Fórum, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság és más klubok, körök rendezvényeit. ...

Az 1988. június 16-i események:

A rákoskeresztúri Új Köztemetőnél: Az előzetes terveknek megfelelően 10,00 óra körül folyamatosan érkeztek a résztvevők a temető kapujához, ahol az indulásig mintegy 3-400 fő gyűlt össze.

A „vezérkar” mintegy 30-40 fővel képviseltette magát. Megjelent egyebek között Ara Kovács, Csoóri, Demszky, Dénes János, Fónay, Gadó, Haraszi, Kőszeg, Kis J., Mécs, Nagy Elek, Pákh, Rác Sándor, Tamás G. Miklós, Talata²⁹⁷ stb.

10,15 után a csoport egy nagy — 60 szál szegfűből összeállított — koszorúval lassan megindult a főúton a 301. parcella felé. Közvetlen a parcella előtt nagyméretű nemzetiszínű zászlót kibontva vonultak a sírok között. Több személyen „Rendező” feliratú, gyászkeretes, Kossuth címeres szalag volt. Nagy Gáspár verset mondott, ezt követően Fónay Jenő 25-30 perces megemlékezést tartott. Az első részben saját börtönmélységeit mondta el, valamint Nagy Imre személyiségét méltatta, és kivégzésének körülményeiről beszélt. A továbbiakban a jelenlegi helyzetet értékelve, kiemelte, hogy egypártrendszer keretében a társadalom válsága nem oldható meg, csak az 1956-os nagyszerű kezdeményezés „példája alapján.”

A beszéd elhangzása után — eddig nem azonosított — személy²⁹⁸ felolvasott egy kétszáznegyvennégy fős listát,²⁹⁹ amely Mécs Imre „Kivégzések a forradalom után” c. ellenséges, agresszív hangvételű röpiratának tartozékát képezi.

Rác Sándor inspirálására ismeretlen személy³⁰⁰ bejelentette, hogy a halottak tiszteletére kopjafát akartak állítani, amely „eltűnt”, ezért ez elmarad.

---

297 Ara Kovács Attila, Csoóri Sándor, Demszky Gábor, Dénes János, Fónay Jenő, Gadó György, Haraszi Miklós, Kőszeg Ferenc, Kis János, Nagy Elek, Pákh Tibor, Mécs Imre, Rác Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Talata József.

298 Hegedüs László

299 Rainer M. János (Fényes Elek álnéven publikált) listájáról van szó: Beszélő 1988. [Kenedi János jegyzete]

Befejezésül egy református-, egy római katolikus-, egy metodista majd egy zsidó pap megáldotta a vélt sírokat.

A Himnusz elhangzását követően a tömeg oszlani kezdett. Ekkor Pákh Tibor arra szólította fel a jelenlevőket, hogy Mindszentyről is emlékezzenek meg, és arra próbálta buzdítani őket, hogy „szabadítsák ki Nagy Jenőt” (a kopjafával előállított személyt).

A mintegy egy órás rendezvényről eddig ismeretlen személy kb. 5-6 percben telefonon tájékoztatta az MTI-t, 3 fő videofelvételeket készített.

A helyszínen az ellenforradalom után kivégzettek állítólagos névsorát tartalmazó listát, az elkobzott kopjafát ábrázoló fotókat és a június 27-i tüntetésre mozgósító röplapokat osztogattak.

A Hősök terén: A temetői rendezvényt követően 14,50-kor a Hősök terén megjelent Pákh Tibor és virágot helyezett el az ismeretlen katona sírjánál.

A jelenlévő rendőrök igazoltatták majd felszólították a távozásra.

15,15 órakor a Szépművészeti Múzeum lépcsőjén mintegy 150 fő gyűlt össze virággal és kis zászlókkal. A csoport élére Rácz Sándor és Nagy Elek állt, kezükben kis koszorúval.

A teret a rendőrök lezárták és távozásra szólították fel a tömeget. Az intézkedéssel szembeni nemtetszést nyilvánító Rácz Sándort és Nagy Eleket az intézkedő rendőrök feltartóztatták, majd Ráczot a II. kerületi Kapitányságra előállították. Nagy Eleket a térről eltávolították, majd elengedték.

Ezt követően 16.15-kor a Múcsarnok előtt tartózkodó mintegy 50-60 főt a rendőrök igazoltatták, majd távozásra szólították fel, melynek eleget téve a kisföldalatti felé elvonultak. A csoportban jelen volt Bubik István, Csoóri Sándor, Csurka István, aki beszédet akart mondani, azonban ezt az intézkedő rendőrök megakadályozták.

A Hősök terén végrehajtott rendőri intézkedéseket ismeretlen személyek videóra rögzítették. ...

---

300 Molnár Tamás, az Inconnu csoport tagja. Ld. a SZER 1988. június 16-ai Esti Világhíradó c. hírműsorát. [Kenedi János jegyzete]

Záradék:

Az előállítottakat 1988. június 16-án 22,00 órakor elbocsátottuk, a kopjafa visszaadására intézkedés történt.

Budapest, 1988. június

BELÜGYMINISZTERIUM
III/III. Csoportfőnökség

Szigorúan titkos!
(Selejtezésig!)

JELENTÉS

[...] Az események,³⁰¹ az előkészítés időszakában végrehajtott megelőző befolyásoló intézkedések hatására az előzetesen meghatározott tervek szerint rendben lezajlottak. Az alternatív szervezetek által várt, mintegy félmillió résztvevővel szemben a Hősök terén nagyságrenddel kisebb tömeg gyűlt össze. Ezen még a vidéki toborzás sem változtatott. A rendezők mind a búcsúztatáson, mind a temetői gyászszerartáson eleget tettek vállalt feladatuknak, biztosították a rendet. A helyszínekre — az előzetes felhívások ellenére — bevinni kívánt transzparenszeket, demonstratív táblákat és zászlókat visszatartották. Mindezekkel szemben az elhangzott beszédek nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló nyíltan felvázolta — és esetenként követelte — a rendszerváltozás programját. Különösen érzékelhető volt ez Rácز Sándor és Orbán Viktor a Hősök terén, valamint Méray Tibor a temetőben elhangzott beszédében. Megállapítható, hogy az előzetesen eltervezett és a rendezőkkel történt megállapodás — amely a kegyeleti jelleg kidomborítását, a nemzeti megbékélés hangsúlyozását tűzte célul — a rendezvényeken nem dominált egyértelműen.

A szélsőséges csoportok és személyek — mindenekelőtt Krassó György, az INCONNU csoport és a Republikánus Kör — külön ünnepség tartására vonatkozó elképzelései nem valósultak meg. Ebben szerepet játszottak az összehangolt politi-

---

301 Nagy Imre és mártírtársai újratemetése 1989. június 16-án, kivégzésük évfordulóján. A jelentésben írottakkal ellentétben mintegy 300 ezren jelentek meg a Hősök terén. Az eseményt, amely egyben a Kádár-rendszer morális-szimbolikus temetésévé is vált, a televízió egész napos élő adásban közvetítette.

kai állami és állambiztonsági elterelő, befolyásoló intézkedések és e hatás gyakorlására reagáló nyugati diplomaták — elsősorban Mark Palmer USA nagykövet — fellépése.

A búcsúztatás során terjesztésre került az SZDSZ legújabb lapja, amely az MSZMP vezetőinek legitimitását kérdőjelezi meg, valamint a Szegeden megjelenő Déli Napló. Ez utóbbi „1956. november 4-én elmaradt a hajnal” főcímmel jelent meg, amelyen egy ötágú csillag és „1917. november 7–1989. június 16.” felirat szerepel.

A TIB tagjai úgy értékelték az eseményeket, hogy a gyászszertartás — miközben megőrizte kegyeleti jellegét — politikai demonstrációvá vált. Általános véleményként fogalmazódott meg, hogy Vásárhelyi Miklós „igazi európaiként” lépett fel, Kopácsi Sándor és Király Béla beszéde realista volt, és elítélték Orbán Viktor, Rácz Sándor és Mécs Imre megnyilatkozásait. Az esemény teátrális jellege a résztvevők között sem váltott ki osztatlan szimpátiát.

Krassó György és a befolyása alatt lévő csoportosulások elégedetlenek az események lefolyásával, további lépéseiken egyelőre gondolkodnak.

A nyugati diplomaták — egybehangzóan — megállapították, hogy a hatalom toleranciája megfelelő volt, ugyanakkor az ellenzék nem ért el akkora sikert, mint amire számítottak. Megítélésük szerint a Hősök terén maximum 100 ezer ember lehetett jelen. Közülük néhányban ellenérzést váltott ki az a tény, hogy a „hősök” névsorában köztörvényes bűnözők is szerepeltek.

Az 1989. június 16-i rendezvények során országosan rendkívüli esemény nem történt, rendőri intézkedésre nem került sor.

Budapest, 1989. június 17.

Dr. Horváth József rendőr vezérőrmagy,
csoportfőnök

Kenedi János: Kis Állambiztonsági Olvasókönyv. Október 23. – Március 15. – Június 16. a Kádár-korszakban. Második kötet. Bp., 1996. 210–214., 388–390. p.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Beluszky Pál: Budapest társadalma a modernizáció útján. 1948-tól máig

1992

1. Budapest társadalma a kommunista hatalomátvétel után (1948–1949) *homogenizálódott*. A korábbi társadalmi tagolódás tulajdoni-vagyoni-hatalmi alapjai megszűntek; a város lakói — kevés kivételtől eltekintve — állami alkalmazottakká váltak. A társadalom meglehetősen *amorffá* vált; a definiálható *csoportok személyi összetétele igen változó volt*, az emberek helyzete nagyon *bizonytalan*, külső körülményektől függő munkahelyi-társadalmi pozíciójában, *homogenizálódott a fogyasztás is*. (Nem lehetett luxusjavakhoz jutni, a család nagysága alapján limitálták az igénybe vehető lakásnagyságot, stb.) A szocializmus deklarált egalitárius eszméi a kezdeti években (1949–1956) jelentős mértékben formálták a társadalmi gyakorlatot.

2. A társadalmi csoportok képződésében a *státus* szerepét a korábban másodlagos jelentőségű *pozíció* vette át. A származás, az iskolai végzettség, a műveltség szintje és jellege, a birtokolt tudás, világlátás, a javakkal való élni tudás, az életvitel, értékrend (többnyire örökölt) mintái stb. természetesen még a legszigorúbb években is tagolták a főváros társadalmát, s a tagolódás „törésvonalai” jellemző módon metszették a státus által kijelölt csoportokat, nem is beszélve a társadalom „hivatalosan” elismert tagolódásáról, a munkás, paraszt és (másodlagos) értelmiség csoportjairól.

3. A vázoltak viszonylag tisztán az ún. kádári konszolidáció kezdetéig (1963–1964) érvényesültek. A „kiegyezésként” is emlegetett folyamatok eredményeként megszűnt a „kemény” diktatúra; az állam (a „pártállam”!) hátrább vonta

hadállásait, s kevésbé kívánta uralni a magánszférát (ennek jele pl. hogy visszavonták a korábbi abortusztilalmat, vagy eltűrték a lakosság vallásos életének megnyilvánulásait, noha a vallásgyakorlatot folytatók nem lehettek a párt tagjai, s így bizonyos karrierlehetőségek zárva voltak előttük); elnézték, hogy *a lakosság egy része a „magánszférába” emigráljon*. A hatalom lehetővé tette a „boldogulásnak”, gyarapodásnak *korlátozott egyéni útjait*. Ezen utak *egyéni* (családi) voltát különösen hangsúlyozni kell. (Tehát arra nem volt lehetőség, hogy az egyén érdekei képviselőjére bármilyen közösséget hozzon létre, a nyilvánossághoz forduljon, ám a hatalom még azt is jóindulatúan tudomásul vette, hogy mint egyén, különböző nem legális eszközöket vegyen igénybe gyarapodására.) Az egyéni gyarapodásnak sokféle útja volt, ezek legtöbbször *a második gazdasághoz kötődött* (mezőgazdasági kistermelés, önerőből végzett házépítés, nyaralóépítés, másodállások vállalása, feketemunka, stb.) Mivel a családok második gazdaságban elfoglalt pozíciója erősen befolyásolta társadalmi helyzetüket, ez egyben a piaci alapú szerveződést is „bevitte” a társadalom strukturálódásába. A 60-as évektől az élet keretei (pl. lakáshoz jutás, iskoláztatási lehetőségek, családi felhalmozási lehetőségek, stb.) is konszolidálódtak, hosszabb távra tervezhetővé váltak. Megszilárdultak a társadalom rendezőelvei. Növekedett a társadalmi helyzet továbbörökíthetőségének lehetősége, illetve kényszere. (A 70-es években például a diplomás értelmiség gyermekeinek huszonötöször (!) akkora esélye volt egyetemi tanulmányok folytatására, mint a társadalmi piramis legalján helyet foglaló segédmunkás gyermekének.) Megindult a társadalom újra strukturálódása.

4. Az 1960-as évek óta a magyar szociológia az ún. „munkajelleg csoportokat” használta a társadalom szerkezetének leírására, rétegezettségének elemzésére.

A munkajelleg szerinti csoportokba való besorolás alapján az országos arányokhoz képest *szignifikáns eltérést mutat* a budapesti társadalom az alábbiakban:

- a *vezetők és értelmiségiek aránya* (1970-ben országosan 5,1 százalék) hozzátéveleg négyszerese az országos átlagnak (s ötszöröse a vidéki átlagnak);

- a magyar társadalom egyik „jellegadó” rétege, a *segéd- és betanított munkás* (arányuk 1970-ben országosan 29,6 százalék a mezőgazdasági munkásokkal — nem termelőszövetkezeti paraszt! — együtt 34,5 százalék, 1980-ban is 31,8 százalék, s akik jellegzetesen kétfalusi, falulakó és ingázó réteget alkotnak) szerényen van képviselve a fővárosban, így a munkásságon belül a szakmunkások és alkalmazottak szerepe domináns;

- természetesen majd teljesen hiányzik a szövetkezeti parasztság, *a nyugdíjasok aránya* viszont kétszerese volt az országos átlagnak. A munkajelleg csoportok jól jellemezhetők az iskolai végzettséggel. A legnagyobb különbség az értelmiségiek, és a társadalom többi rétege között van. A viszonylag népes „elit” után viszont jóformán nincs középréteg; még az alkalmazotti-szellemi réteg is közelebb állt a munkásokhoz, mint a vezetők-értelmiségiek csoportjához.

Legfeljebb a segédmunkások csoportja szakadt le minden szempontból a többi rétegtől.

5. Merőben más megközelítést alkalmaztak a státuscsoport-vizsgálatok. Közülük Kolosi Tamás vizsgálata egy 1981-ben végzett, országos (ötvenezer személyre kiterjedő) empirikus adatfelvételen alapul. E vizsgálatból Budapestre vonatkozóan számszerűsíthető eredmények is levonhatók. E megközelítésben a foglalkozás és a munkahely jellemzői csak *a hét egyenlőtlenégi dimenzió* egyikét alkotják. A modell alapfeltevése, hogy a társadalom tagjainak társadalmi helyzete hét dimenzióban mutat jellegmeghatározó különbségeket: 1. a munkamegosztásban elfoglalt hely, 2. a jövedelem és vagyon, 3. a fogyasztás, 4. a lakás, 5. a lakóhelyi környezet, 6. a kultúra és életmód, 7. az érdekvényesítési képesség vagy hatalom. A hét dimenzióban elfoglalt helyzetet hét-hét fokozatba sorolta, majd klaszteranalízis segítségével tizenkét státusba osztotta.

Budapest társadalmának helyzete valamennyi pozíció mentén kedvező, a legkedvezőbb helyzetben lévő csoportok aránya többszöröse az országos átlagnak. (A magas státusú övezetben lakók aránya a fővárosban 75,9 százalék, országosan 20,1 százalék; a legjobb anyagi helyzetben lévők hasonló arányszámai 21,8, illetve 14,3 százalék; az ún. kulturális index alapján 24, illetve 10,3 százalék. Az „érdekvényesítési” index legmagasabb két osztályába Budapest lakóinak 22,4, az ország lakosságának 14,5 százaléka tartozott, a különbség mérsékeltebb, ám az ország legkedvezőbb érdekvényesítési pozícióban lévő lakosságának 38,3 százaléka még így is a fővárosban élt. Ez az arány a legmagasabb fogyasztási osztályban már 41,0 százalék, a legnívósabb lakások 36,8 százaléka volt a fővárosban és így tovább. Csupán — érthető módon — a második gazdaság elterjedtsége alapján kedvezőtlenebb a főváros képe az országos átlagnál.

A budapesti társadalom jellemzője *az elit magas aránya*. S nem is az a figyelemreméltóbb, hogy a budapesti lakosság közel ötöde az elitbe sorolható, hanem az, hogy *az ország társadalmi elitjének hozzávetőleg fele a fővárosban él*. (Ez az arány egyes magasan kvalifikált csoportok — pl. akadémikusok, minősített kutatók —

esetében még magasabb, elérheti a 80 százalékot). Ez a tény — párosulva a modernizációban szerepet játszó intézmények hasonlóan nagyfokú vagy még nagyobb koncentrálódásával — azt eredményezheti, hogy a gazdaság folyamatban lévő modernizációja ismét a fővárosra koncentrálódik, az új típusú gazdasági szervezetek — speciális bankok, beruházási tanácsadó, értékbecslő, jogi tanácsadó intézmények, a tőzsde, külföldi cégek képviselői, stb. — , általában a quaterner szektor szinte egyedüli bázisát Budapest jelentheti.

A fentiekben az 1948 után kialakult társadalom néhány — végső soron — mennyiségi jellemzőjét ismertettük. Ezután a társadalom szerveződésének alapjairól kell szólnunk.

Nyilvánvaló, hogy a szovjet típusú társadalom Magyarországon is erősen rendi jellegű volt, nemcsak azáltal, hogy összeűzta a „piaci társadalomszerveződés” alapjait, hanem azáltal is, hogy a túlélés egyedüli lehetősége — kivált a klasszikus sztálinista modellben — *a messzemenő és tökéletes lojalitás volt* (ami a rendi szerveződések alapvető értéke). *A társadalom kasztokra tagozódott* (a párttagok kasztja, ezen belül volt az „egyszerű” párttagok, az apparátcsikok, a felső vezetés kasztja, a tulajdonformák hierarchiája — a támogatott állami tulajdon, az elfogadott szövetkezeti és a hátrányos helyzetben tartott magántulajdon —, de pl. a „dolgozó nők” is előkelőbb kasztot alkottak, mint a „háztartásbeliek”), az egyes kasztokhoz *előnyök, privilégiumok, „kasztjelző” szimbólumok* tartoztak, olykor pontosan formalizálva, olykor informálisan (jog a külön orvosi kezeléshez, a zárt üdülőhöz — ahol a pártüdülön belül is őrzött kerítések különítették el a párttagok előkelőbb s kevésbé előkelő csoportjait egymástól —, a soron kívüli gépkocsivásárláshoz, külön telefonvonalhoz és így tovább.)

Fontos dokumentummá vált a „származás”, a hetvenes évekig „hivatalosan” is besorolták az embereket a származási kategóriákba (munkás-, paraszt- alkalmazott, egyéb és X-es származású, s ennek pl. az egyetemi, főiskolai továbbtanulás esetében befolyásoló szerepe volt), de ebbe a kategóriába tartozott a „munkásmozgalmi múlt”, a „partizánszövetségbe” való tartozás, egyes politikai jellegű kiténtések birtoklása, stb. A „piaci” típusú szerveződés az ötvenes években, a hatvanas évek elején szűk területre korlátozódott (főleg városokban, ahol némi szolgáltatás jellegű kisipar, néhány „borravalós szakma”, néhány szabadfoglalkozású értelmi-

ségi képviselte a „piaci” viszonyokat). Joggal állapíthatta meg a kor jeles politikai gondolkodója, Bibó István, hogy „... a szovjet típusú társadalom ... szerkezete is rendi jellegű, s ennek ránk erőszakolása ismét elakasztja a magyar polgári fejlődést”. Ez azért aggasztó, „... mert azokban a társadalmakban, ahol ilyen mélyek a rendi szerveződések gyökerei, igen könnyen élednek újjá a rendi mentalitásnak az értékei”, mint pl. a gondolkodásbeli tolerancia hiánya, úr-szolga, patrónus- kliens viszony, stb.

A 60-as évek elején — mint erre korábban utaltunk — részben a „klasszikus sztálinista modell” kimerülése, a kizárólag politikai-adminisztratív eszközökkel irányított gazdaság sokasodó válságjelei, részben pedig a konszolidáció igényelte „kiegyezés” (a politikai hatalom s a társadalom között) szükségessé tette a gazdasági modell némi reformját. Ez Magyarországon az állami (+szövetkezeti) tulajdon további primátusát, a tervgazdaság fenntartását, ám néhány piaci elem „beemelését” jelentette az állami szektorba, s nem utolsósorban az egyéni gyarapodás lehetőségének biztosítását. A magyarországi sajátosságot a „*második gazdaság*” ideológiai-politikai-jogi elismerése, változatos formáinak s széles körű elterjedésének elfogadása, megtűrése jelentette. Mindez pedig azt eredményezte, hogy az állami-redisztributív rendszerből kivont gazdálkodás volumene, az ebben résztvevők aránya úgy növekedett, hogy a második gazdaság résztvevői egyben az állami-szövetkezeti szektornak is résztvevői maradtak, ez szabta meg társadalmi helyzetüket, ám „pozícióikat” — vagyoni állapot, jövedelem, fogyasztás, stb. — a második gazdaságban való részvétel is befolyásolta, esetenként megsabta. Az első és második gazdasághoz, a rendi és piaci szerveződésekhez való kötődés a személyek, még inkább a családok szintjén nem vált ketté.

A második gazdaság „legális” szférájában a 80-as évek elején egy empirikus felmérés szerint a családok 75 százaléka vett részt. Különböző korrekciók alapján a részvétel Budapesten 64–65 százalékra becsülhető. (Hozzáteve, hogy a felmérés a „második gazdaság” minden elemét nem is tudakolta, pl. önerős lakás- és nyaralóépítés, lakáskarbantartás, illetve bizonyos nem legális formái is kialakultak e gazdaságnak, tehát a fenti arány feltehetően magasabb volt Budapesten is az említett értéknél.) A kettős kötődés tehát a családok-egyének nagy többségénél fennállt. Végül megjegyezzük, hogy a legtöbb, a társadalom szerkezetét elemző vizsgálat figyelmen kívül hagyja a nyugdíjasok, inaktívak növekvő csoportját, noha számuk 1990-ben Budapesten megközelítette a hatszázszázet.

Ez a negyedik századon át érvényes modell van átalakulóban napjainkban, Az átalakulás *mértékéről* nincsenek pontos adataink, a *folyamatok jellegéről* sem készültek napjainkig átfogó elemzések. Így néhány tendencia jelzésére szorítkozunk.

Az *1990-es évek elejének* feltételezett társadalmi modelljénél a legszembevetőbb különbség a Kádár-korszak társadalommodelljéhez képest a kétféle szerveződési elv fokozatos elkülönülése, a „piramisok” távolodása egymástól, a piaci szerveződés. A „piramisok” széthúzódása egyrészt a *második gazdaság lehetőségeinek, jelentőségének csökkenésével* (a korábban a második gazdaságban végzett tevékenység „átvitele” az első gazdaságba, a rendszeres túlórázás, másodállás vállalás lehetőségeinek csökkenése, a magánszektor által kielégített kereslet keresetcsökkentő hatása, stb.) magyarázható, *másrészt természetesen a piaci szektor növekvő jelentőségével.*

A piaci szektor is jellegzetesen „kétosztatú” tehát, az első gazdaságban jelentkezik, de fennmaradt második gazdaságként is (ha feltehetően ez utóbbiban zsugorodva is). A piaci első gazdaságban érdekelt lakosság *számát és arányát* csak becsülni tudjuk. Az 1990. január 1-én végrehajtott népszámlálás ötvenháromezer önállót talált Budapesten (a keresők 6 százalékát). Számuk és arányuk 1980 óta megháromszorozódott. Ez a szám nem tartalmazza a piaci szektor alkalmazottainak számát.

S figyelembe kell venni, bizonyos értelmiségi pályák ismét „szabadfoglalkozás” jellegűekké válnak napjainkban (ügyvédi pálya, magánorvosok és gyógyszerészek, magánmérnökök, művészek, stb.).

Így a keresők ötöde 1991 őszén a piaci szektorban tevékenykedik, s az arányuk állandóan nő. Ez a csoport igen heterogén összetételű; feltehetően

- a) új nagy-és középvállalkozókra;
- b) kisvállalkozókra, „tradicionális” önállókra (kiskereskedő, taxis);
- c) a piaci szektor kisegzisztenciáira (alkalmazottak, ügynökök, utcai árusok, csencselők, stb.) bontható ez a csoport.

A közép- és nagyvállalkozók számát Budapesten egy igen bizonytalan becslés négyezerre tette 1991 őszén.

Hasonló pozíciót foglalnak el a szabadfoglalkozású értelmiségiek legjobb helyzetben lévő képviselői, de némiképp a gazdasági-politikai vezető elit szakmailag kiváló képviselői is, akik konvertálható tudásuk, összeköttetések révén a piaci szférába is át tudnak lépni.

Külön kell szólni a piaci szektor kisegyzisztenciáiról, akiknek száma rohamosan növekszik, s ma már szembeötlő szereplői Budapestnek. Tőkével nem rendelkező utcai árusok, csempészárakkal kereskedők, házalók, „feketemunkások” tömegei vannak jelen Budapesten (s természetesen a már a bűnözés szférájába sorolható valutázók, prostituáltak, szerencsejátékosok, stb.)

A volt pártállami berendezkedéshez kötődő rendi jellegű kiváltságok eltörlése, az ún. „nomenklatúra” — magas párt-, állami és gazdasági vezetők — menesztése, az élet minden területét átszövő etatizmus visszaszorulása, a félelem s az „alattvalói” magatartás oldódása *a rendies szerveződési formákat háttérbe szorította*. De nem szüntette meg teljesen. Nemcsak azért, mert a korábbi hierarchiák egyes elemei még továbbélnek — pl. a munkahelyeken —, nemcsak azért, mert az állami munkahelyekhez való kötődés eleve bizonyos rendies szerkezeteket tart életben, hanem azért is, mert az új politikai elit is vonzódik bizonyos *tekintélyelvű berendezkedéshez*, nosztalgiával fordul a két világháború rendies jelenségei felé, s azért is, mert a társadalomba is mélyen ivódtak bizonyos rendies elemek, ideológiák. Ismét Bibó Istvánt idézve: „... az a kényszeres attitűd, hogy helyes és helytelen nézettek, világnézetek között kell mindig különbséget tenni”. Szelényi Iván pedig azt állapítja meg, hogy az új rendszerbe való átigazolás elterjedt technikája az új lojalitás; „... az új típusú lojalitásokkal ismét politikai tőkén alapuló, alapvetően rendi szerveződés alakul ki, amelyre a polgári szemléletre oly idegen intolerancia a jellemző”.

Végül is: *Budapest társadalmá kétarcú*: mivel a piaci szerveződés bizonyos elemei a reálszocializmus idején is fennmaradtak — ha a második gazdaság kereteibe szorítva is —, mivel bizonyos kispolgárosodás állandóan zajlott, *ez a társadalom sok szempontból nyitott és alkalmas a modernizálásra, polgáriasodásra*. Másrészt állapota, ismeretei, beidegződései gátolják is ebben, hosszú folyamattá téve a polgáriasodást (a pénzes vállalkozók többsége ma hazánkban igencsak híján van a polgári erényeknek, mentalitásnak), gondot okozva a modernizáció mindennapjaiban is.

Társadalmi konfliktusok napjaink modernizációja során

1. A modernizáció általános ideológiai-politikai (és közigazgatási) feltételei, illetve konfliktusai

A politikai és társadalmi rendszerváltás folyamata Közép- és Kelet-Európában a remélhetőnél sokkal kedvezőbben alakult (mindenekelőtt az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon). A rendszerváltás súlyos konfliktusoktól mentes volt — „vértelen”, kezdeti szakasza (a pártállami intézményrendszer összeomlása, szabad választások, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok felszámolása — a VSZ, a KGST utódszervezet nélküli megszűnése, a szovjet csapatok kivonása, stb.) igen gyors volt, a változások mélyrehatóak. Ez a rendezett és gyors változás felfokozott reményeket támasztott a közeljövőre nézve: az öröklött társadalmi és gazdasági válság gyors felszámolását, „csatlakozást Európához”. Az elmúlt alig két év nyilvánvalóvá tette, hogy „európaizálódásunk” hosszú és konfliktusos folyamat eredménye lehet. A térség általános feltételei megítélésünk szerint romlottak az elmúlt hónapokban (noha a volt Szovjetunióban bekövetkezett földcsuszamlás³⁰² csökkentette a „keleti fenyegetést”);

– a feléledt nacionalizmusok súlyos összecsapásokat eredményeznek (Jugoszlávia, a függetlenedő szovjet köztársaságok), illetve azokkal fenyegetnek, de legalábbis destabilizációt eredményeznek. (Szlovákiai törekvések a teljes állami önállóságra, Románia megoldatlan kisebbségi kérdései, a lengyel igények felbukkanása a litvániai vagy ukrainai lengyelekkel kapcsolatban, a macedón kérdés újrjelentkezése, a jelenlegi államhatárok megváltoztatásának felmerülése egyes politikusok vagy politikai csoportok részéről, stb.) Mindez párosulva pl. a nyugati tőke befogadásának kialakulatlan feltételeivel (jogi, intézményi feltételek),

---

302 1991 augusztusában konzervatív kommunista erők puccsot kíséreltek meg a Szovjetunió megújításán és egyben tartásán fáradozó Mihail Gorbacsov elnök ellen. Bár a hatalomátvételi kísérlet kudarcot vallott, feltárta, hogy Gorbacsov törekvéseinek már nincs komoly hatalmi bázisa. December 8-án Oroszország, Ukrajna és Belorusszia egyezménye kimondta az 1922-ben megalakult Szovjetunió megszűnését, és helyére laza konföderációt állított Független Államok Közössége néven, amelyhez azonban a balti államok és Grúzia eleve nem csatlakoztak.

– a szükösnek bizonyuló piaccal, a Nyugatot „Kelet” felől ért „fenyegetésekkel” (menekülők, feketemunka vállalók, dömpingárúk, stb.) azt eredményezi, hogy a nyugati országok is tartózkodóbbá váltak a volt szocialista országokkal szemben.

Magyarországon a progresszív (?) ideológiáknak és politikai irányzatoknak hagyományosan két alapvető irányzata volt és van: a nemzeti célokat, értékeket, szimbólumokat előtérbe helyező irányzat és a modernizációt (polgárosodást), a polgári értékeket (a liberális eszmerendszert) hangsúlyozó irányzat (a XX. században gyakran mint népit [nemzetit] és urbánust [liberálist] emlegetik e két irányt). E kettősséget magyarázza az a tény, hogy korábban a modernizációs törekvések hosszú történelmi korszakon át idegen függőségben lévő országban zajlottak, ahol a két „értékrend” gyakran került szembe egymással. A magyarországi ellenzék is lényegében ebbe a két irányzatba rendeződött a 80-as évtized legvégén, s az 1945 utáni első szabad választáson a parlamenti többséget a „nemzeti” pártok (keresztény, konzervatív) szerezték meg (MDF, KDNP, FKgP). Itt nincs terünk a politikai háttér általános értékelésére.

Csak utalunk arra — s a mihez tartás végett közöljük, hogy e sorok írója nem kormánypárti —, hogy a „népnemzeti” irányzatban mindvégig éltek bizonyos romantikus-antikapitalista nézetek, illetve irányzatok (az ún. „harmadik út” — sem kapitalista, sem szocialista — keresése), s ezeknek szerepük van a kívánatosnál lassúbb privatizálásban, bizonyos, a külföldi tőkét korlátozó törvények alkotásában. A jelenlegi politikai kurzus alatt határozott törekvések tapasztalhatók a rendies viszonyok restaurálására, a tekintélyelvű kormányzásra, az etatizmus megerősítésére. A kormánypártok soraiban a populista irányzatok, megnyilvánulások sem ritkák. 1991 őszén már egyértelmű törekvések mutatkoznak bizonyos pártállami attitűdök, metódusok felélesztésére (a sajtó nem kormánypárti részének megrendszabályozása, a köztársasági elnök jogkörének szűkítésére tett kísérletek, stb), a hatalom koncentrálására, a leendő választásoktól független tartósítására irányuló törekvések.

Budapest helyzete ebben a politikai konstellációban azért sajátos, mert a parlamenti választások után rendezett helyhatósági választáson a fővárosi önkormányzatban liberális többség alakult ki: a nyolcvannyolc képviselői helyből ötvenhetet szerzett meg az SZDSZ és a Fidesz, a két liberális színezetű párt. A huszonkét kerület önkormányzatainak túlnyomó többsége is liberális többségű. Mindez nem jelenti azt, hogy Budapest társadalma egyértelműen liberális beállítottságú lenne. A parlamenti választások előtt a fővárost a liberális pártok erős hadállásának tartot-

ták, a „nemzeti szárny” választási stratégiájában ezért a „vidéki Magyarország” megnyerése fontos szerepet kapott. A választás első fordulója részben igazolta is ezeket az előrejelzéseket: a területi listákon ugyan a későbbi kormánykoalíció pártjai kb. 0,5 százalékkal megelőzték a két liberális pártot (39,14 százalék a 38,59 százalékkal szemben), ám a harminckét egyéni választókerület közül húszban SZDSZ képviselő végzett az első helyen. A második fordulóra azonban jelentős fordulat történt: az MDF huszonhárom egyéni választókerületben győzött (az SZDSZ ki-lencben). Végül is a „nemzeti pártok” harminchárom, a liberálisok húsz, a korábbi kommunista pártból alakult MSZP négy képviselőt küldhetett Budapestről a parlamentbe (az első forduló alapján 31:22 volt az arány, a „liberálisok” javára). Feltűnő, hogy a „liberálisok” nem az „elit” lakóhelyen voltak erősek (Budán a II., XII., XI. részben az I. kerületben), noha e pártokat elit értelmiségi pártoknak tartották; megbízhatóbb szavazóbázisuknak a korábbi „vörös” övezetek — Csepel, Angyalföld, Újpest — és Pest belső, többnyire rossz helyzetű, slumosodó kerületei — VI., VII., VIII. — bizonyultak. A helyhatósági választások újabb fordulatot hoztak: e választások eredményeként Budapest liberális vezetésű város. Előállt tehát egy olyan képlet, hogy az ország vezetése — parlamenti többség, kormány — és a főváros vezetése eltérő pártállású. Ezzel újraképződött a második világháború közötti korszak helyzete; a „nemzeti érzelmű” vidék és a „bűnös város”, a liberális-szocialista-kozmetopolita főváros ellentéte, kijátszása (kijátszhatósága) egymás ellen.

Ezen ellenérzésnek már eddig is számos megnyilvánulása volt; legjellegzetesebb terméke az ún. fővárosi törvény (az 1991. évi XXIV.tv.), melyet a kormány az önkormányzati választási eredmények ismeretében terjesztett az országgyűlés elé, s fogadott el a parlament kormánytöbbsége. Az elfogadott fővárosi törvény számos pontja — független szakértők szerint is — egyértelműen politikai célú, tartalmú. Pedig még demokratikusnak és önkormányzatpártinak tűnhet a törvény alapkon-
cepciója, mely szerint „A fővárosi, valamint a fővárosi kerületi önkormányzatok önkormányzati alapjogaitak tekintve ... egyenlők”. Ám ez alapelv gyakorlati megvalósítása során az a helyzet állt elő, hogy Budapest huszonkét önkormányzat-
ra, a gyakran minden természetes határt nélkülöző adminisztratív egységet képző kerületekre esett szét, melyeket jó néhány ellenérdek fordít szembe a fővárosi önkor-
mányzattal. Ez utóbbinak jobbára az egyeztetés feladata marad; pl. a beszedett helyi adóknak a kerületek és a főváros közti megosztása csak a kerületekkel való egyeztetés alapján történhet; a város legnagyobb értéke, a lakásvagyon teljes egé-
szében a kerületek tulajdonába került stb. Egyértelmű a cél: gyengíteni a főváros

befolyását, hogy az ne tölthessen be súlyának megfelelő hatalmi-politikai szerepet. A törvény arra is alkalmas, hogy a „liberális” vezetésű főváros és ugyancsak liberális kerületek (az I. kerület kivételével) között ismételtelen ellentéteket szítson (a fővárost s a kerületeket egymás természetes ellenfeleivé teszi), de a kerületek közötti ellentétek kiélezésére is alkalmas.

Ilyen ellentétek forrása pl. a helyi adók megosztása. A legjelentősebb helyi adó az ún. „iparüzési adó”, melyet a gazdasági szervezetek központjuk telephelyén fizetnek. Így egyes kerületekben — pl. az V. kerületben, ahol a legjelentősebb bankok, országos külkereskedelmi vállalatok központjai stb. találhatóak — ebből az adóból az egy lakosra jutó érték többszázszorosa egyes külső kerületek (pl. XVII. ker.) hasonló értékének; (a helyi adót a kerületi önkormányzatok szedik be). Ezen adó újraelosztása nélkül nagyarányú különbségek alakulnak ki az egyes kerületek pénzügyi kondíciói között; az újraelosztás a kerületek és a főváros között viszont csak közös megegyezés alapján lehetséges.

Többszöri konfliktus forrása a Budapestre tervezett világiállítás ügye is a főváros és a kormányzat között, de egyes kerületek és a főváros között is.

A példák folytathatóak lennének. Végül is a kerületek és a főváros közötti tisztázatlan kérdések (pl. a feltehetően még hosszan elhúzódó vagyonosztzkodás, egyes ingatlanok vitatott tulajdonjoga, egyes városrendezési kérdésekben a kompetencia kérdése, stb.), a főváros működésében, lassítják a vállalkozási tevékenységet.

2. A versenytársadalom, a piaci szemlélet, az (új) ideológiák kihívásai a tudati szférára

A polgárisodás, a „nyugati” kihívások Budapestén egy, a gazdasági mellett társadalmi, morális és etikai válságban lévő, szilárd értékrenddel, moralitással, integratív elemekkel nem vagy alig rendelkező társadalmat érnek. A „reálszocializmus” évtizedei alatt meglehetősen mélyre ivódtak bizonyos ideológikus nézetek — pl. egalitárius nézetek, a tőke hozadékának elítélése, az állam paternalista szerepének igénylése, az eltérő nézetek „viszálykodásként” való felfogása, az önálló állásfoglalást kevésbé igénylő „rend” követelése stb. —, s ezek alig egyeztetetők össze a „versenytársadalom” jelenségeivel, igényeivel. A modernizáció és az ideológiák meg nem felelése sokféle formában jelentkezik. Például:

Kialakulatlan a társadalom „civil szférája”. A reálszocializmushoz képest visszaszoruló paternalizmus helyét nem foglalják el a civil szerveződések, érdek-

képviseltek, autonómiák. Az eredmény: hatalmi és funkcionális űr keletkezik, működési zavarok lépnek fel. Ugyanakkor az esetleg jelentkező civil szerveződésekkel szemben a „hivatalos szféra” — még az új önkormányzatok is! — bizalmatlan. A kialakuló űr betöltésére új hivatalok, illetve szabályozás létesül — ez gátolja a civil szerveződést, „új paternalizmust” eredményez. E „konfliktuscsomagnak” számos gyakorlati megnyilvánulása van. E civil társadalom — melynek kialakulását, a társadalom „államtalanítását” épp a liberálisok szorgalmazták a leghatározottabban — hiányos és lassú szerveződése részben magyarázatot szolgáltat a magyar társadalom politikával való szembefordulására is.

Jelentkezik bizonyos „külföldellenesség”, a külföldi tőkével szembeni bizalmatlanság, a „tőkebehatolás” ellenzése. Ez a szemlélet felfedezhető a törvényalkotó és kormányzati munkában is, a külföldi tőke fogadásának gyakorlati lebonyolítása során is (amiben a jogszabályok kidolgozatlansága, a gyakorlatlanság stb. is szerepet játszik). Állandó a panasz a külföldi beruházók részéről a kedvezőtlen feltételek, körülmények miatt; számos üzlet meghiúsul, monstre perek folynak a külföldi beruházók s magyar vállalatok között. A kiskereskedelmi hálózatok privatizációjából kizárták a külföldi tőkét. Mindez ideológiai alapot a már említett „harmadik utas” elképzelésekből merít.

A főváros mai társadalmát számos — mélyreható — törésvonal osztja meg. Ezen törésvonalak egynémelyike épp a „kapitalizálódás”, a tőkefelhalmozás nálunk zajló kezdeti szakasza, a piacgazdálkodásra való áttérés hatására mélyül. Miközben a reáljövödelmek 1989 óta évente hét-nyolc százalékkal csökkentek, kialakulóban van egy — magyar viszonylatban — igen gazdag réteg, mely ráadásul hivalkodóan fogyaszt. Jelentkezik a munkanélküliség. Egyes csoportok számára nyúlnál nagyobb mértékben vesznek részt az illegális piaci szférában — csempészés, prostitúció, valutázás, bűnözés, stb. —, mindenekelőtt a cigányok és egyes hazánkban tartózkodó külföldiek, így az arabok. A társadalom „szétszakadása” mély társadalmi ellenérzéseket táplál egyes csoportok ellen (cigányellenesség, a „henyélők” elítélése — hajléktalanok, munkanélküliek —, vagy épp a „munkátlan” gazdagok elleni gyűlölet stb.) A bizonytalan értékrendek miatt nehezen kiszámítható, heves reakciók, társadalmi megmozdulások — vagy épp ellenkezőleg: közömbösség pl. a hajléktalanok iránt — következhetnek e szituációkból. Első munkavázlatunk készítésekor (1990 szeptembere) mindez hipotézis volt. Azóta a szabad parlamenti választáson hatalomra került rendszer átélte első mély krízisét,

az ún. „taxisblokádot” 1990 októberében.³⁰³ Ez ugyan nem tipikus „éhséglázadás” volt (hanem egy jól szervezett, érdekérvényesítésre képes csoport fellépése), de az események során minden jelentkezett, amire fenn utaltunk: a „szegények” és a gazdagok szembeállításának kísérlete, erő alkalmazásának követelése „rendpárti” oldalról, a polgári engedetlenségi mozgalom ellenforradalomra nyilvánítása egy kormánypárti képviselő — napjaink magyar D’Annunziója³⁰⁴ — által, stb.

A társadalom növekvő szétszakadása, a piacgazdálkodás nem rokonszenves megnyilvánulásai, a kormánykoalíció többlethatalomra törekvései mára egyre inkább jelentkező populizmushoz vezettek. Növeli a populizmus veszélyét, hogy Magyarország egy tökefelhalmozási folyamat kezdetén jár; ez mindig fájdalmas folyamat, s széles rétegeket sújt. A rendszerváltás rontott a lakosság nagy tömegeinek gazdasági pozícióin; nemcsak a reáljövedelem csökkent, hanem a „Kádár-korszakban” zajló gyarapodás számos csatornája is lezárult (a második gazdaság csökkenő lehetőségei, az illegális jövedelmek — üzemi lopás, táppénzcsalás, magáncélú munkavégzés a munkahelyen, stb.). A populizmus „ideológiájának” számos eleme meglehetősen népszerű a lakosság körében is. A gazdasági populizmus akár egy peronista jellegű „megoldás” felé is terelheti az országot — egyes politológusok szerint.

A piacosodásnak számos technikai, szervezeti, jogi, stb. feltétele van. Van bizonyos gazdasági-etikai feltétele is; ez kialakulatlan hazánkban.

3. A piacosodás kihívásai az (örökölt) nem piaci viszonyokra

Magyarország mértékadó politikai tényezői megegyeznek abban, hogy a sokoldalú válság felszámolásának alapvető feltétele a magántulajdon s a piaci viszonyok általánossá tétele, dominanciájának biztosítása. Budapesten azonban (túlmenően a privatizáció jogi szervezési nehézségein, illetve lassúságán) számos feltétel hiány-

---

303 Az 1990. október 26–28-i ún. taxisblokádot az üzemanyagárak hirtelen és jelentős emelése váltotta ki. A budapesti taxisok és magánfuvarozók, akikhez a vidékiek egy része is csatlakozott, eltorlaszták az utakat, és megbénították az ország közlekedését. A konfliktus az áremelés részleges visszavonásával oldódott meg.

304 D’Annunzió (1863–1938) olasz költő, politikus, háborúpárti és szélsőségesen nacionalista eszmék képviselője, aki 1919-ben szabadcsapatával elfoglalta Fiumét. 1937-ben a fasiszta Olasz Akadémia elnöke lett.

zik a piaci viszonyok széles körű elterjedéséhez. Ez nagy volumenű „nem piaci zárványokat” eredményezhet, ami térben is megjelenik. Mindez nehezíti-lassítja Budapestnek mint egységes városnak modernizációját. Ugyanakkor a főváros társadalmának szétszakadásához vezethet. A „piacosíthatatlanság” részben arra vezethető vissza, hogy a négy évtizedes „nem piaci” viszonyok olyan állapotokat hoztak létre, amelyek rövid időn belül igen nehezen változtathatók meg — pl. a volt állami tulajdonú bérlakások helyzete. Másrészt a piaci árakat a lakosság túlnyomó többsége a jelenlegi kereseti viszonyok mellett sem tudja megfizetni — így számos területen a piacosításhoz szükséges fizetőképes kereslet hiányzik.

A társadalom oldaláról a kérdés megoldhatóságának kulcsa a jövedelmi viszonyokban van. A mai fizetések arányai még a kommunista hatalomátvétel idején alakultak ki. A munkavállalók az általuk előállított érték igen kis hányadát kapták meg fizetés formájában, ám a társadalmi juttatások aránya magas volt (ingyenes oktatás, egészségügyi ellátás, igen nagymértékben dotált, így olcsó tömegközlekedés, alacsony lakbérek, olcsó kultúra, élelmiszerek, stb.). Időközben a munkabérek fenti aránya alig változott, a társadalmi juttatások köre erősen szűkült, az állami dotációt megszüntették vagy csökkentették — bérből élő lakosság (aránya Budapesten is meghaladja a nyolcvan százalékot!) fogyasztása szűkül, az alapvető fogyasztási cikkekre szorítkozik. A folyamat másik oldala, hogy számos árú piaca szűk, ez korlátozza az új vállalkozások mozgásterét. Úgy tűnik, a luxusárukat és szolgáltatásokat az új vállalkozói réteg egymás közt „cseréli”.

Minderre példa a budapesti lakáspiac. A lakáspolitikáé ugyan 1948 után többször módosult, ám mindvégig kettős lakáspiac funkcionált; az állami bérlakások köre, hatósági elosztással, majdnem teljes ingyenességgel, s a hatósági elemekkel átszótt „piaci szféra”. S mindvégig nagyfokú mennyiségi lakáshiány gyakorolt nyomást a lakáspiacra; 1960-ban 147 ezer, 1970-ben 150 ezer, 1980-ban 106 ezer budapesti lakásigényt ismertek el. A főváros lakáspolitikájának elsődleges célja — a kérdés fontosságára tekintettel politikailag motivált célja — a mennyiségi lakáshiány megszüntetése volt. Ezért a főváros elsősorban új lakásokat épített, lakáskorszerűsítést alig végzett. Az állami lakásépítés volumene ugyan állandóan csökken (az 1976–1980-as évek átlagában állami forrásokból épült a budapesti lakások 67,7 százaléka, 1988-ban 31,3, 1990-ben 15 százaléka, sor kerül az állami lakások eladására is, de még így is: a 823 ezer budapesti lakás 55,4 százaléka állami (tanácsi, illetve önkormányzati) tulajdonú. Az igen alacsony lakbérek semmiféle piaci mechanizmust sem vittek az állami lakásgazdálkodásba; míg 1989-ben a lakbérek

összege 3,04 milliárd forint, a lakásokra fordított összeg (korszerűsítés, felújítás, karbantartás) 8,37 milliárd forint volt; ám ebből az összegből 941 (!) lakás került korszerűsítésre és felújításra, vagyis az állami lakóházak 0,2 százaléka! Felújítást, javítást végeztek a lakások további 3 százalékában. (Vagyis az állami lakások korszerűsítése jelen ütem mellett ötszáz évet venne igénybe.) Egy lakás korszerűsítése 1989-ben átlagosan 631,5 ezer forintba került; ez, összevetve a lakbérékkel, azt adja, hogy kb. kilencven évi lakbér elegendő az egyszerű korszerűsítéshez. E néhány szám jelzi az állami lakásgazdálkodás képtelenségeit. Természetes, hogy az egyébként is igénytelen — egy- vagy kétszobás, fürdőszoba nélküli, udvari — lakásállomány rendkívül mértékben leromlott. A pesti oldal századforduló környékén épült zsúfolt, leromlott övezeteinek presztízse is alacsony; érthető, hogy e lakásosztályhoz a társadalom alacsony jövedelmű, hátrányos helyzetű, magas arányban nyugdíjas rétegei rendelődnek. Ezeket a lakásokat kellene „piacosítani” (enélkül állaguk tovább romlik, lakhatatlanokká válnak, az önkormányzatoknak nincs pénzük a korszerűsítésre).

A piacosítás elképzelhető:

— A bérek „piacosítása” után az önkormányzatok újítanák fel, korszerűsíténiék a lakóházakat; csak hogy egy közepes méretű bérházi lakás piaci értéke Budapesten egy-kétmillió forint. Egymillió forint — inflációs — kamata évi háromezreszer forint, vagyis havi huszonezreszer forint. Ez kb. kétszerese a nettó havi béreknek, háromszorosa a nyugdíjak átlagának. Ez az út szinte járhatatlan.

— A lakóházak eladása a bentlakóknak hosszabb ideje folyt, igen kedvező feltételek mellett (a bentlakók a becsült ár 15 százalékáért is hozzájutottak a lakáshoz). Az önkormányzatok a közelmúltban emelték a lakásárakat; a piaci ár 50–70 százalékára. Így a bentlakók jó része nem is tudja megfizetni az árát, de az új tulajdonosok többsége felújítani, korszerűsíteni semmiképp sem tudja új szerzeményét. E kiterjedt övezetek modernizációja rövid távon belül megoldhatatlannak látszik — körvonalazódik egy kiterjedt „nem piaci” övezet; ahol nemcsak a lakások piacosítása megoldhatatlan, hanem lakóik — nyugdíjasok, kisjövedelműek — is kiszorulnak a piacgazdaságból.

A példák, a jelenség következményei hosszan sorolhatók. Az természetes, hogy bizonyos áruk vevőköre eleve szűk. Budapesten azonban számos olyan áru is megvásárolhatatlan a lakosság széles köre számára, mely egyébként az „európaizálódás” velejárója lenne. Példaként említjük a szállodai szolgáltatásokat. A szállodai férőhelyek vagy a forgalom gyors növekedése az európaizálódás jele. A szállodák

színvonal szerinti összetétele már arra utal, hogy a tehetősebb — külföldi — vásárlóközönségnek épültek. Az olcsóbb szállodák aránya a legalacsonyabb. Nem az a kifogásolható, hogy az ötszillagos szállodák a magyar vendégek számára megfizethetetlenek — a hivatalosan megállapított magyar minimálbér (napjainkban hétezer forint) egynapi tartózkodást sem tesz lehetővé e szállodákban —, hanem az, hogy olcsó bérű szállodák nem épülnek, s a meglévőkben a minimálbér két-három napos tartózkodást tesz lehetővé. Ez megmutatkozik a budapesti szállodák vendégkörében; a vendégéjszakákból a hazaiak 5,7 százalékkal rendelkeznek. Budapest „világvárosi” szolgáltatásai a polgárok többsége, illetve a vidékiek többsége számára elérhetetlenek. Ez az ország „szétszakadásának” veszélyét is felidézi.

4. A társadalom „szétszakadásának” kihívásai

A piacgazdálkodásra való áttérés sokféle vonatkozásban növeli a polarizációt az országban, Budapesten, a társadalmon belül. Ez társadalmi-politikai feszültségekhez vezet, illetve a „negatív pólusok” kívülmaradását eredményezi a modernizáción.

A polarizáció sokrétű:

Vagyoni: különösen a több mint félmillió nyugdíjas helyzete tűnik megváltoztathatatlannak; hatalmas passzív tömböt alkotnak a változások közepette; a létminimum közelében élők száma nő (sokgyerekesek, albérlők, munkanélküliek, stb.), olyan ballasztot képezve, amely visszafogja a modernizációt.

Politikai: nem annyira a pártok szerinti polarizációnak van jelentősége, hanem a társadalmi valóság megoldásáról való gondolkodás különbségeinek.

Területi: tény, hogy *Budapesten kialakulóban vannak a jövedelmi-életstílusbeli-(etnikai) gettók:* egyes városrészek — VII. kerület, Külső-Józsefváros, Külső-Ferencváros — társadalmilag-fizikailag oly mértékben leromlottak, hogy „balkanizálódásuk” veszélye áll fenn; társadalmuk leszakadt, belvillong, marginalizálódik, növekszik a bűnözés; rehabilitációjukra belátható időn belül nem akad vállalkozó. A modernizáció egyes városrészekre korlátozódik. A várost FALAK tagolják. Kérdés: Eljuthat-e így a VÁROS Európába?

Szaporodik a „piacgazdálkodás” (?) hordaléka: növekszik és brutalizálódik a bűnözés, terjed a kábítószer-élvezet, nagyarányú az alkoholizmus, szembetűnővé vált a prostitúció. Nemcsak a nemkívánatos jelenségek növekvő száma jelent kihí-

vást, hanem az is, hogy kezelésükhöz hiányzik a társadalom megfelelő „technikája”, növekszik az intolerancia; állandó sajtótéma a keményebb fellépés követelése.

A lakosság jelentékeny hányada „sajnálja” a hajléktalanokra, deviánsokra stb. fordított közpénzeket, gondoskodást. Ugyanakkor a lakosság veszélyeztetettség-érzete nő, ma már kritikus méretű.

5. Budapest táguló hinterlandjának kihívásai

A megnyíló határok nyomán kitárul Budapest hinterlandja, s a táguló tér is kihívásokat jelent fővárosunk számára. E táguló tér többfokozatú.

A Kárpát-medence magyar nyelvű lakossága, Budapest — országhatároktól, politikai érdekektől függetlenül — a Kárpát-medence természetes központja, világvárosa; legtöbb pontjáról könnyebben elérhető, mint e területek saját fővárosa (Kárpátalja–Kijev, Észak-Erdély–Bukarest, Kelet-Szlovákia–Prága [Pozsony]). Politikai-gazdasági feltételei is vannak, hogy Budapest e szerepet eljátszhassa — pl. konvertibilis valuták, valódi piaci árak stb.; de tudatosan a magyar fél sem törekszik e szerepkör kialakítására (amiben politikai megfontolások is közrejátszhatnak).

Közép-Európa: Budapest Nyugat és Kelet közti hídfőállás volt a 80-as években; e szerepből mintha veszítene az utóbbi időben.³⁰⁵

Társadalmi Szemle XLVII. (1992) 7. sz. 35–44 p.

---

305 Vö.: Barta Györgyi (szerk.): Budapest — nemzetközi város. MTA, Bp., 1998; Enyedi György: Budapest-kapuváros? Kultúra és Közösség, 1998. III. szám, 9–17. p.; Cséfalvay Zoltán: Helyünk a Nap alatt ... Magyarország és Budapest globalizáció korában. Kairosz kiadó–Növekedéskutató, Bp., 1999. 125–214. p.

FÜGGELEK

STATISZTIKAI TÁBLÁZATOK

*Az összes alkalmazottak kereseti viszonyainak áttekintése, 1932 augusztus
Az alkalmazottak száma és évi keresete.*

Megnevezés	Alkalma- zottak száma	Összes	Átlagos	Alkalma- zottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
<i>I. Állami al- kalmazottak</i>						
Tényleges al- kalmazottak	17.291	63.481.472	3671	2549	5.508.330	2161
Nyugdíjasok	7685	31.863.449	4146	6111	10.394.909	1701
<i>Összesen</i>	24.976	95.344.921	3817	8660	15.903.239	1836

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
<i>2. M. Kőr. Államvasutak és m. kőr. Posta</i>						
Tisztviselők és más ért. foglalk. alkalmazottak	7581	26.869.560	3544	1691	4.080.804	2413
Kereskedelmi alkalmazottak	304	873.912	2875			
Művezetők, mozdonyvezetők	475	1.353.432	2849	–	–	–
Altisztek	6117	11.755.740	1922	4	8808	2202
Nyugdíjasok	3821	8.642.088	2262	1721	3.306.564	1921
Egyéb és ismeretlen	48	106.692	2223	16	31.788	1987
<i>Együtt</i>	18.346	49.601.424	2704	3432	7.427.964	2164
Munkások	2177	3.171.577	1457	95	121.680	1281
<i>Összesen</i>	20.523	52.773.001	2571	3527	7.549.644	2141

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
<i>3. Székesfővárosi alkalmazottak¹</i>						
Tényleges közig. alkalm.	5837	20.763.251	3557	760	2.062.561	2714
Nyugd. közig. alkalm.	1496	3.859.611	2580	1766	2.530.912	1433
Tényleges tanügyi alkalm.	2488	9.045.510	3636	3977	12.510.646	3146
Nyugd. tanügyi alkalm.	420	1.647.206	3922	1193	2.721.773	2281
Egyéb alkalmazottak	7145	12.222.343	1711	2944	3.127.526	1062
<i>Összesen</i>	17.386	47.537.921	2734	10.640	22.953.418	2157
<i>4. Magánalkalmazottak</i>						
Tisztvis. és más értelmi foglalk. alkalmazottak	333.168	151.246.764	4560	13.095	29.770.512	2273
Kereskedelmi alkalmazottak	11.376	27.186.036	2390	3744	5.628.096	1503

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
Művezetők, mozdonyvez., hajógépész	1043	4.146.000	3975	21	71.520	3406
Altisztek	14.534	29.962.956	2062	960	1.127.520	1175
Nyugdíjasok	5533	15.819.780	2859	3553	5.879.712	1655
Egyéb és ismeretlen	482	1.604.808	3329	309	601.044	1945
<i>Együtt</i>	66.136	229.966.344	3477	21.682	43.078.404	1987
Munkások	104.145	179.256.934	1721	30.743	34.816.449	1132
Házfelügyelők és háztart. alkalmazottak	3454	4.655.976	1348	12.066	11.257.008	933
<i>Összesen</i>	173.735	413.879.254	2382	64.491	39.151.861	1382
Mindössze	236.620	609.535.097	2576	87.318	135.558.162	1553
Férfiak és nők együtt	323.938	745.093.259	2300			

1) Az önálló vagyonekezelésű üzemek alkalmazottai a magánalkalmazottak között szerepelnek.

Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve. XXI. 1933. 622. p.

A magyarországi és budapesti egyesületek főbb adatai 1932-ben

Az egyesületek főcsoportjai	Az egyesületek								
	száma			taglétszáma			bevételeinek összege P		
	Magyar- országon	Buda- pesten	%	Magyar- országon	Buda- pesten	%	Magyar- országon	Buda- pesten	%
I. Hazafias egyesületek	431	48	11,1	80.218	40.145	50,0	607.355	431.343	71,0
II. Vallásos egyesületek	157	31	19,7	132.892	84.712	63,7	708.473	521.431	73,6
III. Bajtársi egyesületek	497	208	41,9	121.390	71.194	58,6	604.759	408.256	67,5
IV. Kultúr- egyesületek	1.083	139	12,8	158.590	50.939	32,1	10.098.630	5.314.079	52,6
V. Művészeti, irodalmi egyesületek	744	140	18,8	108.415	41.445	38,2	1.638.513	959.745	58,6
VI. Tudományos egyesületek	102	73	71,6	39.085	34.947	89,4	1.024.677	989.207	96,6
VII. Sport- egyesületek	1.331	340	25,5	207.152	91.828	44,3	15.772.551	12.906.837	81,8
VIII. Jótékony egyesületek	856	172	20,1	160.419	62.411	38,9	7.150.776	5.297.726	74,1
IX. Önszegélyző egyesületek	1.389	222	16,0	790.674	345.230	43,7	19.619.530	15.153.832	77,2
X. Társaskörök	3.807	147	3,9	476.527	95.854	20,1	8.362.373	3.119.038	37,3
XI. Érdekképvi- seleti egyesületek	2.351	585	14,9	604.293	427.106	70,7	15.667.153	13.282.738	84,8
XII. Egyéb egyesületek	1.617	131	8,1	118.504	31.606	26,7	1.979.281	1.378.282	69,6
Összesen	14.365	2.236	15,6	2.998.159	1.377.417	45,9	83.234.071	59.762.514	71,8

*Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74. kö-
tet 3. szám. Bp., 1936. 97. p.*

A népesség megoszlása hitfelekezet szerint 1869–1941 (%)

	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Római katolikus	72,1	67,4	64,7	60,7	59,8	59,1	60,7	63,1
Görög katolikus	0,2	0,4	0,6	0,8	1,1	1,1	1,1	1,3
Görög keleti	0,7	0,5	0,5	0,5	0,8	0,5	0,4	0,4
Evenagélikus	5,3	5,5	5,6	5,3	5,0	4,8	5,0	5,3
Református	4,8	6,1	7,4	8,9	9,9	10,9	12,1	13,6
Unitárius	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3
Baptista	–	–	–	–	–	–	0,1	0,1
Izraelita	16,6	19,7	21,0	23,6	23,1	23,2	20,3	15,8
Egyéb	0,3	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Budapest 1873-tól napjainkig. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal zsebkönyve. Bp., 1945. 42–43. p.

A budapesti zsidóság száma és aránya (1869–1941)

Időpont	Létszám	A főváros összlakossá- gában képví- selt arány (%)	Az ország összes zsidósá- gában képviselt arány (%)	A mo-i városlakó zsi- dóság aránya az ország izraelita összlakossá- gán belül (%)
1869	44.890	16,6	8,3	29,9
1880	70.879	19,9	11,3	35,1
1890	103.317	21,2	14,6	38,8
1900	168.985	24,0	20,4	46,8
1910	203.687	23,1	22,4	50,8
1920	215.512	23,2	45,5	72,7
1925	207.015	21,5	nincs adat	nincs adat
1930	204.371	20,3	46,0	73,0
1935	201.069	19,2	nincs adat	nincs adat
1941	184.453	15,8	46,0	73,7

Zeke Gyula: A fővárosi zsidóság lakóhelyi szegregációja. 1867–1941. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében. I. rész. Szerk.: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó. Bp., 1990. 163. P.

A népesség anyanyelv és nemzetiség szerinti összetétele, 1930–1990

Év	Összesen	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb
Anyanyelv										
1930	1.442.869	1.355.129	10.647	882	1.756	786	151	62.613	143	9.190
1941	1.712.791	1.654.202	4.762	437	886	441	99	42.432	342	6.676
1949	1.590.316	1.576.551	1.882	527	600	413	174	3.106	387	7.834
1960	1.804.606	1.787.692	1.688	465	783	424		4.773	947	10.581
1970	2.001.083	1.981.815	1.396	428	714	989	132	3.760	1.268	8.971
1980	2.059.347	2.043.204	1.054	559	654	394	76	2.924	1.511	9.891
1990	2.016.774	1.997.611	934	572	811	343	82	2.887	3.643	
Nemzetiség										
1941	1.712.791	1.680.526	2.550	452	400	364	43	17.141	589	18.769
1949	1.590.316	1.567.549	1.210	482	362	345	160	735	704	7.541
1960*	1.804.606	1.791.543	970	383	513	308		1.765	1.583	8.290
1980*	2.059.347	2.046.356	686	559	433	266	46	1.671	1.040	
1990	2.016.774	1.993.123	802	1.263	409	369	71	2.609	8.123	10.005

* 1970-ben nem jegyezték

Forrás: Az 1990. évi népszámlálás adatai. Budapest, 23. kötet. KSH 1992. 19. oldal. (Az 1990. évi államigazgatási beosztás szerint)

Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Bp., 1994. 48. p.

A női keresők munkajellem és szakképzettség szerinti megoszlása (%)

Év	Önálló	Tisztviselő	Segédszemélyzet	Összesen
1880	9,9	0,4	89,7	100
1890	20,1	3,4	76,5	100
1900	21,9	6,2	71,9	100
1910	21,2	9,0	69,8	100
1920	24,1	19,2	56,7	100
1930	21,3	16,5	62,2	100
1941	9,4	22,6	68,0	100

Gyáni Gábor: A fővárosi női munkaerő foglalkoztatottságának szerkezetváltása 1880–1941. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '78. Bp., 1979. 175. p.

A lakott lakások szobaszám szerint, 1941

Kerület	Lakott lakások száma összesen	Ezen belül		
		az 1	a 2–3	a 4 és több
		szobás lakások aránya, %		
I.	6.502	36,6	49,0	14,3
II.	17.114	39,9	47,0	13,1
III.	17.977	70,7	26,5	2,8
XI.	16.600	45,6	44,8	9,6
XII.	14.721	44,1	44,2	11,7
Budai oldal együtt	72.914	49,4	41,1	9,6
IV.	6.710	31,2	50,5	18,3
V.	21.483	36,1	52,8	11,1
VI.	25.617	41,7	48,8	9,5
VII.	33.386	46,2	48,6	5,2
VIII.	35.065	56,6	38,7	4,7
IX.	25.268	63,2	32,9	3,9
X.	19.210	73,1	24,5	2,4
XIII.	19.457	84,1	15,3	0,6
XIV.	23.915	65,3	31,1	3,6
Pesti oldal együtt	210.111	56,0	38,3	5,6
ÖSSZESEN	283.025	54,3	39,0	6,6

A magánlakások állapota 1949. január 1-jén

Megnevezés	Kis-Budapest	Peremkerületek
A háború folyamán		
megsérült, de teljesen helyreállított	31,1	21,0
megsérült, de részben helyreállított	11,6	15,5
megsérült, helyre nem állított	0,8	1,7
használhatatlanná vált, de helyreállítható	0,8	0,1
Károkat szenvedett magánlakások együtt	44,3	38,3
Épen maradt	55,0	60,9
1945 után épült	0,7	0,8
ÖSSZESEN	100,0	100,0

A terület, a népességszám és a népsűrűség a régi és a hozzácsatolt, valamint az új városterületen, 1949

Megnevezés		Terület, km ²	Népesség- szám, 1000 fő	Népsűrűség 1 km ² -re
Buda				
Régi terület		111,05	287	2 585
Hozzácsatolt terület		61,31	67	1 085
Együtt	szám szerint	172,36	354	2 051
	a régi %-ában	155,20	123,2	79,3
Pest				
Régi terület		95,88	771	8 040
Hozzácsatolt terület		252,92	465	1 837
Együtt	szám szerint	348,80	1 236	3 542
	a régi %-ában	363,80	160,3	44,1
Budapest				
Régi terület (Kis-Budapest)		206,93	1 058	5 112
Hozzácsatolt terület		314,23	532	1 690
Nagy-Buda- pest	szám szerint	521,16	1 590	3 049
	a régi (Kis- Budapest) %-ában	251,90	150,2	59,6

A népesség számának alakulása, 1949–1994

Év	Népességszám	A népességszám változása az előző időponthoz képest		A népességszám előző időponthoz mért változásából	
		szám szerint	%-ban	a természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	a vándorlási különbözet
1949	1 590 316	–	–	–	–
1960	1 804 606	214 290	13,5	84 785	129 505
1970	2 001 083	217 916	12,2	-17 727	235 643
1980	2 059 347	58 264	2,9	-373	58 637
1990	2 016 774	-42 573	-2,1	-98 252	55 679
1994	1 995 696	-21 078	-1,0	-41 010	19 932

A gyermek- és a középiskolás korú népesség számának alakulása, 1949–1994

Év	0–2	3–5	6–13	14–17
	éves			
1949	72 196	67 216	131 141	70 258
1960	50 050	77 189	203 170	100 931
1970	65 140	51 127	134 296	130 532
1980	81 319	90 319	178 809	78 965
1990	56 687	58 577	201 801	119 852
1994	58 092	57 607	165 391	126 990

*A népesség korösszetételének alakulása
munkaerő-gazdálkodási szempontból, 1949–1994*

Év	Munkavállalási koron aluli	Munkavállalási korú	Munkavállalási koron felüli	1000 munkavállalási korúra jutó munkavállalási koron	
				aluli	felüli
1949	286 274	1 072 408	231 634	267	216
1960	355 050	1 110 692	338 864	320	305
1970	285 085	1 259 841	456 157	226	362
1980	370 182	1 192 742	496 423	310	416
1990	351 274	1 165 916	499 584	301	428
1994	308 067	1 201 198	486 431	256	405

Az iskolázottsági színvonal alakulása, 1949–1990

Év	A 15 éves és idősebbek közül legalább az általános iskola 8. osztályát végezte		A 18 éves és idősebbek közül legalább befejezett középiskolai végzettségű		A 25 éves és idősebbek közül befejezett felsőfokú iskolai végzettségű	
	sám szerint	a megfelelő korúak %-ában	sám szerint	a megfelelő korúak %-ában	sám szerint	a megfelelő korúak %-ában
1949	576 797	44,2	171 170	13,7	46 426	4,4
1960	780 274	53,8	269 553	19,6	81 897	6,8
1970	1 172 159	68,3	452 652	28,3	125 185	9,2
1980	1 321 946	78,3	631 869	38,8	188 650	13,1
1990	1 448 622	87,0	713 313	45,2	263 522	19,1

Az aktív keresők gazdasági ágak szerint

Gazdasági ág	1949	1970	1990	1970. év 1949. év	1990. év 1970. év
	szám szerint			%ában	
Ipar	322 847	504 169	248 464	156,2	49,3
Építőipar	24 688	102 271	84 975	414,3	83,1
Közlekedés, posta és távközlés	61 858	95 675	95 835	154,7	100,2
Kereskedelem	98 701	134 377	134 894	136,1	100,4
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, víz- gazdálkodás	15 285	31 564	33 755	206,5	106,9
Egyéb anyagi tevé- kenység, személyi és gazdasági szolgáltatás	71 341	57 410	87 450	80,5	152,3
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	61 221	107 716	147 066	175,9	136,5
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatás	110 160	77 487	85 357	70,3	110,2
ÖSSZESEN	766 101	1 110 669	917 796	145,0	82,6

Az aktív keresők foglalkozási viszony és alap-állománycsoportok szerint

Megnevezés	1970	1980	1990	1980. év 1970. év	1990. év 1980. év
	szám szerint			%ában	
<i>Alkalmazásban álló és szövetkezeti tag</i>					
Szakt munkás	287 284	267 147	242 962	93,0	90,9
Betanított munkás	216 137	187 516	135 881	86,8	72,5
Segéd munkás*	131 880	65 429	43 908	49,6	67,1
<i>Fizikai foglalkozású együtt</i>	635 301	520 092	422 751	81,9	81,3
Szellemi foglalkozású	449 786	489 497	440 011	108,8	89,9
<i>Összesen</i>	1 085 087	1 009 589	862 762	93,0	85,5
Önálló foglalkozású, segítő családtag	25 582	19 674	55 034	76,9	279,7
AKTÍV KERESŐK ÖSSZESEN	1 110 669	1 029 263	917 796	92,7	89,2

* A mezőgazdasági szövetkezeti dolgozók segítő családtagjaival együtt. (Számuk időrendi sorrendben 43, 87, illetve 9 fő volt.)

A lakott lakások alakulása egyszerűsített komfortfokozatok szerint

Megnevezés	1960	1990	1990. év 1960. év %-ában	1960	1990
	szám szerint			% -os megoszlás	
Komfortos	222 762	673 325	302,3	41,8	86,8
Félkomfortos	65 422	39 831	60,9	12,3	5,1
Komfort nélküli	244 384	62 367	25,5	45,9	8,0
ÖSSZESEN	532 568	775 523	145,6	100,0	100,0

A lakott lakások száma összevont szobaszám szerint, 1949–1994

Év	1	2	3	4 és több	Összesen
	szobás lakások száma				
	Nagy-Budapest szám szerint				
1949*	285 991	123 091	36 149	12 355	457 586
1960	321 954	164 311	37 424	879	532 568
1970	304 202	219 090	74 047	22 075	619 414
1980	252 774	332 661	105 489	18 505	709 429
1990	196 037	385 466	156 281	37 739	775 523
1994**	204 194	398 226	207 315		809 735
	Százalékos megoszlás				
1949	62,5	26,9	7,9	2,7	100,0
1960	60,5	30,9	7,0	1,7	100,0
1970	49,1	35,4	12,0	3,6	100,0
1980	35,6	46,9	14,9	2,6	100,0
1990	25,3	49,7	20,2	4,9	100,0
1994	25,2	49,2	25,6		100,0

* Az összes lakás megoszlása alapján számított adatok.

** Az összes (lakott és nem lakott) lakás.

A lakások építési év szerint 1990

Építési év	Lakások	
	száma	százalékos megoszlás
–1899	110 711	13,9
1900–1919	97 666	12,3
1920–1944	150 450	19,0
1945–1959	54 493	6,9
1960–1969	95 982	12,1
1970–1979	158 609	20,0
1980–1989	125 853	15,9
ÖSSZESEN	793 764	100,0

A főváros 120 éve. Készítette Novotnyéné Pletscher Hedvig. Bp., 1995. 46., 58., 61., 68., 72., 76., 82., 83., 92., 147., 149. p.

A népesség és a lakásállomány összefüggései

	1949–60	1960–70	1970–80	1980–90	1980-90
Lakónépesség száma	1 590 316	1 804 606	2 001 083	2 059 347	2 016 774
Lakónépesség növekedése	214 290 13,47%	196 477 10,89%	50 264 2,5%	-42 573 -2,1%	
Lakásállomány	464 217	535 855	626 225	726 691	793 764
Egy lakásra jutó lakosok	3,42	3,36	3,19	2,83	2,54
Lakásállomány növekedése	71 638 15,43%	90 370 16,86%	100 466 16,04%	67 073 9,2%	

Az épített lakások számának megoszlása források és nagyság szerint

	1949–60	1960–70	1970–80	1980–90
Épített lakások száma	69 812	105 815	161 629	129 052
Állami forrásból	34 871 49,9%	63 624 60,1%	105 907 65,5%	56 964 44,1%
Magánforrásból	34 941 50,1%	42 191 39,9%	55 722 34,5%	72 088 55,9%
Az összes épített lakásból				
egyszobás	33 895 48,6%	25 607 24,2%	10 298 6,4%	12 035 9,4%
kétszobás	30 880 44,2%	63 162 59,7%	104 793 64,8%	69 919 54,2%
három- és több szobás	5037 7,2%	17 046 16,1%	46 538 28,8%	47 038 36,4%

	1949–60	1960–70	1970–80	1980–90
Állami forrásból épített lakásból				
egyszobás		14 517 22,8%	5720 6,4%	7106 12,5%
kétszobás		40 081 63%	72 125 68,1%	36 451 64%
három- és több szobás		9026 14,2%	28 062 26,5%	13 407 23,5%
Magánforrásból épített lakások				
egyszobás		11 090 26,3%	4578 8,2%	4989 6,9%
kétszobás		23 081 54,7%	32 668 58,6%	33 468 46,4%
három- és többszobás		8020 19,0%	18 476 33,2%	33 631 46,7%
Épített lakások átlagos alapterülete			56 m ²	62,5 m ²
Állami forrásból			52,6 m ²	55,1 m ²
Magánforrásból			62,6 m ²	68,5 m ²

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története 1945–1990. Tanulmányok. Bp., 1998. 101–102. p.

*A munkás és alkalmazotti családok jövedelme és kiadásai
1957 – 1958-ban*

A megfigyelt munkás és alkalmazott családok jellemző adatai,
jövedelme (havi átlagok)

	Megfigyelt családok			1958-ban							
				Jövedelem szerint				Családnagyság szerint			
	1956	1957	1958	600- nál keve- sebb	600- 800	801- 1000	1000- nél több	1-2	3	4	5 és több
Családok összetétele											
Családok száma	749	694	693	90	163	189	251	273	214	138	68
Családtagok száma	2 159	2 007	2 036	362	560	571	543	481	640	552	363
Ebből keresők	1 161	1 044	1 056	116	248	297	395	345	349	231	131
Családok átlagos taglétszáma	2,88	2,89	2,94	4,02	3,44	3,02	2,16	1,76	2,99	4,00	5,34
100 családra jutó keresők száma	155	150	152	129	152	157	157	126	163	167	193
100 keresőre jutó eltartottak száma	186	192	193	312	226	192	137	139	183	239	277
Jövedelem (Ft)											
Egy keresőre jutó munkabér	1 155	1 320	1 431	1 349	1 349	1 424	1 511	1 339	1 418	1 507	1 571
Egy főre jutó munkabér	621	686	742	432	598	741	1 098	959	774	630	566
Természetbeni jövedelem	11	17	17	9	13	18	24	18	17	14	17
Egyéb pénzjövedelem	87	114	125	85	97	132	174	169	120	103	112
Egy főre jutó összes bruttó jövedelem	719	817	884	526	708	891	1 296	1 146	911	747	695
Egy főre jutó összes nettó jövedelem	672	796	862	513	690	869	1 263	1 117	888	728	678

Egy főre jutó havi átlagos netó kiadás főbb kiadási csoportok szerint,
jövedelemcsoportonként 1957-ben

Kiadási csoportok	Az egy főre jutó kiadás				
	600-nál kevesebb	600–800	801–1000	1000-nél több	Az összes megfigyelt családnál
	Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családoknál				
	Forint				
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	288	372	424	538	396
Ruházkodás	65	110	151	234	133
Lakbér, lakáskarbantartás, fűtés világítás	50	68	84	117	75
Lakberendezési, lakásfelszerelési és egyéb tartós fogyasztási cikkek	19	36	61	117	54
Egészség-, szépségápolás, tisztálkodás	20	28	33	49	31
Művelődés, oktatás, szórakozás	9	14	17	25	15
Közlekedés	12	17	20	32	20
Egyéb személyi kiadás	22	32	48	86	44
Üzemi és pénzügyi kiadás	7	13	21	41	20
Nettó kiadás összesen	492	690	859	1 239	788

Kiadási csoportok	Az egy főre jutó kiadás				
	600-nál kevesebb	600–800	801–1000	1000-nél több	Az összes megfigyelt családnál
	Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családoknál				
	Százalékos megoszlás				
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	58,6	53,9	49,3	43,4	50,2
Ruházkodás	13,2	16,0	17,6	18,9	16,9
Lakér, lakáskarbantartás, fűtés világítás	10,1	9,9	9,8	9,5	9,6
Lakberendezési, lakásfelszerelési és egyéb tartós fogyasztási cikkek	3,8	5,2	7,1	9,5	6,9
Egészség-, szépségápolás, tisztálkodás	4,0	4,0	3,8	3,9	3,9
Művelődés, oktatás, szórakozás	18,	2,0	2,0	2,0	2,0
Közlekedés	2,5	2,5	2,3	2,6	2,5
Egyéb személyi kiadás	4,5	4,6	5,5	6,9	5,5
Üzemi és pénzügyi kiadás	1,5	1,9	2,6	3,3	2,5
Nettó kiadás összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Budapest Statisztikai Évkönyve, 1959. 121—122. p.

Az egyes rétegek lakásvizonyai és kiadásainak szerkezete, 1977–1985

Lakossági fogyasztás
A háztartások jellemző adatai 1985

Megnevezés	A munkás- osztályhoz	A szövet- kezeti pa- rasztsághoz	A kettős jövedelmű	A szellemi	Az inaktív	
	tartozó					
	háztartásokban					
A háztartások jellemző adatai						
A megfigyelt háztartá- sok száma	590	25	15	514	543	
A háztartások taglétszá- ma	3,0	3,3	3,6	2,9	1,6	
A 100 aktív keresőre jutó eltartottak száma	58	76	57	59	–	
A háztartások számának százalékos megoszlása a lakáshasználat jogcíme szerint						
Tulajdonosi*	42,0	48,7	55,2	48,0	29,8	
Főbérleti*	56,1	51,3	44,8	50,9	68,0	
Társbérlet, albérlet, ágybérlet	1,4	–	–	0,9	2,0	
Egyéb	0,5	–	–	0,2	0,2	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
A lakások jellemző adatai						
A 100 háztartásra jutó szobák száma	213	207	260	238	175	
A 100 szobára jutó személyek száma	142	160	140	121	88	
Fürdőszo- bával	Ellátott lakások aránya, %	86,4	90,7	89,7	95,1	81,1
Polyóvízzel		97,9	96,1	100,0	99,4	97,3
Gázzal		83,9	77,6	95,2	85,2	73,9
Telefonnal		23,9	24,0	5,1	44,8	39,5

* A tulajdonos, ill. a főbérelő rokonaként használt lakásokkal együtt.

A háztartások egy főre jutó évi átlagos kiadásai kiadási főcsoportok szerint

Megnevezés	1977	1980	1983	1985	
	Forint				Százalékos megoszlás
	A munkásosztályhoz tartozó háztartásokban				
Élelmiszerek	8 475	10 704	12 879	15 324	27,5
Élvezeti cikkek	2 346	2 997	3 809	4 084	7,3
Ruházkodás*	3 058	3 286	3 874	4 644	8,3
Lakásfenntartás	1 979	2 650	3 581	4 958	8,9
Háztartás- és lakásfelszerelés	2 309	2 617	3 443	4 008	7,2
Egészségügy, testápolás	722	984	1 201	1 565	2,8
Közlekedés, hírközlés	2 464	3 190	4 705	5 383	9,7
Művelődés, oktatás, üdülés, szórakozás	2 098	2 744	3 650	4 818	8,6
Egyéb személyes célú kiadás	760	955	1 285	1 441	2,6
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1 612	1 613	2 453	3 951	7,1
Összes személyes célú kiadás	25 823	31 740	40 880	50 176	90,0
Nyugdíjjárulék, adó	1 353	1 820	2 451	3 609	6,5
Termelési ráfordítás	85	165	231	115	0,2
Egyéb pénzfelhasználás**	743	919	1 4420	1 881	3,3
ÖSSZES KIADÁS	28 004	34 644	45 004	55 781	100,0

* A ruházkodási szolgáltatásokra fordított kiadásokkal együtt.

** Nagy értékű termelési eszköz beszerzésére fordított kiadás és a háztartáshoz nem tartozók számára vásárolt ajándék értéke.

Megnevezés	1977	1980	1983	1985	
	Forint				Százalékos megoszlás
	A szellemi háztartásokban				
Élelmiszerek	9 131	11 402	13 747	15 997	22,4
Élvezeti cikkek	2 434	3 007	3 746	3 934	5,5
Ruházkodás*	3 714	3 834	4 655	5 732	8,0
Lakásfenntartás	2 763	3 745	4 486	5 957	8,4
Háztartás- és lakásfelszerelés	3 190	3 666	4 416	5 264	7,4
Egészségügy, testápolás	1 233	1 451	2 123	2 047	2,9
Közlekedés, hírközlés	3 590	5 349	7 218	8 783	12,3
Művelődés, oktatás, üdülés, szórakozás	3 660	4 873	6 360	8 039	11,3
Egyéb személyes célú kiadás	1 093	1 303	1 462	1 917	2,7
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1 838	2 561	4 295	6 003	8,4
Összes személyes célú kiadás	32 646	41 191	52 508	63 673	89,3
Nyugdíjjárulék, adó	1 990	2 505	3 828	5 120	7,2
Termelési ráfordítás	107	96	88	132	0,2
Egyéb pénzfelhasználás**	1 172	1 320	1 989	2 342	3,3
ÖSSZES KIADÁS	35 915	45 112	58 413	71 267	100,0

* A ruházkodási szolgáltatásokra fordított kiadásokkal együtt.

** Nagy értékű termelési eszköz beszerzésére fordított kiadás és a háztartáshoz nem tartozók számára vásárolt ajándék értéke.

Budapest Statisztikai Évkönyve, 1985. 209—211. p.

*A közművelődést jellemző arányszámok településtípusonként
(1000 lakosra számítva)*

Év. településtípus	Terjesztett napilapok példány- száma	Közmű- velődési könyv- tári köl- csönzött kötet	Rádió ^b	Televízió	Mozi	Színház, opera	Hangverseny	Cirkusz, varieté	Ismeretterjesztő előadás	Műsoros est	Múzeum
			előfizetés		látogatás						
1960											
Budapesten	86 195	5001 ^a	330	35	21 918	2086	406	471	..	..	962 ^a
Városokban	37 816	2873 ^a	264	9	16 363	801	198	186	..	..	643 ^a
Községekben			173	3	10 651	134	34	39	..	..	400 ^a
Országosan	46 621	3263 ^a	222	10	14 028	644	140	152	..	..	400 ^a
1970											
Budapesten	107 043	5293	312	227	12 308	1472	280	110	490	496	1263
Városokban	60 623	5955	240	188	8 518	656	260	21	447	696	1179
Községekben			4959	222	142	5 629	144	54			1
Országosan	69 692	5307	245	171	7 719	541	154	28	454	655	694
1980											
Budapesten	100 713	4339	–	289	8 165	1608	775	337	430	735	1762
Városokban	75 786	4996	–	260	6 488	563	374	164	487	1181	2414
Községekben			4694	–	243	4 034	51	71	8	429	657
Országosan	80 583	4856	–	258	5 668	526	310	125	435	840	1514
1982											
Budapesten	100 781	4130	–	294	8 942	1737	667	431	424	872	1940
Városokban	79 053	5202	–	266	7 634	613	351	145	421	1127	2524
Községekben			4597	–	252	4 702	53	68	3	431	703
Országosan	83 244	4718	–	265	6 541	573	282	135	431	862	1655

^a 1961. évi adatok.

^b 1980. január 1-től megszűnt a rádió-előfizetés.

Magyarország művelődési viszonyai 1960–1982. Szerk.: Barta Barnabás, Kossuth Kiadó. Bp., 1984. 65. p.

A szemelvények szerzői

Angyal István (1928–1958) vasbetonszerelő, 1956-ban a Tüzoltó utcai fegyveres csoport parancsnoka. Halálra ítélték, és 1958-ban kivégezték.

Babirák Mihály a Százados út 6. sz. alatti polgári fiúiskola igazgatója

Beluszky Pál (1936–) geográfus

Berey Katalin (1941–) építész, szociológus

Buziássy Károly statisztikus

Csőregyh Éva (1932–) iparművész, nevelésszociológus

Darvas József (1912–1973) író, szociográfus, 1947–1956 között különböző miniszteri tisztségeket töltött be.

Edelsheim-Gyulai Ella (gróf Edelsheim-Gyulai Lipótné), a Pesti Hírlap újságírója

Elekes Dezső (1889–1965) statisztikus, 1918-tól a KSH munkatársa, 1945-ben alelnöke, 1946–1948 között elnöke.

Erba Odescalchi Sándor hg. (1914–) ügyvéd, író. 1944-ben emigrált, Svédországban él.

Fenyő Miksa (1877–1972) esszéíró, kritikus, publicista, közgazdasági szakember. 1904- a Gyáriparosok Országos Szövetsége titkára, a Nyugat c. folyóirat egyik alapítója. A német megszállás után Budapesten bújkált. 1948-tól emigrációban élt.

Fischer József (1901–) építész. 1945–1948 a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, országos építésügyi kormánybiztos. 1956-ban Nagy Imre kormányában államminiszter.

Görgey Gábor (1919–) író

Jankovits Miklós (1906–1945) tantóképző intézeti tanár, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium neveléslélektani intézetének vezetője.

Juhász Júlia újságíró

Kemény István (1926–) szociológus

Kokovai Lajos a Százados út 6. sz. alatti polgári leányiskola igazgatója.

Kolosi Tamás (1927–) szociológus

Kopácsi Sándor (1922–) munkás, 1945- rendőrtiszt, 1952–1956 Budapest rendőrfőkapitánya. 1956-ban a forradalom oldalára állt. 1958-ban a Nagy Imre-per vádlottjaként életfogytiglani börtönre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. 1975-ben Kanadába távozott. 1990-ben tért haza.

Kozák Gyula szociológus

Márai Sándor (1900–1989) író, költő, publicista. 1948-ban emigrált. Az USA-ban hunyt el.

Marczell Gyula statisztikus, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának felügyelője.

Markos Béla a Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának igazgatóhelyettese.

Molnár Olga statisztikus

Munkácsi Ernő a Pesti Izraelita Hitközség főügyésze, 1944-ben a Zsidó Tanács főtisztviselője. 1945 után a Hitközség főtiktára.

Nemes György (1910–1998) író, újságíró, 1949–50-ben a Szabad Nép segédszerkesztője.

Németh László (1901–1975) író, esszéíró.

Polónyi Károly (1928–) építész, 1969–1975 a Fővárosi Tanács városrendezési és építészeti osztályának helyettes vezetője.

Rézler Gyula (1911–) szociológus, a magyar munkásszociográfia megalapozója. 1952-ben emigrált, az USA-ban egyetemi tanár.

Sándor Pál építészmérnök

Schifferné Szakasits Klára (1918–) szociáldemokrata pártfunkcionárius. (Édesapjáról, Szakasits Árpádról ld. a 140. jegyzetet).

Solt Otília (1944–1997) szociológus, 1978-ban a Szegényeket Támogató Alap egyik alapítója. 1981– az illegális Beszélő szerkesztője. 1990– országgyűlési képviselő.

Szabó Dezső (1879–1945) író, publicista.

Szécsi János (1919–?) író, újságíró

Szendy Károly (1885–1953) tisztviselő, 1934–1944 Budapest polgármestere.

Szigeti Gyula statisztikus

Török István statisztikus

Vasvári László építész mérnök

Weis István (1889–?) jogász, tisztviselő, 1933 és 1936 között az OTI vezérigazgatója, egyetemi tanár. Jelentősek szociológiai munkái: *A mai magyar társadalom*. Bp., 1929; *Hazánk társadalomrajza*. Bp., 1942.

Rövidítések jegyzéke

MOL = Magyar Országos Levéltár

BFL = Budapest Főváros Levéltára

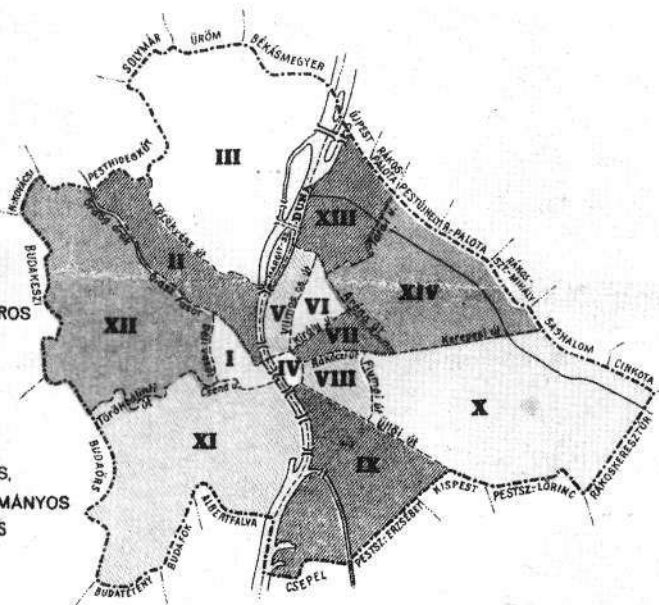
PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára

M. Kir. = Magyar Királyi

sk. = sajátkezű

BUDAPEST KERÜLETI BEOSZTÁSA

- I** VÁR, TABÁN,
KRISZTINAVÁROS
- II** VIZIVÁROS
- III** ÓBUDA, ÚJLAK
- IV** BELVÁROS
- V** SZENT ISTVÁN-VÁROS
- VI** TERÉZVÁROS
- VII** ERZSÉBTVÁROS
- VIII** JÓZSEFVÁROS
- IX** FERENCVÁROS
- X** KÓBÁNYA
- XI** SZENT IMRE-VÁROS,
KELENFÖLD, LÁGYMÁNYS
- XII** MÁTYÁS KIR. VÁROS
- XIII** MAGDOLNAVÁROS
- XIV** ZUGLÓ

Budapest kerületi beosztása 1930–1949

*Budapest határa és közigazgatási beosztása
1950. január 1. előtt és Nagy-Budapest létrehozása után*

Forrás: Szekeres József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei.
In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXV. Bp., 1996. 307. p.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY BUDAPEST TÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ II.